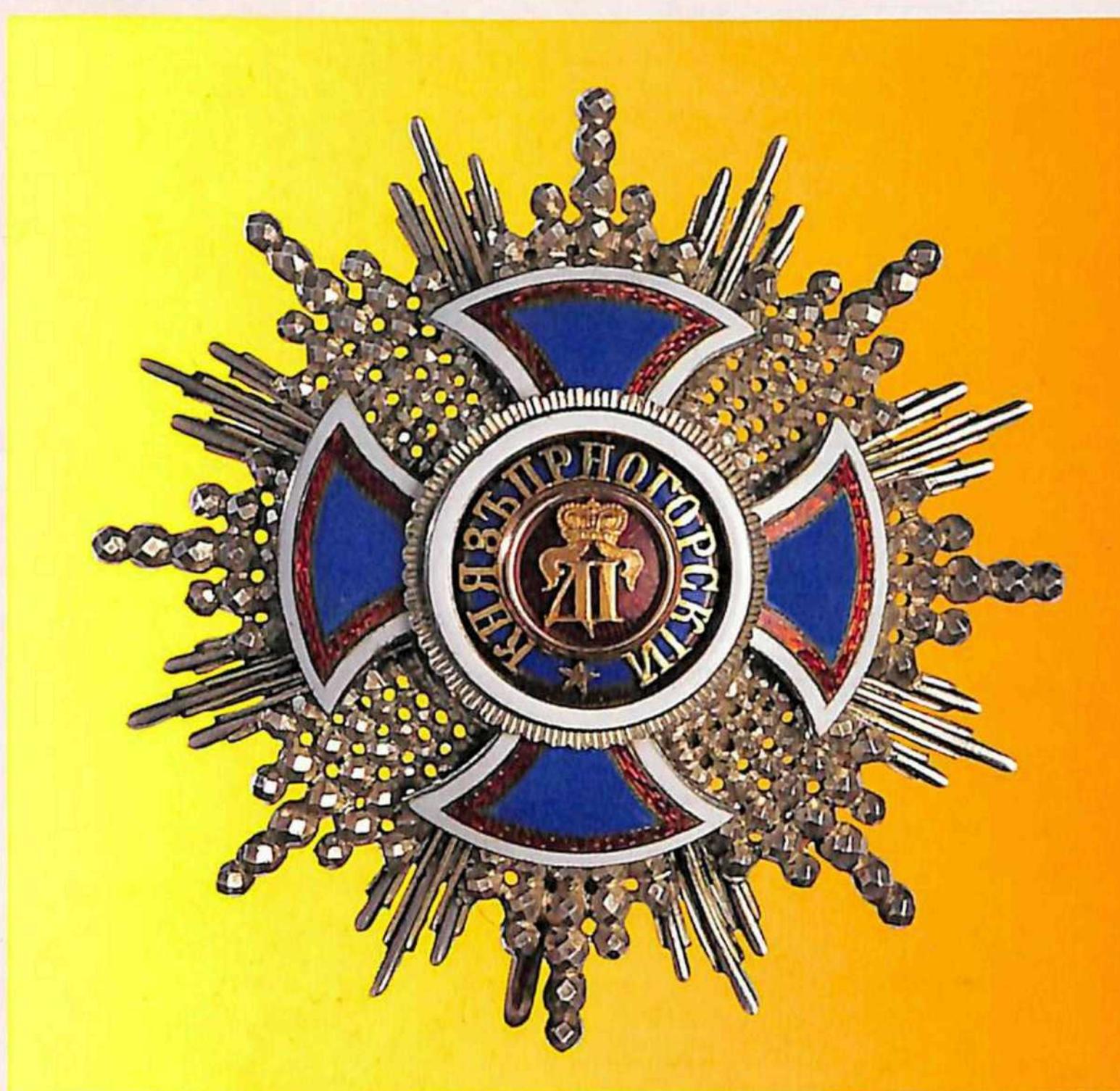

Boris Prister

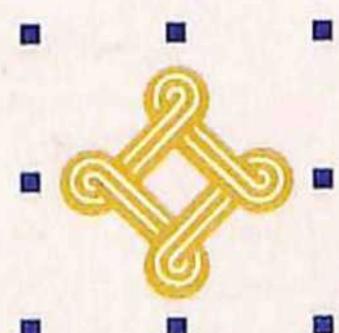

ODLIKOVANJA

ZBIRKE DR. VELJKA MALINARA

CRNA GORA
SRBIJA
KRALJEVINA SRBA, HRVATA I SLOVENACA
(KRALJEVINA JUGOSLAVIJA)
SOCIJALISTIČKA JUGOSLAVIJA

HRVATSKI POVIJESNI MUZEJ

Boris Priester

ODLIKOVANJA

iz zbirke dr. Veljka Malinara
III. dio

CRNE GORE, SRBIJE,
KRALJEVINE SHS
(KRALJEVINE JUGOSLAVIJE) I
SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE

*Katalog i izložba financirani su sredstvima Ministarstva kulture Republike Hrvatske
i Gradskog ureda za kulturu, Zagreb*

Naslovница:

Zvijezda II. stupnja Ordena Danila I., kat. br. 19
Orden Takovskog križa IV. stupnja s mačevima, kat. br. 85
Orden jugoslavenske krune III. stupnja, kat. br. 376
Orden junaka socijalističkog rada, kat. br. 511

HRVATSKI POVIJESNI MUZEJ
ZAGREB 2000.

Nakladnik:
Hrvatski povjesni muzej
Zagreb, Matoševa 9

Za nakladnika:
Ankica Pandžić

Urednik kataloga:
Ankica Pandžić

Autor kataloga:
Boris Prister

Recenzent:
prof. dr. sci. Mira Kolar Dimitrijević

Fotografi:
Igor Brzoja, Aleksandar Korka

Lektura:
Branko Erdeljac

Kazalo:
Zora Gajski

Korektura:
Zora Gajski

Grafički dizajn, prijelom i informatička obrada:
Eva Cvrle

Dizajn naslovnice:
Sandra Prister

Fotoliti:
Art studio Azinović, Zagreb

Tisk:
Art studio Azinović, Zagreb

Naklada:
500

CIP

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK 929.71 (064)

PRISTER, Boris

Odlikanja zbirke dr. Veljka Malinara / Boris Prister. - Zagreb:
Hrvatski povjesni muzej, 2000.

Dio 3: Odlikanja Crne Gore, Srbije, Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije) i Socijalističke Jugoslavije. - 2000. - (Katalog muzejskih zbirki: 33)

Bibliografija: str. 205-207. - Kazalo,
ISBN 953-6046-20-2
400626023

Autor izložbe:
Boris Prister

Stručni suradnik:
mr. sc. Dubravka Peić Čaldarović

Autor idejnog rješenja oblikovanja vitrina:
Aleksandar Marković, dipl. ing. arh.

Izrada vitrina:
Stolarija Bedenik, Donja Zelina

Izrada siluete dr. Veljka Malinara:
Mirana Jušić Šnik

Preparatorski radovi na odlikanjima:
Mirana Jušić Šnik

Tehnički postav izložbe:
Preparatorska radionica

Hrvatskog povjesnog muzeja:

Mirana Jušić Šnik, Jozo Lovrić

Mario Milos, Zvonko Ozimec

Ozren Solić, Rudolf Šarić

Antun Škreblin

Dizajn plakata:
Sandra Prister

Organizator i nosilac projekta:

Hrvatski povjesni muzej, Zagreb

Izložba je održana u Hrvatskom povjesnom muzeju,

Matoševa 9, Zagreb

Vrijeme trajanja: srpanj - rujan 2000.

Copyright © Hrvatski povjesni muzej, Zagreb, 2000.

Predgovor 7

ODLIKOVANJA CRNE GORE 9

Povjesni pregled razvoja Crne Gore do pojave prvih odlikovanja 9
Srebrna medalja za hrabrost 11

Zlatna medalja za hrabrost Miloša Obilića 13

Orden Danila I. ili Orden za nezavisnost Crne Gore 15

Spomen-medalja bitke na Grahovcu 1858. godine 20

Spomen-medalja za junaštvo u ratu 1862. godine 22

Spomenica za rat 1876 - 1878. godine 23

Medalja za revnost 25

Spomenica četrdesetogodišnjice vladavine kneza Nikole 1900. godine 27

Spomenica pedesetogodišnjice vladavine kralja Nikole 1910. godine 28

Spomenica sklapanja Balkanskog saveza 1912. godine 30

Odlikanja Crnogorskoga crvenog križa 32

Spomenica Božićne pobune 1919. godine 35

ODLIKOVANJA SRBIJE 37

Povjesni pregled razvoja Srbije u 19. stoljeću do pojave prvih odlikovanja 37
Odlikanja Kneževine Srbije 41

Spomenica Svetoadrejske skupštine 1858. godine 41

Orden Takovskog križa 44

Medalje za hrabrost iz srpsko-turskih ratova 1876 - 1878. 52

Medalja za revnosnu službu u ratu 1877 - 1878. 54

Medalja za revnosnu službu, za žene (od 1886. nosi naziv: Medalja Njenog Veličanstva kraljice Natalije) 56

Spomenica na srpsko-turske ratove 1876 - 1878. godine 58

Odlikanja Srpskoga crvenog križa 59

Odlikanja Kraljevine Srbije 63

Orden Bijelog orla 63

Orden sv. Save 70

Spomenica proglašenja kraljevine 1882. godine 77

Medalja za vojničke vrline 78

Medalja za usluge kraljevom domu 79

Medalja dobrom strijelcu i medalja dobrom nišandžiji 83

Medalja za hrabrost iz 1885. (1886) godine 85

Spomenica rata s Bugarskom 1885. godine 88

Medalja u spomen na 1. (13.) travnja 1893. 89

Spomenica proslave 40. obljetnice Svetoadrejske skupštine 12. (24.) prosinca 1898. 91

Orden Miloša Velikog 93

Medalja kraljice Drage 96

Medalja za građanske zasluge 98

Spomenica stupanja na prijestolje Petra I. Karadordjevića 100

Orden Karadordeve zvijezde 102

Spomenica sklapanja Balkanskog saveza 1912. godine 110

Medalja za hrabrost iz 1912. godine 112

Medalja za revnosnu u službu 114

Križ milosrda 115

Medalja za hrabrost "Miloš Obilić" 117

Predgovor

Spomenica srpsko-turskog rata 1912. godine	118
Spomenica srpsko-bugarskog rata 1913. godine	120
ODLIKOVANJA KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA (KRALJEVINE JUGOSLAVIJE)	121
Povijest nastanka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca	121
Albanska spomenica (Spomenica za vjernost otadžbini 1915.)	125
Spomenica na rat 1914 - 1918. godine	127
Orden jugoslavenske krune	128
Medalja za unapredivanje poljoprivrede	133
Medalja u spomen pogreba kralja Aleksandra I. Karadordevića 18. listopada 1934.	135
Medalja vodi topa 37 mm. dobrom mitraljescu i dobrom lakovom mitraljescu	138
Spomenica proslave 25. obljetnice oslobođenja "južne Srbije"	139
Spomenica na borbe za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije 1918 - 1919. godine	140
Medalja dobrom inženjeru	142
Medalja dobrom vođu bacača	143
Spomenica udruženja ratnih invalida	144
ODLIKOVANJA SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE	145
Od početka antifašističke borbe do stvaranja socijalističke Jugoslavije	145
Odlikovanja osnovana u Narodnooslobodilačkom ratu 1941 - 1945.	149
Orden narodnog heroja	151
Orden partizanske zvijezde	154
Orden narodnog oslobođenja	157
Orden i Medalja za hrabrost	160
Orden bratstva i jedinstva	163
Orden i Medalja rada	165
Orden i Medalja zasluga za narod	168
Orden jugoslavenske zastave	172
Orden junaka socijalističkog rada	176
Orden ratne zastave	178
Orden narodne armije	179
Ordeni i Medalje za vojne zasluge	182
Medalja za vojničke vrline	185
Orden jugoslavenske zvijezde	187
Medalja za zasluge	190
Orden Republike	192
Partizanska spomenica 1941.	193
Ilindenska spomenica	197
Odlikovanje za predvojničku obuku	198
Odlikovanje odličnom strijelcu	200
Spomen-medalja Titova puta u Indiju i Burmu 1954 - 1955. godine	201
Spomen-medalja JNA	203
LITERATURA	205
KAZALO OSOBNIH IMENA	207
KAZALO ZEMLJOPISNIH POJMOVA	210

U Hrvatskome povjesnom muzeju u Zagrebu nalazi se Zbirka odlikovanja dr. Veljka Malinara (1913 - 1990.), najveća zbirka te vrste u Hrvatskoj i jedna od većih europskih zbirk. Koliko je poznato, u Zagrebu postoji zbirka odlikovanja i u Muzeju grada Zagreba, ali je ona skromnijeg opsega. Odlikovanja u ostalim zagrebačkim i hrvatskim muzejima nemaju status zbirke; ona su malobrojna, najčešće vezana uz ličnost kojoj su dodijeljena, a po tom su kriteriju i dospjela u muzej. Takvoj se situaciji ne treba čuditi, jer je kolecioniranje odlikovanja "hobi" novijeg datuma, za razliku od skupljanja slika ili oružja koje ima stoljetnu tradiciju.

Zbirka odlikovanja dr. Veljka Malinara veća je i važnija od zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, koja je bila najpoznatija muzejska zbirka u bivšoj Jugoslaviji. Zbirka na Cetinju je raskošna, ali ograničena na odlikovanja koja su pripadala crnogorskim kneževima ili članovima vladarske kuće. Zbirka Malinara mogla bi se uspoređivati s malobrojnim svjetski poznatim muzejskim kolekcijama u metropolama nekadašnjih svjetskih sila poput Austrije (Heeresgeschichtliches Museum u Beču), Velike Britanije (Imperial War Museum i National Army Museum u Londonu), Francuske (Musée de l'Armée u Parizu), Rusije (Voenno-istoričeski muzej u Peterburgu). Od privatnih, glasovite su kolekcija kneza Rainera III. od Monaka, Danca Kaia Meyera iz Holtea u Danskoj i dr. U trenutku donatorove smrti 1990. godine Zbirka dr. Veljka Malinara imala je 2.561 inventiran komad.

Dosad smo u dva kataloga objavili tek 620 odlikovanja iz Zbirke dr. Veljka Malinara: odlikovanja Habsburške Monarhije (Austro-Ugarske Monarhije) 1991. godine i Nezavisne Države Hrvatske (1997. godine), što otprilike čini četvrtinu od ukupnog broja odlikovanja Zbirke. U ovom katalogu pokušavamo nadoknaditi zaostatak pa objavljujemo odlikovanja Crne Gore, Srbije, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. godine Kraljevina Jugoslavija) te odlikovanja socijalističke Jugoslavije (Demokratske Federativne Jugoslavije, Federativne Narodne Republike Jugoslavije, odnosno Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, kako se službeno zvala u razdoblju od 1945. do 1991. godine). Katalogom je obuhvaćeno više od šest stotina odlikovanja, dakle otprilike toliko koliko smo i do sada objavili.

Kako je katalog ponajprije namijenjen faleristima, a i široj publici, smatrali smo da čitatelji trebaju dobiti osnovne informacije o političkim prilikama koje su

prethodile nastanku i razvoju državnih odlikovanja. Tako svaka od spomenutih cjelina počinje kratkim povjesnim pregledom do pojave prvih odlikovanja u određenoj državnoj zajednici. Dakako, taj dio teksta nema znanstvenih pretenzija na polju historiografije. On odražava autorov pogled koji se temelji na već poznatim, provjerениm i objavljenim činjenicama. Zatim slijedi prikaz odlikovanja u kronološkom nizu; ne svih, nego samo onih iz Zbirke odlikovanja dr. Veljka Malinara. No, budući da je zbirka veoma bogata, ispušteno je malo odlikovanja, primjerice dinastički Orden sv. Petra (Crna Gora) i Orden slobode (socijalistička Jugoslavija). Također se ne raspravlja o srpskom Ordenu sv. Lazara koji uopće nije orden i nije odlikovanje, nego (su)vladarska insignija. Nastanku mnogih odlikovanja prethodila su burna politička ili ratna zbivanja pa smo i njih opisali. Osobito se to odnosi na ordene i medalje za vojne zasluge i za hrabrost te ratne spomenice. Odlikovanja socijalističke Jugoslavije osnovana poslije 1945. godine nisu nastajala u tako dramatičnim okolnostima pa njihovu opisu ne prethode komentari povjesnih događaja.

Ovim i ranijim izdanjima napokon smo obradili sva odlikovanja koja su se do 1991. godine nazivala "našim odlikovanjima". Najstarija među njima su odlikovanja koja su do 1918. godine nosili građani Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine, tada u sklopu Habsburške Monarhije (Austro - Ugarske Monarhije). Odlikovanja Kraljevine Srbije nosili su u početku (do 1918. godine) samo građani Srbije, ali su u Kraljevini SHS (Kraljevstvu SHS) ta odlikovanja nosili svi građani novostvorene države, dakle i Hrvati. U Drugome svjetskom ratu na tlu bivše Kraljevine Jugoslavije nastali su Nezavisna Država Hrvatska i nasuprot njoj Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), političko tijelo koje je rukovodilo oslobođilačkim ratom i poslije preraslo u Demokratsku Federativnu Jugoslaviju. Dakle, Hrvati su u Drugome svjetskom ratu nosili i odlikovanja NDH i partizanska odlikovanja. Hrvati jedino nisu nosili odlikovanja Crne Gore kao svoja odlikovanja.

Objavljivanje ovih odlikovanja nema nikakvih političkih primisli, kao što to nije imalo niti objavljivanje odlikovanja NDH. Čitatelji kataloga o odlikovanjima NDH to su dobro uočili te nije bilo nikakvih ideoloških prigovora. Nadamo se da će tako biti i sada. Smatramo da proučavanje povijesti Crne Gore, Kneževine i Kraljevine Srbije, Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije) i so-

cijalističke Jugoslavije nije "jugonostalgija", kao što ni proučavanje Nezavisne Države Hrvatske ne vodi "ustašizaciji". Pokušaji zatajivanja nekih povijesnih razdoblja ne vode dobru, štoviše veoma su opasni za sudsbinu svakog naroda.

Za objavljanje su nam preostala još odlikovanja Europe i svijeta. Među njima su brojnija odlikovanja Italije, Rumunjske i Njemačke (svaka od ovih zemalja zastupljena je s više od sto odlikovanja). Slijede odlikovanja Republike Poljske, Turske, Svetе Stolice, Madarske, Grčke, Čehoslovačke, Irana, Francuske, Rusije i Španjolske (svaka od ovih zemalja zastupljena je s manje od pedeset odlikovanja). Manji broj odlikovanja potječe iz Portugala, Veličke Britanije, Belgije, Danske, Albanije, Nizozemske, Republike Austrije, SAD-a, Kine, Tajlanda, Burme, Tunisa, Egipta, Venezuele i drugih zemalja svijeta.

Kulturno-povijesna važnost odlikovanja nesumnjivo je velika; ona ilustriraju političke događaje zemalja u kojima su nastala, a osobito prate ratna zbivanja. Umjetnička izrada odlikovanja svjedoči o kulturnom nivou sredine, o njezinim usponima i padovima. U povijesti ljudskog djelovanja, osobito u zadnje tri stotine godina, odlikovanja su sastavni dio institucije vlasti, njezina funkcioniranja i održavanja.

Etapnim tiskanjem kataloga Zbirke odlikovanja dr. Veljka Malinara i stalnom izložbom Zbirke, Hrvatski povijesni muzej ispunio bi davnu donatorovu želju. Takoder, muzej bi izvršio svoju davnu ugovornu obvezu prema pokojnom donatoru i njegovoj zbirci, što ona doista i zasljužuje.

Autor

U Zagrebu 4. svibnja 1999. godine.

ODLIKOVANJA CRNE GORE

Povijesni pregled razvoja Crne Gore do pojave prvih odlikovanja

Prvni položaj Crne Gore u 17. i 18. stoljeću nije ni danas sasvim jasan. Turci su je još 1499. godine pripojili Skadarskom sandžaku, ali svoju vlast nisu uspostavili kao drugdje; teritorijalna posebnost, sudbena i gospodars-tvena autonomija, naravno u smislu turskog feudalizma, prisutne su u Crnoj Gori od 16. stoljeća nadalje. Je li se poseban status Crne Gore održavao zahvaljujući njezinu graničnom položaju prema Mletačkoj Republici ili zato što Turci u početku nisu imali poseban interes u Crnoj Gori, teško je danas reći. Vjerovatno su obje činjenice utjecale na kasniji crnogorski razvoj. U mletačko-turskim ratovima, Ciparskom (1570 - 1573.), Kandijском (1654 - 1669.) i Morejskom (1685 - 1699.) ratu, Crnogorci su se borili na strani Venecije.

U drugoj polovini 17. stoljeća pojačan turski pritisak na Crnu Goru izazvao je jedinstven otpor crnogorskih plemena, koja su se udružila u savez. Na čelo plemen-skog saveza došao je vladika Danilo Petrović Njegoš (1697 - 1735.), izraziti predstavnik integracijskih tenden-cija u Crnoj Gori. On je s Rusijom Petra Velikog uspostavio veze koje su s vremenom postale neraskidive.

Godine 1766. pojavio se u Crnoj Gori avanturist Šćepan Mali, koji se predstavljao kao ruski car Petar III. (ubijen 1762.). Neobično inteligentan i sugestivan toliko je utjecao na crnogorske pravake da su ga sami proglašili gospodarem Crne Gore. Međutim, ne gledajući njegove karakterne osobine i motive koji su ga vodili, Šćepanu Malom treba odati priznanje za uspješno upravljanje Crnom Gorom. Tijekom svoje relativno kratkotrajne vladavine drakonskim je kaznama zaustavio krvnu osvetu, uspostavio prvi stalni sud od 12 članova (1771.), pomirio zavadena plemena, gradio putove, počeo popisivati stanovništvo (1773.), ali je 1774. godine ubijen po nalogu skadarskog paše Mahmuta Bušatlije.¹

Smrću Šćepana Malog zaustavljen je nakratko integracijski proces stvaranja crnogorske države i nacije. Plemena su opet zaratila među sobom, što je iskoristila Turska. Tek za vladike Petra I. Petrovića, koji je vladao Crnom Gorom gotovo pola stoljeća (1782 - 1830.), počinju se sredivati meduplemenski odnosi, polako se uspostavlja centralna vlast. Položaj Crne Gore bio je težak; vladika je u početku, tražeći potporu u Rusiji i

Austriji, doživljavao neuspjehe i poniženja. Turski je pritisak kulminirao 1785. godine kada je skadarski paša Mahmut Bušatlija napao Crnu Goru, opustošio je, došao sve do Cetinja i zapalio tamošnji manastir u kojem je bilo sjedište Petra I. Petrovića, duhovnog i svjetovnog vladara Crne Gore.

Vladika Petar I. izbivao je u to vrijeme iz zemlje. Vratio se tek 1786. godine i našao zemlju opljačkanu i u ruševinama. Prvi mu je zadatak bio da pomiri plemena i na taj način uspostavi narušeno jedinstvo. To je nakon godinu dana mukotrpnja rada i uspio.

U to je vrijeme (1787.) Turska objavila rat Rusiji i Austriji. Austrija je čak ponudila Crnoj Gori pomoć od 100.000 dukata, hranu i municiju, samo da počne borbu s Turcima. Međutim, vladika je oklijevao, jer se osjećao preslabim za rat. Ali kada je skadarski paša počeo opre-mati vojsku za napad na Crnu Goru, Petar I. sam je za-tražio pomoć u municipiji i hrani od austrijskog cara Leopolda II. Izdašna austrijska pomoć ohrabrla je Crnogorce i oni su 11. srpnja 1796. razbili tursku vojsku kod Visočice, a 3. listopada iste godine na Krusima, gdje je poginuo sam Mahmut-paša. Dvije blistave pobjede nad Turcima bile su izuzetno važne za budućnost Crne Gore. Brdanska plemena Piperi i Bjelopavlići ujedinjuju se s Crnom Gorom.

Godine 1796. donijet je na Cetinju prvi zakonik Crne Gore koji je sastavio vladika Petar I. Tog, kao ni dvije godine kasnije proširenog zakonika, nitko se nije držao, ali je autoritet vladike bio učvršćen i ništa ga više nije moglo ugroziti. Ruski car obećao je godišnju potporu od 1.000 dukata, koja nije bila toliko važna u materijalnom koliko u moralnom smislu. Uslijedila je i obilnija ruska pomoć cara Pavla I., a vladika ju je mudro uložio u novoorganizirani sud i u popravak trošnih putova. Tom su prilikom najistaknutiji crnogorski čelnici i borci nagrađeni s 15 zlatnih i 40 srebrnih medalja.²

U neposrednoj blizini Crne Gore, u Boki kotorskoj, došlo je krajem 18. stoljeća do velikih promjena. Godine 1797. Mletačku je Republiku osvojio Napoleon I. Kako je Boka kotorska bila još od 1420. godine pod upravom Venecije, trebala je potpasti pod francusku upravu. Međutim, u Boku je prije Francuza umarširala austrijska

vojska. Austrija je ostala u Boki sve do 1805. godine kada je Požunskim mitem pripala Francuzima. Premda nisu bili oduševljeni ni austrijskim susjedstvom, Crnogorci nikako nisu htjeli pristati da Bokom kotorskem upravljuju Francuzi, neprijatelji Rusije. U veljači 1806. godine u Boku je doplovila ruska flota. Crnogorci i Bokevi pridržili su se Rusima i počeli zajedničku borbu protiv Francuza koja je trajala sve do Napoleonova sloboda u Rusiji 1912. godine.

Međutim, nakon francuskog poraza, Boka kotorska je uz pristanak ruskog cara Aleksandra I. na Bečkom kongresu 1815. pripala Habsburškoj Monarhiji. Ta je odluka izazvala veliko ogorčenje u Crnoj Gori. Samopouzdanje Crnogoraca uzdrmano je nakon toga i zbog velike gladi koja je harala zemljom i pokosila dvije tisuće ljudi. Autoritet vladike Petra I. opao je u narodu, koji se vratio nekadašnjim plemenskim razmircama. Tek zahvaljujući sjajnoj pobjedi nad Turcima kod izvora rijeke Morače 1820. godine, vladika Petar I. uspostavio je nekadašnji ugled i moć.

Za vladavine ruskog cara Nikole I. (1825 - 1855.) nastupila su bolja vremena za Crnu Goru. Godišnju pomoć, koju je odredio još car Pavao, Aleksandar I. nije isplaćivao jer je zbog rata s Napoleonom imao velikih problema u razrušenoj zemlji. Car Nikola I. naredio je 1829. godine da se Crnoj Gori ubuduće šalje 1.000 rubalja na godinu, a da se unatrag isplate i zaostaci od početka njegove vladavine.

Potkraj života i djelovanja vladike Petra I. (umro je 1830. godine) Crna Gora se oporavljala od bijede i podizala zahvaljujući ruskoj pomoći. Prema oporučnoj želji pokojnog Petra I. vladikom je postao njegov nećak Rade Tomov, poznatiji kao Petar II. Petrović Njegoš, pjesnik, političar i misilac. U dvadeset godina vladanja Njegoš je mnogo postigao. Vodeći obzirnu vanjsku politiku, nastojao je stabilizirati situaciju u zemlji. Strogo centraliziranom upravom, privrednim, zakonodavnim i prosvjetiteljskim preobražajima, izvukao je Crnu Goru iz stoljetne zaostalosti i približio je Evropi. Ustanovljeni

su: Senat kao vrhovno zakonodavno, sudska i izvršno tijelo, Gvardija - niži sud i perjanici - žandarmerija; utešljena je prva osnovna škola, u Veneciji je nabavljena tiskara koja je montirana na Cetinju. Za sve porodice određen je porez, koji je iznosio 6.000 talira za cijelu Crnu Goru. Tim novcem i ruskom pomoći podmirivali su se svi državni troškovi.

Veliki vezir Mahmud Rešid pokušao je Crnu Goru pretvoriti u vazalnu pokrajinu, poput Srbije za kneza Miloša. Pod uvjetom da prizna vrhovnu sultanovu vlast, Crna Gora bi dobila Donju Zetu sa Skadrom, Primorje od Bara do ušća Crnog Drima i dio Hercegovine. Njegoš je odbio ponudeni sultanov ferman uz mudru primjedu,³ što je nagnalo velikog vezira da pokuša silom iznutriti crnogorsku poslušnost. Oko sedam tisuća turskih vojnika krenulo je u pohod na Brdane, ali su doživjeli težak poraz u bitki kod Visočice 1832. godine. Pobjeda nad Turcima ohrabrla je Njegoša i on je odlučio osvojiti Podgoricu. Taj pokušaj nije uspio, navodno zbog izdajstva u vlastitim redovima, a Njegošev vojnički autoritet bio je narušen. Stoga je iduće godine oputovao u Petrograd gdje je posvećen za vladika, dobio 10.000 rubalja i carevo pismo u kojem se Crnogorcima preporučuje "poslušnost prema vladici, mome dragom prijatelju i bratu".⁴

Nakon povratka iz Rusije, Njegoš je učvršćivao svoju vlast. Pismo ruskog cara djelovalo je poput čarobnog štapića i Njegoš je za kratko vrijeme čvrstom rukom one moguo opoziciju.

Godine 1838. Crna Gora se prvi put sukobila s Austrijom zbog teritorijalnih aspiracija na manastire Stanjevići i Maine. Tom su prilikom Crnogorci izborili pobjedu nad austrijskom vojskom na Kosmaču, istjerali je iz Crne Gore, ali je vladika pod pritiskom Rusije morao sjesti za pregovarački stol s austrijskim predstavnicima. Sukob između Crne Gore i Austrije i bitka na Kosmaču nisu toliko zanimljivi koliko činjenica da je Crna Gora u pregovorima prvi put tretirana kao suverena država. Nedugo zatim nastalo je i prvo crnogorsko odlikovanje.

¹Prema: *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1956., 2. sv., str. 419.. Šćepan Mali ubijen je u noći od 11. na 12. rujna 1773. J. Jovanović. Stvaranje Crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti. Cetinje 1948., str. 148., donosi podatak da je 23. siječnja 1774. datum smrti Šćepana Malog.

²B. Pavličević. Politika cara Pavla I. prema Crnoj Gori. *Glasnik Cetinjskih muzeja* III. Cetinje 1970., str. 20 - 21.

³Njegoš je u pismu velikom veziru Mahmud Rešidu kazao i ovo: "Dok me drže moji Crnogorci ne treba mi sultanov herat ni ferman da vladam, jer ja sam nezavisni vladatelj, a ako me moji Crnogorci napuste, sultanov ferman ne može me održati." (J. Jovanović, n. d., str. 210.).

⁴J. Jovanović, n. d., str. 212.

Srebrna medalja za hrabrost

Prvo crnogorsko odlikovanje nastalo je u neobičnim okolnostima. Vladika Petar II. Petrović Njegoš uvidio je da treba stalno nagradivati i poticati hrabre, zasluzne i lojalne podanike da bi takvima i ostali. Istaknute vojne i crkvene starješine u Crnoj Gori dobivale su pretežno ruskog odlikovanja. Rusija je bila ne samo najjači saveznik Crne Gore nego i njezin pokrovitelj u svakom pogledu. Međutim, kako su putovi politike i diplomacije velikih sila često u raskoraku sa željama njihovih malih saveznika, tako se 1839. godine dogodilo da su Crnogorci došli u sukob s Turcima, a poslije je indirektno upletena Rusija, kojoj to nije odgovaralo.

U ožujku 1839. godine brojna četa iz plemena Bjelopavlića pljačkala je u okolini Podgorice i tom prilikom ubila nekoliko turskih spahijsa. U srpnju iste godine Turci su skupili vojsku i krenuli u osvetnički pohod. Bjelopavlići potpomognuti Piperima razbili su brojčano nadmoćnu tursku vojsku u bitki u Kosovu Lugu. Turci su se razbježali na sve strane, a preostale organizirane trupe povlačile su se prema Spužu pod vodstvom Bećir-bega Bušatlije. Kod Visočice napali su ih Martinići, uništili glavninu preostale vojske, a samog Bećir-bega ubili u bijegu.

Crnogorska pobjeda bila je potpuna. Njegoš je bio oduševljen i dvadeset dvojici najistaknutijih crnogorskih boraca odmah podijelio ruske srebrne medalje s likom cara Pavla I., koje su se otprije nalazile na Cetinju. Narančno, Njegošev potez nije bio diplomatski, jer je sada izgledalo kao da iza crnogorske akcije stoji Rusija. Uslijedio je oštar prigovor Rusije, koja se htjela ograditi od ovih zbivanja i pokazati da u njima nije imala nikakva udjela. Osim toga, Njegoš nije smio dijeliti ruske medalje bez dozvole, kao da su njegove.

Da bi izbjegao slične neugodnosti, a ojačao svoj ugled, Njegoš je odlučio utemeljiti svoje odlikovanje. Angažirao je turskog kujundžiju, koji mu je 1839. godine iskorio medalju. Na Njegoševu žalost medalja je bila tako loše napravljena da nije bila upotrebljiva. Nije imala nikakav likovni prikaz; na jednoj je strani pisalo: ВЂР-НОЦ, a na drugoj: ХРАБРОСТ. Početkom 1840. godine izrada medalje povjerena je nepoznatom domaćem majstoru, koji je napravio još lošiji proizvod. Na medalji je s jedne strane pisalo: ЦРНА ГОРА, a s druge: ЗА ХРАБРОСТ И ЗА ВЂРУ!¹ Od ta dva otkova nije sačuvan niti jedan primjerak. Njegoš se nakon neuspjela kovanja medalja obratio Austriji i zatražio dozvolu za izradu medalja u renomiranim bečkim radionicama. Kako se

upravo rješavao tursko-austrijski spor na crnogorsko-hercegovačkom području, a austrijska se vlada nije htjela zamjerati Porti, Beč je odgovorio s odgovorom.

Uvidjevši da u Beču neće nikad iskovati medalje, Njegoš se obratio Kraljevinu obiju Sicilija. Tamošnja vlast odbila je da se medalje izrade u njezinim kovnicama, ali je Njegošu dala na znanje da može kupiti stroj i kovati medalje kod kuće. Njegoš više nije oklijevao; napisao je narudžbu napuljskoj kovnici, koja mu je u lipnju 1841. poslala prešu za kovanje s gotovim kalupom medalje. Prema sačuvanom opisu medalje iz 1841. godine vidi se da se njezin oblik poslije nije bitno mijenjao, ali su se izradivali novi kalupi, a medalja je, osim na Cetinju, kovana u Beču i Parizu. Medalje kovane na Cetinju nose signaturu: Ц. Kada se "napuljski" kalup istrošio i napukao, a to se dogodilo tek oko 1880. g., naručen je u Beču novi. Na njem je oznaka V. M., radionice Vincenta Mayera i punca za srebro finoće 800/1000.

Sačuvano je dopisivanje vojnog Ministarstva s minhenskim proizvođačem Schreiberom iz 1904. godine o izradi Srebrne medalje za hrabrost. Postoje također primjeri koji nose oznaku pariškog draguljara Arthusa Bertranda, ali oni pripadaju razdoblju Prvoga svjetskog rata.

Srebrna medalja za hrabrost promjera je 36 mm. Nosila se na lijevoj strani prsa, na trokutastoj vrpci koja je u početku bila trobojna: crveno-plavo-bijela pruga. Potkraj 19. stoljeća ta je vrpca zamijenjena bijelom s dvije crvene pruge sa strane.²

Na licu medalje prikazan je dvoglavi orao iz crnogorskog grba. Upotrebljavao ga je još u 15. stoljeću vladar Zete Ivan Crnojević. Orao ima raširena krila; u lijevoj kandži drži zemaljsku jabuku, a u desnoj žezlo. Nad glavama orla je kruna, a na prsima je štit s lavom u pokretu. Na naličju medalje je natpis: ВЂРА / СВО-БОДА / ЗА / ХРАБРОСТ. Ispod natpisa su dva ukrižena mača, a iznad natpisa križić (tip tzv. topovskog križa). U donjoj polovici medalje, uz rub nalazi se poluvijenac sastavljen od lovoroze (lijevo) i palmine (desno) grančice svezane trakom.

U Njegoševu su vrijeme kriteriji za dodjeljivanje medalje bili strogi. Medalju je mogao dobiti samo onaj "koji ofenzivno izvrši protiv Turaka neko junačko djelo". Tada nije mogao dobiti medalju niti onaj koji je napravio junački podvig u obrani od Turaka. Medalja se u pravilu dodjeljivala Crnogorcima, tako da ju je od "stranaca" dobio samo srpski kapetan Petar Ristić 1848., i to ne za borbu protiv Turaka, nego protiv Mađara!³

Kat. br. 1. lice i naličje

1. Srebrna medalja za hrabrost iz 1841. godine,
3. oblik (oko 1880 - 1904 ?)

Srebro kovano. Na obodu medalje oznaka proizvođača: VM (Vincent Mayer, Beč). Ušica je valjkasta. Medalja je promjera 36,2 mm. Vrpe bijele boje s dvije tamnocrvene pruge široke 5 mm, udaljene 2,5 mm od ruba. Takva se vrpe upotrebljavala od oko 1895. do 1919. g. Inv. br. 1808.

2. Srebrna medalja za hrabrost iz 1841. godine,
3. oblik ? (oko 1880 - 1904 ?)

Nikl kovani. Medalja nema oznaku radionice, ali izgleda kao gore opisana (isti kalup). Ušica je valjkasta. Medalja je promjera 36,5 mm. Vrpe bijele boje s dvije tamnocrvene pruge. Inv. br. 1809.

Njegošev nasljednik knez Danilo I. (1851 - 1860.) bio je izdašniji u dodjeli Srebrnih medalja za hrabrost, čemu su pogodovale i neprestane borbe s Turcima. Za vladavine kneza i poslije kralja Nikole I. (1860 - 1918.) medalja je i dalje bila veoma cijenjena, ali su kriteriji za njezino stjecanje bili blaži. Mogla se dobiti i za hrabrost izvan bojišta, a češće su nagradivani stranci.

Literatura

L. J. Trost, Die Ritter=und Verdienst=Orden, Ehrenzeichen und Medaillen, Leipzig-Wien 1910., str. 142., Tab. XXXIII/10; J. Jovanović, Stvaranje crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti, Cetinje 1948., str. 218; J. Milović, O

kovanju medalja u doba vladike Rada, *Istorijski zapisi*, knj. V., sv. 1., Cetinje, 1950., str. 69 - 74; Lj. Klančić, Njegoševe medalje, *Glasnik Etnografskog muzeja na Cetinju*, knj. III., Cetinje 1963., str. 281 - 303; M. Jovićević, Crnogorska odlikovanja, *Glasnik cetinjskih muzeja*, I. Knjiga/ 1968., str. 152 - 154; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941., Beograd 1971., str. 13 - 14; V. Měříčka, Černohorská vyznamenání, Praha 1980., str. 33 - 36, 90, 128 - 130; D. Romanoff, The Orders, Medals and History of Montenegro, Copenhagen 1980., str. 48 - 49; M. Jovićević, Crnogorska odlikovanja, Cetinje 1982., str. 18 - 23., gdje su citirani izvori; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 108 - 109., 190 - 191.

Izgled medalje poznat nam je zahvaljujući izvještaju kapetana Friedricha Oreškovića barunu Ferdinandu Šaleru od 22. veljače 1840., koji piše da je posjetio Njegoša na Cetinju. Vladika mu je pokazao medalje samo zato da ga uvjeri kako ovdje nema majstora koji je u stanju kvalitetno izraditi medalju te da ga nagovori da u Beču isposluju dozvolu za kovanje medalje u tamošnjim radionicama. O izgledu neuspjeli medalje pisale su i Srpske novine br. 13. od 30. ožujka 1840., uz opasku: "Samo onaj koji je ove medalje videti priku imao, svjedoči, da ništa, što se sprave tiče, gadnije vidio nije." Prema M. Jovićeviću, Crnogorska odlikovanja I. GCM I. knjiga 1968., bilješka na str. 167; isti, Crnogorska odlikovanja, Cetinje 1982., str. 20., vidi se da nije donijeta uredba o promjeni boja vrpce, ali je do nje došlo između 1889 - 1897., najvjerojatnije oko 1895. D. Romanoff, The Orders, Medals and History of Montenegro, Copenhagen 1980., str. 44. i 49., donosi podatak o tri oblika vrpce na kojima se nosila Srebrna medalja za hrabrost iz 1841: 1. oblik: bijelo-plavo-crvena, 2. oblik: bijela s tri crvene pruge, 3. oblik: crveno-plavo-bijela, dok 4. oblik: bijela s dvije crvene pruge ne spominje kao službenu vrpcu. Međutim, kako je baš 4. oblik najrasprostranjeniji po muzejskim i privatnim zbirkama, ne možemo ga ignorirati, to više što boje vrpca uopće nisu propisane službenim aktom. "M. Jovićević, Crnogorska odlikovanja, Cetinje 1982., str. 20.

Zlatna medalja za hrabrost Miloša Obilića

Prilikom Njegoševa boravka u Beču krajem 1846. i početkom 1847. godine nastalo je novo crnogorsko odlikovanje - Zlatna medalja za hrabrost Miloša Obilića. Osobitog povoda za osnivanje nije bilo. Vladika je vjerojatno predosjećao da se bliži čas obraćuna s Turcima, a znao je da odlikovanja u ratnim razdobljima veoma potiču vojnički duh. Osim toga, Njegoš kao umjetnik i estet nije mogao biti prezadovoljan izgledom postojeće medalje za hrabrost, koja je solidne izrade, ali u likovnom pogledu nije nešto posebno.

Prema suvremenim izvorima, na Sveslavenskom balu u Beču 27. siječnja 1847. godine Njegoš se pojavio s novom medaljom na prsima. Za svog boravka u Beču, dakle, dao je izraditi kalup i otkovati prototip Zlatne medalje za hrabrost Miloša Obilića. Ne znamo koji je graver izradio kalup, ali smatra se da je autor predloška slikar i grafičar Anastas Jovanović (1817 - 1899).¹ Izgled te medalje poznat nam je prema suvremenim novinskim izvještajima i fotografiji medalje. Na licu je prikazano poprsje narodnog junaka Miloša Obilića u profilu uljevo. Oko njegove glave je natpis: М. ОБИЛИЋ ЏЕТИНЂ 1847. Ispod poprsja je nečitljiva signatura gravera: T. EUTTHZ (?).² Na naličju se nalazio križić, a ispod njega natpis u četiri reda: ВЂРА / СВОБОДА / ЗА / ХРАБРОСТ. Ispod natpisa su dva ukrižena mača unutar poluvijenca od palmine (lijevo) i lovoroze (desno) grančice, dakle njihov je razmještaj obrnut od onoga kod Medalje za hrabrost iz 1841. godine. Druga uočljiva razlika u naličjima ovih dviju medalja je i u slovima natpisa, koja su na medalji iz 1847. godine iste veličine. Medalja je zlatna, ušica je prstenašta i lemljena poprečno, s okruglom karićicom za trokutastu vrpco. Nijedan primjerak opisane medalje nije sačuvan, a dodijeljeno je veoma malo primjeraka.

Što se zapravo dogodilo ne znamo, ali izgleda da Njegoš nije bio zadovoljan nekim detaljima na medalji, pa je za svog boravka u Rimu dao izraditi novi kalup za Zlatnu medalju za hrabrost Miloša Obilića.³ Medalje kovane u novom kalupu razlikuju se od starih. Odmah pada u oči neobična "barokna" ušica u obliku stiliziranog ljiljana. Na licu je osnovni prikaz - poprsje Miloša Obilića - uz razlike u detaljima ostao isti, ali je skraćen natpis koji glasi: МИЛОШ / ОБИЛИЋ. Ispod poprsja je potpis gravera: N. CERBARA. Natpis na naličju je zbog ove izmjene proširen u šest redova: ВЂРА / СВОБОДА / ЗА / ХРАБРОСТ / ЏЕТИНЂ 1851. Ispod natpisa nalaze se, umjesto ukriženih mačeva,

ukrižene sablje. Križić i poluvijenac od palmine i lovoroze grančice dolaze kao i prije.⁴ Sačuvan je samo jedan takav primjerak. Postoje i primjeri s uobičajenim ušicama: kuglastim i valjkastim, koji se od spomenutog primjerka iz 1851. g. razlikuju samo u neznatnim detaljima. Oni također nose signaturu rimskog gravera Niccoloa Cerbare.⁵

Poslije, za vladavine kneza i kralja Nikole I., kovanje u Cerbarinu kalupu preuzima tvrtka Vincenta Mayera iz Beča, koja na ušicu medalje udara svoj žig, a medalje sprema u kutije sa svojim oznakama.⁶ Vincent Mayer je zatim izradio novi kalup, a na njemu nema signature ni bivšeg ni novog proizvođača. Medalje tog oblika isporučivale su se u Mayerovim kutijama. U Vojnom muzeju u Beogradu nalaze se dvije Zlatne medalje za hrabrost Miloša Obilića koje su proizvod radionice Arthusa Bertranda iz Pariza, a one zacijelo pripadaju razdoblju Prvoga svjetskog rata.⁷ Zlatna medalja za hrabrost Miloša Obilića kovala se od raznih materijala - od zlata, zlatne legure, pozlaćenog srebra i pozlaćene bronce. Promjer medalje varira između 30 - 32 mm, a i debljina: 2,5 - 4 mm. Medalja se nosila na lijevoj strani prsa, na trokutastoj vrpci s prugama crveno-plavo-bijele boje.

Zlatna medalja za hrabrost Miloša Obilića bila je najviše crnogorsko vojno odlikovanje. U početku je dodjeljivana samo za izuzetne podvige, tako da su plemena eventualno imala jednog do dva nosioca tog odlikovanja. Od stranaca, medalju su u Njegošev vrijeme dobili Stevan Knićanin, Đorđe Stratimirović i Milivoje Blaznavec, sudionici u vojvodanskim zbivanjima 1848. godine. Njegoševi nasljednici bili su, naravno, šire ruke prilikom dodjela odlikovanja, a osobito Nikola I. Međutim i on je bio strog u dodjeljivanju Zlatne medalje za hrabrost Miloša Obilića Crnogorcima; radije je davao odlikovanje strancima.

Valja na kraju spomenuti da je 9. prosinca 1955. godine Savezno izvršno vijeće FNRJ donijelo *Uredbu o povlašticama nosilaca (...) Zlatne medalje Obilića*.⁸ Prema toj Uredbi nositelji medalje imali su pravo na potpunu zdravstvenu zaštitu, besplatnu vožnju četiri puta na godinu željeznicom ili brodom ili autobusom.

Literatura

Srbske novine br. 38. od 16. 5. 1847.; Lj. Nenadović, Pisma iz Italije, Beograd 1969., str. 96; Lj. Klančić, Njegoševe medalje, *Glasnik Etnografskog muzeja na Cetinju*, knj. III., Cetinje 1963., str. 281 - 303; Lj. Durković, Njegošev lik, Cetinje

1963., str. 33, 60; M. Jovićević, Crnogorska odlikovanja, *GCM*, I. knjiga, 1968., Cetinje, str. 154 - 157; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941., Beograd 1971., str. 14 - 15; V. Měřička, Černohorská vyznamenání, Praha 1980., str. 37 - 38, 90, 131; D. Romanoff, The Orders, Medals and History of

Montenegro, Copenhagen 1980., str. 50 - 51; M. Jovićević, Crnogorska odlikovanja, Cetinje 1982., str. 23 - 29; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda (...), Beograd 1987., str. 109 - 110.

Kat. br. 2, lice i naličje

3. Zlatna medalja za hrabrost Miloša Obilića, pretposljednji oblik (kraj 19. i početak 20. stoljeća)

Medalja je izrađena od pozlaćena srebra. Ispod poprsja Miloša Obilića nema signature N. Cerbare. Ušica je kuglasta. Vrpe je trobojna, crveno-plavo-bijele boje, očigledno izvorna, jer je izbljedjela. Medalja se nalazi u kutijiči tamnocrvene boje s kneževskim grbom Crne Gore. U kutiji je natpis proizvođača: V. MAYER's FILS / FOURNISSEURS DE LA COUR / DE SA MAJESTÉ/L'EMPEREUR D'AUTRICHE/ET / DE SON ALTESSE / LE PRINCE DE MONTENEGRO / VIENNE. Natpis se nalazi ispod austrijskog (lijevo) i crnogorskog (desno) grba. Dimenzije: medalja je promjera 31 mm; vrpe šir. 39 mm, širina pruga 13 mm. Inv. br. 1807.

¹Više o njem vidi: Pavle Č. Vasić, Život i delo Anastase Jovanovića, prvog srpskog litografa, Narodna knjiga, Beograd 1962. Anastas Jovanović poznati je srpski litograf, fotograf i medaljer, kreator srpskih odlikovanja; u Hrvatskoj je veoma popularna njegova litografija "Ulazak bana Jelačića u Zagreb" (iz 1849.?).

²M. Jovićević, Crnogorska odlikovanja, Cetinje 1982., str. 102. U svom ranijem radu: Crnogorska odlikovanja, *GCM* iz 1968., str. 155., Jovićević prema Lj. Durkoviću (Njegošev lik, Cetinje 1963., str. 60.) ime gravera čita, uz rezervu, kao S. Bogen.

³M. Jovićević, Crnogorska odlikovanja, Cetinje 1982., str. 24 - 25., smatra da Njegoš nije mogao biti nezadovoljan izgledom Zlatne medalje za hrabrost Miloša Obilića iz 1847. g., jer da se njezinu izgledu ne može ozbiljnije prigovoriti. Izvršene preinake Jovićević smatra nebitnima, a argument mu je i činjenica da je već nekoliko medalja iz 1847. g. podijelio, što ne bi učinio da su bile loše izrade ili izgleda. Stoga izvodi zaključak da je kalup za izradu medalje uništen iz nepoznata razloga, pa je vladika morao naručiti novi, a pritom je unio neke izmjene. Međutim, iako je Jovićevićovo zaključivanje veoma logično, izgleda da je ipak pogrešno. Naime, Njegoš, kao i svakog umjetnika, nije uvijek vodio hladan razum i njegovi se postupci katkad ne mogu racionalno objasniti. Da je tako bilo i u ovom slučaju, svjedoči Njegošev portret iz 1851. g., rad slikara Johanna Besa. Na tom portretu vladika nosi Cerbarin model medalje iz 1851. g. Da se radi o kasnijoj medalji, a ne o ranijoj, dokazuje ušica u obliku stiliziranog ljljana koja se na portretu lijevo

vidi. Taj detalj omogućuje nam da prepoznamo tip medalje koja je, za razliku od izvrsna portreta, nemarno naslikana. Zar bi Njegoš nosio drugi model medalje, ako mu se prvi svidao? Prvi je model, doduše, nosio na Sveslavenskom balu u Beču 1847. g., ali ne znači da s vremenom nije zaželio izmijeniti izgled medalje. Teško bolesni Njegoš već je znao da mu se bliži smrt; posljednje je dane provodio u traženju vječne ljepote. O tome nadahnuto piše njegov suputnik u Italiji Ljuba Nenadović. Drugo izdanje medalje je bolje kako u kreaciji tako i u izvedbi. Poprsje Miloša Obilića izrađeno je plastičnije, a dio teksta s lica je prebačen na naličje, dakle, skraćen je i ljepše raspoređen. Malo je vjerojatno da se kalup iz 1847. g. uništio. Izrađen je u Beču, što samo po sebi isključuje mogućnost loše izrade. Kako je Njegoš još od 1841. g. kovoao medalje na Cetinju, treba pretpostaviti da su taj posao radili dobro izvježbani ljudi. Uostalom, kalup za Srebrnu medalju za hrabrost iz 1841. dotrajao je tek nakon pola stoljeća upotrebe.

⁴Jovićević, n. dj., 1982., str. 102 - 103; tabla u boji na str. 25.

⁵Odlikanja Vojnog muzeja u Beogradu, inv. br. 7159 i 7910. Vidi: M. Piletić, n. dj., str. 191 - 192.

⁶Primjerak s inv. br. 7187 Vojnog muzeja u Beogradu.

⁷Primjerci s inv. br. 6726 i 6712 Vojnog muzeja u Beogradu.

⁸Službeni list FNRJ br. 56, od 21. prosinca 1955.

Orden Danila I. ili Orden za nezavisnost Crne Gore

Vladika Petar II. Petrović Njegoš umro je od tuberkuloze 19. listopada 1851. godine, pet mjeseci nakon povratka iz Italije gdje se liječio. Još za života Njegoš je oporukom odredio svojim nasljednikom Danila Stankovog, unuka Stjepu Petrovića. Njegošev otac Tomo, Danilov djed Stjepo i vladika Petar I. Sveti bili su braća. Njegoševu posljednjoj želji odlučno su se suprotstavili njegovi bliži rodaci, brat Pero Tomov i Đorđe Petrović. Potonji je bio nećak vladike Petra I. Svetog i trebao postati vladikom poslije stričeve smrti 1830. godine, ali je bio sprječen jer je u to vrijeme služio u ruskoj vojsci.

Oba protukandidata bila su najbogatiji ljudi u Crnoj Gori; držali su trgovачke monopole i stoga imali veliku moć. Situacija nije pogodovala 25 - godišnjem Danilu, koji nije bio ni bogat ni utjecajan, a u vrijeme Njegoševe smrti našao se u Beču, koji mu je bio nesklon. Dok je Danilo čekao u Beču, Senat Crne Gore proglašio je Peru Tomova za "gospodara Crne Gore i Brda". Postoje zgodna pismena svjedočanstva o tome kako je crnogorskim prvacima bio bliži Pero Tomov od obrazovanog Danila.¹

Međutim, Danilo je imao potporu ruskog cara, koji ga je priznao za Njegoševa nasljednika i o tome obavijestio Senat Crne Gore. Danilo je s carskim pismom u džepu pohitao na Cetinje, ali su ga ondje dočekali odbjano i s omalovažavanjem. Poslije duge i žučljive diskusije sa senatorima, koja je umalo završila međusobnim obračunom, dogovoren je da se na Novu godinu sazove Narodna skupština, na kojoj će se rješiti pitanje naslijeda.

Nakon toga Danilo je dokazao da je pametan i "papren". Naime, Njegoš je ostavio poslije svoje smrti oko 700.000 forinti gotova novca. Od te svote velik dio bio je namijenjen neudanim sestrama i rođacima, ali i Danilu. Danilo je pronio glas u narodu da će sav taj novac oduzeti rodbini i dati u državnu kasu, kako bi služio u narodne svrhe. Takoder je razvio propagandnu kampanju protiv Pere Tomovog i njegovih pristalica; tumačio je puku da je sve bogatstvo koje su oni stekli narodno, jer je zaradeni na narodu. Također doktrinom privukao je najšire mase, koje su ga na Novu godinu 1852. dovele na vlast bez prethodnog glasovanja.²

Učvrstiti svoju vlast bio je sljedeći Danilov cilj. Prisilio je Senat da ruskom caru uputi pismo u kojem ga moli da Danila proglaši crnogorskim knezom, a Crnu Goru kneževinom. U strahu od represija pismo su potpisali svi senatori osim Pere Tomova, Dorda Petrovića i serdara Mila. Danilo je s pismom otisao u Rusiju, gdje

ga je car aktom od 18. srpnja 1852. godine priznao za kneza Crne Gore. Naklonjena Peri Tomovom, Austrija nije bila zadovoljna takvim raspletom i zato što joj nije odgovaralo jačanje Crne Gore. Turska je, pak, bila direktno izazvana, jer je promocija Crne Gore u kneževinu značila povredu dotadašnjega formalnog turskog suvereniteta.

Prijelaz od vladičanske vlasti na kneževsku bio je prijeloman događaj, uvjetovan novim stanjem u razvoju društvenog života u Crnoj Gori. Takav prijelaz nije se mogao provesti bez snažnih potresa u čitavoj zemlji, bez oštih sukoba s domaćim konzervativnim elementima. Knez Danilo I. upustio se u bespōstednu borbu sa svima koji su mu se suprotstavili, iako su u početku njegovi izgledi bili minimalni.

Nedugo zatim počeo je krvavi tursko-crnogorski rat. U siječnju 1853. godine Omer-paša Latas i Osman-paša Skopljak velikom su vojskom sa svih strana napali Crnu Goru. Neusporedivo slabije crnogorske snage pružile su žilav otpor, ali opkoljeni i izgladnjeli poklekli bi da se nisu umješale Austrija, Rusija i europsko javno mnjenje, koji su prisili Tursku da prekine s ratnim operacijama i povuče svoje trupe. Crna Gora bila je ratom materijalno iscrpljena i razorenja, ali je iz njega ipak izvukla veliku korist. Postala je subjektom u razgovorima velikih sila, koje su *de facto* priznale njezinu nezavisnost i suverenitet.

U spomen na prebrođeni rat s Turskom i stjecanje nezavisnosti, 23. travnja (5. svibnja) 1853. godine osnovao je knez Danilo I. Red zasluge za nezavisnost Crne Gore, "da bi mogli nagraditi hrabrost i zasluge naših podanika i sviju oni, koji su posvetili obrani svete stvari, nezavisnosti otečestva"... Sačuvan je originalni tekst Statuta koji ima, osim spomenutog uvoda o nazivu i namjeni ordena, četiri članka. Nama su zanimljiva prva dva članka, jer određuju izgled i način nošenja ordena. Prema članku I., orden "će se sastojati iz jednog krsta u srebru, opominjajući svojom formom na krst, koji je odkupio rod ljudski na Kalveru. Na mjestu, gdi se dve grane, koje ga sačinjavaju, prekrštaju, ovaj će krst s jedne strane nositi nadpis: Danil I Kniaz Crne Gore, a s druge: Za nezavisnost Crne Gore." Prema članku II., "ovaj će se ukras nositi na gunjini, ili svakoj drugoj haljini, utvrđen za pantljiku bijelu prelijevajući se, na koju će biti sa krajeva crvena pruga". Treba napomenuti da statutarna odredba o natpisima na ordenu ne odgovara natpisima koje čitamo na sačuvanim primjercima. Ne radi se o omašci u

statutu,³ koji je nastao prije izrade odlikovanja, nego o preinakama ordena u posljednji čas. Tako natpis na licu zaista glasi: ДАНИЛЬ И / КНЯЗЬ / ЦРНОГОРСКИИ /, a na naličju: ЗА / НЕЗАВИСИМОСТЬ / ЦРНЕ / ГОРЕ / 1852 - 3. Budući da de iure Crna Gora još nije bila kneževina, Danilo je vjerojatno bio prisiljen izmijeniti natpis na licu, kako ne bi imao diplomatskih problema s Turskom i Austrijom. Naime, da formulacije "Knjaz Crne Gore" i "Knjaz crnogorskii" nisu istoznačene, ne treba posebno dokazivati. Zbog čega je došlo do preinake dijela natpisa na reversu ("nezavisnost" je promijenjena u rusku riječ "nezavisimost"), teško je reći, ali na to je, možda, utjecala konzervativna struja u Danilovu taboru.

Novosnovani orden imao je u početku samo jedan stupanj. On se sastoji od srebrnoga latinskog križa s ispuštenim i proširenim krajevima krakova. Križ ima zrnatu površinsku strukturu, dok su rubovi glatki. U sredini lica i naličja križa okrugli su medaljoni s već spomenutim natpisima. Na vrhu križa je dekorativna troroga ušica s ovalnom karikom za trokutastu vrpco. Vidi se da u kreiranju križa nije sudjelovao umjetnik.⁴ Zbog toga je uskoro izmijenjen njegov izgled. Oblik križa i boje vrpce ostali su isti, ali su krakovi križa ispunjeni crnim, a medaljon crvenim emajлом. Tekst je ostao isti, ali je drukčije raspoređen. Emajlirani primjerici pojavili su se još iste godine, kako vidimo na portretu Pere Tomova, rad Johana Besa iz 1853. Za tu promjenu nije bilo nužno mijenjati i statut ordena.

Na Đurđevdan, 23. travnja (5. svibnja) 1861. godine provedena je reorganizacija ordena, koji je podijeljen u tri stupnja. Raniji model Ordena Danila I. postao je treći stupanj,⁵ a uvedena su dva viša stupnja sasvim novog oblika. Prvi stupanj sastojao se od ordenskog znaka na lenti i zvijezde. Ordenski znak ima oblik istokračnog križa s ispuštenim i zaobljenim krakovima, koji su ispunjeni raznobojnim emajлом. Krakovi su u sredini plavo emajlirani, uokvireni tankim crvenim i bijelim rubom. U sredini križa nalazi se okrugli medaljon. Sredina medaljona sastoji se od zlatnog monograma: Д I s kneževskom krunom, koji leže na crveno emajliranoj podlozi. Kompoziciju obrubljuju zlatni prsten i plavo emajlirano polje s kružnim natpisom: КНЯЗ ЦРНОГОРСКИИ.

Postoji stanovit broj odlikovanja koja na licu i naličju nose natpis: ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ ЦРНЕ ГОРЕ. Rub medaljona uokviren je bijelo emajliranim prstenom. Sredina medaljona na naličju nosi godine: 1852 - 3 od zlata, također na crvenoj podlozi. Kompoziciju obrubljuju zlatni prsten i plavo emajlirano polje s kružnim natpisom: ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ ЦРНЕ

ГОРЕ. Iznad križa je pozlaćena kneževska kruna s dvije trake koje vise ispod nje i križićem iznad nje. Ordenski znak nosio se na lenti bijele boje s dvije grimiznocrvene pruge. Širina lente je 100 mm, a širina pruga 12 mm. Uz ordenski znak na lenti nosila se na lijevoj strani prsa zvijezda. Zvijezda je srebrna, a ima osam briljantiniranih i osam kaneliranih krakova, na koje je aplicirano lice križa ordenskog znaka.

Drugi stupanj Ordena Danila I. iz 1861. godine izgleda poput ordenskog znaka I. stupnja, samo se nosio na lentici i bez zvijezde. Širina lentice je 60 mm. Prilikom druge reorganizacije Ordena Danila I. na Đurđevdan, 23. travnja (5. svibnja) 1873. godine, uveden je novi stupanj. Raniji II. i III. stupanj pali su za jedan stupanj niže, tj. postali su III. i IV. stupanj. Novosnovani II. stupanj sastoji se od ordenskog znaka na lentici i zvijezde, koja je istog oblika, ali manja od zvijezde I. stupnja. Tom prilikom statut Ordena Danila I. znatno je proširen. Zanimljiva je nova namjena ordena, opisana u prvom paragrafu: "Orden Danila I Knjaza Crnogorskog ustanovljen je da se njim odlikuju i nagradjuju usluge učinjene Državi, njenom Vladuocu, kao i cijelom čovječanstvu." Prema paragrapu 2.: "Njegovo Visočanstvo Vladajući Knjaz Crne Gore jest Veliki Načelnik ovog ordena." Nadalje, nosioci Ordena Danila su vitezovi, čiji broj nije ograničen. Formirana je Kancelarija ordena, koja se sastoji od kancelara, dva najstarija viteza i tajnika. Oni vode popis vitezova sviju stupnjeva. Orden dodjeljuje knez prema svom mišljenju ili na prijedlog ministara. Ordenom je mogao biti nagradjen "svaki crnogorski podanik, čije bi revne vojne usluge, ili gradanske, ili druge, zaslужile priznanje Njegova Visočanstva". Orden su mogli dobiti i stranci. Posljednji parografi statuta određuju da odlikovane osobe ne moraju plaćati nikakve takse te da se orden ne mora vraćati Kancelariji nakon smrti odlikovanoga.

Posljednjom reorganizacijom ordena 1893. godine knez Nikola I. ustanovio je još jedan stupanj ordena. Tom prilikom je raniji četvrti (emajlirani križ iz 1853.) pao stupanj niže, tj. postao je V. stupanj. Novi IV. stupanj ima oblik viših stupnjeva, ali je manji od njih i nosio se na lijevoj strani prsa na trokutastoj vrpci.

Treba konstatirati da je Orden Danila I. u likovnom pogledu neobično odlikovanje. Kod europskih je ordena uobičajena podjela na tri ili pet stupnjeva, koji se među sobom razlikuju samo prema načinu nošenja i veličini, katkad i prema materijalu. Orden Danila I. V. stupnja razlikuje se od viših stupnjeva oblikom križa i bojama emajla, tako da potpuno odudara od njih. Jedino boje vrpce i natpsi u medaljonima ukazuju na to da se radi o

istom ordenu. Da nema ovog nesklada, Orden Danila I. bio bi jedan od najljepše oblikovanih ordena u svijetu. Malo koji orden je tako koloristički efektan, a zvijezda je upravo savršena. Orden Danila I. izradivale su brojne europske draguljarske tvrtke. Prema podacima iz literature i žigovima na ordenima vidi se da su ga izradivali: rimski draguljar D. Cravanzola, bečki draguljari C. F. Rothe (Rothe & Neffe), G. A. Scheid, Vincent Mayer (V. Mayer's Söhne) i braća Resch, Silberberg iz Hamburga, francuski Chobillon i Arthus Bertrand. Postoje različita mišljenja o tipološkim karakteristikama pojedinih proizvođača. Tako D. Romanoff⁶ ordene I. i II. stupnja koji, osim na naličju nose i na licu natpis: ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ ЦРНЕ ГОРЕ, pripisuje prvom izdanju (1861 - 1873.).

Nasuprot mišljenju D. Romanoffa, M. Piletić ubraja takve primjerke u opus Arthusa Bertranda, koji je radio u vremenu nakon proglašenja Crne Gore Kraljevinom 1910. godine, točnije za Prvoga svjetskog rata.⁷ U prilog njezinoj tezi govore dva uvjerljiva argumenta: prvo, oznaka A. Bertranda na originalnoj kutiji odlikovanja već je dovoljan dokaz, a drugo, samo je Nikoli I., od 1910. godine kralju Crne Gore, mogao smetati natpis u kojem se govori o knezu crnogorskem, pa ga je izbacio. Osim toga, kasniji modeli imaju oko središnjeg medaljona nazupčeni okvir, koji nedostaje modelima iz 1861. godi-

ne. Svi primjerici s natpisom: ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ ЦРНЕ ГОРЕ na licu, imaju nazupčani okvir oko medaljona. Orden Danila I. nije se prestao dodjeljivati ukinućem Kraljevine Crne Gore 1918. godine. Kralj Nikola dodjeljivao ga je u progonstu sve do smrti 1921. godine, a njegovi su nasljednici nastavili s tom praksom.

Literatura

Štatuti reda zasluga za nezavisnost Crne Gore, dok. br. 18-1853. u Državnom muzeju na Cetinju; M. Gritzner, Handbuch der Ritter- und Verdienstorden, Leipzig 1893., reprint Graz 1962., str. 250 - 252; Đ. Stratimirović, Uspomene generala Đorda Stratimirovića, Beč-Zagreb-Lajpcig 1913., str. 66 - 67; D. Vuksan, Statut Danilovog ordena, Zapisi, Glasnik ceteinjskog istorijskog društva XVIII, Cetinje 1937., str. 122 - 123; J. Jovanović, Stvaranje crnogorske države..., str. 233 - 256; M. Jovićević, Crnogorska odlikovanja I, GCM, 1968., str. 160 - 164; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941., str. 15 - 17, 21 - 22; A. Klenau, Europäische Orden Katalog 1978., str. 105; D. Romanoff, The Orders, Medals and History of Montenegro, Kopenhagen 1980., str. 52, 56 - 57, 62 - 65, 68 - 69; V. Měřička, Černohorská vyznamenání, Praha 1980., str. 22 - 29, 59 - 69, 90 - 91, 109 - 125; B. Prister, Odlikovanja, Zagreb 1984., str. 53 - 55; M. Jovićević, Crnogorska odlikovanja, Cetinje 1982., str. 29 - 41; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda (...), Beograd 1987., str. 104 - 108., 186 - 190;

¹Kotorski svećenik Vuk Popović pisao je Vuku Karadžiću u Beč: "Crnogorci neće Zeka (Danila su zvali Zeko jer je imao zelene oči, op. B. P.), a ni mi ga ovako nećemo, Božja neka ti je vjera, no oćemo Pera, koji je svakome u srcu, da bude vladika i u tome ima dosta razloga. Kao prvi razlog je što Crnogorci ne gledaju da im vladika bude naučen, koliko dobar i viden u narodu i pred kraljevinama. Ovi je Zeko dosta pametan, ali je malen i papren i niko ne bi rekao da je Crnogorac." (J. Jovanović, Stvaranje Crnogorske države, str. 236.).

²J. Jovanović, Stvaranje Crnogorske države, str. 233 - 254.

³M. Jovićević, Crnogorska odlikovanja, 1982., str. 31.

⁴M. Jovićević, n. dj., str. 31., vrlo je rezerviran prema tezi da je u oblikovanju ordena sudjelovao austrijski potpukovnik Đorđe Stratimirović koji je boravio u Crnoj Gori 1853. godine kao specijalni izaslanik. Stratimirović u svojim "Uspomenama" piše da je "prihvatio kneza Danila da ustanovi novo odličje za one koji su se u

bojevima protiv Turaka odlikovali." Takoder kaže: "Knez mi poveo da sastavim načrt i izaberem traku za prvi crnogorski orden koji dobija ime krst za nezavisnost Crne Gore. Ja sam bio prvi kome je knez Danilo taj krst podolio."

⁵M. Jovićević je u svom ranijem radu: Crnogorska odlikovanja, 1968., str. 162., tvrdio da je "... orden dobio tri stepena, s tim što je stari oblik za Danilov krst, potpuno izbačen iz upotrebe". Neemajlirani srebrni model kolao je samo nekoliko mjeseci, pa ga 1861. godine nije trebalo izbacivati iz upotrebe. M. Jovićević je poslije ispravio ovu nespretnu formulaciju (Crnogorska odlikovanja, 1982., str. 35.). Kako nisam znao za noviji Jovićevićev rad, i ja sam preuzeo njegovu raniju tvrdnju (vidi: B. Prister, Odlikovanja, 1984., str. 54.), misleći da Jovićević pod starim oblikom razumijeva emajlirani križ iz 1853.

⁶D. Romanoff, n. dj., str. 57.

⁷M. Piletić, n. dj., str. 187

Kat br. 6, lice i naličje

Kat br. 7

Kat. br. 9 - 10

4. Orden Danila I. za nezavisnost Crne Gore II. stupnja (1861 - 1873.)

Prva verzija II. stupnja ovog ordena. Monogram: ĐI još nema kneževsku krunu. Natpisi na licu: КНЯЗЬ ЦРНОГОРСКИЙ и ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ ЦРНЕ ГОРЕ na naličju, inkruštirani su u tamnoplavim emajlom. Oko središnjeg medaljona nema nazubljenog okvira, koji se javlja na kasnijim modelima. Orden je nestručno popravljen, tako da je u gornjem kraku križa crni emajl umjesto plavoga. Karika za proglašenje lentici izradena je od dvostrukog namotanog žica. Orden je u kutiji tamnocrvene boje; iznutra natpis: ROTHE / K. K. OEST. u. K. PERS./ HOF-JUWELIER / WIEN / KOHLMARKT No. 7. Dimenzijske: križ je promjera 48 mm, lenta šir. 52 mm. Inv. br. 1797.

Literatura: M. Piletić, n. dj., str. 187., kat. br. 554.

5. Ordenski znak II. stupnja Ordena Danila I. za nezavisnost Crne Gore (1873 - 1914.), u kutiji

U medaljonu s prednje strane uobičajeni natpis: КНЯЗЬ ЦРНОГОРСКИЙ. Emajl je tamnoplave boje. Križ je promjera 49 mm. Lenta širine 40 mm. Inv. br. 1789.

6. Ordenski znak II. stupnja Ordena Danila I. za nezavisnost Crne Gore (1873 - 1918.)

Standardni primjerak, sve kao kat.br. 5. Inv. br. 1791.

7. Zvijezda II. stupnja Ordena Danila I. za nezavisnost Crne Gore (1873 - 1914.)

Standardni primjerak, s tamnoplavim emajlom. Križ apliciran na zvijezdu podudara se u svim detaljima s križem ordenskog znaka pod kat. br. 5-6. Zvijezda ima na igli oznaku proizvodača: C. F. ROTHE / WIEN. Zvijezda je promjera 74 mm. Inv. br. 1790.

8. Zvijezda I. stupnja Ordena Danila I. za nezavisnost Crne Gore (1873 - 1918.)

Zvijezda ima straga iglu s oznakom proizvodača: C.F.ROTHE / K. K. OEST. u. K. PERS./ HOF-JUWELIER / WIEN / KOHLMARKT No. 7. Dimenzijske: križ je promjera 48 mm, lenta šir. 52 mm. Inv. br. 1797.

Literatura: M. Piletić, n. dj., str. 187., kat. br. 554.

9. Ordenski znak I. stupnja na lenti Ordena Danila I. za nezavisnost Crne Gore (1873 - 1914.)

Monogram je izrađen od zlata. Plavi emajl križa je malo svijetlij nego kod Rotheovih modela, ali ne i svijetloplavi. Ušica je jednostavnija, četvrasta oblika. Crveno emajlirani porub u krakovima križa je transparentan, za razliku od Rotheovih modela, kod kojih je crveni emajl u krakovima neproziran. Na okrugloj karićici iznad križa nalazi se oznaka proizvodača: VM (Vincent Mayer).

Na trokutastoj vrpcu. Dimenzijske: promjer križa 38 mm, vrpeča šir. 40 mm. Inv. br. 1792. Dimenzijske: lenta šir. 104 mm; križ promjera 50 mm. Inv. br. 31603 a.

Kat. br. 13, naličje

Kat. br. 17

Kat. br. 20

10. Zvijezda I. stupnja Ordena Danila I. za nezavisnost Crne Gore (1873 - 1914.)

Karakteristični Mayerov rad: monogram je zlatan, slova natpisa debљa su od slova na Rotheovim modelima, plavi emajl je svjetlij, a crveni emajl je proziran. Zvijezda je izrazito ispušćena (konveksna). Na naličju zvijezde oznaka proizvodača: VINC. MAYER's SÖHNE WIEN. Zvijezda je promjera 84 mm. Inv. br. 31603 b.

11. Ordenski znak III. stupnja Ordena Danila I. za nezavisnost Crne Gore (1873 - 1914.), u kutiji

Mayerov proizvod, o čemu svjedoči i oznaka VM na karićici. Kutija je crvene boje. Izvana je grb Kneževine Crne Gore, a iznutra oznaka proizvodača: V. MAYER's FILS / FOURNISSEURS DE LA COUR / DE SA MAJESTÉ / L'EMPEREUR D'AUTRICHE / ET / DE SON ALTESSE / LE PRINCE DE MONTENEGRO / VIENNE. Promjer krakova križa iznosi 48 mm, lenta širine 40 mm. Inv. br. 1801.

12. Zvijezda II. stupnja Ordena Danila I. za nezavisnost Crne Gore (1873 - 1914.)

Nestručno popravljen primjerak. Prsten u medaljonu i krakovi križa ispunjeni su crnim umjesto plavim emajlom. Na naličju se nalazi oznaka proizvodača: VINC. MAYER'S SÖHNE WIEN. Zvijezda je promjera 72 mm. Inv. br. 1798.

13. Orden Danila I. za nezavisnost Crne Gore IV. stupnja (1893 - 1914.)

Na ušici oznaka proizvodača: VM (Vincent Mayer). Na trokutastoj vrpcu. Dimenzijske: promjer križa 38 mm, vrpeča šir. 40 mm. Inv. br. 1792.

14. Orden Danila I. za nezavisnost Crne Gore III. stupnja (1873 - 1918)

Uobičajeni raspored natpisa, ali se primjerak ipak razlikuje od prije spomenutih. Natpisi su izvedeni većim slovima i brojkama, osim monograma ĐI s krunom. Ušica je četvrasta, s nečitljivom oznakom proizvodača. Lentica ima tamnocrvene pruge. Dimenzijske: križ je promjera 52 mm, šir. lentine 53 mm. Inv. br. 1799.

15. Orden Danila I. za nezavisnost Crne Gore IV. stupnja (1893 - 1918.)

Bez oznake proizvodača. Emajl je svjetloplav boje. Križ je promjera 38,5 mm. Inv. br. 1796.

16. Ordenski znak I. stupnja na lenti Ordena Danila I. za nezavisnost Crne Gore (1914 - 1918.)

U medaljonu s prednje strane okrunjeni monogram ĐI okružen je natpisom ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ ЦРНЕ ГОРЕ, koji se nalazi i na naličju. Emajl je svjetloplav boje. Nema oznake proizvodača (Bertrand ?). Dimenzijske: promjer križa 51 mm. Inv. br. 1787.

Literatura M. Piletić, n. dj., str. 187., kat. br. 551.

17. Orden Danila I. za nezavisnost Crne Gore III. stupnja (1914 - 1918 ?)

U medaljonu s prednje strane monogram ĐI okružen je natpisom ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ ЦРНЕ ГОРЕ, kao i straga. Emajl je svjetloplav boje. Ušica je jednostavne izrade, četvrasta. Nema oznake proizvodača (Bertrand ?). Križ je promjera 50,5 mm; lenta šir. 52 mm. Inv. br. 1800.

18. Orden Danila I. za nezavisnost Crne Gore III. stupnja (1914 - 1918 ?)

U medaljonu s prednje strane natpis kao kod br. 16 - 17. Emajl je svjetloplav boje. Bez oznake

proizvodača (Bertrand ?). Križ je promjera 52 mm. Inv. br. 1799.

19. Zvijezda II. stupnja Ordena Danila I. za nezavisnost Crne Gore (1918 - 1921 ?)

U krakovima križa su svjetloplavi i crveni prozirni emajl. Natpis u medaljonu: КНЯЗЬ ЦРНОГОРСКИЙ. Slova natpisa su malo veća i debљa od slova na Rotheovim modelima. Na naličju zvijezde Flli BORANI ROMA. Zvijezda je promjera 76 mm. Inv. br. 1795.

20. Orden Danila I. za nezavisnost Crne Gore V. stupnja (od 1853 - 1861: Orden Danila I; od 1861 - 1873: III. stupanj; od 1873 - 1893: IV. stupanj; od 1893: V. stupanj)

Primjerak je teško datirati, jer nema oznaku proizvodača, ali vjerojatno model iz 1893. godine. Dimenzijske: 48 x 38 mm, vrpeča šir. 40 mm. Inv. br. 1793.

21. Diploma o odlikovanju Spira Brusine III. stupnjem Ordena Danila I. (1894.)

Diploma je napisana na presavijenom papiru, a cirilični tekst zaustavlja samo desni dio lista:
БОŽИЈОМ МИЛОСТИ / МИ НИКОЛА I / КЊАЗ ЦРНОГОРСКИ / Gospodinu Spiru Brusini /.
Управитељу Кр. музеја у Загребу / За особите услуге Ваše ukazane crnogorskom narodu / Nama / наши smo se побудени одликовати Vas Ordenom III-eg Stepena Knjaza / Danila I. ustanovljenim za nezavisnost Crne Gore, kojega vam / znakove ovim sprovodimo / Na Cetinju, 25. Avgusta 1894. / Кancelarija ordena Knjaza Danila I. / Za Predsjednika Državnog Savjeta: / (potpis) Vojv. G. Vuković.
Restaurirano u radionici za papir Hrvatskoga državnog arhiva (voditelj: T. Mušnjak), Inv. br. 32838.

Spomen-medalja bitke na Grahovcu 1858. godine

U Krimskom ratu (1853 - 1856.) koji su protiv Rusije vodile Turska, Engleska i Francuska (poslije i Sardinija), Crnoj Gori je nametnuta neutralnost. Nakon završetka rata Rusija je morala prihvati nepovoljne odluke Pariškog mira 1856. godine, a njezin je utjecaj na balkanska zbivanja oslabio. Crna Gora koja je uvijek bila vjerna Rusiji ostala je izolirana i prepuštena Turkoj, čije su pretenzije narasle. U takvoj situaciji knez Danilo je zatražio pomoć i zaštitu od Francuske i u veljači 1857. godine otputovao u Pariz. Usljedila je oštra diplomatska borba, koja je trebala riješiti bit tursko-crnogorskog spora i definirati crnogorsko-ruske odnose na sasvim novim osnovama. Iako se francuska vlada trudila pokušavajući svojim autoritetom postići sporazum, nije uspjela jer je knez Danilo odbacio sve turske zahtjeve i predložio svoje: da se Bosna i Hercegovina pripoji Crnoj Gori, a Turska se ne smije miješati u unutrašnje poslove Crne Gore, koja ima pravo držati vojsku kakvu hoće! Pregovori su, naravno, propali, ali je Danilo svojim držanjem impresionirao sve prisutne.¹

Nakon toga francuska je vlada obećala Crnoj Gori znatnu godišnju novčanu potporu. Danilovo pregovaranje s Francuzima izazvalo je opoziciju u Crnoj Gori koja ga je optuživala zbog "frankofilske politike". Knežev položaj ugrožavali su konzervativci, tradicionalno odani Rusiji. Danilo je znao da može uspostaviti kneževski autoritet i nacionalno jedinstvo već provjerenim načinom: organiziranjem vojne akcije protiv Turaka. S hercegovačkim harambašom Lukom Vukalovićem i njegovim pristašama počeo je borbu protiv Turaka u Hercegovini. Porti nije bilo stalo do rata, ali ga više nije mogla izbjegći.

Potkraj travnja 1858. godine jaka turska vojska pod vodstvom Husein-paše krenula je iz Trebinja prema Grahovu. Došla je bez problema do Grahovskog polja i 6. svibnja zauzela visoravan Grahovac, važnu stratešku točku, gdje se utvrdila. Knez Danilo odlučno se suprotstavio Turcima s oko 5000 vojnika, šest topova i 800 momaka svoje garde. Glavni komandant crnogorske vojske bio je Danilov brat vojvoda Mirko. On je podijelio borce u tri grupe. Prvom je zapovijedao vojvoda Petar Vuković, drugom vojvoda Ivo Radonjić, a trećom vojvoda Petar Filipović. Hercegovački ustanici djelomično su raspoređeni u spomenute grupe, ali je većina predvidena za gerilsko ratovanje u pozadini turskih snaga. Ujutro 7. svibnja prethodnica odreda Petra Vukovića počela je borbu s Turcima. Borba prsa u prsa trajala je cijeli dan;

poginulo je oko 500 Crnogoraca. Borbe su nastavljene sutradan. Nakon uspješna napada na tursku komoru, Husein-paša je, ostavši bez hrane i municije, naredio 13. svibnja povlačenje iz Grahovca prema Klobuku. Namjeravao se ondje opskrbiti i odmah vratiti. Međutim, Crnogorci su se bacili na tursku vojsku svom snagom. Nakon četverosatne borbe Turci više nisu mogli izdržati: njihova se vojska raspala i razbježala u panici. Prema austrijskim izvještajima, Crnogorci su zaplijenili 7 topova, 6000 pušaka, 150 šatora, 2000 konja i 10.000 oka municije. Turci su imali 4392 poginula i ranjena, a Crnogorci oko 2000.

Bitka na Grahovcu jedna je od najslavnijih crnogorskih pobjeda u stoljetnoj borbi protiv Turaka. Ona je osim toga imala i veliki politički odjek u Europi. Europske su se sile zauzele za Crnu Goru. Na konferenciji u Istanbulu 1858. godine sastavljena je komisija za razgraničenje između Turske i Crne Gore. Komisija je završila s radom iduće godine, a protokol o razgraničenju potpisana je tek u travnju 1860. godine. Kneževina Crna Gora dobila je nove teritorije: Grahovo, Rudine, Nikšićku župu i Gornje Vasovjeviće.

U povodu pobjede na Grahovcu osnovao je Danilo prvu crnogorsku vojnu spomenicu. Prve medalje podijeljene su u kolovozu 1859. godine, prilikom krštenja Danilove kćerke Olge, istaknutim sudionicima grahovačke bitke. Nažalost, ne znamo ništa o tome tko je autor medalje ni gdje je iskovana. Grahovačka medalja kovana je od srebra. Na licu se nalaze simetrično složeni ratni trofeji: zaplijenjene turske zastave, puške, topovi, topovske kugle i bubnjevi. Uokolo uz rub je natpis: ЗА ЮНАЧКУ ПОВЕДУ ОДРЖАНУ НАДЪ ТУРЦЫМА. Na naličju, unutar vijenca od hrastove (lijevo) i lovorože (desno) grančice, nalazi se križ, a ispod njega natpis u tri reda: ГРАХОВАЦ / 1. МАЯ / 1858. Uokolo uz rub je natpis: ДАНИЛЬ И КНЯЗЬ ЦРНОГОРСКИЙ. Iznad medalje nalazi se ovalni lovoren vijenac s kuglastom ušicom, kroz koju je provučena okrugla karika za nošenje trokutaste vrpce. Vrpca je u početku bila crveno-plavo-bijele boje, a krajem 19. stoljeća zamjenjena je crvenom s bijelim prugama sa strane.

L iteratura

V. Đorđević, Crna Gora i Austrija, Beograd 1924., str. 143; J. Jovanović, Stvaranje crnogorske države..., str. 265 - 290; Vojna enciklopedija, Beograd 1960., 3. sv, str. 412 - 413; N. To-

dorović, Jugoslovenske i inostrane medalje, Beograd 1964., str. 20., 72; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941., Beograd 1971., str. 17., 22 - 23; D. Romanoff, The Orders, Medals and History of Montenegro, Copenhagen 1980., str. 54 - 55; V. Měříčka, Černohorská vyznamenání, Praha 1980., str. 39 - 40, 92, 132; M. Jovičević, Crnogorska odlikovanja, 1968., str. 164 - 166; Isti, Crnogorska odlikovanja, Cetinje 1982., str. 54 - 56, 107 - 108; B. Prister, Odlikovanja, Zagreb 1984.,

str. 53; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda (...), Beograd 1987., str. 111., 192.

¹Engleski poslanik komentirao je Danilov protuzahjev kao "pretjeran i za jednu veliku silu, a kamoli za malu državu o kojoj diskutiramo u želji da joj nademo mjesto pod suncem." (J. Jovanović, n. dj., str. 277).

Kat. br. 22, lice i naličje

Spomen-medalja za junaštvo u ratu 1862. godine

Kneza Danila I. ubio je 1860. godine urotnik Todor Kadić u Prčanju u Boki kotorskoj, a za novog kneza izabran je prema pokojnikovoj oporučnoj želji Nikola, sin Danilova brata Mirka. Novog kneza u početku nitko nije htio priznati: plemena su se pobunila i u Crnoj je Gori ponovno zavladala anarhija. Vojvoda Mirko energično je gušio nerede, ne birajući sredstva. Potkraj 1860. godine već su sva plemena priznala novog kneza.

U to vrijeme Crnom Gorom je zaista vladao vojvoda Mirko, zakleti turski neprijatelj, pa na novi sukob s Osmanskim Carstvom nije trebalo dugo čekati. Neprestano je poticao na ustaničke akcije susjedne Hercegovce koji su, uz pomoć pograničnih Crnogoraca, krajem 1861. godine postigli nekoliko važnih pobjeda nad Turcima. Porta u početku nije reagirala, ali kada je zaprijetila opasnost od sveopćeg ustanka u Hercegovini i gubitka važnih područja, poslala je Omer-pašu Latasa s vojskom protiv Crne Gore. Crnogorci su nanijeli nekoliko teških udaraca turskoj vojsci u travnju i svibnju, ali u lipnju 1862. godine Omer-paša je s 55.000 vojnika uspio potputno opkoliti crnogorsku vojsku koja je brojila oko 15.000 ljudi. Crnogorci su se uporno branili, nanoseći Turcima velike gubitke, ali neprijateljski se obruč sve više stezao. Poslije dugih iscrpljujućih bitaka, koje su se vodile prsa o prsa, u kolovozu 1862. crnogorski su borci satjerni sve do prilaza Cetinju. Kada su Crnogorci već bili u bezizlaznu položaju i borili se u nedostatku municije kamenjem i motkama, neravnopravna je borba prekinuta zahvaljujući intervenciji Rusije i Francuske.

Dana 8. rujna 1862. sklopljen je mirovni ugovor, prema kojem je Crna Gora zadržala svoje prijašnje granice. Prema podacima vojvode Mirka za rusku vladu, Crna Gora je u tom ratu imala 2.000 poginulih i 4.600 ranjenih, dok su turski gubici bili znatno veći; prema ruskim izvorima 22.000 poginulih i ranjenih.

Nakon završetka rata nastala je medalja koja se dodjeljivala samo izuzetno hrabrim borcima. Dakle, ona nije spomenica u klasičnom smislu, jer se spomenice dijele svim istaknutim sudionicima nekog dogadaja, a nije ni novootvorena medalja za hrabrost, jer se dodjeljivala samo za rat 1862. godine. Medalja je trebala biti izradena u Francuskoj,¹ ali je naručena u Beču kod Čeha Václava Jana Seidana, koji je ondje djelovao kao medaljer i graver od 1850. godine. Spomen-medalja za junaštvo u ratu 1862. prva je crnogorska medalja na kojoj se pojavio lik vladara.² Glava mladog kneza s bradom i brkovima prikazana je u profilu udesno, a uokolo je natpis: НИКОЛА И КЊАЗЬ ЦРНОГОРСКИИ. Ispod glave je sitna oznaka graver-a: SEIDAN. Postoje i medalje bez te oznake. Na naličju medalje nalazi se natpis u tri reda: ЗА / ЮНАШТВО / 1862., okružen vijencem od hrastove (lijevo) i lovoroze (desno) grančice, svezan mašnom. Ušica je veoma dekorativna, ovalna oblika s "roščićima", slična ušici Ordena Danila I. za nezavisnost Crne Gore V. stupnja. Vrpca je trokutna, bijele boje s tri crvene pruge. Poslije je, izgleda, zamjenjena uobičajenom vrpcem bijele boje s dvije crvene pruge sa strane. Medalja je promjera 31 mm, a kovana je od srebra.

Literatura

J. Jovanović, Stvaranje crnogorske države... str. 289 - 297; Vojna Enciklopedija, 2. sv., str. 269 - 271; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941., Beograd 1971., str. 18., 22; D. Romanoff, The Orders, Medals and History of Montenegro, Copenhagen 1980., str. 58 - 59; V. Měřička, Černohorská vyznamenání, Praha 1980., str. 40, 92, 133; M. Jovičević, Crnogorska odlikovanja, Cetinje 1982., str. 58 - 60., 108; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda (...), Beograd 1987., str. 111., 193.

¹M. Jovičević, Crnogorska odlikovanja, 1982., str. 58 - 60., donosi zanimljivu informaciju: poslije rata 1862. godine na Cetinju je boravio izvjesni Paul Nicod koji je s knezom Nikolom razgovarao o izradi medalje. Nicod je vjerojatno ponudio knezu svoje usluge, ali medalja ipak nije nastala u Parizu, nego u Beču. "Krivac" je, izgleda, vojvoda Mirko koji je krajem 1862. boravio u Beču i naručio

medalu. Možemo samo nagadati je li to učinio samoinicijativno ili na sinov zahtjev, ali ne treba zaboraviti da je vojvoda Mirko bio glavni junak tog rata.

²Postoji mišljenje da je Njegoš prikazan na Medalji za hrabrost Miloša Obilića, ali to je ipak nešto sasvim drugo (vidi: Lj. Durković, Srbijansko-crnogorska saradnja, Beograd 1957., str. 236).

24. Spomen-medalja za junaštvo u ratu 1862. godine

Na licu medalje nalazi se potpis graver-a: SEIDAN. Vrpca je bijele boje s dvije crvene pruge sa strane. Dimenzije: medalja je promjera 31 mm. Inv. br. 1814.

25. Spomen-medalja za junaštvo u ratu 1862. godine

Bez potpisa graver-a Seidana. Vrpca je bijele boje s dvije crvene pruge sa strane. Dimenzije: medalja je promjera 31 mm. Inv. br. 1815.

Kat. br. 25. lice i naličje

Spomenica za rat 1876-1878. godine

Godine 1874. turski su zulumi i velika glad nagnali Hercegovce da organiziraju ustanak ("Nevesinjska puška"). Iako je Crna Gora potakla ustanak i podupirala ga, nije se smjela izravno uključiti vojnim snagama, jer su velike sile zahtijevale njezino nemiješanje. Međutim, kada je video da bi Austro-Ugarska mogla iskoristiti ustanak za osvajanje Bosne i Hercegovine, knez Nikola je odlučio direktno intervenirati. Neosredan povod za rat bilo je surovo ubojstvo sedamnaestorice Crnogoraca u Podgorici. Iako su Turci osudili počinioce zločina na smrt, ogorčenje je poprimilo takve razmjere da se javno mnjenje nije moglo zaustaviti. Na skupštini narodnih glavara održanoj na Cetinju 6. kolovoza 1875. godine odlučeno je da se stupi u rat s Turskom.

Ustanak se iz Hercegovine širio munjevito dalje, pa je već u drugoj polovici 1875. obuhvatilo kraj između Une i Morače. Velike su sile veoma pažljivo pratile razvoj dogadaja. Engleska je kao i prije podupirala Tursku, dok je Rusija svim sredstvima podupirala ustanak i Crnu Goru. Austro-Ugarska je imala svoje interese u Bosni i Hercegovini, iz koje je htjela istisnuti Tursku, ali se istodobno bojala utjecaja trijumvira - Rusije, Srbije i Crne Gore na Balkanu.

Dana 30. lipnja 1876. Crna Gora i Srbija sporazumno su objavile rat Turskoj i počele vojne operacije. Knez Nikola je s 12.000 Crnogoraca prodro u Hercegovinu i

spojio se s 9.000 boraca ustaničke vojske. Do odlučne bitke došlo je 28. srpnja na Vučjem Dolu, kod Bileće. Udruženi Crnogorci i Hercegovci strahovito su porazili tursku vojsku i zadobili velik pljen. Nakon toga je vojvoda Božo Petrović, komandant dijela crnogorske vojske od ukupno 6.000 vojnika, pobijedio u nekoliko bitaka na jugoistočnom bojištu (Fundina, Medun, Martinići, Spuž, Doljani, Trijebač) i osvojio Kuče. Srbija je u početku imala uspjeha, ali je nakon poraza kod Đunisa krajem listopada 1876. morala zatražiti primirje i izbačena je iz rata. U travnju 1877. Rusija je objavila rat Turskoj i napala je, što je značilo eskalaciju rata.

U drugoj fazi rata Turska je nastojala jakim snagama brzo izboriti pobjedu nad Crnogorcima. Stoga je u lipnju 1877. turska vojska pod komandom Sulejman-paše, "najdarovitijeg turskog komandanta na Balkanu", sa svih strana napala Crnu Goru. Sulejman-paša je razbio 18 crnogorskih i hercegovačkih bataljuna, došao do Nikšića i uputio se prema Podgorici da pomogne južnoj i zapadnoj vojsci, koje nisu bile tako efikasne. Međutim, Sulejman-paša je iznenada dobio naredbu da se prebaci na rusko-tursku frontu u Bugarskoj. Crnogorci su iskoristili situaciju i prešli u ofanzivu. Dana 8. rujna zauzeli su Nikšić, a zatim i Bileću.

Početkom 1878. godine Crnogorci su ušli u Bar i Ulcinj. Tada je zaključen mir između Rusije i Turske, pa je

26. Spomenica za rat 1876 - 1878. g., 2. model (1884.)
Medalja je kovana od bronce i pozlaćena. Knežev lik je izdužen. Vrpea je bijele boje s dvije crvene pruge sa strane. Dimenzije: medalja je promjera 36 mm. Inv. br. 1810.

Kat. br. 26 lice i naličje

Crna Gora morala prekinuti ratne operacije. Odredbama Sanstefanskog mira 3. ožujka 1878. Crnoj Gori je garantirana nezavisnost i teritorijalno proširenje na račun Turske.

Engleska i Austro-Ugarska energično su se suprotstavile zaključcima Sanstefanskog mira i zatražile reviziju. Tako je 13. kolovoza 1878. godine došlo do Berlinskog kongresa, na kojem su revidirane odluke Sanstefanskog mira. Rusija se morala odreći značajnih teritorija okupiranih 1878.; Austro-Ugarska je dobila Bosnu i Hercegovinu, a Crnoj Gori i Srbiji priznata je nezavisnost. Srbija je povećala svoj teritorij, a Crnoj Gori je oduzet dio doiven Sanstefanskim mirom. Ipak je Crna Gora dvostruko povećala svoj teritorij u odnosu na stanje prije rata. Dobila je gradove Nikšić, Spuž, Podgoricu, Žabljak, Bar i Ulcinj.

Uspješno završen rat obilježen je izradom spomen-medalje. Tom je prilikom razbijeno nekoliko turskih topova, a krhotine su u dva navrata poslane sanducima u Beč.¹ Godine 1879. iskovane su prve Spomenice za rat 1876 - 1878. Ne znamo koliko je tada spomenica izrađeno i podijeljeno, ali svakako nedovoljno za sve zaslužne sudionika, jer je 1884. godine u Beču iskovana nova serija od 8.000 komada. Za njezinu je izradu upotrijebljeno oko 206 kg bronce. Možemo od oka računati, da je tih 8.000 komada otprilike četvrtina do petina ukupno proizvedenih spomenica. Spomenica se velikodušno dijelila svim sudionicima rata, čak i stranim državljanima koji su stupili u crnogorsku vojsku kao dobrovoljci.

Na licu medalje prikazano je poprsje kneza Nikole u poluprofilu udesno, u crnogorskoj nošnji s odlikovanjima na prsima. Uokolo uz rub medalje nalaze se: natpis НИКОЛА I. КНЯЗЬ ЦРНОГОРСКИЙ (u gornjoj

polovici medalje) i poluvijenac od lovoroze i hrastove grančice (u donjoj polovici medalje). Na naličju, u kružnom kaneliranom polju, nalazi se istokračni križ s krakovima koji se suzuju prema sjecištu (tip tzv. topovskog križa). U svaki krak križa upisana je jedna ratna godina, počevši od lijevog kraka u smjeru kazaljke na satu: 1875 (lijevo), 1876 (gore), 1877 (desno), 1878 (dolje). Uokolo uz rub medalje nalazi se natpis: ТЫ ЄСИ КРЂПОСТЬ И УТВЕРЖДЕНИЕ МОЄ.² Sasvim na dnu, ispod križa, nalazi se turski grb: polumjesec i zvijezda. Vrpea je bijele boje, s tri crvene pruge, ili bijela s dvije crvene pruge, koja se stavljala poslije. Medalje kovane 1884. razlikuju se u detaljima od medalja kovanih 1879. godine, što znači da je izrađen novi kalup. Model iz 1884. godine malo je reljefniji, vladarev je lik izduženiji, razmak među slovima natpisa je izraženiji, sama medalja je pozlaćena.

L iteratura

J. Jovanović, Stvaranje crnogorske države..., str. 306 - 323; *Vojna enciklopedija*, 2. sv., str. 271 - 275; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941., Beograd 1971., str. 18, 23; D. Romanoff, The Orders, Medals and History of Montenegro, Copenhagen 1980., str. 66 - 67; V. Měřička, Černohorská vyznamenání, Praha 1980., str. 41 - 42, 92, 134 - 135; M. Jovičević, Crnogorska odlikovanja, Cetinje 1982., str. 61 - 64., 108 - 109; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda (...), Beograd 1987., str. 111., 193 - 194.

¹ O tome opširnije: M. Jovičević, n. dj., 1982., str. 61.

² U prijevodu "Ti si snaga i potvrda moje (muškosti)". Skraćeni je to odlomak iz 1. knjige Mojsijeve (Postanak. Jakovljeva oporuka, 49. 3), koji u cijelosti glasi: "Ti Rubene moj prvoroden, snaga ti si moja, potvrda moje muškosti."

Medalja za revnost

Nakon Berlinskog kongresa 1878. godine počinje razdoblje privrednog budenja Crne Gore. Do rata 1876 - 1878. godine Crna je Gora bila zaostala zemља, čija se ekonomija zasivala na stranoj pomoći i skromnom stočarstvu. Robno-novčana proizvodnja bila je u začetku.

Osamdesetih godina 19. stoljeća crnogorska se vlada uhvatila u koštač s problemima, čije se rješenje desetljećima odgađalo. Godine 1882. određen je kredit za nabavu poljoprivrednih sprava, alata, sjemena i sadnica; dvadeset sedam mladića poslano je na školovanje u poljoprivredne škole u Srbiji. Nakon dvogodišnjeg učenja njih osamnaest vratilo se u Crnu Goru i intenzivno radilo na unapređenju ratarstva. Otvorene su poljoprivredne škole, prvo u Danilovgradu, kasnije u Podgorici, a uz njih su podignuti rasadnici. Znatno su povećane obradive površine, a na močvarnim zemljишima počela se primjenjivati i melioracija. Ubrzani poljoprivredni razvoj unapređuje i trgovinu.

Ozbiljna zapreka trgovackom razvoju Crne Gore bilo je pomanjkanje dobrih putova. Zato su popravljeni i prošireni stari putovi i trasirani novi. Gradovi koji su poslije Berlinskog kongresa pripali Crnoj Gori - Podgorica, Nikšić, Kolašin, Bar, Žabljak i Ulcinj - bili su i prije važni centri s veštima trgovcima i obrtnicima. Njihovim priključenjem živnula je trgovina u čitavoj Crnoj Gori. Godine 1901. osnovana je *Prva nikšićka štedionica*, a ubrzo se osnivaju nove banke. Nastaju industrijska poduzeća: rafinerija ulja u Ulcinju, drvno-preradivačko poduzeće *Šegarnica* u Nikšiću, tvornica za preradu vune i izradu tekstila u Danilovgradu i tvornica duhana u Podgorici (1903.). Na scenu stupa novi društveni sloj - građanstvo, koje slijedi tekovine europske civilizacije.

Jedna od popratnih pojava stvaranja građanskog društva u Crnoj Gori krajem 19. stoljeća jest osnivanje prvog isključivo građanskog odlikovanja - Medalje za revnost. Medalja za revnost namijenjena je osobama koje su se istakle savjesno obavljajući službu i svojim djelovanjem unaprijedile privredno i društveno značenje Crne Gore, koje su revno služile knezu i njegovoj obitelji.

Zakon o osnivanju Medalje za revnost nije sačuvan, a možda nije ni donijet. Prema tvrdnjii suvremenih istraži-

vača odlikovanja Crne Gore, W. Müllera i H. Schöpplate L. J. Trosta, medalja je nastala 1895. godine. Zanimljivo je da se lice Medalje za revnost ne razlikuje od lica Spomen-medalje za junaštvo u ratu 1862., iako su od njezina oblikovanja protekla tri desetljeća. Dakle, i na licu Medalje za revnost je mладолика glava vladara u profilu udesno, a uokolo natpis: НИКОЛА I. КНЯЗЬ ЦРНОГОРСКИЙ.

Naličje Medalje za revnost također je koncipirano poput naličja Spomen-medalje za junaštvo u ratu 1862., ali je natpis drugačiji. U sredini je natpis u dva reda: 3A / PEBHOCT, okružen vijencem od hrastove (lijevo) i lovoroze (desno) grančice. Medalja za revnost ima dva stupnja: zlatni i srebrni. Zlatne medalje za revnost izradene su od pozlaćenog srebra ili pozlaćene bronce, a Srebrne medalje za revnost su od srebra, nikla ili posrebrene bronce.

Prema arhivskim podacima Medalje za revnost izradivali su u Beču (*Vincent Mayer's Söhne*), Parizu (*Chobillon*) i na Cetinju, gdje ih je kovao domaći dravuljar Risto Andrić. Na nekim primjercima javlja se signatura: J. C., koja obično znači bečkog medaljera i gravera Josepha Christiana Christlbauera. Razlike između pojedinih proizvođača najuočljivije su u oblicima ušica, ali postoje razlike u sastavu materijala, debljini i težini, veličini slova i izražajnosti reljefa.

L iteratura

J. Jovanović, Stvaranje crnogorske države..., str. 340 - 355; *Enciklopedija Jugoslavije*, 2. sv., str. 460 - 466; L. J. Trost, Die Ritter=und Verdienst=Orden, Ehrenzeichen und Medaillen, Leipzig-Wien 1910., str. 142; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941., str. 18, 23; R. Stolica, Crnogorska medalja za revnost, *Kolecionari* br. 7, travanj 1975., Beograd; D. Romanoff, The Orders, Medals and History of Montenegro, Copenhagen 1980., str. 70 - 71; V. Měřička, Černohorská vyznamenání, Praha 1980., str. 42 - 44, 92, 136 - 137; M. Jovičević, Crnogorska odlikovanja, Cetinje 1982., str. 46 - 50, 106 - 107; B. Prister, Odlikovanja, Zagreb 1984., str. 55; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda (...), Beograd 1987., str. 112., 195.

Kat br. 27

Kat br. 30, lice i naličje

27. Zlatna medalja za revnost (1895 - 1918.)
Medalja je iskovana od bronce i pozlaćena. Visi o vrpci provučenoj kroz ušicu, koja je ovalna i duguljasta, spojena šarkom s medaljom. Vrpca je trobojna; crveno-plavo-bijela. Dimenzije: medalja je promjera 30 mm. Inv. br. 1816.

28. Zlatna medalja za revnost (1895 - 1918.), varijanta
Medalja je iskovana od srebra i pozlaćena. U odnosu na prethodnu razlikuje se u detaljima: kneževa glava malo je veća i reljefnija; drukčija slova natpisa i vijenac na naličju. Očigledno je medalja izradena u drugom kalupu. Ušica je kuglasta. Vrpca je trokutasta, bijelo-plavo-crvene boje. Dimenzije: medalja je promjera 30,5 mm. Inv. br. 1818.

29. Zlatna medalja za revnost (1895 - 1918.)
Medalja je iskovana od srebra i pozlaćena, ali se pozlata jedva nazire. Kalup kao br. 28, ušica takoder kuglasta. Vrpca je trokutasta, bijele boje s dvije crvene pruge sa strane (kao kod Ordena Danila I.). Dimenzije: medalja je promjera 30,5 mm. Inv. br. 1820.

30. Srebrna medalja za revnost (1895 - 1918.)
Medalja je iskovana od srebra, u istom kalupu kao br. 27. Ušica je ovalna i duguljasta, spojena šarkom s medaljom. Vrpca je provučena kroz ušicu; crveno-plavo-bijele boje. Medalja se nalazi u originalnoj kutiji crvene boje. Na poklopcu kutije je izvana državni grb Crne Gore, a iznutra oznaka proizvodača: J. C. Ušica je valjkasta. Vrpca je provučena kroz ušicu; crveno-plavo-bijele boje. Dimenzije: medalja je promjera 30 mm. Inv. br. 1821.

31. Srebrna medalja za revnost (1895 - 1918.), varijanta
Medalja je iskovana od finijeg srebra u kalupu koji se razlikuje od prije spomenutih. Kneževa glava i slova natpisa su malo širi. Ušica je valjkasta. Vrpca je trokutasta, bijelo-plavo-crvene boje. Dimenzije: medalja je promjera 30 mm. Inv. br. 1819.

32. Srebrna medalja za revnost (1895 - 1918.), varijanta
U odnosu na prethodne modele postoje teško primjetljive razlike u detaljima. Na obodu dolje

nalazi se punca za srebro finoće 900/1000 (Beč), a kraj nje signatura proizvodača: J. C. Ušica je valjkasta. Vrpca je provučena kroz ušicu; crveno-plavo-bijele boje. Dimenzije: medalja je promjera 30 mm. Inv. br. 1822.

33. Srebrna medalja za revnost (1895 - 1918.)
Ušica je ovalna i duguljasta, spojena šarkom s medaljom. Na obodu medalje nalazi se signatura proizvodača: J. C. Kraj nje je punca za srebro finoće 800/1000 (Beč). Vrpca je provučena kroz ušicu; crveno-plavo-bijele boje. Dimenzije: medalja je promjera 30 mm. Inv. br. 1822.

34. Srebrna medalja za revnost (1895 - 1918.), varijanta

Medalja je iskovana od finijeg srebra u kalupu koji se razlikuje od prije spomenutih. Kneževa glava i slova natpisa su malo širi. Ušica je iskovana zajedno s medaljom. U sredini ušice je okrugla rupica za duguljastu žičanu kariku. Ušica tog oblika karakteristične su za početak i prvu pol. 19. stoljeća. Na ušici se nalazi ruska (?) punca za srebro finoće 875/1000 (14 lota), koja je bila u upotrebi od 1908. do 1917. g. (vidi: J. Diviš, Silver Marks of the World, str. 122, br. 838). Na ušici se nalazi još i oznaka: AG (argentum ?). Dimenzije: medalja je promjera 30 mm. Inv. br. 1823.

Spomenica četrdesetogodišnjice vladavine kneza Nikole 1900. godine

Po uzoru na druge evropske vladare, čija je dugo-godišnja vladavina bila obilježena proslavama jubileja, organizirana je i u Crnoj Gori proslava 40-godišnjice vladavine kneza Nikole.

Pritom je Nikola proslavu iskoristio za povećanje vladarskog naslova. Dok je njegova ranija titulatura glasila: "Njegovo visočanstvo knjaz", od 1900. g. nosi naslov "Njegovo kraljevsko visočanstvo knjaz". O tome kneževu činu kruže različita mišljenja. Jedni smatraju da je posljedica neumjerene taštine Nikole I.; u prilog tomu govori nedostatak logičnog smisla same titule. Drugi misle da su Nikolju na taj korak natjerale njegove kćeri koje su se udale za pripadnike najvećih vladarskih kuća, pa im se činilo da njihov otac nema tako zvučnu titulu kao drugi suvereni. Treći drže da nije nužno istraživati uzroke promjene titulature i pritom konstatiraju da je najvažnije u svemu to što je Europa prihvatile novost i čestitala Nikoli jubilej; time je njegov ugled učvršćen.

Za proslavu jubileja naručene su kod draguljara Mayera u Beču¹ prigodne spomenice. Narudžba je poslana prekasno, bez naznake osnovnih elemenata koje takav posao zahtijeva, jer je početkom prosinca 1900. (po julijanskom kalendaru) Mayer pismeno zatražio kneževu fotografiju i dodatna objašnjenja u vezi s izradom medalje. Na kraju pisma Mayer je zaključio da se narudžba ne može izvršiti do 6. (19.) prosinca (dana sv. Nikole). S Cetinja je odmah poslano pismo s kneževom fotografijom i preciznom narudžbom. Prva pošiljka jubilarnih medalja poduzeća Mayers's Söhne Wien stigla je na Cetinje 15. (28.) prosinca 1900., u roku koji bi bio teško

zamisliv danas, u doba suvremene tehnologije i brzih komunikacija.

Spomenica ima dva stupnja²: zlatni i srebrni. Zlatne medalje izradene su od pozlaćene bronce, a srebrne su zaista od srebra. Na licu medalje prikazano je vladarevo poprsje u profilu uljevo. Gore uz rub natpis: КЊАЗЬ НИКОЛА I. Dolje uz rub natpis: ГОСПОДАР ЦРНЕ ГОРЕ. U sredini naličja su godine: 1860 - 1900; ispod njih geslo: БОГ И ПРАВДА. Sve uokviruje lovor-vijenac, ispod čijeg je vrha petokraka zvjezdica koja zrači, okrenuta naopako (dva su kraka gore, a jedan dolje). Medalja je promjera 38 mm, a nosila se na vrpci iste širine, crveno-plavo-bijele boje.

Literatura

G. Vuković, Četrdesetogodišnjica vladavine knjaza Nikole, *Zapis II*, Cetinje 1928., str. 164 - 171, 220 - 228, 288 - 294, 360 - 367; N. Todorović, Jugoslovenske i inostrane medalje, Beograd 1964., str. 73 - 74; M. Jovičević, Crnogorska odlikovanja, Cetinje 1982., str. 89 - 93., 115; D. Romanoff, The Orders, Medals and History of Montenegro, Copenhagen 1980., str. 76 - 77; V. Merička, Černohorská vyznamenání, Praha 1980., str. 46, 93, 139; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda, Beograd 1987., str. 104., 194; A. Kapičić-Dragičević, Jubilej 1910., Cetinje 1989., str. 24 - 25.

¹N. Todorović, n. dj., str. 74. je mislila da autor je medalje Tony Szirmai koji je radio u Parizu. M. Piletić, n. dj., str. 104. misli da je medalju izradio Joseph C. Christlbauer prema idejnom rješenju T. Szirmaia.

²D. Romanoff, n. dj., str. 77. govori o tri stupnja: zlatnom, srebrnom i brončanom.

Kat. br. 35

35. Srebrna spomenica četrdesetogodišnjice vladavine kneza Nikole (1900.).
Medalja je iskovana od srebra finoće 800/1000. o čemu svjedoči punca na obodu. Vrpe je duguljasta, provućena kroz kariku; crveno-plavo-bijele boje. Dimenzije: medalja je promjera 38 mm. Inv. br. 32841.

36. Srebrna spomenica četrdesetogodišnjice vladavine kneza Nikole (1900.).
Medalja ima istu puncu za čistoću srebra (u izduženom šesterokutu nalazi se pasja glava okrenuta udesno; lijevo od nje 3, desno A). Vrpe je trokutasta; bijele boje s dvije crvene pruge sa strane. Dimenzije: medalja je promjera 38 mm. Inv. br. 32840.

Spomenica pedesetogodišnjice vladavine kralja Nikole 1910. godine

Godine 1910. navršilo se pedeset godina od stupanja na vlast kneza Nikole. Dok je četrdesetogodišnji jubilej protekao relativno skromno, pedesetogodišnjica je proslavljena raskošno. Samoj svetkovini prethodila je intenzivna diplomatska aktivnost, čiji je krajnji cilj bio proglašenje Crne Gore kraljevinom. Unapredjenje kneževine u kraljevinu, odnosno kneževske titule u kraljevsku, bilo je Nikoli važno radi učvršćenja vlasti, ugrožene od opozicije u zemlji i velikosrpskih nasrtaja Karađorđevića koji su pretendirali na crnogorsko prijestolje. Nikola je prvo dobio načelnu suglasnost prijateljskih europskih dvorova, što je dovelo do lančanog priznavanja cijelog svijeta. Štoviše, u proslavi jubileja aktivno se uključila cijela Europa, koja se pritom izvrsno zabavljala. U barsku luku uplovjavali su ratni brodovi Francuske, Italije i Austro-Ugarske da pozdrave i čestitaju kralju Nikoli i iskažu počast Crnoj Gori. Crnogorska je vlada dobila

zajam od engleske bankarske kuće *Bulton Brothers & Comp.* u iznosu od 6 milijuna perpera. Sredstva su utrošena za organizaciju zlatnog jubileja i završetak radova na Domu knjaževe vlade (poslije udomaćen naziv Vladin dom). Osnovan je poseban Odbor za proslavu sastavljen od najuglednijih crnogorskih ličnosti koji je preuzeo svu brigu oko ceremonijala, izbora i dočeka gostiju, izdavanja prigodne spomenice, jubilarnog novca, poštanskih maraka, medalja, plaketa i ostalog.

Jubilarnoga dana 15. (28.) kolovoza 1910. na Cetinju su se našli mnogi predstavnici europskih dvorova. Došli su talijanski kraljevski par Viktor Emanuel III. i Jelena, bugarski car Ferdinand I. s princom Borisom, srpski prestonasljednik Aleksandar Karađorđević, grčki kralj Konstantin I. Ruski car Nikolaj II. poslao je velike knezove Nikolaja i Petra Nikolajevića Romanova sa suprugama Stanom i Milicom, kćerima crnogorskog kralja

Nikole. Došao je čak i turski predstavnik Hilmi-paša. Cetinje je pretvoreno u scenu; ulice su bile osvijetljene novom električnom rasvjjetom, svečano ukrašene cvijećem, zastavama, vladarskim amblemima i slikama. Održana je izvanredna sjednica Narodne skupštine, na kojoj je jednoglasno prihvaćen prijedlog Zakona o proglašenju knjaževine Crne Gore kraljevinom. Nikola je odmah potpisao izglasani zakon, a vlada ga je objavila.

Tako je 28. kolovoza Crna Gora postala naslijednom kraljevinom, a Nikola I. njezin kralj. Taj je dan, nakon brojnih i raznovrsnih svečanosti, pozdravnih govora, polaganja kamena temeljaca i ostalih prigodnih manifestacija, završen velikim vatrometom. Drugog dana svečanosti su nastavljene; u popodnevnim satima održani su koncerti i kazališne priredbe. Hrvatsko narodno kazalište iz Zagreba izvelo je slavljenikovu dramu "Balkanska carica". Trećeg dana održane su vojne smotre, a veliki knez Nikolaj Nikolajević pročitao je telegram ruskog cara koji je kralja Nikolu promaknuo u feldmaršala ruske vojske. Nikola je dobio skupocjenu maršalsku palicu ukrašenu dragim kamenjem. Čin feldmaršala bio je najviši u ruskoj vojsci i rijetko se dodjeljivao, pa je ta gesta ruskog dvora značila veliku potporu crnogorskom vladaru. Počasti i odlikovanja pljuštali su kraljevskoj crnogorskoj obitelji sa svih strana. Tako je Nikola I. dobio najviša rumunjska i bugarska odlikovanja, Orden Carola I. na ogrlici i Orden sv. Ćirila i Metoda. Njegov najstariji sin Danilo odlikovan je ruskim Ordenom sv. Andrije Prvovjenčanog i Ordenom rumunjske zvijezde, a najmladi sin Petar dobio je čak četiri najviša ruskog, talijanskog, bugarskog i francuskog odlikovanja (Orden sv. Andrije Prvovjenčanog, Orden sv. Anuncijate, Orden sv. Aleksandra i Orden Legije časti).

Sudionicima jubilarne proslave pedesetogodišnjice vladavine Nikole I. dijelile su se i prigodne spomenice. U bečkoj kovnici novca naručeno je 12.500 pozlaćenih jubilarnih medalja¹, koje su nošene na trokutastoj vrpcu

crveno-plavo-bijele boje. Na licu medalje prikazana je glava kralja Nikole u profilu uljevo, ovjenčana lovoročnim vijencem. Uokolo uz rub kruži natpis: У СПОМЕН ПРОСЛАВЕ ПЕДЕСЕТОГОДИШЊЕ ВЛАДАВИНЕ 1910. Ispod glave je sitan potpis autora: ST. SCHWARTZ. Na naličju se nalazi križ poput onog Ordena Danila I. Između krakova križa je lovoročno lišće. U tri kraka križa datum: 1. ABG./1860/1910. U središnjem medaljonu križa nalazi se kruna s monogramom: HI, okružena natpisom: ЗА ПРИЈЕСТО И ОТАЦБИНУ. Između lijevog i donjeg kraka križa, uz rub, nalazi se sitna oznaka: PRINZ. Dakle, autori medalje su poznati bečki medaljeri Stephan Schwartz (lice) i Joseph Prinz (naličje), a njihovu se poslu ne može prigoroviti. Medalja je promjera 34 mm. Nosila se na lijevoj strani prsa kao i ostala crnogorska odlikovanja, na trokutastoj vrpci crveno-plavo-bijele boje.

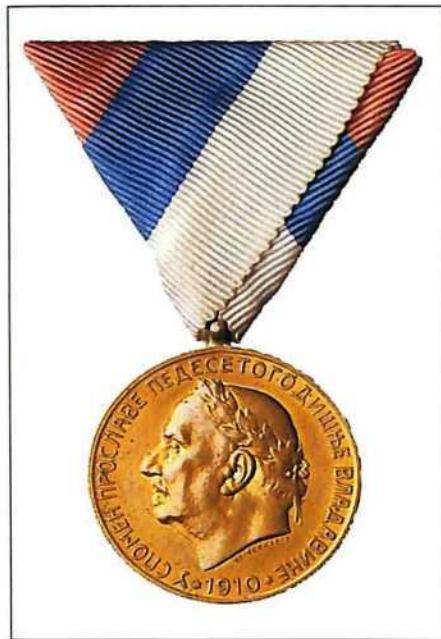
Spomenica se nosila i na bijeloj vrpci s dvije crvene pruge sa strane.²

Literatura

N. Todorović, Jugoslovenske i inostrane medalje, Beograd 1964., str. 74; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941., Beograd 1971., str. 18., 24; D. Romanoff, The Orders, Medals and History of Montenegro, Copenhagen 1980., str. 78 - 79; V. Měřička, Černohorská vyznamenání, Praha 1980., str. 46 - 47, 93, 142; B. Prister, Odlikovanja, Zagreb 1984., str. 55 - 56; M. Jovićević, Crnogorska odlikovanja, Cetinje 1982., str. 94., 97., 115 - 116; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda (...), Beograd 1987., str. 104., 194 - 195; A. Kapčić-Dragičević, Jubilej 1910., Cetinje 1989., str. 24 - 59.

¹D. Romanoff, n. dj., str. 79., misli da postoje dva stupnja: 1. stupanj je pozlaćen, a 2. stupanj je od srebra. Drugi autori (D. Nikolić, M. Jovićević i M. Piletić) ne spominju srebrne medalje, pa nije jasno gdje je Romanoff vidio takve primjerke.

²Dva primjerka spomenice koji se nalaze u Hrvatskom povjesnom muzeju (inv. br. 12891) imaju takve vrpe.

Kat. br. 37 lice i naličje

37. Spomenica pedesetogodišnjice vladavine Nikole I. (1910.)
Medalja je kovana od bronce i pozlaćena. Vrpe je trobojna, crveno-plavo-bijela. Dimenzije: medalja je promjera 34 mm. Inv. br. 1811.

L i t e r a t u r a

J. Jovanović, Stvaranje crnogorske države, str. 399 - 405; *Vojna enciklopedija*, Beograd 1958., 1. sv., str. 496 - 497; V. Měříčka, Černohorská vyznamenání, Praha 1980., str. 48 - 49, 93 - 94; 146; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda (...), Beograd 1987., str. 112., 195; J. Mrvaljević, Kraj Crnogorskog kraljevstva, Cetinje 1989., str. 30 - 33.

¹ Neki autori (M. Jovićević, D. Romanoff) nisu uvrstili ovu spomenicu u odlikovanja Crne Gore; drugi jesu, primjerice M. Piletić. Budući da se radi o spomenici značajnog političkog dogadaja a ne o spomenici obiteljske svečanosti, čini se pravilnijim ubrojiti je u odlikovanja. S druge strane, M. Jovićević i D. Romanoff uvrstili su u odlikovanja spomenicu vjenčanja prestolonasljednika Danila s Princezom Jutom (Milicom) 1899. godine.

Spomenica sklapanja Balkanskog saveza 1912. godine

Na Cetinju su još u vrijeme jubilarne proslave 1910. godine vođeni preliminarni razgovori o konačnom oslobođenju Balkana od Turske. U proljeće 1912. godine kralj Nikola odigrao je i važne diplomatske poteze; njegovi posjeti Petrogradu i Beču utrli su put konačnom rješenju balkanskog problema. Rusija je otprije nastojala da se na Balkanu stvari savez država koje bi zajednički nastupale protiv Turske. Taj joj je savez bio potreban i kao protuteža Austro-Ugarskoj, odnosno Njemačkoj, s kojima je već tada bila u napetim odnosima.

Nakon povratka iz Beča na Cetinje, kralj Nikola promjenio je vladu Lazara Tomanovića i postavio tzv. ratnu vladu s generalom Mitrom Martinovićem na čelu. Inicijativom bugarskog premijera Gešova ubrzo su sklopljeni ratni savezi između Bugarske, Srbije i Grčke. Kralj Nikola odmah je stupio u pregovore s Bugarskom, Grčkom i Srbijom i do jeseni 1912. godine sklopio s njima vojne saveze. Tako su sve balkanske države medusobnim ugovorima stvorile Balkanski savez za borbu protiv Turske.

Dana 8. listopada 1912. Crna je Gora sporazumno s drugim zemljama članicama Balkanskog saveza objavi-

la rat Turskoj. Tako je počeo Prvi balkanski rat. U povođu potpisivanja sporazuma o savezu između Crne Gore i Srbije u Luzernu 27. rujna 1912. godine, iskovana je u Pragu spomenica od pozlaćene bronce.¹ Na licu je prikazano poprsje vladara ispunjeno odlikovanjima (*en face*) s pogledom uljevo. Uokolo je natpis: НИКОЛА I Б. М. КРАЉ ЦРНЕ ГОРЕ. Ispod poprsja je podpis: ПИХЛЬ ПРАГА. Na naličju je patrijarški (lorenski) križ, okružen dvjema lovoročkim grančicama i trnjem te geslom: IN HOC SIGNO VINCES ("U ovom ćeš znaku pobijediti"). Zanimljivo je napomenuti da se na toj spomenici prvi put pojavljuje geslo na latinskom jeziku, pisano dakako latinicom, dok je ime medaljera napisano cirilicom! Naime, prije je na crnogorskim odlikovanjima bilo baš obrnuto.

Medalja je promjera 35 mm, a nosila se na duguljastoj trobojnoj (crveno-plavo-bijeloj) vrpe.

Slične medalje dale su iskovati ostale članice Balkanskog saveza: Srbija, Bugarska i Grčka. Na licima tih medalja pojavljuju se portreti srpskog kralja Petra I., bugarskog cara Ferdinanda I. i grčkog kralja Đorda I., dok su naličja medalja identična.

38. Spomenica sklapanja Balkanskog saveza (1912.)

Bronca, bez pozlate koja je, izgleda, otpala. Dimenzije: medalja je promjera 35 mm. Inv. br. 1813.

Kat. br. 38 lice i naličje

Odlikanja Crnogorskog crvenog križa

Godine 1875. Crna je Gora pristupila ženevskoj konvenciji za zaštitu ranjenika i ratnih zarobljenika, a zatim postala članom Međunarodnog crvenog križa (1876.). Djelatnost Crnogorskog crvenog križa došla je do izražaja već u ratu s Turskom (1876 - 1878.). Tijekom balkanskih ratova (1912 - 1913.) Crveni križ je organizirao medicinsku i novčanu pomoć ranjenima i bolesnima na opustošenim područjima. Međunarodne medicinske ekipe, velik broj dobrovoljaca iz Hrvatske i Srbije i pristigle poljske bolnice s lijekovima, sanitetskim priborom i hranom značajno su pomogli ratom iznemogloj Crnoj Gori, koja nije imala dovoljno kadrova ni materijalnih mogućnosti da sama organizira humanitarnu pomoć. Pružena pomoć obvezivala je Crnu Goru i njezino Društvo Crvenog križa da se oduži svima koji su joj u ratu nesebično stajali na raspolažanju. U nedostaku posebnih odlikovanja Društvo Crnogorskog crvenog križa nagradivilo je zaslужne pojedince i ekipe postojećim crnogorskim odlikovanjima za građanske zasluge.

Ubrzo se pokazalo da ona nisu adekvatna specifičnim zaslugama Crvenog križa, pa je u svibnju 1913. godine odlučeno da se osnuje društveno odlikovanje. Ljeto 1913. godine proteklo je u proučavanju ponuda i nacrtu raznih europskih proizvodača, koji su bili spremni izraditi odlikovanje. Napokon je prihvaćen model izrađen prema nacrtu Ilike Šobajića i Dimitrija Begovića, a 23. rujna sklopljen je ugovor o nabavi 1.000 pozlaćenih križeva od pariške tvrtke *G. Lemaitre*, koju je zastupao Aleksa Martinović. Uz križeve naručene su trokutaste vrpce i vrpce složene u mašnu te kutije s crnogorskim grbom na poklopцу.

Istodobno je Društvo Srpskog crvenog križa dalo izraditi medalju, čiji je izgled oduševio Crnogorce.¹ Uz dozvolu Beograda, crnogorski Crveni križ naručio je kod istog proizvodača po 1500 zlatnih i srebrnih medalja. Medalje su izrađene i isporučene istodobno s ordenima, prije ugovorenog roka, a nakon toga je Društvo Crnogorskog crvenog križa naručilo u Državnoj štampariji diplome i obrasce za vođenje spiskova odlikovanih osoba. U Pravilima Društva od 6. ožujka 1914. godine regulirani su izgled odlikovanja, namjena, način nošenja i drugi detalji:

“...Društveni krst sastoji se iz ravnomrakog crvenog krsta na okruglom bijelom polju, oko koga se obavija lovov vijenac od zelenog emalja; nad krstom je zlatna kruna, a po sredini krsta pozlaćeni grb Kraljevine Crne Gore na porfiri. S druge strane stoji natpis zlatnim slo-

vima “CRNOGORSKI CRVENI KRST 1912-1913”. Na društvenim zlatnim i srebrnim medaljama, koje su obje jedne veličine i jednake izrade, urezana je na jednoj strani lovovova grana; pri vrhu nje crveni krst; ispod krsta traci pantljike s natpisom “ZA USLUGE CRNOGORSKOM CRVENOM KRSTU 1912-1913.”; ispod ovoga crnogorski grb na porfiri. S druge strane je Kosovka Djevojka, koja napaja Orlovića Pavla, kao simbol njegovanja ranjenih vojnika; ispod lika stoji godina 1389. Sve ove nagrade daju se osobama koje su bilo znatnim prilozima u novcu ili stvarima, bilo ličnim uslugama oko vršenja društvenih poslova i oko njegovanja ranjenika i bolesnika stekle pravo na osobitu zahvalnost društva...”

Odlikanja Crnogorskog crvenog križa dobivale su zaslужne osobe obaju spolova na prijedlog uprave Društva Crnogorskog crvenog križa, a uz odobrenje njegove pokroviteljice kraljice Milene. Odlikanja su se nosila na lijevoj strani prsa, na bijeloj vrpci s dvije crvene pruge sa strane. Muškarci su dobivali odlikovanja na trokutastoj vrpci, a žene na vrpci složenoj u mašnu. Uz svako odlikovanje dijelila se i diploma koju je potpisivao predsjednik Društva Crnogorskog crvenog križa. Društvo je vodilo popis odlikovanih, iz kojeg se vidi da Orden Crnogorskog crvenog križa nije dobio niti jedan Crnogorac.

Postoji nekoliko varijanata Ordena Crnogorskog crvenog križa.

Službenu verziju odlikovanja već smo opisali. Osim nje u muzejima i privatnim kolekcijama čuvaju se i drukčiji oblici. Stolica donosi opis dviju varijanata iz svoje kolekcije.² Prva varijanta ima u okruglom bijelom polju na licu znak Crvenog križa bez crnogorskog grba. Oko simbola organizacije Crvenog križa obavljen je lovov vijenac. Iznad vijenca je kraljevska kruna. Na naličju, u sredini, nalazi se zlatna godina: 1913., utisнутa u bijeli emajl. Oko godine, u kružnom crvenom polju zlatni natpis: ЦРНОГОРСКИ ЦРВЕНИ КРСТ. Druga varijanta zbirke R. Stolice ima na licu crnogorski grb, dok je na naličju godina: 1875 (!). Jovićević misli da su sve spomenute varijante različite od odlikovanja propisanog 6. ožujka 1914. "...preostaci od probnih modela i ne mogu se objašnjavati novim emisijama odlikovanja".³

Nasuprot njegovu mišljenju Romanoff misli da postoji pet varijanata, koje on razvrstava kronološkim redom:

1. varijanta (20): kao službena verzija, s crnogorskim grbom, trakama ispod krune, ali s godinom: 1912. na naličju;

2. varijanta (20A): propisana pravilima Društva Crnogorskog crvenog križa, s godinama: 1912 - 1913. na naličju;
3. varijanta (20B): kao 2. varijanta, ali bez godina na naličju;
4. varijanta (20C): bez traka ispod krune i grba Crne Gore na licu, na naličju godine 1912 - 1913;
5. varijanta (20D): bez traka ispod krune, bez grba na licu; na naličju, u bijelo emajliranom medaljonu godina: 1913., okružena crveno emajliranim prstenom s natpisom: ЦРНОГОРСКИ ЦРВЕНИ КРСТ. Tu varijantu Stolica opisuje kao I. varijantu. Varijanta 20C prema Romanoffu mora biti starija od službene verzije.⁴

Nije vjerojatno da bi odlikovanje bez grba bilo mlađe od odlikovanja s grbom. Skidanje nacionalnog obilježja s odlikovanja teško je i zamisliti, a kamoli logično objasniti.

Prema tome, predlažemo ovu kronologiju varijanata:

1. varijanta (Romanoff 20C), bez traka ispod krune i grba Crne Gore; na naličju godine 1912 - 1913. Dodjeljivala se nakon završetka Drugoga balkanskog rata, osobama zaslужnim u oba rata.
2. varijanta (Romanoff 20D, Stolica I. varijanta), bez traka ispod krune i grba Crne Gore, s godinom 1913. na naličju. Nakon završetka Drugoga balkanskog rata trebalo je odlikovati još neke zaslужne osobe, ali su svi primjerici ordena 1. varijante već bili podijeljeni, ili su te osobe bile zaslужne samo u posljednjem ratu. Stoga su naručeni novi s upisanom godinom: 1913. Varijanta je dodjeljivana potkraj 1913. godine.
3. varijanta (Stolica II. varijanta), bez traka ispod krune, ali s grbom Crne Gore na licu; na naličju godina 1875. Dodjeljivana osobama zaslужnim za pristupanje Crne Gore ženevskoj konvenciji, možda početkom 1914. godine.

Prilikom dodjele odlikovanja uvijek ima propusta. Možda su odjednom iskrse osobe zaslужne za Crnogorski crveni križ u Prvome balkanskom ratu 1912. koje su nakon završetka rata greškom izostavljene s popisa odlikovanih. Kako im nisu priličili ordeni s godinama 1913. i 1875., nastala je:

4. varijanta (Romanoff 20), s trakama ispod krune, grbom Crne Gore na licu i s godinom 1912. na naličju.
5. varijanta (Romanoff 20A, službena verzija), s trakama ispod krune i grbom Crne Gore na licu; godina 1912 - 13. Razne varijante istog odlikovanja, kao i drugi važniji neregulirani detalji poslovanja, nagnali su upravu Društva Crnogorskog crvenog križa da u ožujku 1914. donese društvena Pravila u kojima je dan opis upravo izrađenog modela (5. varijante).
6. varijanta (Romanoff 20B), kao 5. varijanta, ali bez godina na naličju. Mogla se upotrebljavati za zasluge u Prvome svjetskom ratu, pri čemu godine 1912 - 1913. nisu primjerene.

Sve varijante koje se izgledom razlikuju od propisanog modela vjerojatno su bile u optjecaju i ne mogu se proglašiti probnim modelima. Probni modeli ne bi završili u drugim muzejima i privatnim kolekcijama, nego na Cetinju, kod proizvođača, ili bi bili uništeni. No, ne treba isključiti mogućnost namjerno ili nenamjerno pogrešnog restauriranja oštećenih ordena, zbog čega je došlo do pojave brojnih "varijanata". U tom slučaju gore navedena kronološka konstrukcija nema nikakve vrijednosti.

Literatura

R. Stolica, Crnogorski orden Crvenog krsta iz 1913., *Kolekcionari* br. 14, studeni 1975., str. 63 - 64; M. Jovićević, Odlikovanja Crnogorskog Crvenog krsta, *Glasnik cetinjskih muzeja*, XIII. knjiga, 1980., Cetinje, str. 131 - 139; V. Měřička, Černohorská vyznamenání, Praha 1980., str. 49 - 50, 93, 144 - 145; D. Romanoff, The Orders, Medals and History of Montenegro, Copenhagen 1980., str. 80 - 85; M. Jovićević, Crnogorska odlikovanja, Cetinje 1982., str. 68 - 77., 110 - 112.

¹Vidi poglavje: ODLIKOVANJA SRPSKOGA CRVENOG KRIŽA.

²R. Stolica, Crnogorski orden Crvenog krsta iz 1913. godine, str. 64.

³M. Jovićević, Crnogorska odlikovanja, str. 73 - 74.

⁴D. Romanoff, n. d., str. 80 - 83.

Kat br 39 lice i naličje

39. Orden Crvenog križa, 2. varijanta (1913.)
Pozlacena bronca. Odlikovanje nema trake ispod krune. Zeleno emajlirani vijenac na obodu sastoji se od 16 lovoričnih troflista. Crveno emajlirani križ na licu ne nosi grb Crne Gore. Na naličju, u bijelo emajliranom medaljonu natpis: ЦРНОГОРСКИ ЦРВЕНИ КРСТ / 1912 - 1913. Dimenzije: 51 x 32 mm. Inv. br. 1802.

40. Zlatna medalja Crnogorskog crvenog križa, na vrpeći za muškarce (1913 - 1918)
Pozlacena bronca. Vrpeća je trokutasta. Dimenzije: medalja je promjera 33 mm. Inv. br. 1803.

41. Zlatna medalja Crnogorskog crvenog križa, na vrpeći za žene (1913 - 1918)
Pozlacena bronca. Vrpeća je složena u mašnu. Dimenzije: medalja je promjera 33 mm, vrpeća širine 26 mm. Inv. br. 1804.

42. Srebrna medalja Crnogorskog crvenog križa, na vrpeći za muškarce (1913 - 1918)
Posrebrena bronca. Vrpeća je trokutasta. Dimenzije: medalja je promjera 33 mm. Inv. br. 1805.

43. Srebrna medalja Crnogorskog crvenog križa, na vrpeći za žene (1913 - 1918)
Posrebrena bronca. Vrpeća je složena u mašnu. Dimenzije: medalja je promjera 33 mm. Inv. br. 1806.

Kat. br. 41

Kat. br. 42. lice i naličje

Spomenica Božićne pobune 1919. godine

Odlukama Podgoričke skupštine 26. studenoga 1918. Crna Gora prestaje biti suverenom državom; pripojena je Srbiji te je kao njezin sastavni dio uklopljena u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Kralju Nikoli i njegovim nasljednicima oduzeto je pravo na crnogorsko prijestolje. Istodobno je srpska vojna komanda donijela propis o zabrani nošenja oružja, ograničeno je kretanje i uveden je policijski sat. Takve mјere duboko su vrijedale ponos dijela crnogorskog naroda, praktično okupiranog od davnina najblizeg saveznika.

Uskoro je došlo do podjele stanovništva na pristalice bezuvjetnog ujedinjenja sa Srbijom i one koji su bili za suverenu Crnu Goru. Prema bijelim i zelenim glasačkim listićima prvi su nazvani "bjelaši", a drugi "zelenasi". Njihov međusobni politički sukob prerastao je u prav rat. Najveći okršaji vodili su se oko Cetinja uoči i tijekom božićnih blagdana, pa je taj tragični događaj dobio naziv "Božićna pobuna".

Dana 3. siječnja 1919. pobunjenici su opkolili Cetinje, zahtijevajući odlazak trupa i administracije Države SHS iz Crne Gore i povratak kralja Nikole u zemlju. Na čelu pobunjenika bili su Jovan Plamenac, Risto Popović, Petar Lompar, Petar Gvozdanović, Milutin Vučinić, Krsto Popović, Savo Čelebić, Đuro Drašković, Savo Krivokapić, Dušan Vuković, Stevan Pavlović, Petar Kovačević i drugi, uglavnom bivši ministri i časnici crnogorske vojske.¹

Slabo naoružani i neorganizirani, bez otvorene potpore izvana, ustanici su ubrzo odustali od borbe. Dio pobunjenika prebacio se u Italiju, gdje je smješten u izbjegličke logore. Talijanska vlada namjeravala ih je organizirati i obučiti za uspješni povratak u domovinu, što je u početku funkcionalo. U gradovima Gaeti i Formiju mobilizirano je više od 1.500 crnogorskih vojnika i časnika. Međutim, njihova je opskrba s vremenom postala neredovita i nedovoljna; oskudjevali su u hrani, odjeći i novcu.

Loše materijalno stanje dovelo je crnogorsku vojsku u emigraciju do unutrašnjih previranja, sukoba s talijanskim stanovništvom i učestalom dezterstvom. Crnogorska vlada i kralj koji su boravili u Francuskoj i sami su ostali bez sredstava za uzdržavanje i nisu mogli riješiti nastali problem. Uvidjevši da silom neće sprječiti rasulo vojnih odreda, emigrantska vlada pribegla je drugim metodama. Sredinom 1919. godine rješenjem ministra vojnog Milutina Vučinića promaknuti su svi časnici, dočasnici i vojnici (!) u više činove. Dodijeljeno je i mnogo odlikovanja. Bili su to očajnički pokušaji crno-

garske vlade da zaustavi kola koja su već jurila nizbrdo. S neumjerenim promaknućima i dodjelom odlikovanja nastavilo se i sljedeće godine, a izbjeglički problemi nisu se rješavali, što je sve više kompromitiralo ugled vlade Jovana Plamena.

U takvim okolnostima utemeljeno je novo crnogorsko odlikovanje - Spomenica Božićne pobune. Dana 18. listopada 1920. godine Ministarstvo vojno poslalo je Komandi crnogorske vojske odluku Ministarskog savjeta, s potpisom Jovana Plamena:

"Povodom toga znamenitog dana, kada crnogorski narod morade proliti svoju dragocjenu krv za očuvanje svojih svetinja, Ministarski savjet rješio je:

Da se osnuje jedan orden-spomenica, koji će imati pravo da nose svi oni, koji su ustali na oružje 21. decembra 1918. godine, kao i oni koji se docnije pridružiše, bilo u zemlji, bilo u inostranstvu, da vode borbu protiv Srbijanaca za vaspostavu naše drage Otdžbine. Pravo nošenja ove spomenice daje se putem diplome, a sada naročitim rješenjem. Ta spomenica koja se već izrađuje izgleda je ovakvog: Dva su zlatna mača koso ukrštena kao amblem naše borbe i nose na svojoj sredini grb Crne Gore, oko njih je znak pobjede - zeleni lovori vijenac u vrhu skopčan. Vjenac je opet tri puta obavijen sa svake strane, a na dnu povezan sa našom narodnom trobojkom: crvenom, plavom i bijelom. Na licu spomenice, a na gornjem povezu trobojke, stoji urezano: 21-XII-1918. Na naličju spomenice, a na trobojci stoje tri riječi: ZA PRAVO, ČAST I SLOBODU CRNE GORE. Inače su obije strane spomenice jednake. Spomenica visi o zelenoj pantljici.

Spomenica koštaće 60 (šezdeset) lira za oficire, a za niže činove 25 (dvadesetpet), plativih u dva mjeseca po 30 lira, odnosno po 12,50 od prvog oktobra ove godine. Kako je crnogorska vojska u Gaeti pravi i prvi predstavnik borbe za vaspostavu naše Otdžbine to naređujem: Da svi viši i niži činovi crnogorske vojske moraju nositi tu spomenicu kao znamenje pobjedonosne borbe. Ovo moje naređenje neka ta Komanda izvoli saopštiti vojsci kao dnevnu naredbu.²

Izgled Spomenice Božićne pobune potpuno odgovara opisu u citiranoj odluci Ministarskog savjeta. Nije poznato tko je njezin kreator i gdje je izrađena. Jovićević misli da je nastala u nekoj talijanskoj radionici, što je vrlo vjerojatno. Izgleda, da je u to vrijeme D. Cravanzola iz Rima radio odlikovanja za izbjegličku crnogorsku vladu (vidi kat. br. 19).³ Treba napomenuti da je spomenica veoma lijepa.

Literatura

J. Jovanović, Stvaranje Crnogorske države..., str. 422 - 438;
D. Živojinović, Pitanje Crne Gore i Konferencija mira 1919.,
godine, *Glasnik Cetinjskih muzeja*, X. knjiga, Cetinje 1977.,
str. 5 - 93; V. Měřička, Černohorská vyznamenání, Praha
1980., str. 51 - 54, 94, 148 - 149; D. Romanoff, The Orders,
Medals and History of Montenegro, Copenhagen 1980., str.
90 - 91; M. Jovičević, Crnogorska odlikovanja, Cetinje 1982.,
str. 53; V. Vujačić, Spomenica povodom Božićne pobune,
Glasnik Cetinjskih muzeja, XV. knjiga, Cetinje 1987., str. 141 -
150; J. Mrvaljević, Kraj Crnogorskog kraljevstva, Cetinje
1989.; T. Bošnjak, Crnogorsko odlikovanje - Spomenica
ustanka od 21. decembra 1918. godine, *Numizmatičar* br. 13.
Beograd 1990., str. 93 - 95.

¹Jakov Mrvaljević, Kraj Crnogorskog kraljevstva, str. 58 - 60.

²Velimir Vujačić, Spomenica povodom Božićne pobune, str. 149 - 150., je objavio taj dragocjeni arhivski dokument čiji sadržaj izaziva opravdani podsmijeh. Vujačić navodi da je iskovoano 2.000 spomenica koje su se dobivale samo za novac, a ta se kupovina nije mogla izbjegći. Spomenicu su također kupovali simpatizeri u Jugoslaviji i strani državljanji koji su pomagali crnogorsku emigraciju. Prodajom spomenica skupljena je prilična svota.

³Da je Spomenicu Božićne pobune izradila tvrtka *D. Cravanzola*, misli i V. Měřička (Černohorská vyznamenání, Praha 1980., str. 54).

Kat br. 44

44. Spomenica Božićne pobune 1919. godine (1920.)

Izrađena je od bronce, ukrašena raznobojnim emajlom i pozlatom. Sastoji se od dva medusobno spojena jednaka dela (lice i naličje). Takav način izrade nije uobičajen kod odlikovanja. Primerak je lijepo očuvan. Dimenzije: 45 x 41 mm, vrpeča šir. 38 mm. Inv. br. 1824.

ODLIKOVANJA SRBIJE

Povijesni pregled razvoja Srbije u 19. stoljeću do pojave prvih odlikovanja

Od kraja 17. stoljeća, kada su Turci pretrpjeli nekoliko velikih vojnih poraza i bili potisnuti sve do Vardara, pa do mira u Svištu 1791. godine kojim je završen posljednji austro-turski rat, Srbijom su nekoliko puta prelazile vojske i zemlja je bila opustošena.¹ Administrativno i teritorijalno Srbija je potkraj 18. stoljeća svedena u okvire Smederevskog sandžaka osnovanog 1459. godine koji se u literaturi često naziva Beogradskim pašalukom. Naime, još je 1521. godine premješteno u Beograd sjedište smederevskog sandžak-bega, koji je otada redovito nosio titulu paše.

Potkraj 18. stoljeća Beogradski se pašaluk dijelio na 12 nahija: Beogradsku, Smederevsку, Požarevačku, Ćuprijsku, Jagodinsku, Kragujevačku, Užičku, Valjevsку, Šabačku, Rudničku, Sokolsku i Boračku.²

U to vrijeme Tursko Carstvo proživiljava duboku krizu. Reforme sultana Selima III. (1789 - 1807.) uzdrmale su administrativni i ekonomski poredak i izazvale nezadovoljstvo nekih slojeva stanovništva. Janjičari su prednjačili u samovolji i neposlušnosti prema centralnoj vlasti, pa im je Porta zabranila povratak u Beogradski pašaluk gdje su imali posjede. Zbog toga su janjičari zaratali s Portom. Borba je trajala osam godina, a janjičari su triput osvajali i napuštali Beograd (1792., 1795. i 1797. godine).

Srbi su se u početku držali neutralno, ali su poslije, na poziv Hadži-Mustafa paše kojega je sultan postavio za vezira u Beogradu, stali na sultanovu stranu i istjerali janjičare. Zbog toga su dobili neke povlastice. Mogli su birati "oborknezove" i knezove, nosioce narodne vlasti koji su razrezivali i prikupljali poreze i druga davanja za pašu. Turcima je zabranjeno naseljavanje po srpskim mjestima i otimanje srpskih dobara. Porez je fiksiran na 15 groša na godinu po poreznom obvezniku, koji je uz to plaćao samo redovite dažbine sultanu i spahijama. Davanja u naturi bila su ograničena na određenu količinu drva i sijena. Srbi Beogradskog pašaluka mogli su slobodno trgovati, podizati crkve i manastira. Zahvaljujući dobivenim povlasticama, pašaluk se razvijao kao autonomna oblast, a živnuli su trgovina i zanatstvo.

Kada je 1797. godine opet zaprijetila opasnost od janjičara, Hadži-Mustafa je dopustio da se Srbi Beogradskog pašaluka naoružaju i urede svoju narodnu vojsku od oko 15.000 boraca pod komandom domaćih zapovjednika. Ta je vojska bila brojnija od turske posade na području pašaluka. Situacija je bila veoma povoljna za Srbe, ali nije dugo trajala. Zbog Napoleonova upada u Egipat i Siriju 1798. godine sultan Selim III morao se hitno pomiriti s protivnicima. Svoj opasnog neprijatelja Osmana Pazvanoglu priznao je za vidinskog vezira, a janjičarima je dopustio povratak u Beogradski pašaluk. Nakon njihova dolaska počeli su kravvi obračuni. Pošto su se učvrstili u Beogradu, janjičari su 1801. godine izveli udar, preuzeli vlast, ubili zakonitog sultanova predstavnika Hadži - Mustafa-pašu i smijenili njegove činovnike. Janjičarske vođe - dahije - razdijelili su Beogradski pašaluk među sobom u četiri dijela.³ Dahije su ukinule sve srpske povlastice i dopustile pljačku i nasilje.

Svrgavanje uzurpatora s vlasti bilo je od životnog interesa i Porti i Srbima. Međutim, dok se Porta nadala da će uzurpatore maknuti s pomoću Srba, Srbi su shvatili kako im se pruža jedinstvena prilika da se zauvijek riješe turske dominacije.

Tijekom 1803. godine Srbi su pripremali ustank računajući i na austrijsku pomoć, ali su dahije početkom 1804. godine otkrile urotu. Uslijedila je krvava turska osveta. Dana 1. veljače 1804. posjećeno je sedamdeset srpskih knezova i drugih uglednika u valjevskoj nahiji i Šumadiji.

Kao reakcija na sjeću knezova planuo je ustank. Na skupštini održanoj u Orašcu izabran je Karađorđe za vođu ustankika. Ustanak se uspješno širio, pa je već sredinom 1804. godine veći dio Beogradskog pašaluka oslobođen od dahija. Porta je ubrzo shvatila da mora zaustaviti ustank koji nije bio uperen samo protiv dahija, nego protiv stoljetne turske vlasti. Bosanski vezir Bećir-paša dobio je neograničena ovlaštenja i zadatak da zbaci dahije u Beogradu i prekine ustank Srba. U prvom dijelu posla pretekle su ga krdžalije (turski plaćenici) Alije Gušanca preotevši dahijama beogradsku

tvrdavu. Đahije je u bijegu sustigla srpska potjera i pogubila ih. Bećir-paša ne samo što nije uspio uvjeriti Aliju Gušanca da mu preda Beograd, nego je doživio da ga krdžalije konfiraju u gradu i ucjenjuju. Tek kad su Srbi platili krdžalijama 300.000 groša, Bećir-beg je mogao napustiti Beograd i vratiti se u Bosnu, a Srbi su nastavili opsjetati grad.⁴ Uvidjevši da ustanak ozbiljno ugrožava opstanak turske vlasti u Beogradskom pašaluku, Porta je poslala vojsku pod vodstvom novomenovanog beogradskog vezira Hafiz-paše, ali je ona potučena kod Ivankovca u kolovozu 1805. godine.

Međunarodna situacija utjecala je na daljnji razvoj dogadaja. Napoleonova pobjeda kod Austerlitza, savez Francuske i Turske i stvaranje antinapoleonovske koalicije doveli su do zbljižavanja Srba s Rusijom i Austrijom, koje su počele otvoreno podupirati ustanak. Poslije niza manjih i većih sukoba ustanika s turskom vojskom došlo je do znamenite bitke na Mišaru kod Šapca (13. kolovoza 1806.), u kojoj su Srbi predvodeni Karadordom razbili protivnike. Uslijedilo je još nekoliko vojnih pobjeda nad Turcima, a među njima su veoma važne borbe za Beograd. Srbi su postupno osvajali dijelove grada; prvo je zauzeta Varoš, zatim Tvrđava. Kada je 9. ožujka 1807. beogradski vezir Sulejman-paša ubijen nakon odlaska iz grada, nestalo je i formalne turske vlasti u Beogradu.

U Turskom Carstvu došlo je ubrzo do važnih promjena. Sultana Selima svrgli su s vlasti janjičari i bacili ga u zatvor. Istodobno su Francuzi potukli Ruse kod Friedlanda, pa je car Aleksandar morao sklopiti primirje s Napoleonom, prekinuti neprijateljstvo s Turskom i uskratiti pomoć Srbima. Prepušteni sami sebi Srbi nisu skrivali svoje nezadovoljstvo. U razdoblju prisilnog suzdržavanja od okršaja s Turcima izbila su na vidjelo neslaganja među srpskim vojvodama. Tomu je svakako pridonio i Karadordev despotizam. Stare kneževske porodice kao valjevski Nenadovići mislili su da se vožd pretjerano osilio na njihov račun, dok su drugi kao vojvode Milenko Stojković i Petar Dobrnjac težile decentraliziranoj vlasti senatskog tipa. Ustav iz 1808. godine sastavio je Karadorde sa svojim prijateljima; u njem je Karadordeva vlast prenaglašena.

U proljeće 1809. godine Rusi su ponovno zaratili s Turcima, što je nagnalo Karadorda da napadne Novopazarski sandžak, postigne pobjede kod Senice i na Suhodolu te osvoji Novi Pazar. Na drugim ratištima i pod komandoma nesložnih vojvoda Srbi nisu imali uspjeha; kod Niša su doživjeli poraz, a zatim izgubili važan šanac na Kamenici, kojom prilikom je junački poginuo slavni Stevan Sindelić.

Karadorde je morao prekinuti ofenzivu u Novom Pazaru i odstupiti, a velika turska vojska pod vodstvom sposobnog Kuršid-paše nezaustavljivo je nadirala i osvajala. Srbi su se uzaludno nadali ruskoj pomoći koja nije stizala niotkud. Situacija je za Srbe postala kritična i pitanje je kako bi završila da ruski knez Bagration nije zadao težak poraz vojsci velikog vezira na dunavskom bojištu u Bugarskoj. Nakon toga Turci su prekinuli ofenzivu u Srbiji i povukli glavninu svojih trupa. Uvidjevši da Rusi neće poslati vojnu pomoć u Srbiju, ogorčeni Karadorde stupio je u pregovore s Napoleonom, zamolio pomoć i ponudio smještaj francuskoj vojski u Srbiji.

Pregоворi s Francuzima su potrajali, a Karadorde je istodobno tražio pomoć pod istim uvjetima i u Beču. Izgledalo je da će takva diplomatska akrobatika loše završiti. Francuzi su, napokon, bili turski saveznici i neprijatelji Rusije, duhovnog saveznika Srbije. Austrija je bila okupirana Napoleonom, pa joj srpski problemi nisu bili najvažniji, a Turska je nije direktno ugrožavala. Moglo se dogoditi da paktiranje s Francuzima i Austrijancima završi bez rezultata, a da Rusija prekine sve odnose sa Srbijom i ostavi je Turcima na milost i nemlost. Međutim, dogodilo se upravo suprotno. Rusija je, doduše, bila povrijedena srpskim obraćanjem drugim stranama, ali ne toliko da bi napustila zonu interesa. Štoviše, da bi učvrstili svoj utjecaj Rusi su ljeti 1810. godine poslali u Srbiju vojsku od 2.500 ljudi, koji su se borili protiv turskih snaga zajedno s ustanicima. Broj ruskih vojnika u Srbiji postupno se povećavao, a početkom 1811. godine ruske postrojbe ušle su u Beograd, Šabac i Deligrad.

Kad je već izgledalo da će se Srbi uz pomoć Rusije zauvijek osloboediti turske dominacije i ostvariti svoj vjekovni san, došlo je do neočekivane promjene situacije. Rat s Francuskom Rusija nije mogla izbjegići, pa je još u jesen 1811. godine stupila u mirovne pregovore s Turskom. Mir je potpisani u svibnju 1812. godine u Bokureštu, u jeku Napoleonove ofenzive na Rusiju. Osmom točkom ugovora regulirano je da Srbija pripadne Turcima, koji će u sva mjesta vratiti vojne posade. Srbima je na neodređen način garantirana autonomija. Porta je u početku okljevala s realizacijom novostečenog prava iščekujući daljnji razvoj događaja na ruskom ratištu. Međutim, ljeti 1813. godine Turci više nisu smjeli čekati; velikom vojskom pod komandom Kuršid-paše napali su Srbiju s tri strane. Potpuno demoralizani odredbama mira u Bokureštu, bez ruske pomoći, Srbi su samo mjestimično i stihiski pružali ozbiljan otpor, pa su Turci brzo zauzeli čitavu Srbiju. Karadorde

i ostale vojvode, osim Miloša Obrenovića, napustili su zemlju i sklonili se u Zemun. Tako je nakon deset godina borbe Srbija ponovno potpala pod tursku vlast.⁵

Nastupilo je razdoblje nasilja, pljački i razaranja. Novi beogradski vezir Sulejman-paša Skopljak okrutno je obračunao s ustanicima i njihovim obiteljima. Turska strahovlada popustila je nakon Napoleonova poraza u trodnevnoj "bitki naroda" kod Leipziga (16. - 19. listopada 1813.), gdje se rušilo Francusko Carstvo. Utjecaj Rusije je porastao i Porta je moralazauzeti mekši stav. Međutim, Srbi su se opet ponadali oslobođenju od turske vlasti, pa ih smanjenje nasilja i pljački nije moglo zadovoljiti. Ljeti 1814. godine Rusi još nisu poslali očekivanu vojnu pomoć, a nestavljanje u narodu bivalo je sve veće. Oprezni Miloš Obrenović, najuglednija osoba među Srbima, odbijao je svaku promisao o dizanju novog ustanka. Njegov je plan bio veoma rafiniran. Pokazivao je lojalnost Sulejman-paši, želeći učvrstiti vlast u narodu i položaj među Turcima. Zbog takva držanja vezir ga je posinio i imenovao baš-knezom kragujevačke, rudničke i čačanske nahije. Nedugo zatim, u jesen 1814., Milošev dugoročni program osvajanja vlasti bio je poremećen dolaskom legendarnog Karadorda u Sremske Karlovce. Karadordeva prisutnost na granici nagnala je vojvodu Hadži Prodana Gligorijevića na dizanje ustanka u manastiru Trnavi kraj Čačka. Turci su odlučno reagirali i ugušili ustanak u začetku; u tome poslu pomagao im je knez Miloš Obrenović koji pritom nije birao sredstva.

Ugušena buna dala je Sulejman-paši povoda za nova, još teža nasilja nad Srbima. Time je ugrozio i položaj kneza Miloša koji više nije mogao igrati opasnu dvostruku ulogu turskog povjerenika i srpskog čelnika. Ne raspoloženje naroda i njegova odlučnost da likvidira tursku vlast prisilili su Miloša Obrenovića da se konačno svrsta. Kada se već ustanak ne može izbjegići, smatrao je, bolje je da ga vodi on nego drugi. Na Cvjetnu nedjelju ("Cvjeti") 1815., kada je ustanak već bio podignut, objavio je Miloš okupljenom narodu u Takovu da borba počinje.⁶

Sulejman-paša je pokušao razbiti ustanak brzom akcijom, ali nije imao uspjeha. Stoga se umiješala Porta i poslala rumelijsku i bosansku vojsku na Srbiju, tako da su ustanici bili opkoljeni. Knezu Milošu bilo je odmah jasno da nema šanse, pa je počeo pregovore s Turcima, uvjeravajući ih da ustanak nije uparen protiv sultanove vlasti, nego protiv Sulejman-paše i njegova nasilja. Takvo gledište odgovaralo je Porti koja se bojala ruske intervencije, a Sulejman-paša joj ionako nije bio po volji. Stoga je Sulejman-paša premješten u Bosnu, a

na njegovo mjesto postavljen je protagonist mirovnih pregovora Marašli Ali-paša, čovjek širih pogleda i miroljubiv.

Primirje je sklopljeno u jesen 1815. godine i nije se remetilo dugi niz godina. Srbima nije donjelo pismene povlastice i prava, pa je izgledalo da ustankom nisu ništa dobili. Srbija je ostala turskim pašalukom, u Beogradu je sjedio moćni vezir, gradovi su bili pod turskom upravom. Međutim, Miloševa filigranska politika evolucije davala je rezultate iz godine u godinu. Jedna od efikasnih mjeru kojima se Miloš služio u svojoj politici prema Turcima bilo je podmićivanje.⁷ Prihodi pašaluka ovili su o njemu i drugim knezovima koji su priključili porez. Prema uputama Porte, turska se uprava morala uzdržavati od prisilnog skupljanja poreza da ne izazove nove nemire. Sam vezir imao je često finansijskih problema, koje je Miloš vješto iskoristavao dajući mu novac. Vezir je tako postajao Miloševim dužnikom. Miloš, naravno, nije poput kakva obična lihvara tražio da mu se pozajmljeni novac vrati uz kamate, već je iznuđivao pravo vlasništva. Postupno su Marašli Ali-paša i drugi turski dostojanstvenici postajali zavisnim od Miloša, čiji su se posjedi konstantno povećavali.

Miloš je od početka ugrožavao jaka domaća opozicija. Da sačuva vlast, okrutno je kažnjavao urete i bune, a političke je protivnike nemilosrdno istrijebio. Tako su još 1816. - 1817. godine ubijeni Petar Moler, Pavle Cukić, Melentije Nikšić, Simo Marković; likvidiran je i Karadorde, vođa Prvoga srpskog ustanka.

Dana 6. studenoga 1817. Mitrovska skupština narodnih starješina proglašila je Miloša nasljednim knezem Srbije. Miloš se s pravom mogao pohvaliti kako su sad svi knezovi s njim "u jednom suglasju". "Protivne partie sve sam uništil. Narod je u svemu zadovoljan", govorio je Miloš.⁸ Naravno, Miloševa moć nije izgrađena tek tako. Da Porta nije imala vezane ruke zbog nezadovoljnih i buntovnih Bosanaca, ustanka u Grčkoj 1821. godine i ruskog pritiska, Miloš vjerojatno ne bi uspio. Ali on je nepogrešivo kombinirao i u najtežim trenucima.

Nakon smrti ruskog cara Aleksandra I. 1825. godine, njegov je nasljednik Nikola I. pojačao vojni i politički pritisak na Tursku, koja je oslabila zbog unutrašnjih trivenja. Ukinuće janjičarskog reda 1826. i pokušaj uvođenja moderne vojske doveli su do žestokih buna i destabilizacije Turskog Carstva. Takvo je stanje Rusija vješto iskoristila, napala Tursku 1828. godine, pobijedila i prisilila protivnika da zatraži mir.

Jedrenskim ugovorom Rusija je prisilila Portu da, među ostalim, objavi i hatišerif o samoupravi Srbije. Za Srbiju je Jedrenski mir jedan od najvažnijih datuma

njezine povijesti. Njime je od 1829/1830. godinu Srbija prestala biti turskom pokrajinom; postala je autonomnom naslijednom kneževinom pod turskim suverenitetom i ruskim zaštitom.⁹

Nakon proglašenja srpske autonomije, knez Miloš je nastavio provoditi samovoljnu i čudljivu politiku. Stoga je početkom 1835. godine došlo do bune pod vodstvom Mileta Radojkovića. Buna je brzo smirena, ali je Miloša potakla da odmah sazove skupštinu i na njoj objavi prvi, takozvani Sretenjski ustav. Neočekivani Milošev potez bio je dobro smišljen; proglašenje ustava izgledalo je u to vrijeme revolucionarnim aktom, osobito u zemljama koje same nisu imale ustav, u Rusiji, Turskoj i Austriji. Štoviše, ustav je izrađen po uzoru na slobodoumne ustawe Švicarske i Belgije, u demokratsko-liberalnom duhu. Pod jakim diplomatskim pritiskom Turske, Austrije i osobito Rusije, koja je ustav držala nepodobnim za Srbiju, „francuskim rasadom u srpskoj šumi”,¹⁰ knez Miloš je odmah morao povući ustav, što mu je dobro došlo da nastavi dotadašnju autokratsku politiku. Međutim, Rusija nije namjeravala podupirati Miloševu samovolju. Nezadovoljna Milošem Rusija se založila za utemeljenje Savjeta u koji bi se doživotno biralo desetak uglednih ljudi nezavisnih od Miloša. Ti bi savjetnici dijelili vlast s knezom i upravljali zemljom. Miloš se dugo i uporno branio, osjećajući instinkтивno da ga Savjet kani razvlastiti, ali je na kraju morao popustiti.

Potkraj 1838. godine Porta je, kao formalni nositelj sultanova suvereniteta u Srbiji, poslala Milošu tekst novog ustava u obliku hatišerifa. Prema tom ustavu Miloš je dijelio izvršnu i zakonodavnu vlast sa Savjetom u kojem su prevagnuli njegovi neprijatelji. Savjet se sastojao od sedamnaest doživotno biranih članova, nazvanih ustavobraniteljima, koji su mogli biti smijenjeni samo za dokazanu krivnju, ali uz suglasnost Porte.

Prema novom ustavu sudovi su postali nezavisni od upravne vlasti, a dijelili su se na tri stupnja: 1. mirovne (“primiritelni”) koji su djelovali po selima, 2. okružne (“prvostepeni”) i 3. apelacijske.¹¹ Proglašena je zakonska osobna sloboda, sloboda vlasništva i sloboda trgovanja. Međutim, ovim ustavom najviše je dobila Turska jer je srpska autonomija bila manja od autonomije proglašene hatišerifom iz 1830. godine. Miloš je praktično izgubio sve svoje dotadašnje kompetencije, ali se ustavobranitelji time nisu zadovoljili.

Pod jakim pritiskom svojih protivnika Miloš je 13. lipnja 1839. morao napustiti Srbiju. Sa sobom je poveo mladeg sina Mihajla, a knezom Srbije postao je prema ustavu njegov maloljetni i bolesni sin Milan. Umjesto

njega vladalo je tročlano namjesništvo u sastavu: Jevrem Obrenović (mladi Milošev brat), Avram Petronijević i Toma Vučić Perišić. Mentalno i fizički bolestan Milan umro je četiri tjedna kasnije, a u Srbiju je pozvan mladi Milošev sin Mihajlo koji je imao šesnaest godina. Mihajlo je došao u Srbiju tek u ožujku 1840., nakon poduzeća boravka kod sultana.¹²

U međuvremenu je protuobrenovičeva koalicija ustavobraniteljā ojačala. Jevrem Obrenović, inače gorljivi Milošev protivnik, bio je naklonjen svojemu nećaku Mihajlu Obrenoviću, ali nije mogao parirati drugoj dvojici članova Namjesništva, Avramu Petronijeviću i Tomi Vučiću Perišiću koji su imali jaku potporu ustavobraniteljā. Srbija je bila podijeljena na obrenovičeve i ustavobranitelje. Na strani ustavobranitelja bila je i Turska, dok je Mihajla podupirala Rusija. Nakon dolaska na vlast, Mihajlo je uspio potjerati najistaknutije protivnike, ali se oni nisu predavalni i uporno su rovarili protiv njega.

Krajem srpnja 1842. godine izbila je buna, u historiografiji poznata kao „Vučićeva buna”, koja je srušila kneza Mihajla Obrenovića. Dana 14. rujna 1842. izabran je za kneza Karadordev sin Aleksandar.¹³

Rusija nije toliko žalila za Obrenovićima koliko joj je smetao pojačan turski utjecaj na događaje u Srbiji. Zbog toga nije bila naklonjena novom poretku. Vladavinu Aleksandra Karadordevića karakteriziraju sukobi s obrenovičevskom oporom, koja je često dizala bune, i knežev sukob s ustavobraniteljima, koji su se osilili. Došavši na vlast bez ikakve osobne zasluge, Aleksandar je pokušavao izgraditi autoritet, ali, kako je bio osrednjih sposobnosti, nije imao velikog uspjeha. Premda je za kneza Aleksandra Srbija nesumnjivo koračala naprijed, teško je ocijeniti je li taj napredak posljedica umještosti tadašnjega političkog sustava ili rezultat prirodnog evolucijskog procesa. Tako je u Srbiji sagrađeno 200 novih pučkih škola, organizirane su trgovacka, vojna i poljoprivredna škola, osnovani su pravni, prirodoslovno-tehnički i „Opći“ (filozofski) fakultet.

Godine 1853. otvorena je Narodna biblioteka, a osnovan je i Narodni muzej. Zahvaljujući gradnji novih putova, razvila se trgovina.

Međutim, ustavobraniteljska vlada nije mogla zau staviti proces propadanja seljaštva, jer je ekonomski nivo bio nizak zbog loših finansijskih prilika. Državni budžet bio je u stalnom deficitu, a pomoć izvana nije stizala.

Tijekom krimskog rata (1853 - 1856.) Srbija je za držala neutralnost, ali joj to nije donijelo nikakve koristi.

Unutrašnje političke prilike su se pogoršavale. Nesuglasice između kneza i ustavobraniteljā dovele su do urote predsjednika Savjeta Stevana Stevanovića Tenke. Kada je Aleksandar zatvorio četiri urotnika, člana Savjeta, a šest umirovio kao sudionike, umiješala se Porta i prisilila kneza da amnestira krvce. Tursko posredovanje potpuno je srozalo knežev ugled i dovelo do njegova zbacivanja s vlasti.

⁹Vladimir Čorović, Istorija Jugoslavije, Beograd 1933., str. 411.

¹⁰Enciklopedija Jugoslavije 1, Zagreb 1955., str. 472 - 473.

¹¹Beograd u 19. veku, Katalog izložbe Muzeja grada Beograda, Zagreb 1968., str. 12 - 13.

¹²V. Čorović, Istorija Jugoslavije, str. 425.

¹³V. Čorović, n. dj., str. 443 - 446.

¹⁴Istorija srpskog naroda, 5. knjiga, 1. tom, Beograd 1981., str. 100 - 107; V. Čorović, n. dj., str. 449 - 450.

¹⁵V. Čorović, n. dj., str. 451 - 453.

¹⁶V. Čorović, n. dj., str. 453.

¹⁷V. Čorović, n. dj., str. 457.

¹⁸Istorija srpskog naroda, 5. knjiga, 1. tom, str. 130; V. Čorović, n. dj., str. 475.

¹⁹Istorija srpskog naroda, 5. knjiga, 1. tom, str. 133.

²⁰V. Čorović, n. dj., str. 477.

²¹Istorija srpskog naroda, 5. knjiga, 1. tom, str. 255 - 260.

Odlikovanja Kneževine Srbije

Spomenica Svetiandrejske skupštine 1858. godine

Poslije Tenkine zavjere, knez Aleksandar se našao u bezizlaznu položaju. Protiv kneza su bili najistaknutiji političari ustavobraniteljskog režima Toma Vučić Perišić i Ilija Garašanin, sve brojniji obrenovičevci, a također Francuska, Rusija i Turska zbog njegove austrofilske politike. Protivnici su mu bile seljačke mase i tek stasali ali utjecajni liberali. Udržena opozicija odlučila je iskoristiti (ne)raspoloženje javnosti i sazvala Narodnu skupštinu koja se nije sastala već deset godina. Skupština je počela 30. studenoga 1858. godine, usprkos kneževu protivljenju; za njezina predsjednika izabran je konzervativac Miša Anastasijević, za potpredsjednika obrenovičevac Stevča Mihailović, a za sekretare su izabrani liberali Jevrem Grujić i Jovan Ilić.¹ Najprije su liberali predložili zakon o Skupštini, prema kojem bi ona imala neka zakonodavna prava, pravo donošenja budžeta i kontrolu nad radom ministara. Zakonu se odupro Garašanin, pa su liberali i obrenovičevci moralni uskladjavati tekst koji je odobrio Savjet kao vrhovno zakonodavno tijelo. No, to je bio samo uvod u glavnu temu.

Na inicijativu konzervativaca, koji su 10. prosinca postavili pitanje daljnje sudbine Aleksandra Karađorđevića, Skupština je odlučila zatražiti kneževu ostavku. Obaviješten o odluci Skupštine Aleksandar je prvo uzeo rok za razmišljanje od 24 sata, a zatim je, uvidjevši da mu nema spasa, pobegao u Beograd turskom paši. Skupština je sutradan, 12. prosinca 1858., službeno proglašila da je Aleksandar zbačen, a za kneza je izabran stari Miloš Obrenović.

Kako je Miloš izbivao iz Srbije, Skupština je pokušala sebe proglašiti namjesnikom do kneževa povratka, ali se tomu oštro suprotstavio Garašanin koji se protivio i Miloševu izboru. Skupština je promijenila odluku i određeno je tročlano namjesništvo u sastavu: Ilija Garašanin, Stevča Mihailović i Jevtimije Ugričić. Zakanjeli pokušaj vojske i nekih savjetnika da vrate Aleksandra propao je, a Porta je potvrdila izbor Miloša Obrenovića. Stari je knez u svom poznatom stilu odbio namjesništvo izabrano na Skupštini i odredio Stevču Mihailovića svojim zastupnikom. Poslije Miloševa izbo-

ra, Skupština nazvana Svetoadrejskom po crkvenom blagdanu na čiji je dan sazvana, zašljedala je još oko mjesec dana i rješavala niz poslaničkih i društvenih zahtjeva.

U spomen na Svetoadrejsku skupštinu i povratak Miloša Obrenovića na vlast iskovana su prva srpska odlikovanja: medalja s kneževim likom i zlatni križ. Dana 27. lipnja (9. srpnja) 1859. knez Miloš je uputio Savjetu pismo ovog sadržaja:

"Sovjetu Knjaževstva Srbskog.

Njegova Svetlost da bi ovekovečila spomen na Svet. Andrejsku Narodnu skupštinu, i deputircima iste dala znak kakav svog blagovolenja, izvolila je zapovediti te su za deputirce gradanskog reda srebrne medalje načinjene, a za deputirce duhovnog reda zlatni krstovi. Za isplatu medalja i krstova ovi potrebna je suma od 750 c. duk., i zato se predstavničestvo knjažesko, po nalogu Njegove Svetlosti, obraća Sovjetu da bi izvolio rešiti da se ova suma na označenu potrebu iz kase praviteljstvene izda. V. No. 3090 27 junija 1859. god u Beogradu.

*Knjažeski Predstavnik.
Popećitelj Inost. Djela,
Polkovnik, Kavaljer
Cv(etko) Raiović*

*Načelnik odjelenija,
Miloje Lešjanin²*

U nedostatku pravoga zakonskog akta o osnivanju odlikovanja to nam je pismo dragocjen dokument. Knez Miloš informira Savjet o cijeni izrade spomenica i ujedno nalaže Savjetu da iz blagajne ministarstva doznači potrebna sredstva. U pismu su navedeni namjena i način dodjeljivanja spomenica. Medalju su dobivali svjetovni poslanici (*deputirci*) Svetoadrejske skupštine, a križ svećenici. Broj nagrađenih poslanika poznat nam je zahvaljujući sačuvanoj arhivskoj gradi, iz koje vidimo da je ljeti 1859. podijeljeno ukupno 436 diploma za medalje i križeve.³ Na sačuvanim diplomama o odlikovanjima Spomenicom Svetoadrejske skupštine nalazi se datum 1. svibnja 1859. (po julijanskom kalendaru). Kako diplome nisu dodijeljene prije odlikovanja, taj datum označava dan utemeljenja spomen-medalja i križeva. Pravno gledano, taj je datum prije rezultat Miloševe samovolje nego zakonitog osnutka koji vjerojatno nije ni proveden. Na isti su način osnivane i crnogorske medalje, što samo po sebi govori o mentalitetu i stupnju razvoja društava u kojima su nastale. Jedini sačuvani primjerak križa kovanog od zlata nalazi se u Muzeju grada Beograda,⁴ pa možemo pretpostaviti da je podijeljeno samo nekoliko primjeraka.

Medalja je kovana od srebra i bronce; promjera je 30 - 31 mm. Na licu je knežev poprsje u svečanu odijelu ukrašenom tokama i ordenima. Knez je prikazan realistično, u desnom poluprofilu. Knežev poprsje uokviruje pri dnu medalje srpski grb s poluvijencem od hrastove i lovoroze grančice. Uokolo, uz rub je natpis: МИЛОШЬ ОБРЕНОВИЋЬ ПРВЫЙ КНЯЗЬ СРБСКИЙ (*Miloš Obrenović prvi knjaz srbski*). Na naličju je natpis u šest redova: СВЕТО-/АНДРЕЙСКА /СКУПШТИНА / 1858 / ЗА ПРИВРЖЕНОСТЬ (*Sveto-/Andrejska skupština /1858 / za / privrženost*).

Nije poznato jesu li boje vrpca za medalju i križ propisane, ali na portretu Jevrema Gruića iz 1888. godine, rad Steve Todorovića, sekretar Svetoadrejske skupštine nosi medalju na plavoj vrpci.⁵

Spomenica Svetoadrejske skupštine nije signirana, tako da se dugo vremena nije znalo ni tko je njezin autor ni gdje je izradena.⁶ Nedostatak pravih podataka naveo je neke autore da spomenicu pripisu najpoznatijem srpskom litografu, fotografu i medaljeru Anastasu Jovanoviću (1817 - 1899.).⁷

Medutim, kalup za izradu Spomenice Svetoadrejske skupštine nalazi se u Zbirci kalupa bečke državne kovnice i objavljen je u njezinu katalogu.⁸ U katalogu je spomenica detaljno opisana, a kao njezin autor navodi se glasoviti austrijski kipar i medaljer Karl Radnitzky (1819 - 1901.), profesor na bečkoj Akademiji likovnih umjetnosti.⁹

Literatura

N. Todorović, Jugoslovenske i inostrane medalje, Narodni muzej Beograd, Beograd 1964., str. 14. i 47., kat. br. 27 i 39; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 31 - 32; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 64 - 65; T. Bošnjak, Prilog izučavanju prve srpske medalje, *Numizmatičar* br. 18/19, Beograd 1996., str. 133 - 138.

¹Istorija srpskog naroda, 5. knjiga, I. tom, str. 282 - 285.

²Radi lakšeg čitanja teksta pisma donosimo u latiničnoj transkripciji. Tako su izbačeni svi specijalni crkveno-slavenski znakovi. Originalni tekst objavila je Mila Piletić, n. dj., str. 64 - 65. Datum iz pisma (27. lipnja 1859) je, naravno, prema julijanskom kalendaru.

³M. Piletić, n. dj., objavila je sljedeći podatak: "... 'Knigopućatna Knjaževstva Srbie' naplatila je od Kneževske kancelarije 7. jula 1859. godine (po julijanskom kalendaru, op. B. P.) 87 groša i 29 para za 58 pisama (povelja), a 27. jula iste godine još 196 groša i 16 para za 378 pisama 'koja su uz medalje i krstove deputircima Sv. Andr. skupštine 1859. data'."

⁴Prema M. Piletić, n. dj., str. 65., križ je težine 13.5 grama, dimenzija 45 x 55 mm. Ima oblik latinskog križa s plavo emajliranim rubom. Krakovi završavaju kuglicama, a gornji krak ušicom kroz koju je provučena duguljasta karika za vrpcu. Na licu je natpis: M. O. I. / CB. / АНДР. / СКУПШТИНА / 1858, a na naličju: ЗА / ПРИВРЖЕНОСТЬ. U donjem kraku naličja je Andrijin križ. Križ nosi bečke punce za čistoću zlata.

⁵M. Piletić, n. dj., prema B. Vujoviću, Dom Jevrema Gruića, Beograd 1966. Medutim, M. Piletić u prethodnoj bilješci (br. 240 na istoj stranici) spominje da je vrpca bila svijetloplave boje, prema vrpci ruskog Ordena sv. Andrije Prvovenčanog, ali ne navodi otakdje joj taj podatak. Inače, svijetloplave je boje vrpca kasnije osnovanog (1898.) srpskog Ordena Miloša Velikog.

⁶N. Todorović, Jugoslovenske i inostrane medalje, Narodni muzej Beograd, Beograd 1964., kat. br. 27, publicirala je spomenicu kao rad nepoznatog autora.

⁷M. Rašković, Anastas Jovanović - autor prve srpske medalje, *Godišnjak grada Beograda*, knj. XXVII, Beograd 1980., str. 123 - 130.

⁸Katalog der Münzen-und Medaillen-Stempel-Sammlung des K.K. Hauptmünzamtes in Wien, Wien 1904, Band III, str. 453, kat. br. 2654.

⁹Vidi opširnije: Tatjana Bošnjak, Prilog izučavanju prve srpske medalje, *Numizmatičar*, br. 18/19, Beograd 1996., str. 133 - 138. Autorica je još našla sličnost između portreta na spomenici s portretom kneza Miloša na litografiji Bečanina Josefa Kriehubera (1800 - 1876.). Kriehuber je pak radio prema portretu slikara Morića M. Daffingera (1790 - 1849.).

Kat. br. 45 lice i naličje

Orden Takovskog križa

Tijekom svoje druge vladavine Miloš Obrenović je svima koji su ga izabrali pokazao da su pogriješili. Čudljiv i starački samovoljan, nije nimalo poštovao ustav: stare je savjetnike bacao u lance na nekoliko tjedana bez ikakva razloga. Srpskog mitropolita Petra prisilio je na ostavku. Vučića je navodno dao otrovati, a Garašanin je morao bježati iz Srbije.¹

Kneževa vanjska politika dovela je do potpune izolacije zemlje. Rusija, Turska i Austrija nisu podupirale Miloša, niti su se borile za jačanje svog utjecaja u Srbiji. Kada je 27. rujna 1860. Miloš umro u dubokoj starosti, nitko nije žalio za njim.

Nakon dolaska na vlast, Milošev sin i nasljednik Mihajlo (1860 - 1868.) odmah je pokazao da se razlikuje od svoga oca. Obrazovan u kulturnim zemljama Europe gdje je proveo dvadesetak godina, Mihajlo je jasno vidio koliko je Srbija zaostala. Zanesen idejama prosvjetiteljskog apsolutizma, mislio je da se stanje može promjeniti dobro planiranim intervencijama odozgo. Manje inteligentan od svoga oca, on je bio čovjek solidna karaktera, aristokrat koji je smatrao da kao vladar treba biti i gospodin.² Kako se u zaostalim sredinama te dvije pretpostavke međusobno isključuju, jasno je da tijekom svoje osmogodišnje vladavine Mihajlo nije imao velikih uspjeha ni u vanjskoj ni u unutrašnjoj politici. Mihajlo je, doduše, razvio intenzivnu diplomatsku aktivnost, ali je ona bila preambiciozna da bi iz nje izvukao konkretnе koristi. Reorganizirao je vojsku i pripremao je za obračun s Turcima, ali se nije usudio krenuti u ratnu avanturu. Na unutrašnjem planu Mihajlo je, pokušavajući nametnuti apsolutističku politiku, navukao neprijateljstvo utjecajnih liberala. Zanimljiva je opservacija biskupa Josipa Jurja Strossmayera o Mihajlu Obrenoviću: "Knez Mihail dobar je bio čovjek, ali državnik nikaki, ter je svojom slabošću i miltavošću izazivao upravo protiv sebe razne elemente zemlje."³

Uza sve spomenute nedostatke, druga vladavina kneza Mihajla M. Obrenovića III. ostala je zapisana u povijesti odlikovanja. Naime, na prijedlog ministra unutrašnjih poslova, Ministarski je savjet 24. ožujka (5. travnja) 1865. godine odlučio da se u povodu pedesetogodišnjice II. srpskog ustanka osnuje prvi srpski orden.⁴ Odluku Ministarskog savjeta morao je potvrditi i knez Mihajlo, pa je 22. svibnja (3. lipnja) 1865. potpisao ukaz ovog sadržaja:

"Da bi se odalo dostoјно uvaženje zasluga oni junaka, koji su učastvovali u ratovima Blaženopovićevog

Gospodara Knjaza Miloša oko oslobođenja Srbije. Ministarski Sovjet našao je za dobro, da se prilikom predstojeće svetkovine u slavu dogadaja, koga se spomen svake godine slavi o Cvjetima, naprave znaci odličija i spomena na istoj dogadjaju. U toj celi napravljeni su dva znaka odličja: krst i srebrna medalja, pa krst imao bi se dati svima onima koji su učastvovali u pomenutim ratovima, a jošte su u životu, srebrne medalje pak imale bi se podariti familijama oni ljudi, koji su prvi sa Knjazem Milošem dogovor učinili, ustanak započeli i vojevali, a nisu više u životu."⁵

Dan kasnije, o Sv. Trojici - 23. svibnja (4. lipnja) 1865., održana je na Topčideru proslava pedesetogodišnjice II. srpskog ustanka, na kojoj su uz kneza Mihajla prisustvovali ministri, državni savjetnici, crkveni dostojaństvenici i živi ratnici iz ustanka. U svom govoru knez je zahvalio umrlim i živim "čestitim rodoljupcima" iz godine 1815., i nakon što je ministar unutrašnjih poslova pročitao imena živih ustanika, knez im je u ime naroda i osobno predao odlikovanje. Prvi je trebao dobiti križ Matija Simić, član Državnog savjeta, ali je on zamolio kneza da prije toga sebi prikvači odlikovanje, jer "Njegovoj Svetlosti pristoji najprije nositi taj znak, kao dostojan sinu velikog Miloša koji je prvi njih na borbu za slobodu poveo", što je knez odmah i učinio.⁶

Kako nije sačuvan ni jedan primjerak srebrne medalje, ona izgleda nije ni napravljena.

Izgled odlikovanja ne spominje se u zakonskom tekstu, a prema suvremenom beogradskom tisku saznajemo da su križevi "saliveni od prvog topa knjaza Miloša, pa pozlaćeni".⁷ Zahvaljujući arhivskim istraživanjima M. Piletić, pronadene su skice i idejni načrt Takovskog križa iz 1865. godine.⁸ Iako načrt nije signiran, njegov je autor nedvojbeno Anastos Jovanović koji je boravio u Beču u to vrijeme i nadgledao realizaciju odlikovanja kod poznatog draguljara Christiana Friedricha Rothea.

Načrt je izrađen precizno, koloriran je i pokazuje tri važne razlike u odnosu na realizirane modele. Prvo, u krakovima Andrijina križa predložena su, po uzoru na ruski Orden sv. Andrije Prvovjenčanoga, četiri latinična inicijala: S. A. P. S. (*Sanctus Andreas Patronus Serbiae*). Drugo, natpis u plavoj traci koja obrubljuje središnji medaljon trebao je glasiti: *Blagodarna Srbija*. Treće, predložene su dvije boje vrpce: crvena sa svijetlozelenim prugama uz rub i crvena s tamnozelenim prugama uz rub. Na prijedlog savjetnika Filipa Hristića, izostavljeni su inicijali S.A.P.S., a citirani natpis oko

medaljona zamijenjen je geslom: *Za vjeru, knjaza i otečestvo*.

Iz Rotheova predračuna za izradu odlikovanja vidi se da je Takovski križ trebao biti orden s dva stupnja, ali je na pritisak Turske taj plan napušten i odlikovanje je dobilo rang spomenice.⁹

Rothe je izradio 10 pozlaćenih emajliranih i 400 neemajliranih križeva na trokutastoj vrpci u bojama srpske zastave. Pretpostavlja se da su pozlaćene i emajlirane križeve do bile samo najistaknutije osobe i da razlika u izradi nije posljedica stupnjevanja odlikovanja ili zasluga. Na portretu Steve Todorovića knez Mihajlo je prikazan s tim modelom. Navodno se jedini poznati primjerak takvog ordena nalazi u Zbirci Marka Popovića Muzeja grada Beograda.¹⁰ Sastoje se od bijelo emajliranog križa s rascijepljenim krakovima koji završavaju kuglicama. Između njegovih krakova proviruju krakovi drugog, Andrijina križa. U sredini je crveno emajlirani medaljon s okrunjenim monogramom MO III. Medaljon obavija plavo emajlirana traka s geslom: *ЗА ВЕРУ КНАЗА И ОТЕЧЕСТВО* (Za vjeru knaza i otečestvo). Traku s geslom uokviruje pozlaćeni vijenac od dvije lovoroze grančice. Na naličju, u medaljonu, nalazi se srpski kneževski grb. Na gornji bijelo emajlirani krak križa nastavlja se ušica u obliku osmice, kroz koju je provučena duguljasta plosnata karika za trokutastu vrpcu. Vrpca je crvene boje, s parom bijelih i plavih pruga uz rub.

Takovski križevi dodjeljivani su s poveljama koje je u tehniči litografije izradila Državna štamparija u Beogradu.¹¹ Povelje su raskošno ukrašene vegetabilnim ornamentom, kneževskim grbom i staročirilskim slovima, a nose datum 23. svibnja 1865. (po julijanskom kalendaru), faksimil potpisa kneza Mihajla i ministra unutrašnjih poslova Nikole Hristića.

Od 1865. do srpsko-turskog rata 1876. godine Takovski križ nije se dodjeljivao. U međuvremenu je knez Mihajlo ubijen u atentatu na Topčideru (1868.), a Narodna skupština proglašila je njegovim nasljednikom Milana Obrenovića, unuka Miloševa brata Jevrema.

Kako je Milan bio maloljetan, Srbijom je do 1872. godine upravljalo namjesništvo. Knezu Milanu pružila se prilika za nastavak dodjeljivanja Takovskog križa i za reformu samog odlikovanja u ratu protiv Turske (1876 - 1878.). Svi obziri prema Turskoj prestali su vrijediti i Milan je 12. (24.) srpnja 1876.¹² mogao donijeti prvi zakon o odlikovanjima Kneževine Srbije, "*Opredelenija o odličijama za vreme rata*". Tim zakonom, donijetim na prijedlog Ministarskog savjeta, Takovski križ promoviran je u "ratno odličje" koje se nosi na dva načina: "...o vratu, o trobojnoj pantljici u vidu okovratnika, ili

na prsima, na trobojnoj trougloj pantljici, i to s leve strane." U zakonu izričito ne piše da postoje dva stupnja, ali se to podrazumijeva. Navedeno je da se Takovski križ daje "za osobite zasluge za knjaza i otačestvo u vreme rata".

Pola godine kasnije, 19. (31.) siječnja 1877., izvršene su izmjene i dopune spomenutog zakona. Takovski križ je proširen u tri stupnja; prvi je stupanj veliki križ na lenti, sa zvijezdom, drugi je stupanj komanderski križ na lentici, a treći je viteški križ na trokutastoj vrpci. U izmjenama i dopunama zakona, propisanim 19. (31.) siječnja 1877., stupnjevi se još ne spominju rednim brojevima. Tim zakonom utemeljuje se *i Kolajna za hrabrost*, ali o njoj poslije.¹³

Nije jasno zašto, ali je istoga dana (19. siječnja 1877. po julijanskom kalendaru) izašla "Dopuna prednje na redbe", odnosno dopuna "Naredbi o izmenama i dopunama zakona o odličjima u vreme rata"! Njome je posebno određeno da se za "prvi stepen, tj. Takovski križ na trobojnoj lenti preko desnog ramena sa zvezdom daje samo diploma, a sve znake da nabavlja sam obdareni".

Propisom od 15. (27.) veljače 1878. godine uvedeni su novi stupnjevi Takovskog križa, utemeljene su nove medalje i spomenice. Detaljno su opisana sva odlikovanja Kneževine Srbije, postupak dobivanja i vraćanja, a nabrojene su i počasti nositelja. Takovski je križ prvi put nazvan Ordenom Takovskog križa i podijeljen na pet stupnjeva:

- I. stupanj - Veliki križ. Ordenski znak je dimenzija 50 x 45 mm; lenta širine 104 mm, bijele i plave pruge širine 6 mm. Zvijezda je promjera 90 mm.
- II. stupanj - Veliki oficir. Ordenski znak je poput Velikog križa, ali se nosio na lentici širine 40 mm. Zvijezda je promjera 80 mm.
- III. stupanj - Komander. Kao ordenski znak II. stupnja. Bez zvijezde.
- IV. stupanj - Oficir. Dimenzije križa: 35 x 35 mm; širina trokutne vrpce je 40 mm.
- V. stupanj - Vitez. Kao IV. stupanj, ali bez krune i emajla. Prema Propisu od 15. veljače 1878. godine geslo ordena za I., II. i III. stupanj glasi: *ЗА ВЕРУ КНАЗА И ОТАЧЕСТВО* (Za vjeru knaza i otečestvo), a za IV. i V. stupanj: *ЗА ВЕРУ КНАЗА И ОТАЧАСТВО* (Za vjeru knaza i otačestvo).¹⁴ Propisom je utvrđeno da je knez poglavatar Ordena Takovskog križa i stoga nosi orden I. stupnja. Nadalje, Orden Takovskog križa dodjeljuje knez prema vlastitom mišljenju ili na prijedlog ministra vojske ili viših vojnih zapovjednika - za zasluge stečene na bojnom polju i u vojsci, ili na prijedlog drugih nadležnih ministara - za zasluge stečene za neza-

visnost i oslobođenje. Uz Orden Takovskog križa uručuje se i ukaz koji potpisuje nadležni ministar, osim u slučajevima kada je knez sam potpisivao vladarsko pismo. Za ukaz se plaćala taksa od 15, 10, 6, 4 i 1 dukata, u skladu s dodijeljenim stupnjem. U nekim slučajevima knez je odlikovanog mogao oslobiti plaćanja takse. Stranci nisu plaćali takse, ali su dobivali samo ukaze, a ordene su morali nabaviti na svoj trošak (!). Takse su se naplaćivale u Ministarstvu vojske gdje se nalazilo skladište ordena i vodio popis odlikovanih osoba. Osobe naknadno odlikovane višim stupnjem Ordena Takovskog križa morale su vraćati prije dodijeljeni stupanj; ukaz su mogle zadržati. Civilnim osobama odlikovanim Ordenom Takovskog križa morala je straža (*siljboci*) iskazati vojnu počast, ali samo dok su nosili ordenske znakove. Ordeni Takovskog križa IV. i V. stupnja mogli su se dodjeljivati i vojnim jedinicama.

U ratu 1877 - 1878. dodijeljeno je 300 Ordena Takovskog križa.¹⁵

Nakon proglašenja Srbije kraljevinom 22. veljače (6. ožujka) 1882. godine, trebalo je mijenjati i dopunjavati sve zakonske odredbe pa tako i one o odlikovanjima.

Nepuni godinu dana kasnije, 23. siječnja (4. veljače) 1883. objavljen je Zakon o ordenima i medaljama¹⁶ u kojem je Orden Takovskog križa potvrđen kao odlikovanje Kraljevine Srbije. Prema čl. 1. Zakona orden je namijenjen zaslužnima "...prema Kralju, Kraljevskom domu, ili prema državi...". Člankom 9. spomenutog zakona regulirano je: "Orden Takovskog Krsta davaće se ubuduće za zasluge u čl. 1. ovog Zakona navedene. Njegova se forma ne može menjati, samo što će oni koji su Orden Takovskog Krsta dobili kao borci u nagradu za zasluge ratne, nositi ga od sad, za razliku od ostalih, s mačevima na crvenoj pantljici."

Zakonom o ordenima i medaljama iz 1883. utemeljena je *Kancelarija Kraljevih ordena* s kancelarom na čelu. Njega je birao kralj na prijedlog premijera. Mandat kancelara bio je pet godina. Na prijedlog kancelara kralj je imenovao sekretara i blagajnika Kancelarije. Kancelarija je imala svoje prihode koji nisu ovisili o državnom budžetu. Prihodi proizlaze iz pristojba koje su iznosile: 400 dinara za prve stupnjeve, 300 dinara za druge stupnjeve, 100 dinara za treće stupnjeve, 50 dinara za četvrte stupnjeve i 25 dinara za pете stupnjeve svih ordena. Pristojbe za medalje bile su 12 dinara. Srpski građani odlikovani stranim odlikovanjima morali su platiti pristojbu za dobivanje dozvole za nošenje stranih ordena i medalja: 100 dinara za prve stupnjeve, 75 dinara za druge stupnjeve, 50 dinara za treće stupnjeve, 25 dinara za četvrte i pete stupnjeve, a 6 dinara za medalje. Strani državljanji

dobivali su besplatno ukaz o odlikovanju, a katkad i ordenske znakove, ali uglavnom su morali plaćati izradu odlikovanja. Nakon dodjele višeg stupnja ordena, odlikovani su morali vratiti prije stečen i plaćen orden bez naknade. Osobe osudene na gubitak slobode nisu smjele nositi odlikovanja tijekom izdržavanja zatvorske kazne. Osobama osudenim na gubitak gradanskog prava odlikovanja su se trajno oduzimala, bez prava na naknadu. Nepoštovanje spomenutih propisa kažnjavalo se globama u iznosu od 500 do 1.000 dinara, koje su pripale Kancelariji.

Kada se sve zbroji, jasno je da Kancelarija nije mogla doživjeti finansijsku propast. Pravilnikom o obliku i nošenju kraljevskih ordena od 16. veljače 1883. godine (prema starom kalendaru),¹⁷ propisan je i oblik Ordena Takovskog križa. U odnosu na Propis od 15. (27.) veljače 1878. godine, uočljive su neke manje razlike u izgledu ordena. Tako je geslo doživjelo pravopisne izmjene i otada za sve stupnjeve glasi: ЗА ВЪРХУ КНАЗА И ОТЕЧЕСТВО (Za vjeru knaza i otečestvo). Prema propisu Ordeni Takovskog križa I., II. i IV. stupnja trebali su imati monogram M. O. IV s kneževskom krunom, a ordeni III. i V. stupnja monogram M. O. III s kneževskom krunom. Time se htjelo naglasiti da je knez Mihajlo (M. O. III) idejni tvorac komanderskog i viteškog križa, dok je ostale stupnjeve uveo knez Milan (M. O. IV). Da je tako vidi se iz spomenutih skica za Orden Takovskog križa iz 1865., ali je komanderski križ formalno uveo tek knez Milan 1876. godine. Također je propisano da Orden Takovskog križa za ratne zasluge (s mačevima) ima u medaljonu monogram M. I s kraljevskom krunom, jer je nakon njegova osnivanja knez Milan IV. već bio proglašen kraljem Milanom I. Međutim, taj se propis nije poštovao. Ordeni za gradanske zasluge (bez mačeva) i za vojne zasluge (s mačevima) i dalje su se isporučivali s monogramima O. M. III i O. M. IV u svim stupnjevima, dok su ordeni za vojne zasluge s monogramom M. I vrlo rijetki.¹⁸ Propis nije bio logičan, ali prevagnula je zacijelo potreba za štednjom. U Kancelariji ordena vjerojatno se nalazila veća zaliha nepodijeljenih ordena. Preinaka ordena ne bi se sastojala samo u zamjeni medaljona s monogramom, nego i u izradi nove kraljevske krune nad križem. Sve to moralo bi se obaviti u bečkoj radionici i ne bi bilo jeftino. Jednostavnije je bilo naručiti gotove ukrižene mačeve koje su mogli montirati i domaći majstori. Propisom od 16. (28.) veljače 1883. opisane su i dimenzije svih dijelova ordena. One se u nekim slučajevima razlikuju od dimenzija navedenih u zakonu od 15. (27.) veljače 1878. godine. Tako je, primjerice, promjer zvijezde I. stupnja ostao nepromijenjen. Lentica za II. stupanj proširena je na 53 mm (prije 40 mm), da bi se razlikovala od lentice za III. stupanj. Propisane su još neke milimetarske promjene, ali ih nema smisla nabavati, jer ih proizvodači nisu respektirali.

Ordene Takovskog križa proizvodile su ove bečke radionice: C. F. Rothe, Vincent Mayer's Söhne, Karl Fischmeister, G. A. Scheid, ali i druge, zasad neidentificirane radionice. Orden Takovskog križa dodjeljivao se do kraja vladavine dinastije Obrenovića 1903. godine.

Literatura

Srbske novine br. 57 od 27. svibnja 1865; Zbornik zakona i uredaba u Kneževini (Kraljevini) Srbiji, Beograd, XXIX/1877., str. 733; XXXII/1878., str. 285 - 296; XXXVIII/1883., str. 440, 460; M. Gritzner, *Handbuch der Ritter und Verdienst*

¹V. Čorović, *Istorijski Jugoslavije*, str. 506 - 507.

²*Istorijski srpskog naroda*, 5. knjiga, I. tom, str. 289 - 290.

³F. Šišić, *Korespondencija Rački-Strossmayer*, knjiga I., Zagreb 1928., str. 66 - 67. Datum pisma: 23. lipnja 1868.

⁴M. Piletić, n. d., str. 21., prema N. Škerović, *Zapisnici sednica Ministarskog saveta Srbije 1862 - 1898*, Beograd, 1952., str. 21.

Ministarstveni savjet je zaključio "...da se još živeća lica koja su sa knjazom Milošem ustala i borila se, a tako i familije već umrlih takovi lica, nekim znakom počasti odlikuju, da se jedna medalja u spomen tog dogadaja skuje...". Ministarski je savjet preporučio da se medalje i križevi "...za odličja namenjeni poruče". Podatak koji donosi M. Piletić dragocjen je jer se u literaturi javljaju različiti datumi osnutka Ordena Takovskog križa. Neki, kao von Müllersheim, mislili su da je orden utemeljen 11. travnja (dan podizanja II. srpskog ustanka po starom kalendaru), dok su drugi, kao Trost i Gritzner tvrdili da je utemeljen 22. svibnja (na dan donošenja ukaza kneza Mihajla). Razlika između tada važećeg julijanskog i današnjega gregorijanskog kalendara često se ne uzima u obzir, па to stvara dodatnu zbrku. Noviji autori, kao D. Nikolić i V. Malinar (Orden Takovskog krsta, *Numizmatičke vijesti* br. 39/ 1985., Zagreb, str. 63), nisu znali za odluku Ministarskog savjeta.

⁵M. Piletić donijela je tekst Mihajlova ukaza otisnut velikim ciriličnim slovima, s arhaičnim i suvremenim ruskim znakovima, što sam radi lakšeg čitanja transkribirao na latinicu. Prilikom prebacivanja teksta na mala slova možda se potkrala greška kod pisanja titula (velika ili mala slova).

⁶M. Piletić, n. d., str. 22., prema *Srbskim novinama* br. 57, od 27. 05. 1865. *Srbske novine* donose popis 27. ustanika iz 1815., koji su na ovoj svečanosti primili Orden Takovskog križa iz Mihajlović ruku i popis 286 preživjelih ratnika koji nisu bili na proslavi, pa su im odlikovanja poslana. Navodeći isti izvor (*Srbske novine* br. 57), D. Nikolić, n. d., govori o 284 odsutna borca. Nisu zaboravljeni ni umrli sudionici koje je knez spomenuo i predložio da se u znak zahvalnosti ordeni predaju njihovim obiteljima.

⁷*Srbske novine* br. 57, od 27. 05. 1865.

⁸M. Piletić, n. d., str. 22 - 24., donosi vrlo opširno opis idejnog nacrta i citira svu relevantnu arhivsku gradu.

⁹M. Piletić (n. d., str. 24., bilješka 40) dobro je zaključila kako

Orden aller Kulturstaaten der Welt, 1. izdanje: Leipzig 1893., 2. izdanje: Graz 1962., str. 492 - 497; L. J. Trost, *Die Ritter und Verdienst Orden, Ehrenzeichen und Medaillen aller Souveräne und Staaten*, Leipzig-Wien 1910., str. 7., tab. XXXIX/6; R. Stolica, *Ordenje i medalje Srbije i Crne Gore iz Zbirke Marka Popovića*, u izdanju Muzeja grada Beograda, Beograd 1979., str. 5 - 6; D. Nikolić, *Naša odlikovanja do 1941.* (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 32 - 34, 39; V. Malinar, *Orden Takovskog krsta, Numizmatičke vijesti* br. 39/ 1985., Zagreb, str. 63 - 76; R. Stolica, *Bečki medaljeri i njihove radionice u realizaciji idejnijih nacrta za srpska i crnogorska odlikovanja XIX i početka XX veka, Svezke Društva istoričara umetnosti SR Srbije*, god. VIII., br. 16, Beograd 1985., str. 33 - 34; M. Piletić, *Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941)* iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 21 - 32, 117 - 122.

Srbija kao autonomna kneževina pod turskim suverenitetom nije smjela osnovati ordene bez dozvole Porte. S obzirom na povod uteviljenja Ordena Takovskog križa, jasno je da Turska nije mogla biti ravnodušna.

¹⁰R. Stolica, *Ordeni, medalje Srbije i Crne Gore, Zbirka Marka Popovića, Katalog Muzeja grada Beograda*, Beograd 1979., kat. br. 1. Mišljenje da je taj primjerak jedinstven može se prihvati, ali ostaje nejasno gdje su neemajlirani križevi iz 1865. Emajlirani Orden Takovskog križa iz 1865. razlikuje se od kasnije utemeljenog Ordena Takovskog križa IV. stupnja po tome što nema krune, a lovov-vijenac nije emajliran. Međutim, neemajlirani, pozlaćeni Orden Takovskog križa iz 1865. godine praktično se ne razlikuje od Ordena Takovskog križa V. stupnja iz 1883. godine. Iako su se 1865. godine vodili pregovori o izradi 400 križeva od srebra (ili posrebrenih), oni su ipak izrađeni od pozlaćene bronce, odnosno od prvog topa kneza Miloša, kako piše "Srbske novine".

¹¹Dopisima ministra unutrašnjih poslova od 10. lipnja (23. lipnja) 1865. razaslan je po okruzima Srbije 285 križeva i 312 diploma. Križeve su do bile osobe koje nisu došle na svečanu dodjelu, a diplome svi odlikovani (M. Piletić, n. d., str. 25 - 26).

¹²M. Piletić, n. d., str. 26 - 27., donosi datum dokumenta: 12. jula 1876., a V. Malinar, n. d., str. 63., donosi za isti dokument datum: 12. lipnja 1876. Kako se originalni dokument nalazi u Vojnom muzeju u Beogradu pod inv. br. 242/5., vjerojatno je točan podatak M. Piletić.

¹³Zbornik zakona i uredaba XXXIX, Beograd 1877., str. 733 - 734.

¹⁴Zbornik zakona i uredaba XXXII., Beograd 1878., str. 286. Dosadašnji autori imaju drugačije podatke: D. Nikolić, n. d., str. 33 i M. Piletić, n. d., str. 28 - 29., navode da u geslu kod svih stupnjeva piše: ОТАЧАСТВО, dok V. Malinar, n. d., str. 65., navodi da se radi o riječi: ОТАЧЕСТВО.

¹⁵M. Piletić, n. d., str. 29.

¹⁶Zbornik zakona i uredaba XXXVIII, Beograd 1883., str. 440.

¹⁷Zbornik zakona i uredaba XXXVIII, Beograd 1883., str. 460 - 464.

¹⁸V. Malinar, n. d., str. 72 - 73; M. Piletić, n. d., str. 29 - 31.

Kat. br. 50 - 51

46. Ordenski znak Takovskog križa I. stupnja (1877 - 1903.)

Sastoje se od ordenskog znaka i lente. Proizvod radionice Karla Fischmeistera iz Beča. U medaljonu se nalazi monogram: M.O.III s kneže-vskom krunom, a natpis u prstenu 3A ВЂРУ КНАЗА И ОТЕЧЕСТВО. Dimenzije: 69 x 42 mm. Inv. br. 1598.

47. Zvijezda Ordena Takovskog križa I. stupnja (1877 - 1903.)

Proizvod radionice Karla Fischmeistera. U medaljonu se nalazi monogram: M. O. III. Slova u natpisu kao kod kat. br. 2. Na igli signatura proizvodača (K. F.) i oznaka: A (Beč). Komplet s ordenским znakom pod br. 2. Dimenzije: 91,5 x 87 mm. Inv. br. 1589.

48. Ordenski znak Takovskog križa I. stupnja (1877 - 1903.)

Bez oznake proizvodača. U medaljonu je monogram: M.O.IV s kneže-vskom krunom. Natpis u prstenu: 3A ВЂРУ КНАЗА И ОТЕЧЕСТВО izveden je tako da su cirilična slova: З и Н zamijenjena latiničnim slovima: C и N, slovo: I ima oblik latiničnog slova: H, a slovo: A zamijenjeno je slovom: α. Signatura proizvodača: K. F. nalazi se na okrugloj karici iznad krune. Dimenzije: ordenski znak: 70 x 42 mm; lenta širine 104 mm, središnja crvena pruga širine 74 mm, širina bijelih i plavih pruga iznosi 7,5 mm. Inv. br. 1588.

49. Zvijezda Ordena Takovskog križa I. stupnja (1877 - 1903.)

Proizvod radionice: C. F. ROTHE / WIEN. U medaljonu je monogram: M. O. IV. Natpis u prstenu kao kod kat. br. 4. Emajl u prstenu je nestručno popravljen: "zakran" je crnim umjesto plavim emajalom. Dimenzije: 97 x 90 mm. Inv. br. 1599.

50. Ordenski znak Takovskog križa I. stupnja (1877 - 1903.)

Proizvod radionice Vincenta Mayera u Beču (na karićici signatura: V. M.). U medaljonu je monogram: M. O. IV. Natpis u prstenu izveden je kao kod kat. br. 4. Dimenzije: 70 x 43 mm. Inv. br. 1608.

51. Zvijezda Ordena Takovskog križa I. stupnja (1877 - 1903.)

Proizvod radionice: VINC. MAYER'S SÖHNE / WIEN. U medaljonu je monogram: M. O. IV. Natpis u prstenu kao kod kat. br. 4. Lijepo očuvan primjerak. Komplet s kat. br. 6. Dimenzije: 99 x 91 mm. Inv. br. 1609.

52. Zvijezda Ordena Takovskog križa I. stupnja (1877 - 1903.)

Proizvod radionice: G. A. SCHEID/WIEN. U medaljonu je monogram: M. O. IV. Natpis u prstenu izveden je kao kod kat. br. 4. Lijepo očuvan primjerak. Dimenzije: 99 x 92 mm. Inv. br. 31605.

53. Ordenski znak Takovskog križa II. stupnja (1878 - 1903.)

Bez oznake proizvodača. U medaljonu je monogram: M. O. III. U prstenu je natpis kao kod kat. br. 4. Emajl u prstenu je malo oštećen. Dimenzije: ordenski znak: 73 x 42,5 mm; lenta širine 53 mm, širina središnje crvene pruge 35 mm, širina bijelih i plavih pruga po 4,5 mm. Inv. br. 1590.

54. Zvijezda Ordena Takovskog križa II. stupnja (1878 - 1903.)

Bez oznake proizvodača. U medaljonu je monogram: M. O. III. Natpis u prstenu izveden je istom rukom kao kod kat. br. 9, s kojim čini cjelinu. Dimenzije: 85,5 x 78 mm. Inv. br. 1591.

55. Ordenski znak Takovskog križa II. stupnja (1878 - 1903.)

Bez oznake proizvodača. U medaljonu monogram: M. O. IV. Natpis u prstenu ima ovaj oblik: ЗА ВЂРУ КНАЗА И ОТЕЧЕСТВО (!). Dimenzije: 71,5 x 43 mm; lenta širine 53 mm. Inv. br. 1600.

56. Zvijezda Ordena Takovskog križa II. stupnja (1878 - 1903.)

Proizvod radionice: G. A. SCHEID/WIEN. U medaljonu monogram: M. O. IV. Natpis u prstenu izveden je kao kod br. 11, s kojim čini cjelinu. Dimenzije: 84 x 81 mm. Inv. br. 1601.

57. Ordenski znak Ordena Takovskog križa II. stupnja (1878 - 1903.)

Bez oznake radionice. U medaljonu monogram: M. O. IV. Natpis u prstenu: ЗА ВЂРУ КНАЗА И ОТЕЧЕСТВО. Dimenzije: 72 x 42 mm. Inv. br. 1602.

58. Zvijezda Ordena Takovskog križa II. stupnja (1878 - 1903.)

Proizvod radionice: C. F. ROTHE / WIEN. U medaljonu monogram: M. O. IV. Natpis u prstenu: ЗА ВЂРУ КНАЗА И ОТЕЧЕСТВО. Dimenzije: 82,5 x 77 mm. Inv. br. 1603.

59. Orden Takovskog križa III. stupnja (1876 - 1903.)

Bez oznake proizvodača. U medaljonu monogram: M. O. III. Natpis u prstenu je uobičajen. Dimenzije: 71 x 42 mm; lenta širine 40 mm, širina središnje crvene pruge 24 mm, širina uskih bijelih i plavih pruga 4 mm. Inv. br. 1592.

Kat. br. 54

Kat. br. 61

60. Orden Takovskog križa III. stupnja (1876 - 1903.)

Proizvod neidentificirane radionice: F. R. u Beču. U medaljonu monogram: M. O. III. Natpis u prstenu je uobičajen. Kruna nad križem nije emajljana, a ni medaljon na naličju. Orden je naknadno nestručno "pozlaćivan". Dimenzije: 70 x 42 mm. Inv. br. 1597.

61. Orden Takovskog križa III. stupnja (1876 - 1903.)

Orden je izrađen od srebra čistoće 800/1000. U medaljonu monogram: M. O. IV. Natpis u prstenu izgleda ovako: За ВЂРУ КНАЗА И ОТЕЧЕСТВО. Dimenzije: 72 x 43 mm. Inv. br. 1604.

62. Orden Takovskog križa IV. stupnja (1878 - 1903.)

U medaljonu monogram: M. O. III. Natpis u prstenu je uobičajen: ЗА ВЂРУ КНАЗА И ОТЕЧЕСТВО. Medaljon na naličju nije emajljana. Dimenzije: 49 x 34 mm; vrpea širine 40 mm. Inv. br. 1593.

63. Orden Takovskog križa IV. stupnja (1878 - 1903.)

U medaljonu monogram: M. O. III. Natpis u prstenu je uobičajen. Dimenzije: 56 x 36 mm. Inv. br. 1594.

64. Orden Takovskog križa IV. stupnja (1878 - 1903.)

Monogram: M. O. III. u medaljonu nije izdignut nad emajljiranom podlogom, nego je inkrustiran u crveni emajl. Taj zahvat ne djeluje originalno; izgleda da se radi o naknadno izvedenom nestručnom zahvalu. Natpis u prstenu je standardan. Lovor-vijenac oko medaljona s natpisom nije emajliran. Nisu emajljani ni krunci nad križem i medaljon na naličju. Krunci je velika i po svojim proporcijama više odgovara krunama I., II. III. stupnja. Dimenzije: 58 x 35 mm. Inv. br. 1595.

65. Orden Takovskog križa IV. stupnja (1878 - 1903.)

Orden je izrađen od srebra čistoće 800/1000 (punca na karićici). U medaljonu monogram: M. O. IV. Natpis u prstenu izveden je kao kod kat. br. 17. (latinično Z umjesto ciriličnog Z, grčko α umjesto A te latinično slovo N umjesto ciriličnog H). Dimenzije: 56,5 x 35 mm. Inv. br. 1605.

66. Orden Takovskog križa IV. stupnja (1878 - 1903.)

Medaljon (M. O. IV.), natpis u prstenu i dimenzije kao kod kat. br. 21. Vrpea je duguljasta, prvučena kroz okruglu kariku. Inv. br. 1606.

67. Orden Takovskog križa IV. stupnja (1878 - 1903.)

U medaljonu monogram: M. O. IV. Natpis u prstenu: ЗА ВЂРУ КНАЗА Х ОТЕЧЕСТВО. Orden se nalazi u crvenoj kutiji na čijem je poklopac vanske strane grb Kraljevine Srbije i natpis: TAKOБCKI / IV. Grb je izrađen tehnikom tještenja kartona. S unutrašnje strane poklopca je natpis izveden pisanim cirilicom: М. С. АНТОНИЈЕВИЋ / Београд. Inv. br. 1607.

68. Orden Takovskog križa IV. stupnja (1878 - 1903.)

U medaljonu monogram: M. O. IV. Natpis u prstenu je uobičajan. Krunci nije emajljana. Orden se nalazi u crvenoj kutiji kao pod br. 23, samo je grb izveden u zlatotisku. U kutiji je cirilični natpis: К. С. ДВОР. ЧАСОВНИЧАРИ И ЈУВЕЛИРИ / БРАЋА З./ПОПОVIЋ. Inv. br. 2290.

69. Orden Takovskog križa V. stupnja (1876 - 1903.)

U medaljonu monogram: M. O. III. Natpis u prstenu kao kod kat. br. 23. Dimenzije: 39 x 35 mm. Inv. br. 1596.

Kat. br. 69

Kat. br. 72

70. Minijatura Ordena Takovskog križa V. (?).

Izradena je od srebra i pozlaćena, ali se pozlata jedva nazire. Bez emajla. U medaljonu monogram: M. O. III. Natpis u prstenu je uobičajen. Dimenzije: 19,5 x 17 mm. Inv. br. 2468.

71. Ordenski znak Takovskog križa I. stupnja, s mačevima (1883 - 1903.)

Proizvod zasad neidentificirane radionice: A. F iz Beća. U medaljonu je monogram: M. O. IV.

Natpis u prstenu je uobičajen. Između krune i križa nalaze se pozlaćeni ukriženi mačevi. Lenta je crvene boje. Dimenzije: 70 x 42 mm; lenta širine 100 mm. Inv. br. 1613.

72. Zvijezda Ordena Takovskog križa I. stupnja, s mačevima (1883 - 1903.)

Proizvod radionice: A. F. iz Beća. U medaljonu je monogram: M. O. IV. Natpis u prstenu kao kod kat. br 23 i 25. Mačevi su pričvršćeni iznad gornjih krakova križeva. Dimenzije: 93 x 85 mm. Inv. br. 1610.

73. Ordenski znak Takovskog križa I. stupnja, s mačevima (1883 - 1903.)

Bez oznake proizvoda. U medaljonu je monogram: M. I. s kraljevskom krunom. Natpis u plavu emajliranom prstenu oko medaljona je uobičajen. Ukriženi mačevi položeni su između krune i križeva. Dimenzije: 69 x 42 mm; lenta širine 105 mm. Inv. br. 1620.

74. Zvijezda Ordena Takovskog križa I. stupnja, s mačevima (1883 - 1903.)

Proizvod radionice: C. F. ROTHE / WIEN. U medaljonu je monogram: M. I. Natpis u prstenu je uobičajen, identičan natpisu kod kat. br. 29, pa se može zaključiti da je br. 29 proizvod iste radionice. Zvijezda je po veličini između zvijezda I. i II. stupnja; manja je od gore navedenih zvijezda I. stupnja, ali veća od zvijezda II. stupnja. Dimenzije: 87 x 80,5 mm. Inv. br. 1621.

75. Ordenski znak Takovskog križa II. stupnja, s mačevima (1883 - 1903.)

U medaljonu je monogram: M. O. III. Natpis u prstenu je uobičajen: ЗА ВЪРУ КНАЗА И ОТЕЧЕСТВО; malo oštećen. Plosnata karika za provlačenje lentice nije originalna. Dimenzije: 72 x 42,5 mm; lentica širine 50 mm. Inv. br. 1615.

76. Zvijezda Ordena Takovskog križa II. stupnja, s mačevima (1883 - 1903.)

Bez oznake proizvoda. U medaljonu je monogram:

M. O. III. Natpis u prstenu je kao kod kat. br. 31, s kojim čini cjelinu. Mačevi su gotovo dvostruko kraći nego prije opisani. Dimenzije: 87,5 x 78 mm; mačevi: 19 mm. Inv. br. 1616.

77. Ordenski znak Takovskog križa II. stupnja, s mačevima (1883 - 1903.)

U medaljonu je monogram: M. O. IV. Natpis u prstenu: ЗА ВЪРУ КНАЗА Х ОТЕЧЕСТВО. Emajl u kruni je, izgleda, prepravljan, jer je mutne koraljnocrvene boje. Dimenzije: 72 x 42 mm. Inv. br. 1611.

78. Zvijezda Ordena Takovskog križa II. stupnja, s mačevima (1883 - 1903.)

Proizvod radionice: C. F. ROTHE/WIEN. U medaljonu je monogram: M. O. IV. Natpis u prstenu je uobičajen, malo oštećen, djelomično nešto stručno popravljen crnim umjesto plavim emajлом. Dimenzije: 83 x 77 mm. Inv. br. 1612.

79. Ordenski znak Takovskog križa II. stupnja, s mačevima (1883 - 1903.)

U medaljonu je monogram: M. I. (s kraljevskom krunom). Natpis je uobičajen. Lentica je uža od propisane, kao za III. stupanj. Dimenzije: 69 x 42 mm; vrpca širine 40 mm. Inv. br. 1622.

80. Zvijezda Ordena Takovskog križa II. stupnja, s mačevima (1883 - 1903.)

Proizvod radionice: C. F. ROTHE/WIEN. U medaljonu je monogram: M. I. Natpis u prstenu je uobičajen, identičan natpisu kod kat. br. 35, s kojim čini cjelinu. Dimenzije: 81 x 76 mm. Inv. br. 1623.

81. Orden Takovskog križa III. stupnja, s mačevima (1883 - 1903.)

Proizvod radionice: A. F. U medaljonu je monogram: M. O. III., koji se razlikuje od dosadašnjih. Nije izrađen u filigranskoj tehnici, nego je otisnut u jednom komadu. Natpis u prstenu je uobičajen. Mačevi leže na posebno izrađenom pomičnom dijelu koji spaja krunu s lovoročivim vijencem. Dimenzije: 83 x 42,5 mm; lentica širine 40 mm. Inv. br. 2233.

82. Orden Takovskog križa III. stupnja, s mačevima (1883 - 1903.)

Bez oznake radionice, ali vjerojatno Rotheov proizvod. U medaljonu monogram: M. I. Natpis u prstenu je uobičajen. Dimenzije: 70 x 42 mm. Inv. br. 1624.

83. Orden Takovskog križa IV. stupnja, s mačevima (1883 - 1903.)

U medaljonu monogram: M. O. III. Natpis u prstenu izveden je tako da je cirilično 'З' zamijenjeno latiničnim 'Z', slovo 'A' ima oblik grčkog 'α', a cirilično slovo 'H' zamijenjeno je latiničnim 'N' (За ВЪРУ КНАЗА И ОТЕЧЕСТВО). Dimenzije: 56 x 35 mm; vrpca širine 40 mm. Inv. br. 1617.

84. Orden Takovskog križa IV. stupnja, s mačevima (1883 - 1903.)

Proizvod radionice Karla Fischmeistera. U medaljonu je monogram: M. O. IV. Natpis u prstenu izveden je tako da je cirilično 'З' zamijenjeno latiničnim 'Z', slovo 'A' ima oblik grčkog 'α', a cirilično slovo 'H' zamijenjeno je latiničnim 'N' (За ВЪРУ КНАЗА И ОТЕЧЕСТВО). Dimenzije: 56 x 33,5 mm. Inv. br. 1614.

85. Orden Takovskog križa IV. stupnja, s mačevima (1883 - 1903.)

U medaljonu je monogram: M. I. Natpis u prstenu je uobičajen. Mačevi nisu pričvršćeni lemjenjem kao u dosadašnjim slučajevima. Ukrženi mačevi imaju na stražnjoj strani dvije plosnate žice koje su obavijene oko ušice nad gornjim krakom križa. Dimenzije: 57,5 x 35 mm. Inv. br. 1625.

86. Orden Takovskog križa V. stupnja, s mačevima (1883 - 1903.)

U medaljonu je monogram: M. O. III. Natpis u prstenu je uobičajen. Dimenzije: 45 x 34 mm; vrpca širine 40 mm. Inv. br. 1618.

87. Orden Takovskog križa V. stupnja, s mačevima (1883 - 1903.)

U medaljonu je monogram: M. O. III. Natpis je uobičajen. Mačevi nisu zalemjeni, nego su pričvršćeni žicom koja se nalazi na poleđini mačeva. Ordenski znak je vrlo lagan, kao da je izrađen od tještenog lima. Dimenzije: 40 x 34 mm. Inv. br. 1619.

Kat. br. 79 - 80

Kat. br. 85 lice i naličje

Medalje za hrabrost iz srpsko-turskih ratova 1876 - 1878.

Pod pritiskom srpskoga javnog mnjenja koje je podupiralo bosansko-hercegovački ustanak protiv turske vlasti (1875 - 1878.), knez Milan je 30. srpnja 1876. objavio rat Turskoj. Srpske aspiracije prema Bosni i Hercegovini i površne procjene vlastitih i turskih mogućnosti naglo su bacile Srbiju u sukob s Turskom. Tek mobilizirana, srpska vojska nije bila spremna, a nije imala ni jasan ratni plan. Turska je vojska, naprotiv, bila stajaća, dobro opremljena i modernije naoružana. Usprkos turskoj nadmoći, srpska je vojska pod komandom ruskog generala Černjajeva imala uspjeha, ali ih nije znala iskoristiti. Nakon bitke za Aleksinac (poznatija je kao šumatovačka bitka) 23. kolovoza 1876. i srpske pobjede, Černjajev je nepotrebno oklijevao, jer je prerano zaključio da je slomio tursku vojsku. Njegov zakasnjeli energični napad na turske položaje doživio je neuspjeh, a promakao mu je i turski manevar na lijevoj obali Južne Morave. Kao u šahovskoj partiji turska je vojska neprimjetno ali stalno stjecala stratešku prednost.

U bitki kod Bobovišta, 11. rujna Turci nisu pobijedili, ali su izborili primirje koje su iskoristili bolje od protivnika. Bitka na Krevetu (28. 9. - 2. 10. 1876.) završila je također bez odluke, ali je iscrpila srpsku vojsku. Nakon dvotjednog zatišja Turci su prešli u napad. U petodnevnoj bitki kod sela Velikog Šiljegovca turska je vojska preuzeila inicijativu i prisilila protivnika da prihvati bitku kod Đunisa (29. listopada 1876.), u kojoj su srpske snage razbijene. Zahvaljujući ruskoj intervenciji, Srbija se izvukla iz veće nevolje i zaključila primirje. Povučena je demarkacijska linija između Srbije i Turske, a 28. veljače 1877. zaključen je mirovni ugovor.¹

Nakon izbijanja rusko-turskog rata, Srbija je na ruski zahtjev ponovno objavila rat Turskoj (13. prosinca 1877.). Nadiranje ruske vojske prema Balkanu izazvalo je pregrupiranje dijela turskih snaga iz Srbije prema Bugarskoj, čime je oslabljena turska vojna pozicija u Srbiji. Srpska vojska koncentrirala je sve snage na osvojenje Niša i Pirotu.

Vojne operacije počele su 15. prosinca prudorom Moravskog korpusa prema Kuršumliji. Dana 24. prosinca oslobođena je Bela Palanka, a veze između Niša i Pirotu su prekinute. Dan kasnije osvojena je Kuršumlija, a 28. prosinca oslobođen je i Pirot. Nakon toga je Niš ostao izoliran i okružen srpskom vojskom. Napokon je 10. siječnja 1878. osvojen Niš. U međuvremenu su Turci potpisnuli Srbe iz Kuršumlije, ali je ona ponovno vraćena

19. siječnja, bez borbe. Dana 31. siječnja 1878. oslobođeno je Vranje i zaključeno je primirje.

Rat je završen mirom između Rusije i Turske u San Stefanu 3. ožujka 1878., ali su odredbe tog mira revidirane iste godine na Berlinskom kongresu. Uz teritorijalno proširenje na račun Turske, Srbija je priznata kao nezavisna država.

Zakonom o odlikovanjima u vrijeme rata od 12. (24.) srpnja 1876., knez Milan je, uoči izbijanja prvog srpsko-turskog rata, utemeljio "Kolajnu za hrabrost". Prema tom zakonu Kolajna za hrabrost nosila se na trobojnoj vrpcu, na lijevoj strani prsa Prema članku 2. Zakona Kolajna za hrabrost mora biti izrađena od srebra. S jedne je strane cirilični natpis: *Milan M. Obrenović IV. knjaz srpski*, a s druge strane: *Za hrabrost 1876.* Ispod natpisa je srpski grb s lovoročim vijencem. Člankom 8. propisano je da se Kolajna za hrabrost daje "samo onima koji se budu hrabrošću u ratu odlikovali". "Naredbom o izmenama i dopunama Zakona o odličjima u vreme rata" od 19. (31.) siječnja 1877. godine, koja pada u vrijeme između bitke kod Đunisa i sklapanja primirja, utemeljena je uz Srebrnu kolajnu i Zlatna kolajna za hrabrost.

Prema zakonskom tekstu, Zlatna kolajna za hrabrost ima s jedne strane lik kneza Milana M. Obrenovića IV. a na drugoj cirilični natpis: *Za hrabrost*, s lovoročim vijencem. Zakon o odlikovanjima od 15. (27.) veljače 1878. detaljnije opisuje izgled Zlatne i srebrene medalje za hrabrost, koje se više ne nazivaju kolajnama. Prema tom zakonu Zlatna medalja za hrabrost je okrugla, promjera 35 mm; na jednoj strani ima knežev lik s ciriličnim natpisom unaokolo: *Milan M. Obrenović IV. knjaz srpski*, a s druge strane natpis: *Za hrabrost*, unutar lovoroča vijenca. Zlatna medalja nosila se na lijevoj strani prsa, na trokutastoj vrpcu poput Takovskog križa IV. i V. stupnja.

Srebrna medalja za hrabrost ima u promjeru 28 mm; s jedne je strane cirilični natpis: *Za hrabrost*, a s druge je strane natpis: *Milan M. Obrenović IV. knjaz srpski*. Dakle, ranije lice postaje naličjem i obratno. Srebrna medalja nosila se na lijevoj strani prsa, na bijelo-plavo-crvenoj vrpcu složenoj u četverokut, čija je dužina jednak dvostrukoj širini. Donja strana vrpcu prelazi u trokut na kojem visi sama medalja. Taj je opis (čl. 3.) veoma nerazumljiv, jer je vrpca ustvari peterokutna. Prema istom zakonu (čl. 15.) Zlatnu ili Srebrnu medalju za hrabrost daje ili sam knez po osobnom mišljenju, ili na prijedlog komandanata, za pokazanu i osvjeđenu hrabrost pred

Kat. br. 88 lice i naličje

Kat. br. 90

neprijateljem. Nadalje, "Medalje za hrabrost daju se naredbom vrhovnog komandanta vojske, i uz njih idu uvjerenja potpisana načelnikom štaba vrhovne komande. Za njih se ne plaća nikakva taksa." (čl. 16.). "Knez, kao vrhovni komandant vojske, može ovlastiti korpusne komandante da sami mogu odlikovati vojnike srebrnom medaljom za hrabrost, ali da spisak ovako odlikovanih vojnika podnose vrhovnom komandantu na naknadno odobrenje, i radi snabdjevanja s potrebnim uvjerenjima" (čl. 17.). "Knez može odlikovati pojedine dijelove vojske Takovskim križem 4. i 5. stupnja, a tako i medaljom za hrabrost..." (čl. 30.). Imena odlikovanih medaljom za hrabrost tiskala su se u državnom shematsizmu (čl. 35.).

Zanimljivo je da Zakon od 15. (27.) veljače 1878. spominje da je Srebrna medalja za hrabrost ustanovljena 1865. godine (čl. 1.), što nije točno. Naime, do izrade srebrne medalje iz Mihajlova ukaza od 22. svibnja (3. lipnja) 1865. nije došlo; napravljen je samo Takovski križ. Osim toga, medalja predviđena ukazom iz 1865. trebala je imati drugu namjenu.²

Zlatnu medalju za hrabrost izradio je poznati bečki medaljar Anton Scharff (1845 - 1903.). Izrađena je od

pozlaćene bronce. Na licu je prikazano knežev poprsje u lijevom profilu, u vojničkoj odori s Ordenom Legije časti na prsimu. Postoje primjerici Zlatnih medalja za hrabrost sa signaturom ili bez signature autora: A. Scharff (ispod poprsja). Uokolo je natpis: МИЛАН М. ОБРЕНОВИЋ IV. КЊАЗ СРПСКИ. Na naličju je natpis: ЗА ХРАБРОСТ, unutar vijenca od lovorože (lijevo) i hrastove (desno) grančice. Dakle izgled medalje ne odgovara potpuno zakonskom tekstu, gdje se spominje lovoroč vjenac. Isto vrijedi i za lice (sic!) Srebrne medalje za hrabrost. Premda se zakonom od 15. (27.) ožujka 1878. izričito ne spominje, Srebrna medalja za hrabrost toga vremena nosi natpis: ЗА / ХРАБРОСТ / 1877 - 1878. Na naličju je natpis: МИЛАН М. ОБРЕНОВИЋ IV. / КЊАЗ СРПСКИ, kao i kod ranijih medalja.

Srebrne medalje za hrabrost iz 1876., kao i one iz 1878. godine izrađivale su se od srebra, posrebrene bronce i alpake.

Zaslužnim oficirima, podoficirima, vojnicima, sanitetskom osoblju i drugim sudionicima srpsko-turskog rata 1877 - 1878. godine dodijeljene su 302 Zlatne medalje za hrabrost i 5117 Srebrnih medalja za hrabrost.

Literatura

Zbornik zakona i uredaba izdanih u Kneževini Srbiji, XXIX/1877., Beograd, str. 650 - 652, 733 - 734; Zbornik zakona i uredaba XXXII/ 1878., str. 287, 291, 294 - 295; N. Todorović, Jugoslovenske i inostrane medalje. Narodni muzej Beograd, Beograd 1964., str. 47 - 48; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 35, 39 - 40; R. Stolica Srebrne kolajne za hrabrost

iz ratova 1876 - 1878. godine, *Kolecionari* br. 1/ listopad 1974, Beograd, str. 63; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 51 - 53, 146 - 148.

¹Enciklopedija Jugoslavije, 8. sv., str. 116 - 118; Srpsko-turski rat 1876 - 77. i Srpsko-turski rat 1877 - 78.

²Vidi tekst ukaza na str. 80 - 81.

88. Srebrna kolajna za hrabrost (1876.)

Kovana je od posrebrenе bronze. Dimenzije: medalja promjera 27 mm, vrpca širine 25 mm. Inv. br. 1553.

89. Srebrna kolajna za hrabrost (1876.)

Kovana je od alpake (?). Dimenzije: medalja promjera 27 mm, vrpca šir. 28 mm. Inv. br. 1554.

90. Zlatna medalja za hrabrost (1877 - 1878.)

Bez signature proizvodača. Dimenzije: medalja promjera 33 mm, vrpca šir. 40 mm. Inv. br. 1549.

91. Srebrna medalja za hrabrost (1877 - 1878.)

Kovana je od posrebrenе bronze. Dimenzije: medalja promjera 27 mm. Inv. br. 1555.

Medalja za revnosnu službu u ratu 1877 - 1878.

Zakonom o odličjima za Nezavisnost i Oslobođenje, od 15. (27.) veljače 1878., knez Milan IV. Obrenović utemeljio je Zlatnu i Srebrnu medalju za revnosnu službu. U čl. 1. toga zakona napomenuto je da se sva dalje navedena odlikovanja "... daju za učinjeno požrtvovanje i za zasluge stečene za nezavisnost i oslobođenje...". Zatim slijedi pregled srpskih odlikovanja. Na trećem mjestu našle su se Zlatna i Srebrna medalja za revnosnu službu, poslije Ordena Takovskog križa (1) i Zlatne i Srebrne medalje za hrabrost (2).

Član 4. Zakona sadržava opis Zlatne i Srebrne medalje za hrabrost. Prema opisu Zlatne i Srebrne medalje za revnosnu službu velike su kao Zlatna medalja za hrabrost. S jedne strane (lice) imaju srpski grb s vojnim znamenjem i unaokolo cirilični natpis: *Milan M. Obrenović IV. knjaz srpski*, a s druge strane (naličje) lovoroj vijenac i natpis: *Za revnosnu službu u ratu 1877 i 1878.* Nadalje, medalje se nose na crvenoj 40 mm širokoj vrpci u obliku pravokutnika (dužina jednaka dvostrukoj širini), savijenoj u obliku trokuta. Iz ovog opisa vrpce, već proglašenog nepreciznim, vidi se da je vrpca složena kao vrpca medalja za hrabrost, samo je šira i druge boje.

Prema čl. 18. Zakona, Zlatna i Srebrna medalja za revnosnu službu daju se na prijedlog vojnog ministra ili komandanta vojske, "za osobitu i revnosnu službu pokazanu za vrijeme rata u cilju potpomaganja zadnje vojske, koja se bori, ili uopšte

u cilju oslobođenja i nezavisnosti". Odmah u sljedećem, tj. članku 19. propisano je da se i medalje za revnosnu službu daju naredbom vrhovnog komandanta vojske i da uz njih ide uvjerenje potpisano od načelnika štaba vrhovne komande, no za njih se plaća taksa u iznosu od 4 dinara.

O Zlatnoj i Srebrnoj medalji za revnost treba reći i to da su izradene od pozlaćene, odnosno posrebrenе bronce. Na licu je prikazan grb Kneževine Srbije s vojnim trofejima: ukriženim topovima, puškama, sabljama i stavama, poslaganom tanadi i vojničkom trubom. Uoko lo je natpis: *МИЛАН М. ОБРЕНОВИЋ IV. КЊАЗ СРПСКИ*. Na naličju je natpis: *ЗА РЕВНОСНУ СЛУЖБУ / У РАТУ / 1877 / 1878.*, na vijugavoj traci, okružen vijencem od lovoroje (lijevo) i hrastove (desno) grančice.

Medalja je promjera 35 mm. Autor medalje nije ostavio svoju signaturu i zasad je nepoznat.

Za zasluge u srpsko-turskom ratu 1877 - 1878. dodijeljeno je 69 zlatnih i 376 srebrnih medalja. Dodijeljene su i dvije Zlatne medalje za revnosnu službu ukrašene briljantima; jedna Kosti Protiću, načelniku štaba Vrhovne komande,¹ a druga Jovanu Ristiću, ministru vanjskih poslova Kneževine Srbije.² Medalje takva izgleda nisu zakonski regulirane kao medalje višeg ranga, pa se tretiraju kao i ostale Zlatne medalje za revnosnu službu.

Literatura

Zbornik zakona i uredaba izdanih u Kneževini Srbiji, XXXII/ 1878., str. 285 - 296; N. Todorović, Jugoslovenske i inostrane medalje. Narodni muzej Beograd, Beograd 1964., str. 48 - 49; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 35, 40; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 53 - 54, 148.

¹Srpske novine br. 139. od 23. svibnja 1878.

²M. Piletić, n. dj. str. 54.

Kat. br. 92 lice i naličje

Medalja za revnosnu službu, za žene

(od 1886. nosi naziv: Medalja Njenog Veličanstva kraljice Natalije)

Na prijedlog Ministarskog savjeta, a temeljem člana 56. Ustava, knez Milan IV. Obrenović donio je 27. svibnja (8. lipnja) 1878. aneks Zakonu o odlikovanjima za nezavisnost i oslobođenje od 15. veljače 1878. Dopunjениm zakonom utemeljuje se "Zlatna i srebrna medalja za revnosnu službu, sa natpisom: Za pomaganje ranjenih i bolnih vojnika u ratu 1876, 1877. i 1878. godine". Nova medalja namijenjena je isključivo ženama koje su se istakle u njezi vojnika ranjenih i oboljelih u ratovima 1876 - 1878. godine. Medalja "ima oblik trobojne kokarde, sa monogramom Njene Svetlosti knjaginje Natalije, pokroviteljke sviju srpskih ženskih društava" (...).¹ Interesantno je da se monogram kneginje, a kasnije kraljice Natalije pojavljuje u latiničnoj (N) i ciriličnoj (H) verziji. Pretpostavlja se da su medalje s latiničnim monogramom dodjeljivane stranim, a s ciriličnim monogramom domaćim zaslužnim osobama. Prema opisu, "medalja je obavijena zeleno emajliranim lavrovim vencem, kome se grane završavaju u crveno emajliranu krunu - i nosi se o trobojnoj pantljici." (član 4.). Nadalje, "uverenje na medalje za ženske osobe, potpisuje ministar vojni".²

U vrijeme srpsko-bugarskog rata, 22. veljače (6. ožujka) 1886., donijet je "Ukaz o medalji Njenog Veličanstva kraljice Natalije", kojim je izmijenjen naziv odlikovanja, njegov opis i regulirani su još neki detalji koji prije nisu bili precizirani. Prema novom zakonu, medalja se dodjeljuje "u celji nagradivanja ženskih osoba za usluge učinjene negujući ranjenike".³

Medalja se i dalje dijeli na zlatnu i srebrnu. Ima oblik "ovalnog prstena", na kojem je natpis: *Za pomaganje ranjenih i bolnih vojnika u ratu.* Na dnu medalje je mašna s državnim grbom. Nad prstenom je kraljevska kruna, a oko prstena lovori vijenac. U prstenu je kraljičin monogram (čl. 1.). Medalja se nosila na "otvoreno-plavoj pantljici, širokoj 28 mm. i savijenoj u vidu dvostrukе mašne, kojoj su izrečani krajevi malo ispušteni; ona se nosi na levoj strani prsiju" (čl. 2.).

Uz medalju se dobivao ukaz, koji je potpisivao ministar vojni (čl. 3.). Za medalju se nije naplaćivala taksa (čl. 4.). Popis nositeljica medalje vodilo je vojno ministarstvo, gdje se nalazilo i skladište medalja (čl. 5.). Nakon smrti nositeljica, medalje su ostajale u obitelji (čl. 6.).

Medalja iz 1886. godine razlikuje se, dakle, od medalje iz 1878. godine. Medalja iz 1878. godine ukrašena

je raznobojnim emajlom. Monogram kneginje Natalije leži na crveno emajliranom polju. Uokolo je plavo emajlirana traka s natpisom: *ЗА ПОМАГАЊЕ РАЊЕНИХ И БОЛНИХ ВОЈНИКА У РАТУ 1876 - 77 - 78. Г.* Traka je na krajevima svezana u čvor koji nosi srpski grb. Medalju uokviruju dvije zeleno emajlirane lovoroze grančice. Iznad medalje je kneževska kruna ispunjena crvenim i bijelim emajlom. Vrpe je uska, ali dugačka kao lentica, svezana u mašnu, u bojama srpske zastave. Vrpe je na krajevima ukrašena zlatnim resicama. Na naličju medalje nalazi se igla za pričvršćivanje odlikovanja na prsa. Dimenzije medalja su oko 62 x 40 mm. Zlatne medalje izradene su od pozlaćenog srebra.

U Vojnom muzeju u Beogradu nalaze se Zlatna i Srebrna medalja za revnosnu službu, za žene, iz 1878. godine. Srebrna medalja nosi puncu bečkog proizvođača Vincenta Mayera.⁴ Medalja kraljice Natalije iz 1886. godine skromnije je izrade. Ovisno o stupnju izradene je od pozlaćenog srebra, odnosno srebra, ali nije emajlirana. Središnje polje s monogramom kraljice Natalije je šuplje, pa je monogram pričvršćen za ovalni prsten s natpisom: *ЗА ПОМАГАЊЕ РАЊЕНИХ И БОЛНИХ ВОЈНИКА У РАТУ*. Vrpe je svijetloplave boje, svezana u jednostavnu i kratku mašnu bez resica. Na stražnjoj strani vrpe nalazi se igla sigurnica za prikapanje odlikovanja na prsa.

Literatura

Zbornik zakona i uredaba... XXXII, str. 321; *Zbornik zakona i uredaba... XLII*, str. 60; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 36., 40.; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 79., 183 - 184.

¹D. Nikolić, n. dj., str. 40., naziva medalju: "Medalja kneginje Natalije (za revnosnu službu)", a M. Piletić, n. dj., str. 183 - 184., "Medalja za revnosnu službu kneginje Natalije 1878.", odnosno "Medalja kraljice Natalije 1886." M. Piletić je medalju uvrstila u odlikovanja Društva Srpskoga crvenog križa, što je pogrešno, jer se u zakonskim tekstovima od 27. svibnja 1878. i od 22. veljače 1886. to društvo ne spominje. Medalja je bila u nadležnosti Ministarstva vojnog.

²*Zbornik zakona i uredaba ... XXXII/1878.*, str. 321.

³*Zbornik zakona i uredaba ... XLII*, str. 60.

⁴M. Piletić, n. dj., str. 183 - 184., kat. br. 533 - 534.

96. Zlatna medalja kraljice Natalije (1886.)
Medalja je izradena od pozlaćena srebra. Pozlata se tek nazire. Monogram kraljice Natalije je cirilični. Kruna je malena. Bez oznake proizvođača. Dimenzije: 58 x 34 mm; širina krunе 15 mm. Inv. br. 2288.

97. Zlatna medalja kraljice Natalije (1886.)
Medalja je izradena od pozlaćena srebra. Monogram kraljice Natalije je cirilični. Kruna je veća nego kod prethodnog primjerka. Bez oznake proizvođača. Dimenzije: 60 x 32.5 mm; širina krunе 18.5 mm. Inv. br. 2329.

98. Srebrna medalja kraljice Natalije (1886.)
Medalja je izradena od srebra. Monogram kraljice Natalije je cirilični. Kruna je malena. Bez oznake proizvođača. Dimenzije: 56 x 33 mm; širina krunе 15.5 mm. Inv. br. 1537.

99. Srebrna medalja kraljice Natalije (1886.)
Medalja je izradena od posrebrenog bronze. Naknadno, nepropisno i nestručno, u ovalno polje s natpisom umetnut je crveni emajl. Međutim, time nije dobivena "varijanta" zakonom propisanog izgleda, nego je medalja oštećena. Kruna je malena. Dimenzije: 51 x 32 mm; širina krunе 15 mm. Inv. br. 1536.

Kat. br. 97

Spomenica na srpsko-turske ratove 1876 - 1878. godine

Zakonom o odličjima za nezavisnost i oslobođenje od 15. (27.) veljače 1878. utemeljena je i prva srpska ratna spomenica - Brončana spomenica na rat 1876, 1877, 1878. god. Spomenica se našla na četvrtom mjestu rang liste srpskih odlikovanja, iza Zlatne i Srebrne medalje za revnosnu službu. Spomenica se također dodjeljivala "...za učinjeno požrtvovanje i za zasluge stećene za nezavisnost i oslobođenje..." (čl. 1. Zakona). Spomenice su od bronce, malo manje od medalje za revnosnu službu; imaju s jedne strane knežev monogram s krunom i okolo ovog lovoročnog vijenca, a s druge strane znamenje pobjede s čriličnim natpisom: *Rat za oslobođenje i nezavisnost 1876, 1877, 1878.* Spomenice se nose na lijevoj strani prsa, o četverokutnoj vrpcu, i to: borci o crvenoj s plavim rubovima, a neborci o plavoj, koja je isto onako široka i uređena kao i za srebrnu medalju za hrabrost (čl. 5. Zakona). Spomenica na rat 1876, 1877, 1878 daje se svima onima koji su u ovim ratovima, kao borci ili kao neborci, sudjelovali u nekom vojnom ili operativnom pothvatu - i to po popisu koji sastavlja i vladaru podnosi ministar vojni, s izuzetkom onih, koji nisu za kakvo djelo, učinjeno za vrijeme rata ili ratnog stanja, bili sudeni ili osuđeni vojnim sudom (čl. 20. Zakona).

Uz spomenicu daje se uvjerenje, potpisano od ministra vojnog, za koje se plaća taksa od pola dinara (čl. 21. Zakona). "Spisak lica koja dobiju medalju za hrabrost ili medalju za revnosnu službu, ili spomenicu vodi se u ministarstvu vojnog. Tu se nalazi depo ovih odličja i naplaćenja taksa za njih" (čl. 22. Zakona).

Budući da opis spomenice u Zakonu nije potpun, treba ga dopuniti. Spomenica je izrađena od pozlaćene bronce promjera 33 mm. U sredini lica je knežev monogram s krunom: M.O.IV, okružen vijencem od lovoročne (lijevo) i hrastove (desno) grančice, koje su obavijene trakom. Na traci su ispisana imena većih bitaka i oslobođenih mjeseta u srpsko-turskim ratovima 1876 - 1878: ШУМАТОВАЦ/НИШ/АКПАЛАНКА/ПИРОТ (lijevo)/ГРДЕЛИЦА/ВРАЊА/СВ. НИКОЛА/АДЛИЈЕ (desno). Na naličju je prikazana personifikacija Srbije - žena u dugoj draperiji s prslukom. Oko vrata nosi lančić s križem. Kosa joj je počešljana u pundu. Desnom rukom pruža vijenac od dvije lovoročne grančice, svezane pri kraju vrpcom. Lijevom rukom drži križ i oslanja se na štit sa srpskim grbom. Desnom nogom gazi turšku zastavu, poljumjesec i topovsku cijev. Uokolo je natpis: ПАТ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ И НЕЗАВИСНОСТ.

Literatura

Zbornik zakona i uredaba..., XXXII/1878., str. 285 - 296, XXXII/1878., str. 306 - 307; N. Todorović, Jugoslovenske i inostrane medalje, Narodni muzej Beograd, Beograd 1964., str. 48; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 36, 40 - 41; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 59 - 61, 162.

¹Prema M. Piletić, n. dj. str. 59 - 61., koja donosi dragocjene podatke o Spomenici.

100. Spomenica na srpsko-turske ratove 1876 - 1878. godine

Kovana je od mjedi. Ušica je kovana zajedno s medaljom. Nedostaje vrpca. Nema oznake proizvoda. Dimenzije: spomenica je promjera 33 mm. Inv. br. 1545.

101. Spomenica na srpsko-turske ratove 1876 - 1878. godine

Kao kat. br. 100, ali uz jedva uočljivu razliku u detalju: naime, slovo M kneževa monograma posve je glatko, bez vodoravnih crtica. Inv. br. 1544.

102. Minijatura Spomenice na srpsko-turske ratove 1876 - 1878. (1878.)

Umanjena spomenica za svakodnevno nošenje o lančiću ili uskoj vrpci. Izradena je od pozlaćene bronce. Dimenzije: promjer: 15 mm. Inv. br. 2471.

Kat. br. 100, lice i naličje

Odlikovanja Srpskoga crvenog križa

U skladu sa Ženevskom konvencijom (1864.), inicijativom dr. Vladana Đorđevića, osnovano je 23. siječnja (4. veljače) 1876. Društvo Srpskoga crvenog križa.¹ Društvo je sudjelovalo u svim ratovima koje je Srbija vodila od 1876. do 1918; osnivalo je i potpomagalo bolnice i ambulante, povezivalo zarobljenike s njihovim obiteljima i slalo pomoć. Osobito je asistiralo vojnom sanitetu u formiranju i izobrazbi grupa vojnih bolničarki, nabavi sanitetskog materijala i kola. U doba mira brinulo se za liječenje i zbrinjavanje invalida i postradalih.

Za vrijeme Prvoga svjetskog rata rad Društva Srpskoga crvenog križa bio je prekinut zbog okupacije Srbije; Bugarska je 1916. konfiscirala imovinu Društva u zaposjednutim krajevima, a Austro-Ugarska je iste godine organizirala svoj Crveni križ u Srbiji. Izbjegli članovi Društva Srpskoga crvenog križa počeli su 1916. godine rad po podružnicama u Ženevi, Londonu i na Krfu, a 1917. godine i u Francuskoj i Italiji. Društvo Srpskoga crvenog križa je ukinuto potkraj 1921. godine, a njegov rad nastavlja Društvo Crvenog križa Kraljevine Srbija, Hrvata i Slovenaca. Predsjedništvo glavnog odbora Društva Srpskoga crvenog križa osnovalo je tijekom 1877. godine odlikovanje za osobe zaslužne u pružanju medicinske, karitativne i humanitarne pomoći ranjenima i oboljelima u srpsko-turskom ratu 1876. Rješenjem

od 7. (19.) travnja 1877. ministar vojni odobrio je dodjelu društvenog križa.²

Društvenim pravilima napisanim 20. kolovoza (1. rujna) 1877. ozakonjen je prije utemeljeni križ.³ Odlikovanje Društva Srpskoga crvenog križa iz 1877. godine ima oblik ženevskog križa sa stubičastom izbočinom između krakova. Križ je izrađen od bronce i katkad posrebrjen, ispunjen tamnocrvenim emajлом. Ušica je pravokutna oblika. Na licu se nalazi srebrni grb Kneževine Srbije, a na naličju godina utemeljenja Društva Srpskoga crvenog križa.⁴

Križ se nosio na vrpci crvene boje, s parom bijelih i plavih pruga uz rub (oblik vrpce za Takovski križ), širine 36 mm.

Nakon proglašenja Kraljevine 1882. godine, promijenjen je izgled društvenog odlikovanja. Metalni dijelovi križa izrađeni su od srebra. Na lice je došao dvoglavi orao koji na prsima nosi bijelo emajlirani štit s crvenim križem. Naličje s godinom 1876. ostalo je isto. Modeli iz razdoblja nakon 1882. godine imaju iznad križa kraljevsku krunu. Za zasluge u doba mira dodjeljivali su se križevi s bijelom vrpcom, a za zasluge u doba rata s bijelom vrpcom koja ima dvije crvene pruge uz rub. Širina crvenih pruga je 3 mm. Ratne vrpce upotrijebile su se prvi put tek u balkanskim ratovima 1912 - 1913. Troku-

taste vrpce su za muškarce, a vrpce složene u mašnu su za žene.

Križ se dodjeljivao i nakon ujedinjenja 1918., kao orden Društva Crvenog križa Kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije (od 1929.), a da pritom nije promijenio oblik.

Izradom križa bavilo se, tijekom dugogodišnje dođe odlikovanja, nekoliko radionica. Križevi iz razdoblja 1877 - 1882. nisu signirani, ali se razlikuju među sobom u sitnim detaljima, tako da ne potječe iz samo jedne bečke radionice. Modeli iz razdoblja 1882 - 1914. isporučivali su se u kutijama koje nose oznaku radionice *Rothe & Neffe*. U Prvome svjetskom ratu križeve je radio Arthus Bertrand iz Pariza, a od 1921. godine Huguenin iz Le Locle. Za zasluge u srpsko-turskim ratovima 1876 - 1878. godine križem je odlikovano 200 srpskih i 166 stranih državljanina. U ratovima 1885 - 1886. godine odlikovana su 193 srpska i 284 strana državljanina. Do 25. prosinca 1921. bilo je podijeljeno ukupno 3.135 ordena, od toga 1.807 strancima.

Dana 19. rujna 1912. ustanovljena je Medalja Društva Srpskoga crvenog križa,⁵ koja ima dva stupnja: srebrnu i brončanu medalju. Medalja je realizirana tek nakon završetka balkanskih ratova 1913. godine. Na licu medalje nalazi se savijena lovova grančica. Na njoj leže: crveno emajlirani ženevski križ (gore), štit s grbom Kraljevine Srbije (dolje) i vijugava traka s natpisom: **ЗА УСЛУГЕ СРПСКОМ / ЦРВЕНОМ КРСТУ / 1912 - 13.** Na naličju je prikazana kompozicija "Kosovska djevojka" hrvatskog slikara Ferde Quixerere (1845 - 1893.) iz 1879. godine.⁶ Prizor u ravnicu; djevojka ljevicom pridržava glavu ranjenog Pavla Orlovića, a desnicom prinosi njegovim ustima vrč s vinom. Ranjenik napolja sjedi, desnica mu je klonula u krilo, ljevicom se upire na palog Turčina iza sebe. Turčin leži nauznak, glavom na štitu, ljevicom još steže kopljje. Do djevojke je

⁵Narodna enciklopedija, srpsko-hrvatsko-slovenačka (S. Stanojević), I. knjiga, Zagreb 1928. (latinski izdanje), str. 572.

⁶M. Piletić, n. dj., str. 78.

⁷J. Švajncer, n. dj., str. 43.

⁸M. Piletić, n. dj., str. 78., misli da je 1876. godina osnutka Društva Srpskoga crvenog križa i utemeljenja križa. Međutim, koliko za sada znamo, do zakonskog utemeljenja križa došlo je tek u 1877. godini.

⁹M. Piletić, n. dj., str. 80.

¹⁰Originalno ulje na platnu nalazi se u Hrvatskome povjesnom muzeju u Zagrebu, inv. br. 12788. Vidi: Marijana Schneider, Histrojsko slikarstvo u Hrvatskoj, *Katalog muzejskih zbirki III*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb 1969., kat. br. 45., str. 77.

¹¹Iste medalje samo s grbom Kraljevine Crne Gore i natpisom: **ЗА УСЛУГЕ ЦРНОГОРСКОМ / ЦРВЕНОМ КРСТУ / 1912 - 13.** odmah je usvojilo i Društvo Crnogorskoga crvenog križa.

drugi vrč i torba s hranom. Dolje, izvan ove kompozicije, godina bitke na Kosovu polju: 1389. Poludesno dolje signatura: BHM(?).

Medalja Crvenog križa nastavila se dodjeljivati i u Kraljevinu SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji. Pritom je doživjela malu preinaku: iz trake na licu izbačena je riječ: СРПСКОМ, i godine: 1912 - 13, tako da je natpis glasio: **ЗА УСЛУГЕ / ЦРВЕНОМ КРСТУ /** Medalja je promjera 33 mm. Srebrne medalje izradivale su se od najfinijeg srebra (finoće 990/1000), a Brončane medalje od pozlaćene bronce. Medalja se nosila na lijevoj strani prsa; za zasluge u doba mira na bijeloj vrpci, a za zasluge u doba rata na bijeloj vrpci s dvije crvene pruge sa strane. Muškarci su nosili medalju na trokutastoj vrpci, a žene na vrpci složenoj u mašnu. Širina vrpce za muškarce iznosi 36 mm, a za žene 26 mm. Umjesto Brončane medalje uvedena je 1933. godine Zlatna medalja Crvenog križa Kraljevine Jugoslavije, koja se izradivala od istog materijala - pozlaćene bronce. Do 25. prosinca 1921. bilo je podijeljeno ukupno 2.834 Srebrne medalje (1.164 strancima) i 1.100 Brončanih medalja (335 strancima). Od 1922. do 1936. godine dodijeljeno je 1.285 Srebrnih medalja (108 strancima). Od 1922. do 1933. dodijeljeno je 225 Brončanih medalja (23 stranca), a od 1933. do 1936. godine 332 Zlatne medalje (27 strancima).⁹

Literatura

Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, I. knjiga, str. 572; J. Švajncer, Odlikovanja i znaki na Slovenskem, Pokrajinski muzej Maribor, Maribor 1978., str. 43 - 44; B. Prišter, Odlikovanja, Povijesni muzej Hrvatske, *KMZ XXI*, Zagreb 1984., str. 147 - 150; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 77 - 78.

¹⁰M. Piletić, n. dj., str. 80., navodi da su riječ: "Srpskom" i godine: 1912 - 13., izbačene s medalja koje su se dodjeljivale tijekom Prvoga svjetskog rata. M. Piletić ne citira izvor koji bi to dokazivao. Čini se nelogičnim da bi se za trajanja Kraljevine Srbije, u jeku rata i prenaglašenog domoljublja, s medalje brisala riječ: "Srpskom". Nije poznato da postoje medalje s izbrisanim godinama: 1912 - 13., a s riječju: "Srpskom", pa su se tijekom Prvoga svjetskog rata vjerojatno dodjeljivale iste medalje kao i za balkanske ratove. Tek nakon ujedinjenja u Kraljevinu SHS mogle su otpasti spomenute riječi i godine s natpisa. Međutim, M. Piletić u 304. bilješci (na istoj strani) i sama kaže da je na 35. skupštini Društva Srpskoga crvenog križa, održanoj 25. prosinca 1921., promijenjen naziv organizacije u Društvo Crvenog križa Kraljevine SHS i na medalji usvojeno novo geslo: "Za usluge Crvenom krstu". Dakle, vjerojatno se radi o lapsusu autora ili tiskarskoj grešci.

¹¹J. Švajncer, n. dj. str. 43 - 44.

Kat. br. 105, lice i naličje

103. Križ Društva Crvenog križa Kneževine Srbije, za muškarce (1877 - 1882.).

Svi metalni dijelovi izrađeni su od bronce. Vraca je trokutna. Središnja široka pruga vrpce je ljubičasto-crvene boje. Dimenzije: križ: 44 x 38 mm; vrpca šir. 36 mm, šir. središnje pruge 14 mm, šir. bijelih i plavih pruga 5,5 mm. Inv. br. 1528.

104. Križ Društva Crvenog križa Kneževine Srbije, za muškarce (1877 - 1882.).

Križ je brončan, a grub srebrn. Brojke na naličju (1876.) veće su nego kod prethodnog odlikovanja. Vraca je uska i duguljasta, složena u peteronut. Dimenzije: križ: 45 x 39 mm; vrpca šir. 26 mm, šir. središnje crvene pruge 15 mm, šir. bijelih pruga 3 mm, šir. plavih pruga 2,5 mm. Inv. br. 1529.

105. Križ Društva Crvenog križa Kneževine Srbije, za žene (1877 - 1882.).

Križ je u svemu isti kao kat. br. 103. Vraca je uska (kao kat. br. 104), složena u mašnu. Inv. br. 1530.

106. Križ Društva Crvenog križa Kraljevine Srbije, na mirnodopskoj vrpci za muškarce (1882 - 1914.).

Izrađen od srebra finoće 800/1000. Učestal oblik, bez oznake proizvoda, što je tipično za Bertranda i Huguenina koji su svoje signature stavljali samo na kutije. Dimenzije: 62,5 x 40 mm. Inv. br. 1039.

Izrađen od srebra finoće 800/1000. Učestal oblik, bez oznake proizvoda, što je tipično za Bertranda i Huguenina koji su svoje signature stavljali samo na kutije. Dimenzije: 62,5 x 40 mm. Inv. br. 1039.

107. Križ Društva Crvenog križa Kraljevine Srbije, na ratnoj vrpci za muškarce (1882 - 1914.).

Izrađen od srebra finoće 900/1000, u Beču. Signatura proizvoda je nečitljiva. Emajl je tamnocrvene boje.

Dimenzije: ordenski znak: 61 x 40 mm; vrpca šir. 40 mm, šir. crvenih pruga uz rub: 6 mm. Inv. br. 1042.

108. Križ Društva Crvenog križa Kraljevine Srbije (Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije), na mirnodopskoj vrpci za muškarce (1882 - 1941.).

Križ je izrađen od srebra; veći je od gore spomenutih i malo drugačiji. Metalni rub križa je širi, s kosim kanelurama. Ispod crvenog prozirnog emajla ističu se zrakasti ukrasi. Primjerak izgleda reprezentativnije od ostalih, ali ga za sada nije moguće pripisati određenoj radionici ili razdoblju. Dimenzije: 63 x 42 mm. Inv. br. 1040.

109. Križ Društva Crvenog križa Kraljevine Srbije (Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije), na mirnodopskoj vrpci za muškarce (1882 - 1941.).

Izrađen od srebra finoće 800/1000. Učestal oblik, bez oznake proizvoda, što je tipično za Bertranda i Huguenina koji su svoje signature stavljali samo na kutije. Dimenzije: 62,5 x 40 mm. Inv. br. 1033.

Signatura: BHM. Emajl na križu je ciglastocrvene boje. Vraca je uska, složena u mašnu. Bijele je boje, s dvije crvene pruge sa strane. Dimenzije: vrpca šir. 26 mm, šir. crvenih pruga 4 mm. Inv. br. 1034.

110. Križ Društva Crvenog križa Kraljevine Srbije (Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije), na mirnodopskoj vrpci za muškarce (1882 - 1941.).

Bez punce i signiture. Primjerak je deblij i stoga teži od gore spomenutih. Dimenzije: 62 x 40 mm. Inv. br. 1041.

111. Minijatura Križa Društva Crvenog križa Kraljevine Srbije (Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije) 1882 - 1941.

Izrađen od srebra i emajla, kao i originalni primjerici; bez punce i signiture. Nedostaju vrpca ili lančić. Dimenzije: 33 x 18 mm. Inv. br. 1043.

112. Srebrna medalja Društva Crvenog križa Kraljevine Srbije (Kraljevine SHS), na ratnoj vrpci za muškarce (1913 - 1921.).

Bez signiture. Emajl na ženevskom križu je ciglastocrvene boje. Na licu natpis: **ЗА УСЛУГЕ СРПСКОМ / ЦРВЕНОМ КРСТУ /**

Izrađen od srebra i emajla, kao i originalni primjerici; bez punce i signiture. Nedostaju vrpca ili lančić. Dimenzije: 33 x 18 mm. Inv. br. 1043.

113. Srebrna medalja Društva Crvenog križa Kraljevine Srbije (Kraljevine SHS), na ratnoj vrpci za žene (1913 - 1921.).

Signatura: BHM. Emajl na križu je ciglastocrvene boje. Vraca je uska, složena u mašnu. Bijele je boje, s dvije crvene pruge sa strane. Dimenzije: vrpca šir. 26 mm, šir. crvenih pruga 4 mm. Inv. br. 1034.

Odlikovanja Kraljevine Srbije

Kat. br. 108, lice i naličje

114. Srebrna medalja Društva Crvenog križa Kraljevine Srbije (Kraljevine SHS), na mirnodopskoj vrpci za muškarce (1913 - 1921). Signatura: BHM. Emajl na križu je crvene boje. Vrpe je trokutasta, bijele boje. Inv. br. 1035.

115. Brončana medalja Društva Crvenog križa Kraljevine Srbije (Kraljevine SHS), na ratnoj vrpci za muškarce (1913 - 1921).

Signatura: BHM. Emajl na križu je crvene boje. Vrpe je bijela s dvije crvene pruge uz rub. Inv. br. 1032.

116. Srebrna medalja Društva Crvenog križa Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije), na ratnoj vrpci za muškarce (1921 - 1941).

Medalja je kovana od bronce i posrebrena. Ženevski je križ tamnocrvene boje. Natpis na licu: ЗА УСЛУГЕ / ЦРВЕНОМ КРСТУ / Bez signature. Brojke (1389) na naličju su deblje nego inače. Dimenzije: medalja promjera 33 mm; vrpe šir. 40 mm, šir. crvenih pruga sa strane: 5 mm. Inv. br. 1026.

117. Srebrna medalja Društva Crvenog križa Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije), na ratnoj vrpci za žene (1921 - 1941).

Medalja je kovana od srebra (990/1000). Ženevski je križ ciglastocrvene boje. Signatura: BHM. Dimenzije: vrpe šir. 30 mm, šir. crvenih pruga sa strane: 5 mm. Inv. br. 1028.

118. Srebrna medalja Društva Crvenog križa Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije), na ratnoj vrpci za žene (1921 - 1941).

Medalja je kovana od srebra. Ženevski je križ ciglastocrvene boje. Signatura: BHM. Vrpe je kraća od vrpe pod br. 117. Inv. br. 1029.

119. Srebrna medalja Društva Crvenog križa Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije), na ratnoj vrpci za žene (1921 - 1941).

Medalja je kovana od bronce i posrebrena. Signatura: BHM. Vrpe je uža i još kraća od vrpe pod br. 118. Dimenzije: vrpe šir. 26 mm, šir. crvenih pruga sa strane: 4 mm. Inv. br. 1030.

120. Srebrna medalja Društva Crvenog križa Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije), na mirnodopskoj vrpci za muškarce (1921-1941).

Medalja je kovana od bronce i posrebrena. Signatura: BHM. Vrpe je bijele boje. Inv. br. 1031.

121. Brončana (Zlatna) medalja Društva Crvenog križa Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije), na ratnoj vrpci za muškarce (1921 - 1941).

Medalja je kovana od bronce i pozlaćena. Signatura: BHM. Inv. br. 1025.

122. Brončana (Zlatna) medalja Društva Crvenog križa Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije), na ratnoj vrpci za žene (1921 - 1941).

Medalja je kovana od pozlaćene legure. Signatura: BHM. Dimenzije: vrpe šir. 30 mm. Inv. br. 1027.

Kat. br. 113

Orden Bijelog orla

Austro-Ugarska Monarhija i Kneževina Srbija sklopile su 16. (28.) lipnja 1881. godine takozvanu Tajnu konvenciju. Sporazum je zajedno s austro-ugarskim političarima Heinrichom Heimerleom i Benjaminom Kallayem sastavio knez Milan u Beču, bez pomoći svojih ministara. Konvencijom se Srbija obvezala da "neće nikako trpjeti političke, vjerske ili druge spletke koje bi, polazeći sa njenog zemljišta, isle protiv Austro-Ugarske Monarhije, podrazumijevajući tu i Bosnu i Hercegovinu i Novopazarski Sandžak". Za uzvrat, Austro-Ugarska je uzela "istu obvezu prema Srbiji i njenoj dinastiji, čije će održanje i utvrđivanje pomoći svim svojim utjecajem".¹ Austro-Ugarska se nadalje obvezuje da će poduprijeti proglašenje Srbije kraljevinom, a kneza Milana kraljem. Četvrtim člankom konvencije precizirano je da "bez prethodnog sporazuma s Austro-Ugarskom Srbija neće pregovarati ni zaključivati politički ugovor s drugom kojom vladom i neće pustiti na svoje zemljište kakvu stranu vojsku (...) čak ni pod imenom dobrovolje". Zatim je slijedila međusobna obveza zemalja potpisnica na prijateljsko nemiješanje u slučaju da se druga strana nađe u ratu. Napokon, "ako stjecajem dogadaja, čiji se razvoj danas ne može predvidjeti, Srbija bude u stanju da se proširi u pravcu svojih južnih granica (izuzimajući Novopazarski Sandžak) Austro-Ugarska se neće tome protiviti i zauzet će se da i druge sile pridobije na držanje povoljno po Srbiju".²

Sa sadržajem Tajne konvencije bila su naknadno upoznata samo tri ministra tadašnje "naprednjačke" vlade: premijer Milan Piroćanac, ministar vanjskih poslova i financija Čedomilj Mijatović i ministar unutrašnjih poslova Milutin Garašanin. Sluteći da Piroćanac i Garašanin neće htjeti potpisati takav sporazum, knez je nagovorio svog pouzdanika Čedomilja Mijatovića da supotpriše Tajnu konvenciju. Spomenuti ministri saznali su da je sporazum potpisani tek nakon njegove ratifikacije, a ostali ministri i javnost upoznati su sa sadržajem Tajne konvencije tek dvanaest godina kasnije, kada je objavljen u europskom tisku. Piroćanac i Garašanin ponudili su odmah svoje ostavke u vlasti, ali ih knez nije prihvatio.

Kriza vlade potrajala je nekoliko tjedana i završila tako što su Piroćanac i Garašanin ostali u vlasti. Piroćanacu je ispunjen uvjet da dobije i resor Ministarstva vanjskih

poslova, kako bi ubuduće bio siguran da se važni politički dokumenti neće kreirati bez njegova znanja.

Početkom sljedeće (1882.) godine zaoštira se u Srbiji borba između vladajuće Srpske napredne stranke i oporbenih radikala. Premda sadržaj Tajne konvencije nije bio poznat javnosti, radikali su se suprotstavili prozapadnjačkoj politici kneza Milana i potezima naprednjačke vlade u oblasti financija. Sukob je kulminirao u Skupštini i toliko isprovocirao kneza Milana da je u svom govoru oponiciju nazvao "ološem" koji će "zgaziti kao staklo".

Istdobno je stigla vijest da je bankrotirala kompanija *L'Union Générale*, čiji je vlasnik E. Bontoux godinu dana prije potpisao ugovor o gradnji željezničkih pruga u Srbiji.³ Ugovor je bio financijski nepovoljan za Srbiju i njegovo potpisivanje uzburkalo je duhove. Uz to su, čini se, za promicanje i potpisivanje ugovora knez, ministri i vladajuća stranka dobili pozamašne svote novca. U trenutku bankrota Bontoux je dugovao više od 34 milijuna dinara Srbiji. Ilustracije radi, godišnji budžet Kneževine Srbije iznosio je oko 26 milijuna dinara! Poslije su financijske posljedice bankrota ublažene zahvaljujući Mijatoviću koji je u Parizu dva mjeseca spašavao srpske interese. Međutim, autoritet kneza Milana i vlade posve se srozao; bankrot *L'Union Générale* izgledao je kao bankrot Srbije. Vlada je bila paralizirana od nastalog šoka i odmah ponudila ostavku. Knez Milan je odbio ostavku vlade koja mu je od dolaska na vlast 1880. bila potpuno odana. Pod pritiskom kneza i vlastite stranke vlada je odustala od ostavke, ali je smislila plan "izlaska" iz krize.

Poslije kratkih tajnih razgovora s knezom i Austro-Ugarskom, koja je već Tajnom konvencijom dala svoj pristanak, vlada je 22. veljače (6. ožujka) 1882. izašla pred Skupštinu s prijedlogom o proglašenju Srbije kraljevinom. Razumije se da je prijedlog prihvaćen uz salve oduševljenja ne samo u Skupštini nego i u narodu, kojemu je domoljubni ponos bio ozbiljno povrijeden afmom Bontoux. Nekoliko dana trajala je rastrošna proslava proglašenja kraljevine.

Srbija se odjednom našla u zanosu koji je nakratko odgodio sve teškoće u kojima se zemlja nalazila. Novi kralj častio je na dvoru poslanike, još nedavno nazvane "ološem koji treba zgaziti", i s njima ispijao zdravice.

Narodno kolo plesalo se na Terazijama, grmjeli su topovi. Gradovi su bili iskićeni zastavama, a pučanstvo je defiliralo ulicama.

Samo desetak dana od proglašenja kraljevine Nikola Pašić je u Skupštini, u ime radikalne opozicije, zatražio odgovor s rokom od dvadeset četiri sata na interpelaciju o propasti *L'Union Générale*, koju je još prije podnio. Da bi izbjegla odgovor, vlada je Pašićev zahtjev protumačila kao uvredu i odbila dati odgovor. Na to je cjelokupna opozicija od 53 poslanika dala ostavku. Skupština je ostala bez kvoruma, koji je prema Ustavu iz 1869. iznosio 3/4 ukupnog broja poslanika.

Nesposobna za rad, Skupština se morala raspustiti, što su radikali i htjeli. Oni su računali da bi im novi izbori donijeli pobedu. Kako je to bilo dosta realno, vlada i kralj Milan I. nastojali su na sve moguće načine onemoćiťi provedbu Pašićeva plana. Uz velike napore vlada je uspjela progurati naknadne izbore, prema kojima su se novi zastupnici birali samo za ispravnja mjesta u Skupštini. No kada su na tim neustavnim parcijalnim izborima ponovno pobijedili radikali koji su bojkotirali Skupštinu, raspisani su drugi naknadni izbori. I na njima se ponovila apsolutna pobjeda radikala. Satjerana u kut, naprednjačka vlada poduzimala je nevjerljatne mјere. Poslanicima je proglašila osobe koje su bile na listama odmah izabranih poslanika! Tako su u Skupštinu došli ljudi s minimalnim brojem glasova birača. Negdje gdje su radikalni kandidati izabrani jednoglasno nije se takva makinacija mogla provesti, ali sve to nije previše uzbudivalo ni kralja ni vladajuću stranku.

Takva se situacija umjetno održavala do sljedećih redovitih izbora koji su nastupili 7. (19.) rujna 1883. godine. Kada su na izborima uvjerljivo pobijedili radikali, Piroćanac je kralju ponudio ostavku vlade. Milan je napokon prihvatio ostavku i za predsjednika vlade postavio Nikolu Hristića, tvrdog policajca, ministra unutrašnjih poslova kneza Mihajla, koji je odmah raspustio Narodnu skupštinu.

U takvim okolnostima utemeljena su Zakonom o ordenima i medaljama, koji je donijela Skupština 23. siječnja (4. veljače) 1883. godine, dva nova ordena: Orden dvoglavog Bijelog orla i Orden sv. Save.

Zakon su osim kralja Milana potpisali predsjednik ministarskog savjeta i ministar vanjskih poslova Milan S. Piroćanac, ministar vojni general Tihomilj Nikolić, ministar prosvjete i crkvenih poslova Stojan Novaković, ministar financija Čedomilj Mijatović, ministar pravde Dimitrije G. Radović, i ministar gradevina Jovan Petrović. Neuobičajeno dugi niz potpisa, a neki su stavljeni dvaput, kao primjerice Piroćančev i Radovićev. Radović

se potpisao i kao čuvar državnog pečata otisnutog ispod Zakona, dok je Piroćanac potpisao i kao zastupnik odstavnog ministra unutrašnjih poslova Milutina Garašanina. Sve to govori o važnosti koja se pridavala Zakonu o ordenima i medaljama.

Prema čl. 1. Zakona, "Ordeni su znaci priznanja, koje Kralj daje u nameri da nagradi zasluge prema Kralju, Kraljevskom domu, ili prema državi po svima granama državne uprave i narodnog života". Prema čl. 2. "Orden dvoglavog Belog orla (...) se ustanovljava u spomen obnovljenja Kraljevine za sve zasluge navedene u članu 1.-om ovog zakona". Člankom 6. upozorava se da će se propis o obliku i načinu nošenja ordena donijeti posebnim ukazom i uredbom. Za nas su osobito zanimljivi članci 7. i 8. Zakona. Člankom 7. propisano je da svi ordeni ustanovljeni ovim zakonom imaju pet stupnjeva. Kralj određuje komu će pripasti koji stupanj. Međutim, od toga se izuzima upravo Orden dvoglavog Bijelog orla, koji se dodjeljuje postupno. Osoba odlikovana prvi put mogla je dobiti samo orden najnižeg stupnja i tek nakon dvije godine dolazila u obzir za odlikovanje ordenom sljedećeg višeg stupnja. Taj propis nije vrijedio prvih mjesec dana od donošenja Zakona, kada je kralj imao pravo dodjeljivanja pojedinih stupnjeva ordena prema svom mišljenju. Člankom 8. Zakona ukupan broj nositelja Ordena dvoglavog Bijelog orla ograničen je na 520: I. stupanj mogao je dobiti samo deset osoba, II. stupanj - dvadeset osoba, III. stupanj - četrdeset osoba, IV. stupanj - sto pedeset osoba, a V. stupanj - tri stotine osoba. U ovaj broj nositelja nisu se računali kralj kao poglavatar ordena, kraljica i kraljević (čl. 10.). Člankom 11. određeno je da se ordeni daju uz ukaz s kraljevim potpisom. Kada se orden dodjeljiva na prijedlog nekog ministra, taj je ministar bio supotpisnik ukaza. Ako je pak orden dodjeljivan kralj prema svom mišljenju, supotpisnik ukaza bio je *kancelar Kraljevskih ordena*.⁴

Kralj Milan donio je 16. (28.) veljače 1883., na temelju spomenutog članka 6. Zakona o ordenima i medaljama, propis *O obliku i nošenju kraljevskih ordena* koji detaljno opisuje oblik ordena, donosi njihov međusobni rang i određuje način nošenja.⁵ Prema tom propisu, orden se odmah na početku naziva Kraljevskim ordenom Bijelog orla, ali u dalnjem tekstu dolazi pod nazivom *Orden Bijelog orla* ili samo *Bijeli orao*.

Tvorac Ordena Bijelog orla bio je, očigledno, inspiriran istoimenim poljsko-ruskim ordenom.⁶

Orden se sastoji od dvoglavog orla s poluotvorenum i spuštenim krilima i opuštenim i otvorenim kandžama. Orao je kod V. stupnja izrađen od srebra, a kod ostalih stupnjeva je zlatan, odnosno pozlaćen. Orao je ispunjen

bijelim emajlom. Na prsima nosi ovalni crveno emajlirani štit, obrubljen granuliranim ukrasom. U štitu je bijelo emajlirani križ sa zlatnim rubom. Okomiti krak križa duži je od vodoravnog kraka. Između krakova križa nalaze se zlatna ognjila (ocila, kresiva). Na orlovim glavama nalaze se male krune, a iznad njih velika kraljevska kruna. Velika kruna povezana je s orlovim glavama dvjema valovitim, plavo emajliranim trakama. Na naličju se nalazi štit kao na licu, ali sa zlatnim okrunjenim monogramom: M. I. Plavo emajlirane valovite trake nose natpis: 22. ΦΕΒΡ / ΥΑΠΑ 1882. Prva tri stupnja ordena istih su dimenzija: visina 80 mm, a širina 40 mm. Četvrti i peti stupanj su manji: visina 60 mm, a širina 30 mm. Ordeni Bijelog orla I. i II. stupnja nosili su se uz zvijezde na prsima. Zvijezda I. stupnja nosila se na lijevoj strani, a zvijezda II. stupnja na desnoj strani prsa. Zvijezde I. i II. stupnja razlikuju se međusobno samo veličinom. Prema propisu, stranica kvadrata zvijezde I. stupnja iznosi 62 mm, a zvijezde II. stupnja 57 mm, odnosno, na zvijezdu I. stupnja apliciran je ordenski znak III. stupnja, a na zvijezdu II. stupnja apliciran je ordenski znak IV. stupnja.⁷ Naglašeni okomiti i vodoravni krakovi izmjenjuju se s diskretno istaknutim dijagonalnim krakovima, tako da zvijezda ima prividno četverokutni oblik iako je ustvari osmerokraka. Zvijezda je izrađena od srebra i pozlaćena; krakovi su briljantinirani. Na zvijezdu I. stupnja apliciran je ordenski znak III. stupnja. Na zvijezdu II. stupnja apliciran je ordenski znak IV. stupnja. Prema Propisu o obliku i nošenju kraljevskih ordena, vrpca za Orden bijelog orla je "crveno plava moarirana".⁸ Međutim, u dalnjem opisu precizirano je da je vrpca crvena, s parom plavih pruga uz rub. Lenta je široka 105 mm; par plavih pruga širine 17 mm nalazi se 5,5 mm od ruba. Ukršena je rozetom promjera 65 mm. Lenta Ordena Bijelog orla nosila se prebačena s lijevog ramena na desni bok. Oficiri su lenu nosili preko uniforme, a gradani ispod fraka, nad prslukom. Lentica za II. stupanj široka je 53 mm; širina plavih pruga iznosi 9 mm. Lentica za III. stupanj široka je 40 mm; širina plavih pruga iznosi 7 mm. Plave pruge su kod obje lentice udaljene 2,5 mm od ruba. Vrpce za IV. i V. stupanj složene su u trokut; širina je vrpce i pruga kao kod III. stupnja.

Treba napomenuti da boja vrpce ne odgovara striktno propisima. Pruge naime nisu uvjek svijetloplave, nego često sivkaste, ili čak bijele, što nije posljedica starenja vrpce.

Ordeni Bijelog orla I. i II. stupnja zauzimali su 1883. godine prva dva mjeseta rang-liste kraljevskih ordena, ispred Takovskog križa s mačevima I. stupnja i Takovskog križa I. stupnja. Štoviše, na toj je listi Takovski

križ I. stupnja ravnopravan s Ordenom Bijelog orla III. stupnja. Nakon svrgavanja Obrenovića i dolaska Petra I. Karadordevića na vlast, ukinuti su ili modificirani postojeći ordeni. Premda ga je utemeljio kralj Milan I., Orden Bijelog orla nije tipično obrenovićevsko odlikovanje poput Takovskog križa ili Ordena Miloša Velikog. Stoga je "nadživio" čistku, ali uz nužne izmjene.

Naredbom kralja Petra I. od 24. studenoga (7. prosinca) 1904. godine određeno je "da se na poledini dvo-glavog Belog orla sviju redova umesto monograma stavi godina proglaša Kraljevine 1882. a ova godina i dan izostavi sa plave pantljike".⁹

Ukazom kralja Petra I. Karadordevića od 28. svibnja (10. lipnja) 1915. godine ustanovljen je i Orden Bijelog orla s mačevima kao znak priznanja za ratne zasluge.¹⁰ Mačevi su kod ordenskih znakova i zvijezde aplicirani između orlovske glave i krune.

Orden Bijelog orla nastavio se dodjeljivati u razdoblju 1918 - 1941., u Kraljevini Srbu, Hrvatu i Slovencu (od 1929. Kraljevina Jugoslavija). Ukazom Prezidijuma Narodne skupštine FNR Jugoslavije, objavljenim u *Borbici* od 5. travnja 1950., određeno je da se, na osnovi čl. 74. točke 6. Ustava iz 1946., nositeljima Ordena Bijelog orla s mačevima priznaju ista prava koja već uživaju po propisima FNRJ nositelji Ordena Karađorđeve zvijezde s mačevima.¹¹

Na osnovi oblika ordena, razlikujemo dva osnovna oblika Ordena Bijelog orla: 1. oblik - na naličju je kraljevski monogram: M. I. a na plavo vijugavoj traci datum proglašenja kraljevine, 2. oblik - na naličju je godina proglašenja kraljevine, a s plave vijugave trake izbačen je datum.

Tijekom dugogodišnjeg dodjeljivanja (1883 - 1941.) Orden Bijelog orla izradivale su razne draguljarsko-zlatarske radionice. U privatnoj zbirci Radomira Stolice u Beogradu nalazi se idejni načrt nepoznatog autora za Orden Bijelog orla iz 1883. godine.¹² Prema tome načrtu orden je izradila bečka radionica *Rothe & Neffe*, koja ga je isporučivala do kraja vladavine kralja Milana 1888. godine. Poslije su Orden Bijelog orla izradivali Karl Fischmeister, za sada nepoznata radionica *A. F. i G. A. Scheid*.¹³ Od 1914. godine Srbija je u ratu s Austro-Ugarskom, pa poslove izrade ordena preuzeima pariška radionica Arthusa Bertranda. Ordeni Bijelog orla njegove provenijencije nisu signirani, ali se nalaze u bijelim kutijama s oznakom: Arthur Bertrand / Beranger / & Magdalaine / 46 RUE DE RENNES / PARIS. Na kutijama su otisnuti grb Kraljevine Srbije, oznaka stupnja i eventualno ukriženi mačevi. Bertrand je nastavio izradivati ordene i nakon rata, izgleda sve do 1921. godine, kada je

posao preuzeo radionica *Huguenin Frères CO* (iz švicarskog mesta Le Locle. Ni Hugueninovi Ordeni Bijelog orla nisu signirani. Nalaze se u bijelim kutijama; na poklopcu izvana su natpis: БЕЛИ ОРАО, oznaka stupnja i eventualno ukriženi mačevi. Iznutra je dvojezični natpis: БРАЋА ХУГҮЕНИН И КОМП / Ле Локле / Швајцарска/ HUGUENIN FRÈRES & CO. / MEDAILLEURS / LE LOCLE (SUISSE). Tridesetih godina u izradu ordena uključio se domaći proizvodač *Sorlini* iz Varaždina. Franjo Sorlini je katkad signirao svoje izradevine; smještao ih je u kutije s oznakom: SORLINI. Usapoređujući kvalitetu proizvoda pojedinih radionica, vidimo da je bečka emisija dala najkvalitetnije ordene. Francuska i švicarska proizvodnja zaostaju za bečkom, a najslabiji je domaći *Sorlini*.

U Smithsonian Foundation u Washingtonu nalazi se Orden Bijelog orla ukrašen dragim kamenjem, bez zvijezde.

Literatura

Zakon i Uredba o ordenima i medaljama, tiskat Kraljevsko-srpske državne štamparije, Beograd 1883., str. 1 - 4, 10 - 12, 18 - 20; Zbornik zakona i uredaba u Kraljevini Srbiji, LIX / 1904, Beograd 1906., str. 542; Srpske novine br. 150, od 2. lipnja 1915.; M. Gritzner, Handbuch der Ritter und Verdienst Orden aller Kulturstaten der Welt, 1. izdanje: Leipzig 1893., 2. izdanje: Graz 1962., str. 488 - 492; L. J. Trost, Die Ritter und Verdienst Orden, Ehrenzeichen und Medaillen aller Souveräne und Staaten, Leipzig-Wien 1910., str. 76 - 77; B. Beštan, Nauka o odlikovanjima u sklopu numizmatičkog rada, Numizmatičke vijesti br. 25 / 1967., Zagreb, str. 63; D. Nikolić, Zbirka ordena Bijelog orla u Vojnom muzeju, Vesnik Vojnog muzeja u Beogradu, br. 15 / 1969., str. 137 - 152; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941., str. 47 - 49, 65; R. Stolica, Ordenje, medalje Srbije i Crne Gore iz zbirke Marka Popovića, u izdanju Muzeja grada Beograda, 1979., str. 6 - 7; B. Prister, Odlikovanja, Povijesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 134 - 137; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 32 - 36, 122 - 129.

¹Istorijski srpskog naroda, Beograd 1983., VI - 1., str. 60 - 61.

²Istorijski srpskog naroda, VI - 1, str. 61.

³Propast L'Union Générale vjerno je prikazana u Zolinu romanu L'Argent ("Novac").

⁴Pregled sadržaja sljedećih članaka Zakona o ordenima i medaljama od 23. 1. 1883. nalazi se u poglavlju o Ordenu Takovskog križa.

⁵Zakon o ordenima i medaljama od 23. siječnja 1883. i Uredbu o obliku i nošenju kraljevskih ordena od 16. veljače 1883. g., tiskala je kao zasebnu knjižicu Kraljevsko-srpska državna štamparija u Beogradu 1883. godine.

⁶M. Piletić, n. dj., str. 32., misli da je zakon o srpskom Ordenu Bijelog orla napisan prema francuskom Ordenu Legije časti. Međutim, osim što je nadem rukopis zakona na francuskom jeziku i što se u srpskoj verziji zakona upotrebljavaju francuski nazivi za pojedine stupnjeve (u zagradama), još ne znači da je Orden Legije časti bitno utjecao na Orden Bijelog orla. Dva ordena susjedne Rumunjske: Orden rumunjske krune i Orden rumunjske zvijezde osnovani su nedugo prije Ordena Bijelog orla. Organizacija tih dvaju rumunjskih ordena gotovo je ista kao kod Ordena Bijelog orla. I kod njih je ograničen broj nositelja ordena, a orden višeg stupnja dobivao se postupno, od nižeg naviše i nakon određenog vremena. Činjenica da Rumunjska već ima dva atraktivna ordena, a Srbija samo jedan (Takovski križ) nagnala je kralja Milana da utemelji još dva nova ordena koji ne zaostaju za rumunjskim. Treba također reći da je slična ordenska shema već bila rasprostranjena po cijeloj Europi. Razumije se da je Orden Legije časti utjecao na njezinu stvaranje. Međutim, u ovom je slučaju, presudnu ulogu kod orga-

nizacije ordena imao rumunjski, a kod naziva i dizajna ordena ruski utjecaj.

⁷U praksi nije uvijek tako, pa je katkad teško odrediti radi li se o zvijezdi I. ili II. stupnja.

⁸Vrpce za odlikovanja izrađuju se najčešće od moarirane svile. Tehnikom moariranja (od francuske riječi: moiré) fine tkanine poput svile dobivaju sjajni preljev s efektivnim titrajućim šarama.

⁹Zbornik zakona i uredaba u Kraljevini Srbiji, LIX/1904, Beograd 1906., str. 542.

¹⁰Srpske novine br. 150, od 2. VI. 1915.

¹¹B. Beštan, Nauka o odlikovanjima u sklopu numizmatičkog rada, Numizmatičke vijesti br. 25/1967., Zagreb, str. 63.

¹²D. Acović, The Royal Order of Miloš the Great, vlastita naklada, Beograd 1979., str. 7., izričito tvrdi da je autor Ordena Bijelog orla i Ordena sv. Save sam kralj Milan I. koji je mogući autor i Ordena Miloša Velikog ("This question requests further studies and it would come as no surprise if hand of ex-King Milan I were to be detected /as was case with Order of White Eagle and St. Sava"). Acović ne navodi otkud mu taj podatak. Vlasnik idejnog nacrta za orden Bijelog orla R. Stolica u svom djelu: "Bečki medaljeri i njihove radionice u realizaciji idejnih nacrta za srpska i crnogorska odlikovanja XIX i početka XX veka", Sveske Društva istoričara umetnosti SR Srbije, god. VIII., br. 16., Beograd 1985., str. 32 - 38., tiskanom šest godina poslije Acovićeva djela, uopće ne spominje da bi autor idejnog nacrta za srpske ordene bio kralj Milan I.

¹³M. Piletić, n. dj., str. 33 - 34.

Kat. br. 123, lice i naličje

Kat. br. 124

123. Ordenski znak Bijelog orla I. stupnja na lenti, 1. oblik (1883 - 1903.)

Lijepo očuvan primjerak bez signature. Medaljoni imaju okvir od okruglih (nebrušenih) perla. Lenta je crvene boje s parom sivih pruga. Dimenzije: ordenski znak: 81 x 39 mm; lenta šir. 106 mm. Inv. br. 1531.

124. Zvijezda Ordena Bijelog orla II. stupnja, 1. oblik (1883 - 1904.)

Lijepo očuvan primjerak sa signaturom: C. F. ROTHE / WIEN, na igli za prikupljanje. Medaljon je uokviren brušenim perlama. Krakovi zvijezde su od briljantiniranog pozlaćenog srebra. Dimenzije: 84.5 x 83 mm. Inv. br. 1532.

125. Orden Bijelog orla IV. stupnja, 1. oblik (1883 - 1904.)

Izrađen je od srebra finoće 900/1000 i pozlaćen, ali se pozlata jedva nazire. Medaljoni su uokvireni rubom koji je iznutra gladak, a izvana nazubljen sićušnim kuglicama. Proizvod bečke radionice G. A. Scheid. Nalazi se u tapeciranoj kartonskoj kutiji crvene boje. Na poklopcu kutije je raznobojno ukrašeni reljefni suhi otisak grba Kraljevine Srbije. U kutiji oznaka trgovca: M. C. Antonijević / Beograd. Dimenzije: 60 x 31 mm. Inv. br. 1533.

126. Orden Bijelog orla IV. stupnja na duguljastoj vrpci, I. oblik (1883 - 1904.)

Izrađen od srebra (900/1000) i pozlaćen. Proizvod bečke radionice: G. A. Scheid. Očuvan primjerak. Inv. br. 1534.

127. Orden Bijelog orla V. stupnja, 1. oblik (1883 - 1904.)

Izrađen od srebra. Karičica između krune i vrpce, izgleda, nije originalna, jer nema oznaku finoće srebra i signatuру proizvoda. Medaljoni su uokvireni blago brušenim perlama. Inv. br. 1535.

128. Ordenski znak Bijelog orla II. stupnja, 2. oblik (1904 - 1914.)

Na karičici signatura bečke radionice G. A. Scheid. Dvoglavi Bijeli orao manji je od propisane veličine. Medaljon je blago ispušćen. Valovite trake između krune i orlovih glava nestrukčno su "restaurirane". Kruna je neproporcionalno velika u odnosu na Bijelog orla. Dimenzije: 77 x 35 mm. Inv. br. 1083.

129. Orden Bijelog orla IV. stupnja, 2. oblik (1904 - 1914.)

Na karičici signatura bečke radionice: G. A. Scheid. Blago ispušćeni medaljoni. Ognjila u medaljonu su malena. Kruna je proporcionalna Bijelom orlu. Vrpca je duguljasta, provučena kroz karičicu. Dimenzije: 60 x 31 mm. Inv. br. 1087.

130. Orden Bijelog orla IV. stupnja, 2. oblik (1904 - 1914.)

Na karičici oznaka neidentificirane bečke radionice: FR. i punca za srebro finoće 800/1000. Neobičan primjerak: bijeli križ i ognjila srpskoga grba u medaljonu inkrustirani su u crveno

Kat. br. 133

emajliranu podlogu (nisu reljefni). U medaljonu naličja je godina 1882, ali valovita traka ispod krune i dalje nosi natpis: 22. ФЕБР/УАРА 1882. Vrijeme: ako nije sastavljen od dijelova s različitim modelima, onda se radi o prelaznom obliku iz 1904. g. Dimenzijske: 63 x 31 mm. Inv. br. 1084.

131. Orden Bijelog orla V. stupnja, 2. oblik (1904 - 1914.)

Ista signatura, medaljoni i valovita traka kao kod kat. br. 130. Inv. br. 1086.

132. Zvijezda Ordena Bijelog orla II. stupnja, 2. oblik (1904 - 1941.)

Sastoji se od parova polukugličastih, glatkih i nebrušenih zraka na koje se dovezuje jedna uska, glatka rebrasta zraka. Na naličju su igla i dvije kukice za vješanje zvijezde na prsa. Na igli su dvije puncice: jedna (francuska?) za srebro, s prikazom raka, i druga - signatura, koja je nečitljiva, ali se na njoj razabiru slova AB. Stoga bi se zvijezda mogla pripisati radionici pariškog draguljara i medaljara Arthusa Bertranda. Vrijeme: 1914 - 1921? Dimenzijske: 87 x 82 mm. Inv. br. 1081.

Kat. br. 134

133. Orden Bijelog orla I. stupnja, 2. oblik (1904 - 1941.) - ordenski znak na lenti i zvijezda

Lijepo očuvani komplet. Nema signature. Medaljoni na licu i naličju ordenskog znaka te na zvijezdi su ispušćeni, a ognjila između križa su velika, što je karakteristika Hugueninove proizvodnje. Zvijezda se sastoji od naizmjenice poredanih brilljantiniranih i glatkih zraka. Na dvoje brušene zrake dolazi jedna uska, ispušćena i glatka zraka. Vrijeme: vjerojatno razdoblje Kraljevine SHS ili Kraljevine Jugoslavije (1921 - 1941). Dimenzijske: ordenski znak: 91 x 42 mm; lenta šir. 104 mm; zvijezda: 92,5 x 89 mm. Inv. br. 31604.

134. Ordenski znak Bijelog orla II. stupnja, 2. oblik (1904 - 1941.)

Veoma sličan ordenskom znaku pod br. 133, pa se vjerojatno može pripisati Hugueninu. Vrijeme: razdoblje Kraljevine SHS ili Kraljevine Jugoslavije. Dimenzijske: 91 x 41,5 mm, lentica šir. 53 mm. Inv. br. 1080.

135. Orden Bijelog orla V. stupnja, 2. oblik (1904 - 1941.)

Medaljoni imaju oblik pravilne elipse; blago su ispušćeni. Ognjila su velika. Primjerak je teško pripisati odrednom proizvodjaču, ali prije Hugueninu nego drugima. Dimenzijske: 69 x 34 mm. Inv. br. 1085.

136. Ordenski znak Bijelog orla I. stupnja na lenti, 2. oblik (1904 - 1941.)

Medaljoni na licu i naličju su gotovo ravni; imaju oblik sploštene elipse. Ognjila u srpskom grbu su velika. Bez signature proizvodjača. Možda Sorlinijev proizvod. Dimenzijske: 89 x 41 mm; lenta šir. 106 mm. Inv. br. 1079.

137. Orden Bijelog orla III. stupnja, 2. oblik (1904 - 1941.)

Medaljoni kao kod kat. br. 136, pa bi se orden mogao pripisati istoj radionici. Oštećen plavi emajl u valovitoj traci. Dimenzijske: 90 x 41 mm. Inv. br. 1082.

138. Minijatura Ordena Bijelog orla V. stupnja, 2. oblik (1904 - 1941.)

Umanjeni V. stupanj, za svakodnevno nošenje. Vijugava traka između krune i Bijelog orla emajlirana je samo na licu. Križ s ognjilima na licu i godina 1882. na naličju inkrustirani su u medaljone. Dimenzijske: 26 x 13,5 mm. Inv. br. 1089.

139. Orden Bijelog orla IV. stupnja, s mačevima (1915 - 1941.)

Medaljoni su gotovo ravni. Ognjila u medaljonu su malena. Godina (1882) na naličju pokriva čitav medaljon; brojke dotiču njegov okvir. Na plavo emajliranu vijugavu traku položeni su ukriženi mačevi. Vjerojatno proizvod radionice Arthusa Bertranda iz Pariza. Dimenzijske: 71 x 32 mm. Inv. br. 1075.

140. Orden Bijelog orla IV. stupnja, s mačevima (1915 - 1941.)

Iako primjerak nije identičan kat. br. 139, ima sve njegove karakteristike, dakle, vjerojatno Bertrandov proizvod. Dimenzijske: 69 x 32 mm. Inv. br. 1073.

141. Orden Bijelog orla IV. stupnja, s mačevima (1915 - 1941.)

Kao kat. br. 139-140, samo je pozlata slabije očuvana. Dimenzijske: 68 x 31 mm. Inv. br. 1072.

142. Diploma o odlikovanju kapetana 1. kl. Zaharije M. Ilića Ordenom Bijelog orla IV. stupnja, s mačevima (1926.)

Diplomu su dodijelili kralj Petar I. i prestolonasljednik Aleksandar na prijedlog ministra vojnog i mornarice generala Jovanovića, za zasluge stečene u ratu 1915. godine. Kapetan Ilić odlikovan je 1. prosinca 1920. godine, ali je diploma sastavljena tek 16. ožujka 1926. godine, u Beogradu. Diplomu su potpisali kancelar kraljevskih ordena general Dušan Stefanović i sekretar Kancelarije kraljevskih ordena Dorde J. Čarapić, koji je ujedno autor dizajna diplome. Tiskano u kartografskoj radionici topografskog odjeljenja Vrhovne komande. Diploma je od papira, ukrasena na vrhu grbom Kraljevine SHS i lovoričkim grančicama. U sredini lijevo je ordenski znak Bijelog orla s mačevima na uskoj traci svezanoj u mašnu; ispod hrastova i lovoričeva grančica svezane u mašnu. Rub diplome uokviren je stiliziranim vegetabilnim ornamentom. Na dnu je suhi pečat Kancelarije kraljevskih ordena. Dimenzijske: 424 x 295 mm. Inv. br. 32853.

143. Orden Bijelog orla V. stupnja, s mačevima (1915 - 1941.)

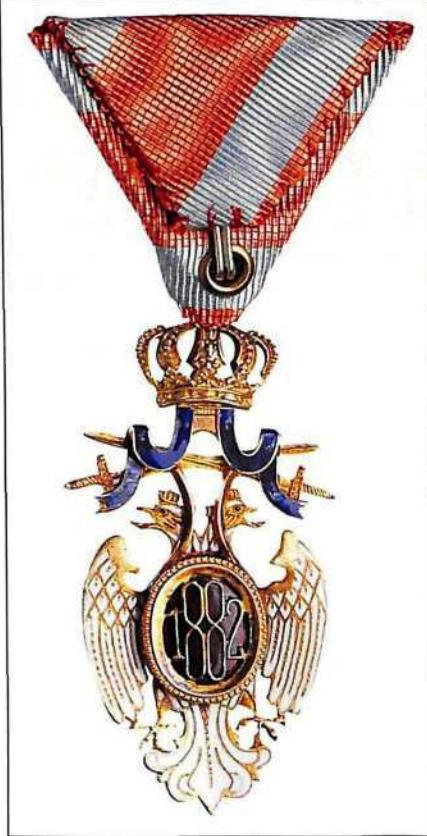
Lijepo očuvan primjerak, s karakteristikama Bertrandove proizvodnje. Dimenzijske: 71 x 32 mm. Inv. br. 1074.

144. Zvijezda Ordena Bijelog orla II. stupnja, s mačevima (1915 - 1941.)

Sastoji se od naizmjenice poredanih brilljantiniranih i uskih rebrastih zraka (par brušenih + jedna rebrasta zraka). Medaljon je ravan, uokviren širokim glatkim pozlaćenim rubom. Bijelo

Kat. br. 139, lice i naličje

Kat. br. 144

Kat. br. 151

Orden sv. Save

Zakonom o ordenima i medaljama od 23. siječnja (4. veljače) 1883. godine utemeljen je i Orden sv. Save. Prema članku 3. Zakona, Orden sv. Save "...se ustanovljava u celji nagradivanja zasluga stečenih za prosvetu, književnost, crkvu i lepe veštine". U dalnjem tekstu spomenutog Zakona Orden sv. Save više se ne spominje, tek čl. 7. upozorava da "svi ordeni ustanovljeni ovim zakonom imaju pet redova".

Propisom o obliku i nošenju kraljevskih ordena od 16. (28.) veljače 1883. godine detaljno je opisan i Orden sv. Save. Ima oblik malteškog križa čiji rascijepljeni krakovi završavaju kuglicama. Najniži, V. stupanj izrađen je od srebra, a viši stupnjevi su još i pozlaćeni. Krakovi križa ispunjeni su u sredini bijelim, a uz rub plavim emajlom. Plavi emajl rastavljen je od bijelog emajla tankom pozlaćenom, odnosno srebrnom žicom. Između krakova križa su dvoglavci orlovi srpskoga grba, za V. stu-

panj srebrni, a za više stupnjeve pozlaćeni i s raznobojno emajliranim štitovima. Na gornji krak križa nastavlja se spona u obliku stiliziranog ljiljana, koja povezuje križ s kraljevskom krunom. U sredini križa nalazi se ovalni, bijelo emajlirani medaljon s raznobojno emajliranom slikom sv. Save¹ u svećeničkoj odjeći, s mitrom na glavi. Desnom rukom blagosilja, a u lijevoj ruci drži arhijerejski štap. Oko medaljona je plavo emajlirani prsten s geslom ordena: ТРУДОМ СВОИМЬ ВЪСА ПРИОБРЪТС. Natpis je izведен zlatnim staročirilskim slovima, a preuzet je iz darovnice Stefana Nemanje manastiru Hilandaru (1198 - 1199.), koju je sastavio sv. Sava.

Na naličju križa također se nalazi ovalni bijelo emajlirani medaljon u kojem je zlatni okrunjeni monogram kralja Milana I: M I. Medaljon je obrubljen plavo emajliranim prstenom s lovoroškim vijencem.

emajlirani križ prelazi preko tog okvira. Ognjila su malena. Nema signature. Primjerak nosi neke karakteristike Bertrandove produkcije, ali je drugičiji od prije spomenutih. Dimenzije: 86 x 82 mm. Inv. br. 1070.

145. Orden Bijelog orla IV. stupnja, s mačevima (1915 - 1941)

Medaljon na lieu je ravan, uokviren širokim rubom. Krakovi križa srpskoga grba prelaze preko okvira. Ognjila su malena. Godina (1882) na naličju ispunjava medaljon, ali ne dotiče okvir. Mačevi su pričvršćeni tako da ne dotiče plavu vijugavu traku. Nema signature, pa je teško zaključiti kojoj radionici pripada, ali zacijelo iz vremena Kraljevine SHS ili Kraljevine Jugoslavije (Sorlini²). Dimenzije: 90 x 41 mm; lenta šir. 105 mm. Inv. br. 1068.

146. Orden Bijelog orla IV. stupnja, s mačevima (1915 - 1941.)

Bertrandov proizvod, kao kat. br. 145. Pozlata se jedva nazire. Orden se nalazi u kutiji s Bertrandovim oznakama. Inv. br. 1077.

147. Orden Bijelog orla V. stupnja, s mačevima (1915 - 1941.)

Blago ispušćeni medaljoni. Ognjila su velika. Godina (1882) na naličju zauzima sredinu medaljona. Plava traka obavija vrhove mačeva. Prema M. Piletić, takav je način montaže mačeva tipičan za Hugueninovu produkciju. Veličina ordenskog znaka i ognjila, te način izvedbe medaljona na naličju, potkrepljuju takvo mišljenje. Dimenzije: 73 x 34 mm. Inv. br. 1078.

148. Orden Bijelog orla V. stupnja, s mačevima (1915 - 1941.)

Kao kat. br. 147. U kutiji s Hugueninovim oznakama. Inv. br. 32861.

149. Ordenski znak Bijelog orla I. stupnja na lenti, s mačevima (1915 - 1941.)

Medaljoni su gotovo ravni; imaju oblik sploštene elipse. Ognjila su velika. Godina na naličju smještena je u sredinu polja. Mačevi su pričvršćeni s pomoću ejevastog nosača i dotiču plavu vijugavu traku. Nema signature, pa je teško zaključiti kojoj radionici pripada, ali zacijelo iz vremena Kraljevine SHS ili Kraljevine Jugoslavije (Sorlini³). Dimenzije: 90 x 41 mm; lenta šir. 105 mm. Inv. br. 1069.

150. Ordenski znak Bijelog orla II. stupnja, s mačevima (1915 - 1941.)

Kao kat. br. 149, ali na lenti II. stupnja. Inv. br. 1069.

151. Orden Bijelog orla III. stupnja, s mačevima (1915 - 1941.)

Kao 149 - 150. Na lenti III. stupnja. Inv. br. 1071.

152. Minijatura Ordena Bijelog orla V. stupnja, s mačevima (1915 - 1941.)

Na karićicici signatura radionice: F. S. (Fran Sorlini, Varaždin). Dimenzije: 29 x 12 mm. Inv. br. 1088.

¹J. Diviš, n. dj., str. 167., br. 1340.

²General Dušan Stefanović obnašao je dužnost kancelara kraljevskih ordena od 24. siječnja 1924. do 24. lipnja 1931. g.

³M. Piletić, n. dj., str. 34.

Prvi, drugi i treći stupanj istih su dimenzija: visina križa 54 mm, širina 50 mm. Četvrti i peti stupanj su manji: 43 x 40 mm. Vraca Ordena sv. Save je bijele boje, s parom plavih pruga. Širina lente za prvi stupanj je 105 mm; širina plavih pruga iznosi 17 mm. Pruge su udaljene od ruba lente 5,5 mm. Lenta Ordena sv. Save nosila se poput lente Takovskog križa, prebačena s desnog ramena na lijevi bok. Ordenski znak II. stupnja nosio se na lentici širine 53 mm; širina plavih pruga iznosi 9 mm. Orden III. stupnja nosio se na lentici širine 40 mm; širina plavih pruga iznosi 7,5 mm. U obje su lentice plave pruge udaljene od ruba 2,5 mm. Ordeni IV. i V. stupnja nosili su se na trokutastoj vrpci; njezina širina i širina pruga jednak su kao kod 3. stupnja. Osobe odlikovane I. i II. stupnjem Ordena sv. Save nosile su uz ordenske znake osmerokraku zvijezdu na desnoj strani prsa. Zvijezde imaju osam srebrnih briljantiniranih krakova. Medusobno se razlikuju samo po veličini; propisani promjer zvijezde I. stupnja iznosi 90 mm, a zvijezde II. stupnja 84 mm. Na zvijezdu I. stupnja apliciran je ordenski znak III. stupnja, a na zvijezdu II. stupnja ordenski znak IV. stupnja.

Na rang-listi odlikovanja iz 1883. Orden sv. Save nalazio se iza Ordena Bijelog orla i Takovskog križa, štoviše Orden Bijelog orla III. stupnja prednjačio je Ordenu sv. Save I. stupnja. Uredbom od 13. (25.) veljače 1897. godine postao je ravnopravan Takovskomu križu. Sljedećih godina, utemeljenjem Ordena Miloša Velikog i njegovim ukinućem, te ukinućem Takovskog križa, zatim osnutkom Ordena Karadorđeve zvijezde i Ordena Jugoslavenske krune, njegov se rang mijenjao, ali je u pravilu bio niži od spomenutih ordena istog stupnja.

Uredbom od 24. studenoga (7. prosinca) 1904. godine kralj Petar I. Karadorđević odredio je "da se na poledini ordena sv. Save sviju redova izostavi monogram, a umesto ovoga stavi godina ustanovljenja toga ordena - 1883.² Prema uredbi od 22. studenoga (5. prosinca) 1914. godine, Orden sv. Save mogao se dodjeljivati i časnicima, za ratne zasluge.³

Orden sv. Save nastavio se dodjeljivati i u Kraljevini Srbia, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevini Jugoslaviji (1918 - 1941.).⁴ Modeli iz tog razdoblja razlikuju se od ranijih po tome što je sv. Sava prikazan u odjeći žuto-zelene boje. U lijevoj ruci drži otvorenu knjigu; u podignutoj podlaktici desne ruke drži žezlo (?). Nimb je ispunjen žutom bojom. Na temelju spomenutih razlika u pojedinim razdobljima produkcije ordena mogu se lučiti tri osnovna oblika Ordena sv. Save:

1. oblik (1883 - 1904.) - modeli na kojima je sv. Sava prikazan u crvenkastoj odjeći, s arhijerejskim štapom u lijevoj ruci i ispruženim prstima desne ruke te kraljevskim monogramom na naličju,

2. oblik (1904 - 1921.) - modeli na kojima je sv. Sava prikazan uglavnom kao ranije, ali s godinom 1883. na naličju,
3. oblik (1921 - 1941.) - modeli na kojima je sv. Sava prikazan u odjeći žuto-zelene boje, s otvorenom knjigom u lijevoj ruci i žezlom u desnoj ruci.

Na žalost, za sada nije poznat autor idejnog nacrta za Orden sv. Save, ali znamo da je ordene s monogramom kralja Milana izradivao poznati draguljar Karl Fischmeister. Poslije, 1904. godine, izrada Ordena sv. Save povjerena je radionici G. A. Scheida, koja je, izgleda, opskrbljivala dinastiju Karađorđevića sve do Prvoga svjetskog rata. Zatim je posao preuzeo Arthur Bertrand iz Pariza, koji je ordene isporučivao u tamnoplavim kutijama s oznakom: *Arthur Bertrand / Beranger / & Magdalaine / 46 RUE DE RENNES / PARIS*. Na kutijama su otisnuti grb Kraljevine Srbije i oznaka stupnja. Nakon njega posao je nastavio *Huguenin Frères* iz Le Loclea. Braća Huguenin isporučivala su Ordene sv. Save u svjetloplavim kutijama s natpisom: *CB. CABA*, i oznakom stupnja. Iznutra je dvojezični natpis: *БРАЋА ХУГУЕНИН И КОМП / Ле Локле / Швајцарска/HUGUENIN FRERES & CO. / MEDAILLEURS / LE LOCLE (SUISSE)*. Posljednji je proizvođač bio *Sorlini* iz Varaždina.

Literatura

Zakon i Uredba o ordenima i medaljama, tiskat *Kraljevsko-srpske državne štamparije*, Beograd 1883., str. 1 - 2, 15 - 20; *Zbornik zakona i uredaba u Kraljevini Srbiji*, LIX / 1904. Beograd 1906., str. 542; M. Gritzner, *Handbuch der Ritter und Verdienst Orden aller Kulturstaaten der Welt*, 1. izdanje: Leipzig 1893., 2. izdanje: Graz 1962., str. 498 - 500; L. J. Trost, *Die Ritter und Verdienst Orden, Ehrenzeichen und Medaillen aller Souveräne und Staaten*, Leipzig-Wien 1910..

str. 76 - 77; D. Nikolić, *Naša odlikovanja do 1941.*, str. 49 - 50, 65; R. Werlich, *Orders and Decorations of all Nations*, 2. izdanje, Washington 1974., str. 379 - 380; R. Stolica, *Ordenje, medalje Srbije i Crne Gore iz zbirke Marka Popovića*, u izdanju Muzeja grada Beograda, 1979., str. 7 - 8; B. Prister, *Odlikovanja, Povijesni muzej Hrvatske*, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 138 - 144; M. Piletić, *Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu*, Beograd 1987., str. 36 - 38, 129 - 133.

¹Sv. Sava (oko 1174 - 1235.), najmladi sin velikog župana Stefana Nemanje, prvi srpski arhiepiskop.

²*Zbornik zakona i uredaba* LIX, str. 542., Beograd 1906.

³*Srpske novine* br. 292, od 5. prosinca 1914.

⁴Aanimljivo je da je kralj Petar II. Karadorđević (1934 - 1970.) nastavio s dodjeljivanjem Ordena sv. Save i u emigraciji, sve do svoje smrti. Tako Robert Werlich u posveti knjizi *Orders and Decorations of all Nations* ponosno ističe da ga je 1970. godine kralj Petar II. odlikovao Ordenom sv. Save III. stupnja.

Kat. br. 154, lice i naličje

**153. Ordenski znak sv. Save I. stupnja na len-
ti, 1. oblik (1883 - 1904.)**

Na karićici oznaka da je orden izrađen u Beću, od srebra čistoće 900/1000. Medaljoni su blago ispučeni. Sv. Sava prikazan je u odjeći crveno-smeđe boje. Omotor je plave boje, sa žutim rubovima; križici su također žute boje. Glava je minuciozno razradena; kosa i brada su smeđe boje. Mitra sliči kraljevskoj kruni; obla je, žute boje, s podstavom u zelenoj boji. Nimb je naznačen crvenom kružnicom. Podlaktica desne ruke je podignuta, kažiprst i srednjak su ispruženi. Lijevom rukom drži arhijerejski štap. Na naličju, monogram kralja Milana zauzima cijelo polje medaljona. Dimenzije: 81,5 x 50 mm; lenta šir. 104 mm, šir. plavih pruga 17 mm. Inv. br. 1567.

**154. Ordenski znak sv. Save II. stupnja, 1.
oblik (1883 - 1904.)**

Bez ikakvih oznaka. Sv. Sava prikazan je u odjeći crveno-smeđe boje. Glava je veoma minuciozno razradena. Kosa i brada su crne boje; mitra je žuta, s podstavom u plavoj boji. Na naličju, monogram kralja Milana zauzima cijelo polje medaljona. Dimenzije: 87 x 50 mm; lenta šir. 50 mm, šir. plavih pruga 10 mm. Inv. br. 1568.

**155. Zvijezda Ordena sv. Save II. stupnja, 1.
oblik (?)**

Zvijezda nema signature proizvoda, pa je model teško odrediti. Međutim, minuciozna realizacija portreta sv. Save, sa zaobljenom glavom i smedom bradom, govori u prilog ranijoj dataciji. Dimenzije: 86 x 83 mm. Inv. br. 1570.

**156. Orden sv. Save III. stupnja, 1. oblik
(1883 - 1904.)**

Sv. Sava ima bujnu smeđu bradu, mitra je žuta sa zelenom podstavom. Na naličju, monogram kralja Milana zauzima cijelo polje medaljona. Orden se nalazi u kutiji plave boje. Na poklopcu je koso izvedeni natpis: SV. SAVA/ III. Iznutra je oznaka proizvoda, izvedena pisanim slovima: G. A. Šajd / Beć. Iznad toga netko je olovkom napisao datum: 15. VI. 1904. Vjerojatno se radi o datumu dodjele odlikovanja. Dimenzije: 80 x 50 mm; lenta šir. 40 mm, šir. plavih pruga 7 mm. Inv. br. 1571.

**157. Orden sv. Save III. stupnja, 1. oblik
(1883 - 1904.)**

Za razliku od prije spomenutih modela, ovaj ima ravne medaljone na licu i naličju. Portret sv. Save je nerazmjerno velik u odnosu na medaljon, tako da su vrhovi njegovih laktova i aureole prekriveni prstenom s geslom. Kosa i brada sv. Save smede su boje. Na naličju, monogram kralja Milana zauzima sredinu medaljona. Dimenzije: 81,5 x 50 mm. Inv. br. 1569.

**158. Orden sv. Save V. stupnja, 1. oblik
(1883 - 1904.)**

Medaljon je blago ispučen. Portret sv. Save izведен je besprijeckorno. Kosa i brada su smeđe boje. Mitra ima zelenu podstavu. Na naličju, monogram kralja Milana zauzima cijelo polje medaljona. Dimenzije: 62 x 40 mm. Inv. br. 1572.

**159. Orden sv. Save V. stupnja, 1. oblik
(1883 - 1904.)**

Na karićici je signatura bečke radionice: K. F. (Karl Fischmeister). Ovaj model razlikuje se od prethodnih po stiliziranjem oblikovanju glave sv. Save. Glava je neznatno okrenuta ulijevo. Kosa i brada su smeđe boje; brada je kratka. Oči nisu naznačene, pa izgleda kao da su zatvorene. Mitra je oblikovana drukčije nego kod spomenutih primjera; žuta je s modrom podstavom. Na naličju, monogram kralja Milana zauzima cijelo polje medaljona. Dimenzije: 62 x 40 mm. Inv. br. 1573.

**160. Minijatura Ordina sv. Save IV. stupnja,
1. oblik (1883 - 1904.)**

Na karićici se teško razabire signatura bečke radionice: V. M. (Vincent Mayer). Na licu, medaljon i prsten s geslom nisu autentični; vide se tragovi nestručne intervencije na emajlu. Desna ruka sv. Save ne zauzima položaj karakterističan za ordene 1. oblika. Na naličju, medaljon i prsten su originalni. Dimenzije: 25,5 x 16 mm. Inv. br. 1574.

**161. Orden sv. Save III. stupnja, 2. oblik
(1904 - 1914.)**

Na karićici oznaka bečke radionice: G. A. Scheid. Portret sv. Save pokazuje znakovе stilizacije. Kosa i brada su crne boje. Na naličju je godina: 1883. Dimenzije: 81 x 50 mm. Inv. br. 1584.

**162. Ordenski znak sv. Save II. stupnja, 2.
oblik (1904 - 1914.)**

Na karićici oznaka bečke radionice: G. A. Scheid. Portret sv. Save pokazuje znakovе stilizacije. Odjeća je tamnocrveno-smeđe boje. Kosa i brada su tamnosmeđe boje. Mitra je plave boje, sa širokim žutim prugama. Metalni dijelovi ordena naknadno su "pozlaćivani" zlatnom bojom. Dimenzije: 81 x 50 mm. Inv. br. 1578.

**163. Zvijezda Ordena sv. Save II. stupnja, 2.
oblik (1904 - 1914.)**

Igra, izgleda, nije originalna jer nije izrađena od srebra i nema radioničke oznake. Međutim, medaljon pokazuje značajke Scheidove produkcije: stilizirana glava s dugom crnom kosom i bradom i geometrizirana tijara pretežno žute boje. Dimenzije: 81 x 78,5 mm. Inv. br. 1579.

**164. Ordenski znak sv. Save I. stupnja na len-
ti, 2. oblik (1904 - 1914.)**

Na karićici signatura bečke radionice G. A. Scheid te punca za srebro čistoće 900/1000. Na portretu sv. Save uočljiva je sklonost potpunoj stilizaciji tipičnoj za razdoblje secesije. Kosa i brada su crne boje. Mitra je uglastijeg oblika; žute boje s tamnoplavom podstavom. Na naličju je medaljon s godinom: 1883. Dimenzije: 87 x 50 mm; lenta šir. 104 mm. Inv. br. 1576.

**165. Zvijezda Ordena sv. Save I. stupnja, 2.
oblik (1904 - 1914.)**

Na igli oznaka bečke radionice: G. A. SCHEID. Portret sv. Save ne razlikuje se od portreta pod

Kat. br. 164 - 165

Kat. br. 155

Kat. br. 170, lice i naličje

170. Ordenski znak sv. Save II. stupnja, 2. oblik (1914 - 1921.)

Bez signature. Kao ordenski znak pod br. 168, dakle, Bertrandov proizvod. Dimenzije: 89 x 50 mm; lentica šir. 54 mm. Inv. br. 1118.

171. Zvijezda Ordena sv. Save II. stupnja, 2. oblik (1914 - 1921.)

Portret sv. Save ima glavne karakteristike Bertrandove produkcije. Dimenzije: 86 x 81 mm. Inv. br. 1105.

172. Orden sv. Save III. stupnja, 2. oblik (1914 - 1921.)

Portret sv. Save ima glavne karakteristike Bertrandove produkcije. Osim toga, i nalazi se u kutiji s Bertrandovom oznakom. Dimenzije: 88 x 50 mm. Inv. br. 1119.

173. Orden sv. Save IV. stupnja, 2. oblik (1914 - 1921.)

U stilu Bertrandove produkcije. Dimenzije: 63 x 40 mm. Inv. br. 1585.

174. Orden sv. Save V. stupnja, 2. oblik (1914 - 1921.)

Karakterističan Bertrandov proizvod. Usto se i nalazi u originalnoj Bertrandovoj kutiji. Inv. br. 1587.

175. Orden sv. Save V. stupnja, 2. oblik (1914 - 1921.)

Vjerojatno Bertrandov proizvod, iako se u mnogim detaljima razlikuje od njegovih najčešćih

179. Ordenski znak sv. Save I. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Sv. Sava je prikazan u odjeci žuto-zelene boje: omofor je bijel, sa žutim rubovima i smedim križicima sa zaobljenim krakovima. Svetac drži u lijevoj ruci otvoreno evandelje naslonjeno na prsa, a u desnoj ruci žezlo. Duga, valovita crna kosa pada na ramena. Brada je kratka, breči zasiljeni. Čitav je portret osjenčan crnim erticama. Mitra je žute boje, osjenčana na lijevoj strani potezom smede boje. Nimb je ispunjen svijetložutom bojom. Na naličju, godina 1883 ispunjava čitav medaljon, jer su srednje brojke (88) znatno duže od krajnjih (1 i 3). Oba su medaljona ispušćena. Način slikanja medaljona na levu i oblikovanja brojki u medaljonu naličja karakteristični su za produkciju *Braća Huguenin*. Dimenzije: 85 x 52 mm; lenta širine 104 mm. Inv. br. 1103.

180. Zvijezda Ordena sv. Save I. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Rad iste radionice (*Braća Huguenin*), sa svim spomenutim detaljima. Brušena kuglica na vrhu gornjeg kraka zvijezde je otpala. S kat. br. 179, čini kompletan I. stupanj. Dimenzije: 92 x 90,5 mm. Inv. br. 1104.

181. Ordenski znak sv. Save II. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Sve karakteristike Hugueninove produkcije. Dimenzije: 85 x 52 mm; lentica šir. 52 mm. Inv. br. 1093.

182. Ordenski znak sv. Save II. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Kao kat. br. 181 (*Braća Huguenin*). Inv. br. 32862.

183. Ordenski znak sv. Save II. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Kao 181 - 182 (*Braća Huguenin*). Inv. br. 1105.

184. Zvijezda Ordena sv. Save II. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Portret sv. Save izveden je istom rukom koja je oslikala ordene pod kat. br. 181 - 183 (*Braća Huguenin*). Dimenzije: 85 x 81,5 mm. Inv. br. 1106.

185. Diploma o odlikovanju umirovljenog sveučilišnog profesora dr. Josipa Brunšmid-a Ordenom sv. Save II. stupnja

Na prijedlog ministra prosvjetne kralj Aleksandar I. Karadžorđević donio je 22. ožujka 1924. ukaz o odlikovanju dr. Brunšmid-a. Diploma je sastavljena u Beogradu 16. travnja 1924., a potpisali su je kancelar kraljevskih ordena divizijski general Dušan Stefanović i sekretar kancelarije kraljevskih ordena Đorđe Čarapić. Dimenzije: 370 x 500 mm. Inv. br. 33714.

186. Orden sv. Save III. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Sve kao kat. br. 181 - 184 (*Braća Huguenin*), osim lentice koja je uža. Dimenzije: 85 x 52 mm; lentica šir. 40 mm. Inv. br. 1095.

187. Orden sv. Save III. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Kao kat. br. 186 (*Braća Huguenin*). Inv. br. 1107.

188. Orden sv. Save IV. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Portret sv. Save kao kat. br. 181 - 187 (*Braća Huguenin*). Inv. br. 1109.

189. Ordenski znak sv. Save I. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Medaljoni su blago ispušćeni. Ikonografski prikaz sv. Save podudaran je prije opisanim Hugueninovim prikazima, ali vidi se da je medaljon slikala druga ruka. Sv. Sava nosi odjeću koja je nijansirana zelenom bojom. Omofor je bijele boje, obrubljen žutom bojom, s tamnocrvenim grčkim križicima. Slova u evandelju naznačena su samo okomitim erticama. Glava sv. Save zabiljena je: duga crna kosa pada na ramena, a brada je kratko podrezana. Lice je vješto poručeno. Mitra je ooker boje, s tri tamnocrvene točkice. Nimb je ispunjen žutom bojom. Dimenzije: 86 x 51 mm. Inv. br. 1091.

190. Zvijezda Ordena sv. Save I. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Portret sv. Save slikao je isti majstor kao i kat. br. 189 (Hugueninova produkcija), dakle komplet. Dimenzije: 89 x 85 mm. Inv. br. 1092.

191. Orden sv. Save IV. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Portret sv. Save kao kod kat. br. 189 - 190 (*Braća Huguenin*), ali ne tako precizno jer je medaljon ordena 4. stupnja manjih dimenzija. Križić nad krunom je otkinut. Inv. br. 1108.

192. Zvijezda Ordena sv. Save II. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Očigledno Hugueninov proizvod, ali se u detaljima razlikuje od svih dosad opisanih. Medaljoni su izrazito ispušćeni. Boje na portretu sv. Save su tamnije nijanse. Dimenzije: 81 x 77 mm. Inv. br. 1094.

193. Orden sv. Save IV. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Medaljon s portretom sv. Save kao kod kat. br. 192 (*Braća Huguenin*). Dimenzije: 68 x 41,5 mm. Inv. br. 1096.

194. Orden sv. Save V. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Medaljon s portretom sv. Save kao kod kat. br. 192 - 193 (*Braća Huguenin*). Inv. br. 1097.

195. Ordenski znak sv. Save I. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Nema označenog proizvodača, ali radi se o produkciji Franja Sorlinija iz Varaždina. Već na prvi pogled uočava se loša kvaliteta izrade medaljona lica, a pomnijim pretraživanjem detalja s pomoću povećala, i drugih dijelova ordena (grbova Kraljevine Srbije između krakova križa, brojke u medaljonu naličja i dr.). Medaljoni su blago

Kat. br. 184 i 187

ispupčeni. Ikonografski prikaz sv. Save ne razlikuje se od Hugueninova prikaza; sv. Sava drži u lijevoj ruci otvoreno evandelje, a u desnoj ruci žezlo. Medutim, slikar je študio boju, pa je portret blijeđ i neizražajan. Na lijevoj strani tijela odjeća je naglašena plavo-zelenom bojom, a na desnoj strani je bijela, s nekoliko poteza čadavosive boje. Omofor je bijel, s blijeđotuzitim rubovima i smedim križicima. Glava sv. Save osjenčana je čadavo-sivom bojom, tako da nema kontrasta između lica i crne kose s bradom i brkovima. Mitra je blijeđe ooker boje s tri smede točkice, a nimb je svijetložute boje. Dimenzije: 87 x 51 mm; lenta šir. 105 mm. Inv. br. 1117.

196. Ordenski znak sv. Save II. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Kvalitetniji Sorlinijev proizvod, ali još zaostaje za Hugueninovim i Bertrandovim kreacijama. Portret sv. Save je izražajniji; lijevi rukav odjeće zelene je boje, a desni svijetloplave boje. Lice je blago rumene boje. Nimb je žute boje. Dimenzije: 88 x 51 mm; lentica šir. 56 mm. Inv. br. 1112.

197. Zvijezda Ordena sv. Save II. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Sorlinijev proizvod, komplet s kat. br. 196. Dimenzije: 84 x 82 mm. Inv. br. 1113.

198. Orden sv. Save III. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Sorlinijev proizvod. Desni rukav svećeve odjeće je zelene boje, a lijevi rukav sive boje. Lice je čadavo-sive boje. Kvaliteta izrade bolja nego kod kat. br. 195, ali slabija nego kod kat. br. 196. Dimenzije: 87 x 51 mm; lentica šir. 40 mm. Inv. br. 1114.

199. Orden sv. Save IV. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Sorlinijev proizvod. Dimenzije: 70 x 42 mm. Inv. br. 1115.

Kat br. 193

Kat. br. 199

200. Orden sv. Save IV. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Prema svim karakteristikama Sorlinijev proizvod, a i nalazi se u kutiji plave boje u kojoj je natpis: KOVNICA / SORLINI / VARAŽDIN. Inv. br. 1116.

201. Minijatura Ordena sv. Save IV. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Umanjeni orden IV. stupnja. Medaljon s portretom sv. Save visok je samo 4 mm, ali se lijepo razabire otvorena knjiga u lijevoj ruci i žezlo u desnoj ruci. Naglašene su zelena i žuta boja odjeće, pa se očito radi o proizvodu Braće Huguenin. Minijatura se nosila na uskoj vrpci pruženoj kroz kariku. Dimenzije: 26 x 14 mm; vrpca šir. 11 mm. Inv. br. 1101.

202. Minijatura Ordena sv. Save IV. stupnja, 3. oblik (1921 - 1940.)

Kao kat. br. 200, ali bez vrpce. Minijatura se mogla nositi i na lančiću. Dimenzije: 25 x 14 mm. Inv. br. 1110.

203. Minijatura Ordena sv. Save V. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Umanjeni orden V. stupnja. Portret sv. Save kao kod kat. br. 201 - 202 (Huguenin). Dimenzije: 25 x 14 mm. Inv. br. 1102.

204. Minijatura Ordena sv. Save V. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Umanjeni orden 5. stupnja. Portret sv. Save pokazuje sve karakteristike Sorlinijeve produkcije. Dimenzije: 25 x 14 mm. Inv. br. 1111.

205. Mala oznaka Ordena sv. Save II. stupnja

Na obični gumb prišivena je minijaturna vrpca za Orden sv. Save, složena u mašnu s rozetom. Na gumbu je natpis: FOR GENTLEMEN. Mala oznaka nosila se svakodnevno o zapučku kaputa. Dimenzije: promjer gumba 16 mm; vrpca šir. 10 mm; rozeta promjera 10 mm. Inv. br. 1098.

206. Mala oznaka Ordена sv. Save III. stupnja

Na gumbu je prišivena minijaturna vrpca složena u mašnu. Na gumbu je natpis: SOLIDE / ELEGANT. Dimenzije: promjer gumba 16 mm; šir. vrpce 10 mm. Inv. br. 1100.

200. Orden sv. Save IV. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Prema svim karakteristikama Sorlinijev proizvod, a i nalazi se u kutiji plave boje u kojoj je natpis: KOVNICA / SORLINI / VARAŽDIN. Inv. br. 1116.

201. Minijatura Ordena sv. Save IV. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Umanjeni orden IV. stupnja. Medaljon s portretom sv. Save visok je samo 4 mm, ali se lijepo razabire otvorena knjiga u lijevoj ruci i žezlo u desnoj ruci. Naglašene su zelena i žuta boja odjeće, pa se očito radi o proizvodu Braće Huguenin. Minijatura se nosila na uskoj vrpci pruženoj kroz kariku. Dimenzije: 26 x 14 mm; vrpca šir. 11 mm. Inv. br. 1101.

202. Minijatura Ordena sv. Save IV. stupnja, 3. oblik (1921 - 1940.)

Kao kat. br. 200, ali bez vrpce. Minijatura se mogla nositi i na lančiću. Dimenzije: 25 x 14 mm. Inv. br. 1110.

203. Minijatura Ordena sv. Save V. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Umanjeni orden V. stupnja. Portret sv. Save kao kod kat. br. 201 - 202 (Huguenin). Dimenzije: 25 x 14 mm. Inv. br. 1102.

204. Minijatura Ordena sv. Save V. stupnja, 3. oblik (1921 - 1941.)

Umanjeni orden 5. stupnja. Portret sv. Save pokazuje sve karakteristike Sorlinijeve produkcije. Dimenzije: 25 x 14 mm. Inv. br. 1111.

206. Mala oznaka Ordena sv. Save III. stupnja

Na gumbu je prišivena minijaturna vrpca složena u mašnu. Na gumbu je natpis: SOLIDE / ELEGANT. Dimenzije: promjer gumba 16 mm; šir. vrpce 10 mm. Inv. br. 1100.

**Spomenica proglašenja Kraljevine
1882. godine**

Člankom 4. Zakona o ordenima i medaljama od 23. siječnja (4. veljače) 1883. godine utemeljena je "za spomen obnovljenja Kraljevine" posebna medalja s natpisom: "Obnoviocima Srpske Kraljevine blagodarna otadžbina". Prema toj odredbi medalju su trebali dobiti samo kralj, članovi Narodne skupštine i ministri, koji su na dan proglašenja Kraljevine, 22. veljače (6. ožujka) 1882. godine, obnašali spomenute funkcije.

Medalja je precizno opisana Propisom o obliku i nošenju kraljevskih ordena, od 16. (28.) veljače 1883. godine. Prema članku 4. Propisa, medalja je srebrna, okrugla, promjera 22 mm. Oko nje se nalazi srebrni lovovor vijenac širine 5 mm. Na vrhu medalje, na mjestu gdje se sastaje vijenac, srebrni je dvoglavi orao s poloutvorenim krilima. Obje orlove glave dodiruju kraljevsku krunu koja ima na vrhu kariku za vrpco. Propisana visina orla s krunom je 26 mm. Na licu medalje nalazi se državni grb Kraljevine Srbije, a na naličju natpis u četiri reda: ОБНОВИОЦИМА / СРПСКЕ КРАЉЕВИНЕ / БЛАГОДАРНА / ОТАЦБИНА. Ukupna visina

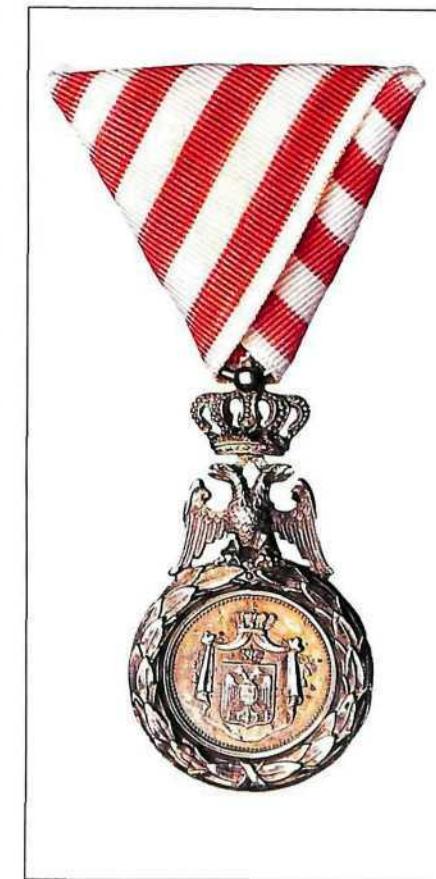
medalje je 68 mm. Vrpe je trokutasta, s naizmjenično poredanim crvenim i bijelim prugama (četiri crvene i tri bijele pruge) i užim bijelim prugama uz rub. Širina crvenih i bijelih pruga je ista: 5 mm, a bijele pruge uz rub široke su 1,5 mm. Ukupna širina vrpce je 38 mm. Propisom nije određeno na kojoj će se strani prsa medalja nositi.

Medalje su naručene i izradene u bečkoj medaljerskoj radionici *Rothe & Neffe* i vrlo su rijetke.¹

L iter atura

Zakon i Uredba o ordenima i medaljama, Beograd 1883., str. 2, 18, 20; M. Gritzner, *Handbuch der Ritter und Verdienst Orden aller Kulturstaaten der Welt*, 1. izdanje: Leipzig 1893., 2. izdanje: Graz 1962., str. 500 - 501; L. J. Trost, *Die Ritter und Verdienst Orden, Ehrenzeichen und Medaillen aller Souveräne und Staaten*, Leipzig-Wien 1910., str. 174; M. Piletić, *Odlikanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941)* iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 66.

¹M. Piletić, n. dj., str. 66.

Kat. br. 208

Medalja za vojničke vrline

Srbiju nije toliko uzdrmalo Hristićev raspisano skupštine 22. rujna (4. listopada) 1883. koliko provedba prije donesenog zakona o razoružanju Narodne vojske. Kako se, prema Pašićevim rječima, "Srbin radije rastaje s glavom i dušom nego s oružjem"¹, razoružanje je naišlo na jak otpor, osobito u istočnoj Srbiji. Otpor je poticala i Radikalna stranka člancima u tisku i agitacijom po selima. Buna je počela u Timočkoj krajini. Stoga je 21. listopada (2. studenoga) 1883. proglašeno izvanredno stanje i prijeki sud u crnoriječkom okrugu, a nekoliko dana kasnije i u banjskom sredu aleksinačkog okruga, Aleksincu i moravskom sredu aleksinačkog okruga.

Buna je bila ugušena za desetak dana. Naoružana topovima i modernijim puškama, stajaća vojska probila je pobunjeničku blokadu i osvojila Knjaževac i Aleksinac bez većih gubitaka. Presudom prijekog suda u Zaječaru osuđene su na smrt 94 osobe, na robiju 567, na zatočenje 5, a na zatvor 68 osoba. Mnogi osuđenici pobjegli su prije hapšenja, među njima i Nikola Pašić. Od osuđenih na smrt strijeljano je dvadeset voda bune; ostalima je smrtna kazna zamijenjena robijom. Trošak ugušenja bune stavljen je na teret pobunjenim krajevima.

Kralj Milan mislio je da je ugušenje Timočke bune njegov veliki moralni i politički uspjeh. Prije nije bio siguran u držanje vojske; sada se uvjerio da se na nju može osloniti.² Potpora vojske u odsudnim trenucima neobično je važna svakom vladaru koji ne mari za parlamentarnu demokraciju i javno mnjenje.

Lojalno držanje vojske bilo je povod da se ukazom od 21. prosinca 1883. (2. siječnja 1884.)³ osnuje novo vojno odlikovanje - Medalja za vojničke vrline - koja se dodjeljivala "vojnicima kraljevsko-srpske vojske stalnog kadra ili rezerve, za osvedočene usluge Kralju i otadžbini, ili za vanredno odličnu i revnosnu službu u vreme mirno, vanredno ili ratno uopšte, na predlog kancelara Kraljevskih Ordena ili vojenog ministra, i po sopstvenom blagovoljenju Kraljevom" (članak 2. Ukaza).

Prema članku 1. Ukaza medalja je izradena od bronce, okrugla, promjera 34 mm i "jednaka za sve činove u vojsci". Na licu je natpis u tri reda: 3A / ВОЈНИЧКЕ / ВРЛИНЕ, okružen vijencem od lovorova (lijevo) i hrastova (desno) lišća. Na naličju je državni grb Kraljevine Srbije. S obje strane medalje nalazi se uz rub niz sićušnih kuglica. Iznad medalje je suspender u obliku hrastova vijenca, na koji je pričvršćena peterokutasta vrpca. Vrpca bi prema propisu trebala biti široka 35 mm, ali je najčešće malo šira. Vrpca je prugasta s naizmjence poređanim bijelim i plavim prugama. Rubne pruge su bijele boje, širine 1 mm, dok su sljedeće plavo-bijele (četiri plave i tri bijele) pruge širine 5 mm.

Odlikovane osobe dobivale su uz medalju i uvjerenje koje je potpisivao kancelar Kraljevskih ordena. Za nošenje medalje plaćala se zakonom propisana taksa. Nakon smrti nositelja odlikovanja, medalja je ostajala obitelji.

Medalja za vojničke vrline dodjeljivala se ne samo u Kraljevini Srbiji nego i u Kraljevini SHS (Jugoslaviji), od 1883. do 1941. godine. U tom razdoblju medalja je kovana kod nepoznatog medaljara u Beču, Arthusa Bertranda u Parizu i *Huguenin Frères Co.* u Le Locleu.

Literatura

Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka (S. Stanojevića). IV. knjiga, Zagreb 1929., str. 802 - 804; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 57.

¹S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knjiga III., "Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kona", Beograd 1934., str. 118.

²Isto, str. 146.

³Zbornik zakona i uredaba ... XXXIX, str. 302 - 303.

210. Medalja za vojničke vrline (1883 - 1914?)
Medalja je iskovana od mjeđi. Bez signature. Vjenac na licu sastoji se od ravnomjerno izmiješanog lovorova i hrastova lišća. Na krajevima obiju grančice je hrastovo lišće. Na naličju, grb Kraljevine Srbije zauzima sredinu medalje. Dimenzije: 53 x 34 mm; vrpca šir. 39 mm. Inv. br. 912.

214. Medalja za vojničke vrline (1914 - 1921?)
Medalja je izradena od pozlaćene bronce. Bez signature. Vjenac na licu sastoji se od izmiješanog lovorova i hrastova lišća. Grb Kraljevine Srbije na naličju zauzima čitavu površinu medalje. Inv. br. 913.

215. Medalja za vojničke vrline (1921 - 1941.)
Medalja je izradena od pozlaćene bronce. Na licu je sićušna signatura: Huguenin. Vjenac se sastoji od lovoroze (lijevo) i hrastove (desno) grančice. Grb na naličju je srednje veličine. Dimenzije: 53 x 34 mm. Inv. br. 914.

216. Medalja za vojničke vrline, s oznakom ponovnog odlikovanja na vrpci (1921 - 1941.)
Kao kat. br. 215 (Huguenin), ali s lovorovom grančicom na vrpci. Inv. br. 915.

217. Medalja za vojničke vrline (1921 - 1941.)
Lice i naličje komponirani su kao kod kat. br. 215, uz razlike u detaljima koje upućuju na drugi kalup. Bez signature. Inv. br. 32863.

Kat. br. 211

Medalja za usluge kraljevom domu

Vjerojatno na samom početku vladavine kralja Milana I. Obrenovića uvedena je Medalja za usluge kraljevom domu, koja se dodjeljivala kao dvorsko odlikovanje. Medalja nije utemeljena nekim zakonom ili propisom, tako da njezina namjena nije ničim ograničena. Medalji za usluge kraljevom domu prethodila je izrada Medalje za usluge kneževom domu. Budući da se jedini sačuvani primjerak takve medalje nalazi samo u privatnoj zbirci R. Stolice u Beogradu, preuranjen je zaključak da je i Medalja za usluge kneževom domu imala četiri stupnja.¹

Medalja za usluge kneževom domu izrađena je od pozlaćenog srebra.² Iznad medalje nalazi se kneževska kruna, s prednje strane crveno emajlirana, a straga neemajlirana. Na licu medalje prikazan je kneževski grb Obrenovića: štit podsjeća na zaobljeno cirilsko slovo Ж, odnosno kombinacija je grčkog i zaobljenog Andrijina

križa. Okomiti krak križa u obliku mača presijeca vodoravni krak križa koji nosi godine: 1389 / 1815. Štit leži na grbovnom zastoru od hermelina i crvenog baršuna, s kneževskom krunom. Kompoziciju uokviruje četverolisni porub s geslom: TEM. / PUS ET / MEUM / IUS. Na naličju je natpis u četiri reda: 3A / УСЛУГЕ / КЊАЖЕВОМ / ДОМУ, ispod njega petokraka zvjezdica, a sve uokvireno četverolisnim porubom. Medalja za usluge kraljevom domu nastala je odmah nakon Medalje za usluge kneževom domu, nakon proglašenja Kraljevine Srbije. Dijeli se u četiri stupnja:

- I. stupanj - zlatna (pozlaćena) medalja s krunom.
- II. stupanj - zlatna (pozlaćena) medalja bez krune.
- III. stupanj - srebrna medalja s krunom.
- IV. stupanj - srebrna medalja bez krune.

Medalja za usluge kraljevom domu mijenjala je s vremenom svoj izgled. Razlikujemo šest osnovnih oblika:

- oblik: na licu Medalje za usluge kraljevom domu nalazi se kraljevski grb Obrenovića: dvoglavi bijeli orao na zastoru od hermelina i crvenog baršuna, s kraljevskom krunom. Grb je uokviren četverolisnim porubom. Geslo i njegova kompozicija ostali su isti: TEM. / PUS ET / MEUM / IUS. Na naličju se nalazi natpis u četiri reda: ЗА / УСЛУГЕ / КРАЉЕВОМ / ДОМУ. U donjem dijelu medalje je petokraka zvjezdica. Natpis i zvjezdica uokvireni su četverolisnim porubom. Medalje za usluge kraljevom domu takva oblika dodjeljivale su se za vladavine kralja Milana I. (1882 - 1889.). Njegov sin Aleksandar I. Obrenović (1889 - 1903.) dodjeljivao je medalje sljedećeg oblika:
- oblik: s lica medalje izbačen je četverolisni ukras sa spomenutim geslom, koje je zamijenjeno novim: ВРЕМЕ И МОЕ ПРАВО. Geslo se nalazi na vijugavoj traci ispod grba. Heraldički gledano, grb nije doživio bitne promjene, osim što je prijašnji poloukrugli (španjolski) štit u grbu zamjenjen gotičkim štitom. Na medalji se grb Aleksandra I. razlikuje od grba Milana I. i po tome što je grbovni zastor mnogo širi, ali i u drugim sitnim detaljima. Na naličju Medalje za usluge kraljevom domu iz vremena Aleksandra I. zadržan je natpis: ЗА / УСЛУГЕ / КРАЉЕВОМ / ДОМУ, ali su izbačeni trolisni ukrasni okvir i zvjezdica. Natpis je isписан ukrašenijim, ali manje izražajnim slovima. Medalje tog vremena izradivali su G. A. Scheid koji je ostavio svoje inicijale na obodu medalja (G. A. S.) i za sada nepoznati A. F.
- oblik: promjenom dinastije u Srbiji 1903. godine, Medalja za usluge kraljevom domu dobila je novi grb Karađorđevića: unutar grbovnog zastora dva muškarca u narodnim nošnjama i sa zastavama u rukama naslanjaju se na srpski kraljevski grb, u čiji je štit s križem i ognjilima upisana godina početka Prvoga srpskog ustanka (1804.). U donjem dijelu grbovnog

¹M. Piletić, n. dj., str. 66 - 67., zaključila je da je, analogno Medalji za usluge kraljevom domu, i Medalja za usluge kneževom domu imala četiri stupnja. Međutim, to će se moći reći sa sigurnošću tek kada se nadu komparativni primjeri. Do tada je upitno nije li sačuvani primjerak iz zbirke R. Stolice neprihvaćena ili nikad dodijeljena verzija odlikovanja. Ako je medalja izradena u vrijeme proglašenja Srbije kraljevinom, nije mogla biti prihvaćena zbog grba i natpisa koje je trebalo mijenjati.

²Opis medalje dajem prema opisu M. Piletić, n. dj., str. 66 - 67., i fotografiji u boji objavljenoj između str. 80. i 81.

³Prije sam (B. Prister, Odlikovanja, KMZ XXI, str. 150 - 153), u nedostatku literature i komparativnog materijala, pogrešno zaključio, da su za Kraljevine SHS (1921 - 1929) kolale Medalje

zastora nalazi se geslo Petra I. Karađorđevića: SPES MIHI PRIMA DEUS. Naličje medalje ostalo je ne-promijenjeno. G. A. Scheid nastavio je izradivati medalje sve do 1914. godine, a zatim je posao preuzeo Arthur Bertrand iz Pariza.

- oblik: u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca temeljito je izmijenjen oblik Medalje za usluge kraljevom domu. Na licu je prikazana vladareva glava u lijevom profilu, okružena (latiničnim!) natpisom: ALEKSANDAR I. KRALJ SRBA HRVATA I SLOVENACA. Na naličju je grb kraljevskog doma Kraljevine SHS, okružen natpisom: ZA USLUGE / KRALJEVOM DOMU. Natpsi na licu i naličju ispisani su iskićenim slovima. Grb se sastoji od štita razdijeljenog u tri polja: lijevo srpski grb (križ s četiri ognjila), desno hrvatski grb, dolje grb Kranjske (orao u poletu). Grb je okružen starom bizantskom krunom Nemanjića i ogrlicom Ordena kneza Lazara. Tvorac ove medalje poznati je kipar i medaljer Đorđe Jovanović (1861 - 1953.).
- oblik: nakon proglašenja Kraljevine Jugoslavije 1929. godine, izmijenjen je natpis na licu Medalje za usluge kraljevom domu. Glava vladara u lijevom profilu ostala je ista, ali s natpisom: ALEKSANDAR I. KRALJ JUGOSLAVIJE. Ispod glave je oznaka proizvođača; na nekim primjerima: Kovnica A. D., a na drugima šestokraka zvjezdica. Na naličju je grb kraljevskog doma Kraljevine Jugoslavije (istи kao i Kraljevine SHS), okružen natpisom: ZA USLUGE / KRALJEVOM DOMU.
- oblik: poslije smrti kralja Aleksandra I. 1934. godine, za vladanja namjesnika kneza Pavla, Medalja za usluge kraljevom domu ponovno je izmijenjena.³ Kod I. i III. stupnja nalazi se iznad medalje kruna Nemanjića s dva lančića koji slobodno vise. Na licu medalje prikazan je grb kraljevskog doma Kraljevine Jugoslavije. Na naličju je natpis u četiri reda: ЗА / УСЛУГЕ / КРАЉЕВОМ / ДОМУ.

za usluge kraljevom domu s grbom kraljevskog doma Kraljevine SHS na licu i natpisom na naličju, a od 1929. g., nakon proglašenja Kraljevine Jugoslavije do 1941. g., medalje s glavom vladara i natpisom: Aleksandar I. Kralj Jugoslavije. Iz brošure *Grbovi, zastave, drugi državni amblemi i zvanični znaci Kraljevine Jugoslavije*, Beograd 1936., str. 13., Tab. XIII., do koje sam tek kasnije došao, vidi se da je 1936. godine, dakle nakon smrti kralja Aleksandra I. (1934.), bila u optjecaju medalja s grbom kraljeva doma Kraljevine SHS i Jugoslavije na licu, a ne ona s likom kralja Aleksandra I. Izgleda da su Medalje za usluge kraljevom domu iz vremena Kraljevine SHS veoma rijetke: Vojni muzej nema ništa jednog primjera jer ih M. Piletić ne spominje u katalogu zbirke. Ni Hrvatski povjesni muzej u Zagrebu nije imao ni jedan komad, a u Zbirici Malinar nalazi se samo Medalja za usluge kraljevom domu II. stupnja.

L i t e r a t u r a

L. J. Trost, Die Ritter und Verdienst Orden, Ehrenzeichen und Medaillen aller Souveräne und Staaten, Leipzig-Wien 1910., str. 175; *Grbovi, zastave, drugi državni amblemi i zvanični znaci Kraljevine Jugoslavije*, izdanje Ministarstva trgovine i industrije, Beograd 1936., Tab. XIII; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 66 - 67.

Kat. br. 218

Kat. br. 220

Kat. br. 222

218. Medalja za usluge kraljevom domu I. stupnja, 1. oblik (1882 - 1889.)

Medalja je iskovana od srebra i pozlaćena. Iznad medalje je kruna. Dimenzije: 49 x 31 mm; vrpca šir. 39 mm. Inv. br. 1564.

219. Medalja za usluge kraljevom domu II. stupnja, 1. oblik (1882 - 1889.)

Medalja je iskovana od srebra i pozlaćena. Pozlata se jedva razabire. Bez krune iznad medalje. Dimenzije: medalja promjera 31 mm. Inv. br. 1565.

220. Medalja za usluge kraljevom domu III. stupnja, 2. oblik (1889 - 1903.)

Medalja je iskovana od srebra. Iznad medalje je kruna. Na karićici je otisнутa signatura: G. A. Scheid. Inv. br. 1566.

221. Medalja za usluge kraljevom domu I. stupnja, 3. oblik (1903 - 1921.)

Medalja je iskovana od bronce i pozlaćena. Bez signature. Dimenzije: 49 x 32 mm. Inv. br. 1561.

222. Medalja za usluge kraljevom domu II. stupnja, 3. oblik (1903 - 1921.)

Kao kat. br. 220, samo bez krune. Dimenzije: medalja je promjera 30 mm. Inv. br. 1559.

223. Medalja za usluge kraljevom domu II. stupnja, 3. oblik (1903 - 1921.)

Kao kat. br. 221, ali izradeno u drugom kalupu. Dimenzije: medalja je promjera 32 mm. Inv. br. 1562.

224. Medalja za usluge kraljevom domu III. stupnja, 3. oblik (1903 - 1921.)

Medalja je iskovana od posrebrene bronce. Posrebrenje je slabo očuvano. Iznad medalje je kruna. Dimenzije: 49 x 32 mm. Inv. br. 1558.

225. Medalja za usluge kraljevom domu III. stupnja, 3. oblik (1903 - 1921.)

Kao kat. br. 223. Posrebrenje se jedva nazire. Inv. br. 1557.

226. Medalja za usluge kraljevom domu IV. stupnja, 3. oblik (1903 - 1921.)

Medalja je iskovana od bronce i posrebrena. Bez krune. Dimenzije: medalja promjera 30 mm. Inv. br. 1563.

Kat br. 229

227. Medalja za usluge kraljevom domu IV. stupnja, 3. oblik (1903 - 1921.)

Kao kat. br. 225, ali kovano u drugom kalupu. Posrebrenje je slabo očuvano. Dimenzije: medalja promjera 32 mm. Inv. br. 1560.

228. Medalja za usluge kraljevom domu II. stupnja, 4. oblik (1921 - 1929.)

Medalja je iskovana od bronce i pozlaćena. Bez krune. Dimenzije: medalja je promjera 32 mm. Inv. br. 969.

229. Medalja za usluge kraljevom domu II. stupnja, 4. oblik (1921 - 1929.)

Kao kat. br. 227. Inv. br. 970.

230. Minijatura Medalje za usluge kraljevom domu III. stupnja, 4. oblik (1921 - 1929.)

Minijatura je iskovana od srebra. Na karićići signatura: F. S. (Fran Sorlini, Varaždin). Dimenzije: 23 x 14 mm. Inv. br. 971.

231. Minijatura Medalje za usluge kraljevom domu IV. stupnja, 4. oblik (1921 - 1929.)

Minijatura je iskovana od bronce i posrebrena. Na karićići signatura: F. S. (Fran Sorlini). Dimenzije: minijatura je promjera 14 mm. Inv. br. 972.

232. Minijatura Medalje za usluge kraljevom domu IV. stupnja, 4. oblik (1921 - 1929.)

Kao 230, samo bez signature proizvođača. Inv. br. 2475.

233. Diploma o odlikovanju dvorskog slastičara Petra Jovanovića Medaljom za usluge kraljevom domu IV. stupnja (1922.)

Odlikovanje je dodijelio kralj Aleksandar I., na prijedlog maršala dvora pukovnika Damjanovića koji je potpisao diplomu. Diploma i odlikovanje

Kat br. 236

238. Medalja za usluge kraljevom domu IV. stupnja, 5. oblik (1929 - 1934.)

Medalja je iskovana od bronce i posrebrena. Bez krune. Ispod kraljeve glave je oznaka: KOVNIČA A. D. Inv. br. 993.

239. Medalja za usluge kraljevom domu IV. stupnja, 5. oblik (1929 - 1934.)

Kao kat. br. 238; posrebrenje je u lošem stanju. Ispod kraljeve glave oznaka: KOVNIČA A. D. Inv. br. 996.

240. Medalja za usluge kraljevom domu IV. stupnja, 5. oblik (1929 - 1934.)

Medalja je iskovana od bronce i poniklana. Ispod kraljeve glave oznaka: KOVNIČA A. D. Inv. br. 32864.

241. Diploma o odlikovanju žandarmerijskog kaplara Medaljom za usluge kraljevom domu IV. stupnja (1934.)

Odlikovanje s diplomom dodijelio je kralj Aleksandar I. na prijedlog maršala dvora, koji je potpisao diplomu (potpis nečitljiv). Vrsta zasluga nije navedena. Diploma je sastavljena 9. siječnja 1934. godine u Beogradu. Tiskana je na papiru slabije kvalitete. Oblikovana je kao prije opisana diploma slastičara Petra Jovanovića, samo s reprodukcijom 5. oblike medalje (glava kralja Aleksandra u ljevom profilu). Autor dizajna diplome je Dorde Čarapić. Naziv tiskare nije čitljiv. Dimenzije: 391 x 256 mm. Inv. br. 32859.

242. Medalja za usluge kraljevom domu s krunom, 5. oblik (1929 - 1934.)

Medalja je izradena od bronce i patinirana, što je protivno propisu. Nije ni pozlaćena niti posrebrena, pa se ne može odrediti stupanj. Ispod kraljeve glave oznaka: KOVNIČA A. D. Inv. br. 991.

243. Medalja za usluge kraljevom domu II. stupnja, 5. oblik (1929 - 1934.)

Medalja je iskovana od bronce i pozlaćena. Iznad medalje je kruna. Ispod glave kralja Aleksandra I. Karadordevića je oznaka: KOVNIČA A. D. (Kovnica Akcionarskog društva u Beogradu). Dimenzije: 54 x 32 mm. Inv. br. 989.

244. Medalja za usluge kraljevom domu III. stupnja, 5. oblik (1929 - 1934.)

Medalja je iskovana od bronce i posrebrena. S krunom. Ispod kraljeve glave je šestokraka zvjezdica. Dimenzije: 53 x 32 mm. Inv. br. 984.

245. Medalja za usluge kraljevom domu III. stupnja, 5. oblik (1929 - 1934.)

Medalja je iskovana od bronce i poniklana. Ispod kraljeve glave je šestokraka zvjezdica. Raspored riječi i kraljev portret kao kod kat. br. 197 - 198. Inv. br. 983.

246. Medalja za usluge kraljevom domu IV. stupnja, 5. oblik (1929 - 1934.)

Medalja je iskovana od bronce i posrebrena. Bez krune. Ispod kraljeve glave je šestokraka zvjezdica. Raspored riječi i kraljev portret kao kod kat. br. 197 - 199. Ušica je kuglasta. Inv. br. 987.

247. Medalja za usluge kraljevom domu s krunom, 5. oblik (1929 - 1934.)

Medalja je iskovana od bronce i patinirana. Ispod kraljeve glave je šestokraka zvjezdica. Raspored riječi natpisa i oblikovanje kraljeva portreta kao kod kat. br. 243 - 246. Inv. br. 985.

248. Medalja za usluge kraljevom domu II. stupnja, 5. oblik (1929 - 1934.)

Medalja je iskovana od bronce i pozlaćena. Bez krune. Ispod kraljeve glave je šestokraka zvjezdica. Medalja se u detaljima razlikuje od medalja pod kat. br. 243 - 247, što upućuje na kovanje u drugom kalupu. Raspored riječi natpisa i kraljev portret na licu medalje su drukčiji. Razmak između riječi natpisa je manji, pa je i razmak između početnog i završnog slova natpisa veći. Ušica je kuglasta. Dimenzije: medalja je promjera 32.5 mm. Inv. br. 979.

249. Medalja za usluge kraljevom domu III. stupnja, 5. oblik (1929 - 1934.)

Medalja je iskovana od bronce i posrebrena. Iznad medalje je kruna Nemanjića s lančićima. Bez signature. Dimenzije: 48 x 32 mm. Inv. br. 980.

250. Medalja za usluge kraljevom domu III. stupnja, 5. oblik (1929 - 1934.)

Medalja je iskovana od bronce i poniklana. Ispod kraljeve glave je šestokraka zvjezdica. Raspored riječi i kraljev portret kao kod kat. br. 248 - 249. Inv. br. 981.

251. Medalja za usluge kraljevom domu IV. stupnja, 5. oblik (1929 - 1934.)

Medalja je iskovana od bronce i posrebrena. Bez

krune. Ispod kraljeve glave je šestokraka zvjezdica. Raspored riječi i kraljev portret kao kod kat. br. 248 - 250. Ušica je izradena od žice. Inv. br. 977.

252. Medalja za usluge kraljevom domu IV. stupnja, 5. oblik (1929 - 1934.)

Medalja je iskovana od bronce i poniklana. Bez krune. Ispod kraljeve glave je šestokraka zvjezdica. Ušica je izradena od žice. Raspored riječi kao kod kat. br. 248 - 251, ali su slova vitkija. Inv. br. 978.

253. Medalja za usluge kraljevom domu s krunom, 5. oblik (1929 - 1934.)

Medalja je iskovana od bronce i patinirana. Ispod kraljeve glave je šestokraka zvjezdica. Raspored riječi natpisa i oblikovanje kraljeva portreta kao kod kat. br. 248 - 251. Inv. br. 982.

254. Medalja za usluge kraljevom domu I. stupnja, 6. oblik (1934 - 1941.)

Medalja je iskovana od bronce i pozlaćena. Iznad medalje je kruna Nemanjića s lančićima. Bez signature. Dimenzije: 48 x 32 mm. Inv. br. 973.

255. Medalja za usluge kraljevom domu III. stupnja, 6. oblik (1934 - 1939.)

Medalja je iskovana od bronce i posrebrena. Iznad medalje je kruna. Inv. br. 974.

256. Medalja za usluge kraljevom domu IV. stupnja, 6. oblik (1934 - 1939.)

Medalja je iskovana od bronce i posrebrena. Bez krune. Ušica je kuglasta. Dimenzije: medalja je promjera 32 mm. Inv. br. 976.

Kat. br. 254

dalja dobrom nišandžiji obnovljena je Propisom Ministarstva vojske i mornarice od 21. lipnja 1927. godine.³ Medalja dobrom nišandžiji iz 1927. godine ima na licu prikazan top u pejsazu (bez topnika), uokviren vijencem od lovoroze (lijevo) i hrastove (desno) grančice. Na naličju je streljačka meta, uokvirena u gornjoj polovici ciriličnim, a u donjoj polovici medalje latiničnim natpisom: ДОБРОМ НИШАНЦИЈИ / DOBROM NIŠANDŽIJI. Medalja je kovana od mjedi, promjera 37 mm, a nosila se na vrpci u bojama jugoslavenske zastave: plavo-bijelo-crveno.

Posljednjom izmjenom od 15. lipnja 1940. godine, natpis na naličju ostao je cirilični i latinični, ali je smješten u kartušu u dva reda te je propisana nova vrpca svjetloplavе boje.⁴

Medalja dobrom strijelcu obnovljena je 26. siječnja 1938. godine.⁵ Na licu su i dalje streljačka meta i ukrižene puške s bajunetama te kraljevska kruna, ali je vijenac sastavljen od dviju lovorozih grančica. Na naličju, u kartuši iza koje proviruju sunčeve zrake, nalazi se cirilični i latinični natpis: ДОБРОМ СТРЕЛЦУ / DOBROM STRELСU.

Medalja se nosila na trokutnoj vrpci u bojama jugoslavenske zastave. Propisom od 17. veljače 1940. godine⁶ ta je vrpca zamjenjena vrpcom plave boje.

Literatura

J. Švajcer, Odlikovanja in znaki na Slovenskem. Pokrajinski muzej Maribor, Maribor 1978., str. 43; Ordenje, medalje Srbije i Crne Gore iz zbirke Marka Popovića, Beograd 1979., str. 11; B. Prister, Odlikovanja. Povijesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 163 - 165; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 58, 161.

263. Medalja dobrom strijelcu - 3. model, varijanta (1921? - 1941.)

Kao prije, uz neznatne razlike u detaljima. Naličje kao kat. br. 266, ali je lice drukčije. Bajunete na puškama su modernijeg oblika; leže na krajevima lovoroza vijenca, koji dotiče krunu. Inv. br. 948.

264. Medalja dobrom strijelcu - 3. model, varijanta (1921? - 1941.)

Medalja je većih dimenzija, kruna na licu i kartuša na naličju drukčije su oblikovani. Ušica je od savinute žice, poprečno zalemnjena na medalju. Dimenzije: 42 x 37 mm. Inv. br. 946.

265. Medalja dobrom strijelcu - 3. model, varijanta (1921? - 1941.)

Lice kao prije, ali se na naličju, iza kartuše s natpisom, stidljivo promalja sunce sa stiliziranim ljiljanima i zrakama. Osim toga, lijeva i desna strana kartuše završavaju stiliziranim ljiljanima. Inv. br. 931.

266. Medalja dobrom strijelcu - 3. model, varijanta (1921? - 1941.)

Lice kao prije, ali je kartuša s natpisom (na naličju) drukčije oblikovana; kraća je ali viša, s naglašeno zavinutim krajevima. Sunce naglašeno izrana iza kartuše. Inv. br. 941.

271. Medalja dobrom strijelcu - 3. model, varijanta (1921? - 1941.)

Naličje kao kat. br. 270; kruna na licu je drukčija. Inv. br. 934.

267. Medalja dobrom strijelcu - 3. model, varijanta (1921? - 1941.)

Naličje kao kat. br. 266, ali je lice drukčije. Bajunete na puškama su modernijeg oblika; leže na krajevima lovoroza vijenca, koji dotiče krunu. Inv. br. 944.

268. Medalja dobrom strijelcu - 3. model, varijanta (1921? - 1941.)

Kundaci pušaka približili su se; bajunete su modernijeg oblika. Lovorov vijenac je otvoren, ne dotiče bajunete. Na naličju, sunce ima potpuno okrugao oblik i naglašenje izranja iza kartuše. Stilizirani ljiljani kao prije. Inv. br. 933.

269. Medalja dobrom strijelcu - 3. model, varijanta (1921? - 1941.)

Kao kat. br. 268, ali je kruna na licu drukčija. Inv. br. 947.

270. Medalja dobrom strijelcu - 3. model, varijanta (1921? - 1941.)

Lice kao prije, ali je kartuša s natpisom (na naličju) drukčije oblikovana; kraća je ali viša, s naglašeno zavinutim krajevima. Sunce naglašeno izrana iza kartuše. Inv. br. 941.

Kat. br. 260

Kat. br. 257

257. Medalja dobrom nišandžiji - 1. model (1883.)

Medalja je kovana od željeza i brunirana. Ušica je predimenzionirana; kovana je s medaljom. Na licu je prikazan top s topnikom. Natpis na naličju je cirilični. Dimenzije: 44 x 36 mm. Inv. br. 1542.

258. Medalja dobrom nišandžiji - 3. model (1921? - 1941.)

Medalja je kovana od mjedi. Ušica je kuglasta, zalemnjena na medalju. Na licu je prikazan top u pejsazu. Natpis na naličju uokviruje streljačku metu; pisani su latiničicom i ciriličicom. Dimenzije: 43 x 37 mm. Inv. br. 953.

259. Medalja dobrom nišandžiji - 3. model, varijanta (1921? - 1941.)

Ušica je od žice, poprečno je zalemnjena na medalju. Medalja je kao pod br. 258, ali se vidi da je kovana u drugom kalupu. Dimenzije: 42 x 39 mm. Inv. br. 954.

260. Medalja dobrom strijelcu - 2. model (1903? - 1921?)

Medalja je kovana od mjedi. Ukržene puške s bajunetama (na licu) okrenute su s okidačima na gore. Natpis na naličju je cirilični. Dimenzije: 42 x 36 mm. Inv. br. 1541.

261. Medalja dobrom strijelcu - 3. model (1921? - 1941.)

Medalja je kovana od mjedi. Ukržene puške s bajunetama okrenute su s okidačima na dolje. Vrijenac je sastavljen od dviju lovorozih grančica. Na naličju, natpis u kartuši je cirilični i latinični. Dimenzije: 40,5 x 35 mm. Inv. br. 932.

262. Medalja dobrom strijelcu - 3. model, varijanta (1921? - 1941.)

Kao kat. br. 261, ali kovano u drugom kalupu. Drukčija kruna na licu, ostalo isto. Inv. br. 936.

Medalja za hrabrost iz 1885. (1886) godine

Ujedinjenje Istočne Rumelije s Bugarskom 18. rujna 1885. godine bilo je otvorena prijetnja srpskim interesima na Balkanu. Kralj Milan je odmah sagledao sve aspekte novonastale situacije i zaključio da je ravnoteža uspostavljena Berlinskim kongresom ozbiljno poremećena stvaranjem velike Bugarske, koja se neće zadovoljiti samo Istočnom Rumelijom, nego računa i na Makedoniju. Pokretač akcije ujedinjenja Bugarske bila je Rusija, čije je pokroviteljstvo Milan definitivno napustio 1881. godine, potpisivanjem Tajne konvencije. S druge strane, Rusija nije bila naklonjena niti bugarskom knezu Aleksandru Battenbergu, koji se protivio jačanju njezina utjecaja na Balkanu. Austrija je podupirala i srpskog i bugarskog vladara, i nastojala prebroditi krizu mirnim putem.

Kralj Milan je odlučio da se Srbija mora oduprijeti jačanju Bugarske, u krajnjem slučaju i vojnim putem.¹ Stoga je naredio mobilizaciju vojske i sazvao Narodnu

skupštinu radi odobrenja ratnih kredita. Premda Milan nije objasnio zbog čega i protiv koga sprema rat, Skupština je odobrila sve vladine prijedloge. Međutim, Skupštini kao ni javnosti nije bilo do rata, a najmanje s Bugarskom. Tradicionalni egzistencijalni srpski protivnik bila je Turska, a u duhovnom smislu Austro-Ugarska, pa im se Bugarska nikako nije uklapala u listu neprijateljskih država. Kralj Milan nije zamišljao rat protiv Bugara kao rat u kojem će osvojiti dio njihova teritorija, nego je htio osuđiti ujedinjenje Bugarske; vratiti *status quo ante* i pokazati da se na Balkanu ne mogu događati stvari bez njegova pristanka.²

Austro-Ugarska diplomacija odgovarala je Milana od te zamisli i obećala mu da će za Srbiju izboriti teritorijalnu naknadu: vidinski ili trnski kraj; možda i oboje. Kralj Milan je pristao na austro-ugarski prijedlog, respektirajući važan vojnostrateški položaj Trna i Vidina. Međutim, Austro-Ugarska nije uspjela nagovoriti

Rusiju i Njemačku na teritorijalne ustupke Srbiji i tako je ozbiljno narušila autoritet kralja Milana. Poslije su se u diplomatsku igru uključile Engleska i Turska, ali ne u prilog Srbiji, pa je kralj Milan, ponižen i uvrijeden držanjem sile, objavio 14. studenoga 1885. rat Bugarskoj. Kao povod ratu uzeta je tobožnja bugarska povreda srpske granice.

Srbija je ušla u rat nespremna u diplomatskom, finansijskom i vojnog pogledu. Europske države nisu poduprle taj rat; Srbija nije sklopila niti jedan savez protiv Bugarske. U državnoj kasi bilo je samo 60.000 dinara i rat je trebalo financirati zajmom. Vojska nije bila spremna, jer se nalazila u fazi reorganizacije, a naoružanje je bilo nedovoljno. Ratni plan imao je niz nedostataka; uglavnom je bio zastario, jer se temeljio na situaciji koja je vrijedila tri tjedna prije objave rata. Da se ratni plan odmah primijenio, srpska bi vojska lako ušla u Sofiju; ovako su Bugari dobili na vremenu, pregrupirali vojsku i spremni dočekali početak rata. Linija bojišta raširila se na oko 300 km granice i srpska je vojska presporo ulazila u bugarski teritorij. Premda nisu nailazili na ozbiljan otpor, Srbi su prvog dana rata osvojili samo nekoliko kilometara zemljišta. Stoga im je trebalo tri dana da stignu nadomak Slivnice, od koje je vodio put u Sofiju. Dana 17. studenoga zametnula se bitka za Slivnicu, koja se vodila sve do mraka. Srpska vojska pretrpjela je dvostruko veće gubitke od bugarske vojske, a stanje se nije izmijenilo.

Kralj Milan, koji je neposredno pratio bitku, počeo je shvaćati u što se upustio te da rat s Bugarima nije opretna. Sljedeća dva dana Bugari su pojačavali svoje redove svježim snagama, dok je srpska vojska vodila beznačajne čarke i rasipala streljivo. Dana 19. studenoga bugarska je vojska prešla u protunapad i zametnula se odlučujuća bitka za Slivnicu. Bitka je završila srpskim porazom; poginulo je ili ranjeno 2200 Srba i 1800 Bugara. Poraz je toliko zaplašio kralja Milana da je naredio povlačenje. Pod pritiskom energičnog ministra Milutina Garašanina, s kojim se kralj Milan sastao u Beloj Palanci, kralj je povukao naredbu o povlačenju. Vojska je opet marširala na položaje koje je napustila. Takvi potezi loše utječu na duh vojske, pa nije čudno da se srpska vojska demoralizirala. Prvotni žar kralja Milana također se ugasio. Svi su se nadali primirju koje bi nametnule europske sile. Doista, kada je 24. studenoga nadmoćna bugarska vojska stigla na granicu i zaprijetila Srbiji, Rusija, Austro-Ugarska i Njemačka predložile su primirje. Tri dana kasnije Bugari su upali u Pirot, gdje je održana neodlučna bitka s priličnim gubicima na obje strane. Primirje je sklopljeno 28. studenoga 1885.

Mirovni pregovori započeli su u Bukureštu krajem siječnja 1886. godine. Konačni tekst mirovnog ugovora potписанog 2. ožujka 1886. sveo se na jednu rečenicu. Njome je kazano da se mir, koji je prekinut između Kraljevine Srbije i Kneževine Bugarske 14. studenoga 1885., uspostavlja nakon ratifikacije ovog ugovora, sklopljenog u Bukureštu. Ratom protiv Bugara Srbija nije postigla ništa; štoviše, ubrzala je njihovo ujedinjenje, ojačala pozicije kneza Battenberga i Kneževine Bugarske, a degradirala svoj ugled u Europi.

Ubrzo nakon sklapanja mira u Bukureštu, ukazom kralja Milana I. osnovana je 24. prosinca 1885. (5. siječnja 1886.) godine Medalja za hrabrost.⁴

Medalja za hrabrost iz 1885. (1886.) godine također se dijeli na zlatnu i srebrnu; dodjeljivala se "za pokazu i osvjeđenju hrabrost na bojištu". Člankom 2. Ukaza opisan je oblik Zlatne medalje, a člankom 3. Ukaza oblik Srebrne medalje za hrabrost. Opis nije iscrpan, па ga treba dopuniti. Zlatna medalja je okrugla, promjera 35 mm. Na licu je kraljevo poprsje u lijevom profilu. Uokolo je natpis: МИЛАН И / КРАЉ СРБИЈЕ. Na naličju je natpis: ЗА / ХРАБРОСТ / 1885 - 1886, uokviren vijencem od lovorože i hrastove grančice. Zlatna medalja nosila se na crvenoj moariranoj vrpcu, na lijevoj strani prsa. Zlatna medalja za hrabrost iz 1885. (1886.) razlikuje se od Zlatne medalje za hrabrost iz 1878. godine samo u natpisima na licu i naličju. Radi se, prema tome, o likovnom rješenju bečkog medaljera Antona Scharffa. Srebrna medalja za hrabrost je okrugla, promjera 28 mm. Na licu je natpis: ЗА / ХРАБРОСТ / 1885-1886, uokviren vijencem od lovorože i hrastove grančice. Pri dnu vijenca je štit s državnim grbom. Na naličju je natpis: МИЛАН И КРАЉ СРБИЈЕ. Srebrna medalja nosila se na lijevoj strani prsa, na 28 mm širokoj trobojnoj vrpcu (crveno-plavo-bijelo), složenoj u peterokut. Dužina vrpce jednak je njezinoj dvostrukoj širini.

Prema članku 6 - 10. Ukaza od 24. prosinca 1885. (5. siječnja 1886.) Medalju za hrabrost dodjeljivao je kralj prema svom mišljenju ili na prijedlog komandanata vojski, komandanata samostalnih divizija, odnosno vojnog ministra. Odlikovani su uz medalju dobivali dekrete, koje su potpisivali komandanti vojski, komandanti samostalnih divizija, odnosno vojni ministar. Njima je, pak, dekrete o dodjeli medalja potpisivao kralj kao vrhovni komandant vojske. Za medalje se nije naplaćivala taksa. Popis odlikovanih osoba vodio se u vojnom ministarstvu, a posebno je tiskan i u vojnom shematzizmu. Nakon smrti odlikovane osobe, medalja je ostajala po kojnikovoj obitelji. Dana 1. (13.) siječnja 1886. dodijeljeno je 25 Zlatnih medalja za hrabrost dočasnicima

i vojnicima Timočke vojske kojom je komandirao general Lešjanin.⁴ Dana 31. siječnja (12. veljače) 1886. odlikovan je Srebrnim medaljama za hrabrost 600 dočasnika i vojnika Timočkog korpusa i 845 dočasnika i vojnika Moravske, Drinske, Dunavske i Šumadijske aktivne divizije, XIX. gardijskog bataljuna, Šumadijskog artillerijskog puka, konjaničke brigade, trupa II. poziva i dobrovoljaca.⁵ Kako, izgleda, nije bilo drugih dodjela, Medalje za hrabrost iz 1885. (1886.) godine veoma su rijetka odlikovanja.

Zlatna medalja za hrabrost iz 1885. (1886.) ne spominje se u inventarima beogradskih muzeja, a nema je ni u Zbirci odlikovanja dr. Veljka Malinara.

Literatura

Ukaz o medalji za hrabrost i medalji za revnosnu službu u ratu od 24. XII. 1885., Zbornik zakona i uredaba... XLII,

1887., str.15 - 16; S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, III. knjiga, 1934., str. 219 - 314 (Srpsko-bgarski rat 1885.); D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 51, 65 - 66; Ordenje i medalje Srbije i Crne Gore, iz zbirke Marka Popovića, str. 9; M. Pletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 53.

¹Slobodan Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, III. knjiga, str. 219 - 223.

²S. Jovanović, n. dj., str. 226.

³M. Pletić, n. dj., str. 53., navodi da je Medalja za hrabrost ustanovljena 29. studenoga 1885.

⁴Službeni vojni list br. 1, od 18. 1. 1886.; M. Pletić, n. dj., str. 53.

⁵Službeni vojni list br. 3, od 31. 1. 1886.; M. Pletić, n. dj., str. 53.

Kat. br. 272

Spomenica rata s Bugarskom 1885. godine

Ukazom od 19. veljače (3. ožujka) 1886. godine, koji je donijet na prijedlog vojnog ministra, ustanovljena je Spomenica rata 1885 - 1886. Pravo nošenja spomenice imali su svi časnici i vojnici aktivne vojske i II. poziva koji su sudjelovali u ratu ili su bili mobilizirani, i sve građanske osobe koje su na bojištu vršile vojnu službu. Uz spomenicu se dobivao dekret, koji je potpisivao vojni ministar. Za spomenicu se nije plaćala taksa. Popis odlikovanih vodio se u vojnim komandama. Nakon smrти nositelja spomenica je ostajala njegovoj obitelji.

Spomenica na rat 1885 - 1886. kovana je od željeza. Imala oblik križa, čiji se krakovi suziju prema sjecištu (tip topovskog križa). Krakovi križa su crno lakirani, a rubovi su sjajno polirani. U vodoravnim krakovima križa su godine: 1885 / 1886. U okruglom središnjem medaljonu prikazane su dvije šestokrake zvijezde. Manja zvijezda ima zatamnjene polukrakove i leži na većoj zvijezdi. U medaljonu naličja nalaze se ukriženi vojni amblemi: dvije zastave, dvije puške i dva topa. Ušica je salivena s križem. Vrpca je prema propisu peterokutasta, širine 28 mm; crne boje, s dvije crvene pruge uz rub. Križ se nosio na lijevoj

strani prsa. Nabavu i prodaju spomenica vodio je beogradski graver Albert Benedikt.

Propisom iz 1898. godine spomenicu su mogli dobiti i svi aktivni časnici koji su ostali u mjestima svojih garnizona i sve građanske osobe koje su bile sposobne za vojnu službu.¹

Literatura

Zbornik zakona i uredaba ... XLII. Beograd, 1887., str. 57; Trost, Die Ritter und Verdienst Orden, Ehrenzeichen und Medaillen aller Souveräne und Staaten, Leipzig-Wien 1910., str. 175; N. Todorović, Jugoslovenske i inostrane medalje, Narodni muzej Beograd, Beograd 1964., str. 49; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 51; M. Piletić, Odlikanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 61, 163.

¹Službeni vojni list br. 37, od 30. rujna 1886.; M. Piletić, n. dj., str. 61.

Kat. br. 273

273. Spomenica rata s Bugarskom (1886.)

Vrpca je propisanih boja i stara, ali trokutasta. Dimenzije: 47 x 41 mm; vrpca šir. 40 mm, šir. crvenih pruga 3 mm. Inv. br. 1548.

Medalja u spomen na 1. (13.) travnja 1893.

Zbog izgubljenog rata s Bugarima 1885 - 1886. godine, pada naprednjačke vlade i dolaska radikalna na vlast sljedeće godine te porodičnih skandala: rastave s kraljem Natalijom 1888. godine i veze s Artemizom Hristić, ženom činovnika u ministarstvu, ugled kralja Milana I. Obrenovića bio je ozbiljno narušen. Stoga je kralj Milan sazvao Ustavotvornu skupštinu, koja je 22. prosinca 1888. (3. siječnja 1889.) godine donijela novi Ustav.

Donošenje novog Ustava učvrstilo je kraljev autoritet, ali je usprkos tomu, 22. veljače (6. ožujka) 1889., Milan abdicirao u korist svog sina Aleksandra. Taj je potez planirao već duže vrijeme; u njem je bilo teatralnosti i pompoznosti, ali i lukave proračunanosti. Nadao se, naime, da će nakon njegova odlaska u Srbiji nastati kaos, koji će iskoristiti za svoj triumfalni povratak na političku scenu, u obliku spasitelja s diktatorskim ovlastima. S druge strane, abdikacijom je mislio riješiti svoje goleme novčane dugove. Od Austrije je na odlasku zainteresirana dobila 700.000 franaka, ali mu ta svota nije pokrila sva dugovanja. Naposljeku, jedan od razloga za abdikaciju bila je i romantična veza s gradankom Artemizom Hristić. Prije odlaska, kralj Milan je odredio tročlanom namjesništvu za svog maloljetnog sina Aleksandra: liberala Jovana Ristića, generala Kostu Protića i generala Jovana Belimarkovića. Protić je bio osobni Milanov prijatelj, a Ristić i Belimarković bili su stari obrenovićevci. Milan je procijenio da namjesništvo neće popuštati ni vlasti Radikalne stranke ni utjecaju kraljice majke Natalije i da će djelovati u skladu s njegovim željama.

Međutim, svade među roditeljima maloljetnog kralja Aleksandra razbuktale su se osobito nakon Milanove abdikacije. U nju su bili uvučeni ne samo Skupština, vlast i narod Srbije nego i europske sile. Godine 1891. Milan je bio spremjan prekinuti svađu i napustiti zemlju pod dva uvjeta: prvi, da mu se isplati otpremnina za podmirivanje njegovih novčanih obveza, i drugi, da zemlju napusti i kraljica Natalija, milom ili silom. Nakon sklapanja sporazuma s vladom 30. ožujka (11. travnja) 1891., Milan je otišao iz Srbije.

Kraljica Natalija nije bila sklona dobrotoljnom odlasku iz Srbije, pa je doživjela spektakularno izbacivanje, uz masovne demonstracije, ulične sukobe, intervenciju vojske i krvoproljeće (6/7. svibnja 1891. prema julijanskom kalendaru).

Borba s kraljevim roditeljima zbljžila je liberala Ristića s radikalnim ministrima. Čim je ta borba svršena,

bilo je jasno da će među njima izbiti sukob. Povod za sukob iskrisnuo je u lipnju 1892. godine, kada je iznenada umro drugi namjesnik general Kosta Protić. Prema Ustavu, novog namjesnika birala je Skupština. Budući da su radikali imali većinu u Skupštini, novi namjesnik mogao je biti samo radikal. Ristić je bio svjestan činjenice da će u namjesništvo doći pripadnik Radikalne stranke, ali je gledao da to bude osoba s kojom će moći raditi. Međutim, glavni kandidat za namjesništvo bio je predsjednik vlade radikal Nikola Pašić, njegov najopasniji politički protivnik. Ristić je odbio Pašićevu kandidaturu, iznudio ostavku radikalne vlade, i 9. (21.) kolovoza 1892. sastavio novu vladu iz redova liberalne opozicije, iako su liberali činili manjinu u Skupštini. Predsjednik nove vlade i ministar vanjskih poslova bio je Jovan Avakumović.

Na izborima za Narodnu skupštinu, 25. veljače (9. ožujka) 1893. godine, radikali su dobili više glasova od liberala, ali ne i više mandata u Skupštini. U pat poziciji, nakon što su radikali demonstrativno napustili Skupštinu, nezadovoljni nepravilnostima u njezinu radu, Ristić i liberali ponijeli su se slično naprednjačkoj vlasti kralja Milana 1882. g. Nastavili su sa Skupštinom bez kvoruma i umjesto tri izabrana radikalna poslanika u pirotskom okrugu, odredili tri liberalna kandidata koji su na izborima dobili manji broj glasova. Bilo je to grubo kršenje zakona, a nije bitno pomoglo liberalima. Liberali su u Skupštini dobili većinu od samo četiri glasa i nisu mogli očekivati miran rad. U krnjem namjesništvu produbio se jaz; Ristić je htio Antonija Bogičevića za trećeg namjesnika, a Belimarković je htio Jovana Avakumovića.

Liberali su svojim ponašanjem zapali u opasnu usamljenost. Nitko u zemlji nije bio za njih.¹ U takvim je okolnostima, 1. (13.) travnja 1893. kralj Aleksandar, kojemu je do punoljetnosti nedostajalo više od godinu dana, zbacio namjesništvo i liberalnu vlast i preuzeo vlast u svoje ruke.

Državni udar brižljivo je isplaniran. Toga dana pozvao je kralj Aleksandar namjesnike i ministre na večeru. Dok su oni bili na dvoru, kralj je s vojskom zauzeo ministarstvo vanjskih i unutrašnjih poslova, upravu grada i telegraf. Kuće namjesnika i ministara opkoljene su vojskom, a komandant dunavske divizije i komandant žandarmije smijenjeni su. Dvor je bio prepun vojnika lojalnih kralju. Tijekom večere, kada je dobio znak da sve ide prema planu, kralj Aleksandar je zahvalio namjesnicima

i ministrima na dotadašnjem radu, objavio da preuzima vlast u svoje ruke i zamolio namjesnike i ministre da daju ostavke. Nakon toga je napustio dvoranu. Vojska je s uperenim oružjem branila izlaz ministrima i namjesnicima, a major Ilija Čirić požurivao ih je da potpišu svoje ostavke. Ristić je znao da bi potpisivanjem ostavke legalizirao državni udar i dostojanstveno je odbio zahtjev. S njim su se solidarizirali i drugi, pa su proveli noć u dvoru kao zarobljenici. Dotle je složena nova vlada na čelu s Aleksandrovim odgojiteljem Lazarom Dokićem, doktorm medicine i profesorom na Velikoj školi.

Prvog (13.) travnja 1893. dogodio se vojno-dvorski puč, jedan od onakvih kakvi su se dogadali u Rusiji 18. stoljeća. Pritom su upotrebljeni samo jedan konjanički puk, artiljerijska dočasnička škola i neznatan broj gardista i žandara. Kraljeva garda kao cjelina nije sudjelovala u puču, a ni pitomeći Vojne akademije. Časnici koji su vodili puč imali su najviše čin majora. Premda su suvremenici događaja tumačili da je puč djelo mladog Aleksandra, mnoge činjenice govore u prilog tezi da je u njem sudjelovao kraljev otac Milan. Prije svega, teško je pretpostaviti da bi jedan mladić prosječnih sposobnosti mogao u sedamnaestoj godini precizno isplanirati tako opasnu akciju kao što je državni udar. S druge strane, poznato je da se prije 1. (13.) travnja dr. Lazar Dokić sastao s Milanom u Trstu, gdje je vjerojatno dobio plan puča i detaljne upute. S planiranjem državnog udara bili su upoznati istaknuti radikali, ali i naprednjaci poput Garašanina. Pristalice iz redova vojske mudro su odborne među dočasnicima i nižim časniciima, osobama čije su karijere tek počinjale i koje su zbog toga bile zahvalne novoustoličenom kralju. Kao što su iz urote isključeni visoki časnici i drugi rodovi vojske, tako je vješt izbjegnuta upotreba kraljeve garde; sve iz straha od mogućeg vojnog utjecaja na daljnju sudbinu kralja Aleksandra i Srbije. Dakle, urotnička se mreža počela plesti nekoliko mjeseci prije 1. (13.) travnja, i treba priznati da je ispalna savršeno.

Dokićeva vlada raspustila je odmah liberalnu Skupštinu. Na novim izborima, održanim 18. (30.) svibnja 1893., liberali nisu isticali kandidate. Radikali su dobili više od 88% glasova i zauzeli gotovo sva poslanička mjesta; desetak mjesta u Skupštini dobili su naprednjaci kao oporba.

Zakonom od 9. (21.) kolovoza 1893. godine Aleksandar je "u spomen na Prvi April 1893. godine, koga smo dana primili kraljevsku vlast u Svoje ruke (...)", utemeljio veoma lijepu medalju.²

Medalju promjera 35 mm izradio je poznati bečki medaljer Anton Scharff. U zakonskom je tekstu³ licem

proglašena neugledna strana ove medalje: u sredini je datum u četiri reda: I/ АПРИЛ / 1893 / ГОД., okružen lovovovim vijencem. Uokolo, uz rub, stoji natpis: / ОД ДАНАШЊЕГ ДАНА СТУПА УСТАВ У СВОЈУ ПОТПУНУ СИЛУ И ВАЖНОСТ. Na naličju je kraljevo poprsje u lijevom profilu, s mladenačkom bradom i brkovima i kratko podšišanom kosom. Kralj nosi časničku odoru s odlikovanjima na prsima. Uokolo, uz rub medalje, jest natpis: АЛЕКСАНДАР I КРАЉ СРБИЈЕ.⁴ Ispod Aleksandrova poprsja nalazi se sitna signatura: A. SCHARFF. Medalja se nosila na lijevoj strani prsa, na trokutastoj vrpci bijele boje, s parom plavih i crvenih pruga prema rubu. Plave i crvene pruge široke su 4 mm.

Medalju su mogli dobiti samo kralj, ministri od 1. (13.) travnja 1893. godine i članovi Narodne skupštine, pred kojom je Aleksandar Obrenović polagao 4. (16.) lipnja 1893. ustavnu kraljevsku zakletvu. Postoje sačuvani primjeri pozlaćenih medalja i medalja od srebra. Zakonski tekst opisuje medalju kao zlatnu, ali to ne obvezuje radionicu na izradu medalja od pravog zlata. Međutim, srebrna medalja, odnosno dvije klase medalja ne spominju se u zakonskom tekstu, tako da ostaje pitanje komu su se dodjeljivale pozlaćene, a komu srebrne medalje. Najvjerojatnije je da su ministri dobivali pozlaćene, a članovi Narodne skupštine srebrne medalje.

L iteratura

S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knjiga III, str. 384 - 496; Isti, Vlada Aleksandra Obrenovića, knjiga I: N. Todorović, Jugoslovenske i inostrane medalje, Narodni muzej Beograd, Beograd 1964., str. 49 - 50; R. Stolica, Ordenje i medalje Srbije i Crne Gore iz zbirke Marka Popovića, str. 14, M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 68.

¹S. Jovanović, Vlada Aleksandra Obrenovića, knjiga I, "Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kona", Beograd 1934., str. 336.

²Neki autori (N. Todorović, str. 49 - 50; R. Stolica, Ordenje i medalje Srbije i Crne Gore iz zbirke marka Popovića, str. 14) upotrebljavali su pogrešni naziv "Medalja za proglašenje Ustava". M. Piletić, n. d., str. 68., donosi ispravan naziv. U zakonskom tekstu od 9. kolovoza 1893. spominje se "Medalja u spomen na 1. aprila 1893. god.", a u Ukazu o načinu nošenja odlikovanja, od 13. veljače 1897., spominje se "Medalja za spomen 1. aprila". Zakonodavac je znao da 1. travnja 1893. nije proglašen Ustav, jer je on donijet još 1888., nego je htio istaknuti da je tobože ponovno uspostavljen. Liberali su, doduše, grubo narušili ustavna načela, ali je to učinio i Aleksandar državnim udarom.

³Zbornik zakona ... XLIX, 1895., str. 388.

⁴M. Piletić, n. d., str. 68., usprkos zakonskom tekstu uzima za lice onu stranu medalje koja bi to po svom izgledu trebala biti - s likom vladara i kraljevskim naslovom.

Kat. br. 274. lice i naličje

Kat. br. 275

274. Medalja u spomen na 1. (13.) travnja 1893. (1893.)
Medalja je kovana od srebra (?) i pozlaćena. Ušica je od žice poprečno zaremljene na medalju. Izgleda da je ušica bila otpala, pa je ponovno pričvršćena, ali tragovi popravka su ostali. Vrpca je autentična. Dimenzije: medalja je promjera 36.5 mm. Inv. br. 2543.

275. Medalja u spomen na 1. (13.) travnja 1893. (1893.)
Medalja je kovana od srebra. Vrpca nije autentična. Dimenzije: medalja je promjera 37 mm. Inv. br. 2542.

Spomenica proslave 40. obljetnice Svetoandrejske skupštine 12. (24.) prosinca 1898.

Nakon dolaska na vlast 1893. godine, mladi kralj Aleksandar Obrenović bio je pod jakim utjecajem svog oca Milana, koji je potkraj 19. stoljeća postao sivom eminencijom srpske politike. Milan se, usprkos prije potpisanim izjavama i zakonu o progonstvu, vratio u Beograd početkom 1894. godine, što je dovelo do pada radikalne vlade.¹ Neutralna vlada s Đordem Simićem na čelu nije opstala ni tri mjeseca, već je zamijenjena novom vladom sa Svetomirom Nikolajevićem na čelu. Ta je vlada ukinula zakon o progonstvu ekskralja Milana.

Kraljevskim proglašom od 9. (21.) svibnja 1894. ukinut je Ustav iz 1888. i vraćen Ustav iz 1869. godine.² Ustav iz 1888. godine iznudili su radikali i Milan Obrenović je cijelo vrijeme tražio priliku da ga obori. Predsjednik vlade Svetomir Nikolajević također je pokušao voditi mirovornu stranačku politiku, ali tome nije uspio. Nikolajevićeva vlada upala je u unakrsnu vatru između zavađenih stranaka i dva

nesuglasna vladara, Aleksandra i Milana Obrenovića, te je morala odstupiti. Novu vladu sastavio je Nikola Hristić.³

Na izborima za Narodnu skupštinu 7. (19.) travnja 1895. pobijedili su naprednjaci, koji su podupirali kralja Aleksandra, ali i njegovu majku Nataliju. U međuvremenu kralj Aleksandar počeo se približavati svojoj majci, a udaljavati od oca Milana. Razlog tom preobražaju bio je više privatne nego političke prirode.⁴ Razilaženje s ocem kulminiralo je u odbijanju takozvanog Vukašinova zajma, nazvanog prema ministru financija Vukašinu Petroviću, koji je zajedno s Milanom Obrenovićem i stranim bankama zamislio veliku finansijsku transakciju. Iz Vukašinova zajma Milan je trebao izvući priličnu proviziju, kojom bi pokrio svoje kronične kockarske dugove. Kada je zajam odbijen, Milan Obrenović je razočaran oputovao iz Srbije, a Vukašin Petrović morao je dati ostavku. Ubrizo nakon Milanova odlaska, u Srbiju se vra-

tila kraljica majka Natalija. Njezin dolazak u Beograd krajem travnja (po julijanskom kalendaru) 1895. pretvorio se u narodnu svečanost; radosno su je dočekali predstavnici svih stranaka, čak i radikali koji su je protjerali iz zemlje 1891. godine.⁵ Izgledalo je da će se nakon kraljičina povratka konačno stišati stranačka borba. Međutim, nesamostalni kralj Aleksandar je nadalje vodio dvostruku političku igru, i to veoma netaktično, što je povrijedilo Hristića i nagnalo ga na ostavku. Novoj naprednjačkoj vladi pod predsjedništvom Stojana Novakovića suprotstavili su se izigrani radikali i kraljica majka Natalija. Vlada Stojana Novakovića mogla se nositi s oporom, ali je pala na prvom težem vanjskopolitičkom problemu. Naime, Novaković nikako nije uspio uskladiti balkansko-slavensku naklonost prema Crnoj Gori, Bugarskoj i Rusiji s nužno oportunom politikom prema Austro-Ugarskoj Monarhiji. Stoga je kralj Aleksandar potkraj 1896. godine smijenio Novakovića i doveo na vlast koaličisku, radikalno-neutralnu vladu s Đordjem Simićem na čelu.⁶

Nedugo zatim pojavio se u Beogradu Milan Obrenović, koji nije podnosiо radikale ni u vladu ni u Skupštini. Milan je ostao u Beogradu samo dva tjedna, a nakon njegova odlaska Aleksandrovo povjerenje u Simićevu vladu naglo je oslabilo. Međutim, Simića je podupirala kraljica majka Natalija, za koju je i sam Milanov dolazak u Srbiju značio opasnu političku prijetnju. Kralj Aleksandar našao se opet u procijepu sukoba svojih roditelja. On je morao donijeti odluku, ali ta odluka nije bila rezultat državničkog promišljanja, nego je proistekla iz ljubavne opsjednutosti Dragom Mašin. Kada se kraljica Natalija ispriječila između njega i Drage Mašin, Aleksandar nije oklijevao; da bi je uklonio iz svoje blizine, kralj je u listopadu 1897. smijenio Simićevu vladu. Natalija, koja je od ljeta boravila u Biarritzu, nije se nikad više vratila u Srbiju; njezina je politička karijera završila padom Simićeve vlade.⁷

Nova vlasta pod predsjedništvom Vladana Đorđevića opstala je tri godine. Ta je vlast bila nestranačka i bez svog programa. Među ministrima nije bilo jedinstva; spajala ih je samo zajednička poslušnost prema dvoru.⁸

Jedna od prvih i svakako najvažnijih odluka Đorđevićeve vlade i kralja Aleksandra bila je ona o postavljanju Milana Obrenovića za vrhovnog komandanta srpske vojske, donijeta na pravoslavni Badnjak 1897. godine (6. siječnja 1898.).

Pod dualističkim režimom Aleksandra i Milana Obrenovića razvio se kult dinastije do nevidenih razmjera; gotovo nalik na bizantsko obožavanje vladara. Osnivač dinastije Miloš Obrenović proglašen je "Velikim", pođiju mu spomenik u Požarevcu i utemeljuju njegov or-

den. Pojedine škole nazivaju se imenima članova dinastije: Gimnazija kralja Aleksandra u Beogradu, Gimnazija Miloša Velikog u Kragujevcu, Gimnazija kneza Mihajla u Požarevcu, Gimnazija kralja Milana u Nišu itd.⁹ Jedna od manifestacija takve idolatrije je i proslava 40. obljetnice Svetoandrejske skupštine (1858 - 1898.), koja je uspostavila dinastiju Obrenovića.

Dana 12. (24.) prosinca 1898. utemeljena je jubilarna spomenica, "za uspomenu četrdesetogodišnjice Velike Svetoandrejske skupštine i priznanja zasluga stečenih za dom Obrenovića".¹⁰ Medaljom su odlikovani članovi Svetoandrejske skupštine, časnici koji su služili vojsku u vrijeme kneza Miloša, druge vojne osobe i jedinice, kao i gradani.

Ukazom od 25. prosinca 1898. (6. siječnja 1899.) godine odlikovani su svi časnici u aktivnoj vojnoj službi i aktivni vojni službenici koji su sudjelovali u ratovima 1876 - 1878. godine. Pravo na nošenje medalje dobili su 11. (23.) travnja 1899. i svi tadašnji aktivni časnici, časnici u mirovini te časnici i pričuvni časnici koji su sudjelovali u ratovima 1876 - 1878. i 1885. godine.¹¹ Spomenica je imala istaknuto mjesto u hijerarhiji srpskih odlikovanja. Prema Zakonu od 3. (15.) travnja 1899., rangirana je odmah iza Medalje za hrabrost.¹²

Spomenica je neobična, osmerokutna oblike, kovana od srebra ili posrebrene bronce promjera 34 mm. Na licu spomenice je natpis: СЛАВА ВЕЛИКОМ/МИЛОШУ / СЛАВА / СВЕТОМ АНДРЕЈЦИМА, okružen vijencem od lovoroze (lijevo) i hrastove (desno) grančice. Između vrhova grančica je šestokraka zvjezdica sa zrakama. Natpis je koncipiran unutar zamišljene kružnice, i to tako da je vodoravno položena riječ: МИЛОШУ naglašena, sastavljena od slova koja su znatno veća i deblja nego kod drugih riječi natpisa. Na naličju se nalaze blago zakriviljene godine: 1858 - 1898. Vrpca je svijetloplave boje, s parom crvenih pruga uz rub.

Rijetki primjerici spomenica imaju signaturu: J. C., koja upućuju na bečkog medaljera Josepha Christiana Christlbauera.¹³ Spomenica nije rad kojim bi se medaljer poput Christlbauera osobito ponosio; uz to je i malih dimenzija. Stoga je autor potpisao samo inicijalima.

Isporuka spomenica obavljala se preko zlatarske radnje Makse S. Antonijevića iz Beograda.

L iteratura

Zbornik zakona i uredaba..., LIII., str. 678, 715; Zbornik zakona i uredaba..., LIV., str. 715; Službeni vojni list, 1899., str. 452; S. Jovanović, Vlada Aleksandra Obrenovića, knjiga II. Beograd, 1935; N. Todorović, Jugoslovenske i inostrane medalje, Narodni muzej Beograd, Beograd 1964., str. 50; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 55, 69; R. Stolica, Spomenica

četrdesetogodišnjice Svetoandrejske skupštine, Kolecionari br. 16/siječanj 1976., str. 62 - 63; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 76.

¹S. Jovanović, Vlada Aleksandra Obrenovića, knjiga II., str. 1 - 3.

²S. Jovanović, n. dj., str. 16 - 21.

³S. Jovanović, n. dj., str. 49.

⁴Prilikom boravka kod majke u Biarritzu, na jugu Francuske, devetnaestogodišnji kralj Aleksandar zaljubio se u Natalijinu dvosku damu Dragu Mašin, udovicu koja je od njega bila starija dvanaest godina. Aleksandar je htio imati Dragu Mašin uza se, a da bi se to ostvarilo, morao je nagovoriti majku da se preseli u Beograd. Kraljičin je uvjet bio da se prethodno Milan makne iz Srbije. Alek-

sandar je pristao na ovu kombinaciju samo da ne ostane bez Drage Mašin (prema: S. Jovanović, Vlada Aleksandra Obrenovića, knjiga II., str. 83).

⁵S. Jovanović, n. dj., str. 72 - 86.

⁶S. Jovanović, n. dj., str. 90 - 172.

⁷S. Jovanović, n. dj., str. 173 - 244.

⁸S. Jovanović, n. dj., str. 267.

⁹S. Jovanović, n. dj., str. 382 - 383.

¹⁰Zbornik zakona i uredaba LIII., str. 678 - 681.

¹¹M. Piletić, n. dj., str. 76.

¹²R. Stolica, Spomenica četrdesetogodišnjice Svetoandrejske skupštine, Kolecionari br. 16 / siječanj 1976., Beograd, str. 62 - 63.

¹³M. Piletić, n. dj., str. 76.

Kat. br. 276

276. Spomenica proslave 40. obljetnice Svetoandrejske skupštine (1898.)

Spomenica je kovana od srebra. Bez signature proizvodača. Ušica je kuglasta. Vrpca je autentična. Dimenzije: spomenica je promjera 33 mm, šir. vrpce 40 mm, šir. pruge 3 mm. Inv. br. 1527.

Orden Miloša Velikog

Orden Miloša Velikog utemeljen je Zakonom od 17. (29.) prosinca 1898. g., "prilikom četrdesetogodišnjice Velike Svetoandrejske Skupštine, a za priznanje i odlikovanje naročitih zasluga stečenih za narodnu dinastiju Obrenovića".

Orden Miloša Velikog ima četiri stupnja.

Prvi stupanj nosio se na lenti, sa zvijezdom na prsim. Drugi stupanj na lentici o vratu, sa zvijezdom na prsim. Treći stupanj nosio se na lentici o vratu, a četvrti stupanj na trokutastoj vrpci na prsim. Kralj je nosio orden kao poglavarski red. Članovi kraljevskog doma također su nosili Orden Miloša Velikog. Orden je dodjeljivao kralj, prema vlastitim pobudama i prema ocjeni zasluga, stečenih za dinastiju Obrenovića. Ukaze i diplome o odlikovanju ordenom supotpisivao je kancelar kraljevskih ordena.

U razdoblju od utemeljenja ordena do Cvjetne nedjelje 1899. godine Orden Miloša Velikog mogao se dodjeljivati bez osobitog obrazloženja zasluga odlikovanih.

Prema članku 6. Zakona "oblik svim redova ordena Miloša Velikog, kao i sve ostalo što se tiče ovog ordena, propisaće kralj svojom uredbom na osnovu Zakona o ordenima od 23. februara 1883. godine". Nadalje, odlikovani Ordenom Miloša Velikog nisu plaćali taksu; sve troškove odlikovanja snosila je državna blagajna.

Na prijedlog kancelara kraljevskih ordena donijeta je 27. lipnja (9. srpnja) 1899. Dopuna Ukazu o načinu nošenja odlikovanja od 13. (25.) veljače 1897. godine. Prema toj Dopuni Orden Miloša Velikog proglašen je najvišim državnim ordenom. Nadalje, propisan je način nošenja ordena. Lenta ordena nosila se prebačena s lijevog ramena na desni bok, a zvijezda za prvi i drugi stupanj na lijevoj strani prsa.¹ Orden četvrtog stupnja nosio se na lijevoj strani prsa. Odlikovani časnici nosili su Orden Miloša Velikog svaki dan, a građanske osobe u svakoj službenoj prilici. Na kraju Dopune nalazi se primjedba: "Oficiri odlikovani višim redovima ordena Miloša Velikog i Belog Orla nose od ovih u obične dane najniži red."

Ukazom o Ordenu Miloša Velikog od 22. rujna (4. listopada) 1899. godine detaljno je opisan oblik ordena. Ordenski znak Miloša Velikog sastoji se od ovalnog medaljona i krune, koji su istih dimenzija za prva tri stupnja. Prema propisu, dimenzije medaljona su 45 x 33 mm, a dimenzije krune 17 x 22 mm. Četvrti stupanj je manji; medaljon je dimenzija 40 x 30 mm.

Na licu, u sredini medaljona nalazi se poprsje kneza Miloša Obrenovića u desnom poluprofilu. Portret kneza Miloša izведен je minuciozno, u polikromnom emajlu, i obrubljen ovalnim reljefnim pozlaćenim okvirom. Portret okružuje tamnoplavu emajlirani prsten, na kojem leži vijenac od dviju reljefnih hrastovih grančica. Grančice predstavljaju vijenac s Takovskog hrasta.² Izradene su od oksidiranog srebra. Između vrhova hrastovih grančica nalazi se pozlaćeni monogram: M, s dva kraljevska ljiljana (lijevo i desno), i stiliziranim vegetabilnim ukrasom (gore). Iznad donjeg dijela medaljona je reljefno izrađen pozlaćeni dvoglavi orao raširenih krila, koja pokriva dio portreta i okolnog prstena s vijencem. Desno orlovo krilo visoko je podignuto. Orlove glave su razmaknute; lijevi vrat je svinut prema dolje. Na orlovim prsimama je srpski grb s crveno emajliranim poljima, bijelim križem i četiri zlatna ocila. Orao u kandžama drži bijelo emajliranu kartušu sa zlatnim inkrustiranim natpisom: ЦВЕТИ- 1815. Natpis se odnosi na datum početka Drugoga srpskog ustanka, Cvjetnu nedjelju (11. travnja) 1815., koji simbolizira početak uspona dinastije Obrenovića. Naličje je izrađeno od pozlaćenog srebra. U sredini je napola razvijena takovska zastava s dijagonalno položenom kopljacom.³ Iza zastave izlazi sunce sa zrakama. U gornjem dijelu medaljona je poluovalni natpis: МИЛОШ ВЕЛИКИ. U donjem dijelu medaljona nalazi se ovalni poluvijenac, sastavljen od dvije hrastove grančice. Lijevu hrastovu grančicu djelomično prekrivaju vrhovi zastave. Ispred zastave je monogram kralja Aleksandra I. Obrenovića: A I, s krunom Nemanjića. Monogram s krunom obavijaju u donjem dijelu hrastova (lijevo) i lovoroza (desno) grančica. Ispod kraljevskog monograma, na dnu medaljona, nalazi se crveno emajlirani ovalni štit s godinom osnutka ordena: 1898. Medaljon visi na staroj srpskoj kruni Nemanjića. Kruna je izrađena od pozlaćenog srebra i s prednje strane ukrašena zrnecima od raznobojnog emajla, koja imitiraju bisere i dragu kamenje. Stražnja strana krune nema takve ukrase. Kruna je spojena s medaljonom s pomoću križno vezanih visećih pendilija, koje završavaju kuglicama i stiliziranim rozetama.

Zahvaljujući šarniru, kruna je pomična. Ordenski znak I. stupnja visi na lenti s mašnom. Širina lente je 100 mm. Zvijezda je ovalna oblika, dvanaesterokraka, izrađena od srebra. Šest granuliranih krakova izmjenjuje se sa šest kaneliranih krakova. Na zvijezdu je aplicirano lice ordenskog znaka I. stupnja, s malo manjom krunom Nemanjića. Dimenzije zvijezde I. i II. stupnja su prema propisu: 85 x 67 mm. Lentica za II. i III. stupanj je ista, širine 40 mm. Širina trokutaste vrpce za IV. stupanj također iznosi 40 mm. Vrpca za Orden Miloša Velikog je svijetloplave boje.

Orden Miloša Velikog prekrasno je djelo zasad nepoznata autora, izrađeno u duhu Secesije.⁴ Orden je neosporno izrađen u Beču, i to u dva navrata. Jedna varijanta ordena nosi signaturu Karla Fischmeistera, dok je druga varijanta nesignirani proizvod nepoznate bečke radionice. Orden Miloša Velikog isporučivao je dvorski dobača Maksa S. Antonijević, zlatar iz Beograda, čiji je pečat utisnut na unutrašnjoj strani poklopa ljubičaste kutije ordena s natpisom: МИЛОШ ВЕЛИКИ. U razdoblju od početka 1899. do svibnja 1903. godine Ordenom Miloša Velikog odlikovano je ukupno 225 osoba.⁵ Najviše je ordena dodijeljeno 1899. godine - čak 170. Sljedećih godina broj odlikovanih osoba se naglo smanjivao. Godine 1902. dodijeljen je samo jedan Orden Miloša Velikog (III. stupnja); 1903. godine dodijeljen je također samo jedan Orden Miloša Velikog (I. stupnja). Najviši stupanj Ordena Miloša Velikog dodijeljen je ukupno devet puta. Nositelji I. stupnja bili su: kralj Aleksandar I, njegov otac kralj Milan Obrenović, kraljica majka Natalija, bivši član kraljevskog namjesništva Jovan Ristić (odlikovani 1899.), kraljica Draga, arhiepiskop beogradski Inokentije (odlikovani 1900.), predsjednici državnog vijeća Nikola Hristić i Đorđe Cenić (odlikovani 1901.) i predsjednik vlade general Dimitrije Cincar-Marković (odlikovan 1903.).⁶

Literatura

Zbornik zakona i uredaba..., LIII., 1901., str. 682 - 683; Zbornik zakona i uredaba..., LIV..., 1903., str. 606, 721 - 723; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 52, 66; D. Acović, The Royal Order of Milosh the Great, privatna naklada, Beograd 1979., str. 1 - 33; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 40 - 41, 133 - 134; Ordenje i medalje Srbije i Crne Gore iz zbirke Marka Popovića, Beograd 1979., str. 8; V. Malinar, Orden Miloša Velikog, Numizmatika, spomen-izdanje (1928 - 1988) Hrvatskoga numizmatičkog društva, godina 7. Zagreb 1988, br. 1 (VII).

¹D. Acović, The Royal Order of Milosh the Great, 1979., str. 3., preveo je Dopunu Ukaza na engleski jezik. U prijevodu stoji da se zvijezda nosila na lijevoj strani prsa ("Order of the I Class = on the Sash over the right shoulder and towards the left hip, with the Star on the same side. Order of the II Clas = suspended from the Necklet, with Star on left breast."). Na kraju Acovićeve engleskog prijevoda je datum: "27. July 1899". V. Malinar (Orden Miloša Velikog, 1988), koji se služio Acovićem, na str. 124. piše: "Navedeni Dekret od 27. srpnja 1899. izričito propisuje, da će se ordenska zvijezda Ordena Miloša Velikog I... reda nositi na desnoj strani grudi". U momu prijepisu spomenutog dokumenta nalazi se datum: 27. juna 1899. Kod prepisivanja datuma izdavanja dokumenta vjerojatno se potkrala greška zbog sličnosti imena mjeseca ("juni" - "juli"). Pitnje je samo komu se greška potkrala; na žalost, to sada nije moguće provjeriti. Međutim, Malinarov podatak o nošenju zvijezde na desnoj strani prsa nema oslonca ni u Acovićevoj engleskom prijepisu ni u momu prijepisu Dopune Ukaza, gdje se jasno vidi da je zvijezda nošena na lijevoj strani prsa.

²Odluka o dizanju II. srpskog ustanka donijeta je ispod krošnje hrastovoga drveta u Takovu.

³Zastava koju je knez Miloš podigao u Takovu bila je bijela s crvenim grčkim križem.

⁴M. Piletić, n. dj., str. 40., upućuje na Mihajla Valtrovića kao "mogućeg idejnog tvorca nacrta". D. Acović, The Royal Order of Milosh the Great, str. 7., veoma je rezerviran prema toj hipotezi. On pretpostavlja da bi autor nacrta mogao biti i Milan Obrenović.

⁵Broj se odnosi na državljane Kraljevine Srbije, koji su jedini i evidencirani u popisu Kancelarije kraljevskih ordena. Nije poznato da je netko od stranih uglednika dobio Orden Miloša Velikog. D. Acović, n. dj., str. 12 - 13., smatra malo vjerojatnim da nijedan strani državljanin nije odlikovan Ordenom Miloša Velikog, ali priznaje da nema dokaza za svoje sumnje. M. Piletić, n. dj., str. 41. izričito spominje cara Franju Josipa I. i perzijskog šaha kao nositelje Ordena Miloša Velikog, ali ne bilježi otkud joj taj podatak.

⁶Kada je Milan Obrenović umro 1901. godine, položen je na odar u Krušedolu u crvenoj generalskoj uniformi sa zvijezdom Miloša Velikog (S. Jovanović, Vlada Aleksandra Obrenovića, knjiga III, str. 94.). Kralj Aleksandar, kraljica Draga i predsjednik vlade general Dimitrije Cincar-Marković okrutno su ubijeni u svibnju 1903. Njihovi ordeni zaciјelo su uništeni. Koliki je broj preostalih Ordena Miloša Velikog I. stupnja i komu su pripadali, danas je teško zaključiti. Veliku teškuču stvara pritom činjenica da su ordenski znakovi I. II. i III. stupnja jednaki; također zvijezde I. i II. stupnja.

277. Ordenski znak Miloša Velikog I. stupnja (1899 - 1903.)

Između krune i medaljona i na karičici je signatura: K. F., dakle proizvod Karla Fischmeistera, i bečke punce za srebro čistoće 750/1000.¹ Portret u medaljonu prikazuje kneza Miloša u četrdesetim godinama, s prosijedom kosom i dugim uskim brkovima, čiji su krajevi zavrnuti prema gore. Lice mu je blago zarumenjeno. Knez nosi odor izvezenu zlatom. Na prsimama ima zvijezdu ruskog Ordena sv. Ane; preko desnog ramena prebačena mu je lenta habsburškog Ordena Željezne krune. Pozadina je sivkasto nijansirana. Knežev je portret idealiziran, ali je u zanatskom pogledu savršen minijaturistički rad. Dimenzije: visina s krunom: 66 mm; širina medaljona: 32 mm; širina lente: 100 mm. Inv. br. 1522.

278. Zvijezda Ordena Miloša Velikog (1899 - 1903.)

Na naličju su bečke punce za srebro finoce 900/1000² te signatura: K. F. (Karl Fischmeister). Portret kneza Miloša izveden je poput gore opisanoga. Dimenzije: 85 x 68 mm. Inv. br. 1523.

¹ J. Diviš, n. dj., str. 136., punca br. 983.

² J. Diviš, Silver Marks of the World, str. 121., punca br. 831.

Kat. br. 279, lice i naličje

279. Orden Miloša Velikog III. stupnja (1899 - 1903.)

Signatura: K. F. (Karl Fischmeister). Orden se razlikuje od spomenutih u detaljima. Portret kneza Miloša izведен je možda čak istom rukom, ali su boje blijeđe i neizražajne. Boja emajla u okolnom prstenu s hrastovim grančicama nije tamnoplava, nego tamnoplavo-zelena. Sićušne imitacije dragulja u kruni složene su od emajla drukčijih boja. Dimenzije: visina s krunom: 62,5 mm; širina medaljona: 31 mm; širina lenticice: 39 mm. Inv. br. 1524.

Kat. br. 279

280. Orden Miloša Velikog IV. stupnja (1899 - 1903.)

Signatura: K. F. (Karl Fischmeister) i bečka punca za srebro finoće 750/1000. Portret kneza Miloša izведен je istom rukom i na isti način kao i kod kat. br. 277 - 278 i 279. Dimenzije: visina s krunom: 57 mm; širina medaljona: 28 mm; širina vrpce: 36 mm. Inv. br. 1525.

Kat. br. 280

Medalja kraljice Drage

Brak kralja Aleksandra I. Obrenovića s Dragom Mašin, sklopljen 23. srpnja (4. kolovoza) 1900. godine značio je početak kraja dinastije Obrenović. Aleksandrovi roditelji, premda međusobno zavadeni, odlučno su se suprotstavljavali braku, a i vlada. Javno je mnijenje glasno negodovalo zbog kraljeve ženidbe udovicom sumnjive prošlosti, podrijetlom iz građanske obitelji, znatno starijom od njega. Iako je svaka od navedenih Draginih karakteristika trebala biti dovoljnim razlogom da se ne ženi, Aleksandar se nije pokolebao.

Nakon ženidbe, Aleksandrova je sudska bila začećena. Vladar koji nije u stanju kontrolirati svoje osjećaje i ne razlikuje osobne od državnih potreba osuden je na propast. Aleksandrova ljubav prema Dragi pretvorila se uskoro u državni kult. Dragino ime nosili su pukovi, škole, sela.¹ Njezina braća i sestre bili su stalno na dvoru; u svečanim prilikama išli su odmahiza kraljevskog para, kao da su članovi vladarskog doma. Dragin dan slavio se kao državni praznik, s većom pompom nego kraljev dan. Aleksandar nije ništa poduzimao bez njezi-

na znanja i odobrenja; učinio ju je suvladarom. Činio je sve ne bi li omraženu Dragu omilio javnosti. Jedan od načina populariziranja vladara je dodjela odlikovanja. Stoga je kraljevski par rasipno dijelio postojeća državna odlikovanja, osobito za zasluge na polju kulture i prosvjete. Nagradivanje apolitičnih osoba, osobito intelektualaca i umjetnika, vladaru donosi znatnu popularnost. Budući da te osobe nemaju neprijatelja u javnosti, ili neprijatelji nisu utjecajni, njihovo nagradivanje ne izaziva nikakvu reakciju. Naprotiv, svi drže da je vladar koji na taj način "potiče" umjetnost i kulturu izuzetna ličnost, mislilac velikog formata i državnik novog kova.

Uredbom od 7. (20.) travnja 1902. godine ustanovio je kralj Aleksandar Medalju kraljice Drage. Medalja je imala dva stupnja, zlatni i srebrni. Namijenjena je isključivo ženama, bez obzira na to kojem su staležu pripadale, kao nagrada za zasluge stečene za kralja, kraljevski dom ili državu. Medalju je dodjeljivao kralj, i to prema svom mišljenju ili na prijedlog ministara. U prvom je slučaju ukaz o odlikovanju uz kralja supotpisao kancelar kraljevskih ordena, a u drugom slučaju onaj ministar koji je predložio dodjelu medalje. Odlikovane dame dobivale su uz medalju i diplomu. Popis odlikovanih vodio se u Kancelariji kraljevskih ordena. Dame odlikovane medaljom kraljice Drage plaćale su spomenutoj Kancelariji pristojbu u vrijednosti kupovne cijene medalje, ali su izričitom kraljevom naredbom mogle biti oslobođene od plaćanja pristojbe. Medalja je poslije smrti nositeljice ostajala njezinoj obitelji. Osoba odlikovana Srebrnom medaljom kraljice Drage koja je poslije odlikovana Zlatnom medaljom kraljice Drage, morala je niži stupanj vratiti Kancelariji kraljevskih ordena. Obje medalje nosile su se na lijevoj strani prsa, na 25 mm širokoj vrpci ružičaste boje, s 4 mm širokim bijelim prugama uz rubove. Vrpca je složena u mašnu.

Oblik medalje preuzet je s Medalje kraljice Natalije, utemeljene 1886. godine (vidi poglavljje: Medalja za povosnu službu, za žene). Medalja se, naime, sastoji od ovalnog prstena uokvirenog vijencem od dvije lovoroze

grančice. Ovalni prsten završava pri dnu mašnom. Na sredini mašne je srpski kraljevski grb: dvoglavi orao, koji ima na prsima stari srpski grb - križ s četiri ocila između njegovih krakova. Iznad ovalnog prstena je kraljevska kruna spojena šarnirom, dakle pomicna. Medalja kraljice Drage razlikuje se od Medalje kraljice Natalije u dva uočljiva detalja: na licu je monogram: D, a u gornjoj polovici ovalnog prstena je natpis: ЗА ЗАСЛУГЕ. Monogram je emajliran, iako to u zakonskom tekstu nije navedeno.²

Medalje su izrađene od srebra (prvi je stupanj još i pozlaćen), u radionici bečkog draguljara Karla Fischmeistra. Nema podataka o broju dodijeljenih Medalja kraljice Drage. Medalja je bila u optjecaju od 7. (20.) veljače 1902. do 29. svibnja (11. lipnja) 1903. godine, dakle nepunih šesnaest mjeseci. Medalja je bila namijenjena samo damama naklonjenim kraljici Dragi, a takvih je, čini se, bilo malo. Nakon 1903. godine posjedovanje Medalja kraljice Drage moglo je politički kompromitirati odlikovane dame, koje su ih se, po svoj prilici, na stojale riješiti. Stoga je medalja veoma rijetka.³

Literatura

Uredba o ustanovljenju Medalje kraljice Drage od 7. travnja 1902. godine - Srpske novine od 8. travnja 1902; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 68 - 69; V. Malinar, Medalja kraljice Drage, Numizmatičke vijesti, god. 30/1987., str. 111 - 120.

¹S. Jovanović, Vlada Aleksandra Obrenovića, knjiga III., str. 45.

²M. Piletić, n. d., str. 69., navodi da se u zbirci Ante Zamborčevića iz Subotice nalazi primjerak Medalje kraljice Drage s plavo emajliranim monogramom.

³M. Piletić, n. d., str. 69., bilješka br. 253^a navodi da su poznata dva primjerka ove medalje: jedan u zbirci dr. Malinara, a drugi u zbirci A. Zamborčevića iz Subotice. M. Piletić tiskala je svoj katalog iste godine (1987) kada je V. Malinar objavio rad o Medalji kraljice Drage, pa joj njegovo djelo nije bilo poznato. U to vrijeme dr. Veljko Malinar je već imao dva primjerka medalje, tako da su ukupno poznata tri primjerka.

Kat. br. 281

Medalja za građanske zasluge

Posljednje odlikovanje iz vremena dinastije Obrenovića je Medalja za građanske zasluge, uvedena 7. (20.) travnja 1902., istoga dana kad i Medalja kraljice Drage. Ima dva stupnja: zlatni i srebrni. Dodjeljivala se "za zasluge prema kralju, kraljevom domu i državi, po svim granama državne uprave i državnim službenicima za dugogodišnju revnosnu i besprijekornu službu".¹

Oblik medalje preuzet je od Medalje za vojničke vrline iz 1883. godine. Na licu se nalazi natpis u tri reda: **ЗА / ГРАЂАНСКЕ / ЗАСЛУГЕ**. Natpis je uokviren vijencem od dviju grančica s izmiješanim lоворovim i hrastovim lišćem. Na naličju je grb Kraljevine Srbije u grbovnom zastoru. Uz rub medalje na licu i naličju je granulirani porub. Medalja je promjera 34 mm. Prema propisu, vrpca za Zlatnu medalju za građanske zasluge je poput vrpce Ordena Karadordeve zvijezde, crvene boje,

s parom bijelih pruga širine 3 mm uz rub. Vrpca za Srebrnu medalju za građanske zasluge je poput vrpce Ordena Bijelog orla, crvene boje s dvije svijetloplave pruge širine 7 mm, koje su 2,5 mm udaljene od ruba. Izgleda da se propis o bojama vrpce nije provodio, jer su se Zlatna i Srebrna medalja za građanske zasluge najčešće opremele trobojnom crveno-plavo-bijelom vrpcom, kod koje je središnja crvena pruga široka 20 mm, a uže plave i bijele pruge široke su 5 mm.

Nakon dolaska Petra I. Karadordevića na prijestolje (1903.), Medalja za građanske zasluge nastavila se dodjeljivati u neizmijenjenu obliku. Premda je odlikovanje bilo isključivo civilne namjene, Medaljom za građanske zasluge odlikovani su 1916. godine i vojnici inženjerijske čete 2. pješadijske pukovnije francuske vojske.² Medalja se nastavila dodjeljivati nakon ujedinjenja 1918. g., u

281. Zlatna medalja kraljice Drage (1902 - 1903.)

Medalja je izradena od pozlaćenog srebra čistoće 900/1000, u Beču. Signatura: K. F. (Karl Fischmeister) nalazi se na naličju dolje. Monogram je emajliran u crvenoj boji. Autentični primjerak. Vrpca složena u mašnu ima straga iglu za priskupanje, koja ne pripada poč. 20. stoljeća. Dimenzije: 55 x 33,5 mm. Inv. br. 2396.

282. Srebrna medalja kraljice Drage (1902 - 1903.)

Medalja je izradena od srebra čistoće 900/1000, u Beču. Signatura: K. F. (Karl Fischmeister) nalazi se na naličju dolje i na karićici za vrpcu. Lovorov vjenac oko prstena s natpisom dotiče krunu. Monogram je emajliran u ciglasto-crvenoj boji. Autentični primjerak. Inv. br. 1538.

Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji - sve do 1941. godine. U razdoblju od 1902. do 1914. godine Medalja za građanske zasluge proizvodila se u Beču, kod draguljara i medaljera G. A. Scheida.³ U vrijeme Prvoga svjetskog rata izradu medalja preuzeila je pariška radio-nica Arthur Bertrand. U Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji medalje su izradivali Huguenin Frères iz Švicarske (Le Locle), Sorlini u Varaždinu, Griesbach i Knaus u Zagrebu i Kovnica akcionerskog društva u Beogradu.⁴

Literatura

Zbornik zakona i uredaba Kraljevine Srbije, LVII/1904., str. 185; Grbovi, zastave, drugi državni amblemi i zvanični znaci Kraljevine Jugoslavije, str. 12; D. Nikolić, Naša odlikovanja

do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 55, 69 - 70; Ordenje i medalje Srbije i Crne Gore iz zbirke Marka Popovića, str. 13; B. Prister, Odlikovanja, Po-vijesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 154 - 156; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 69, 174 - 175.

¹Zbornik zakona i uredaba ..., LVII/1904., str. 185.

²Srpske novine br. 8, od 26. travnja 1916.

³M. Piletić, n. dj. str. 69. donosi podatak da se Medalja za građanske zasluge izradivala i kod Josepha C. Christlbauera, koji je na medaljama ostavljao signaturu: J. C. Medutim, u katalogu zbirke Vojnog muzeja u Beogradu nema takvih primjeraka, a autorica ne spominje gdje se takvi primjeri nalaze.

⁴M. Piletić, n. dj., str. 69.

283. Srebrna medalja za građanske zasluge (1902 - 1914.)

Medalja je kovana od srebra. Na obodu je signatura: G. A. S. (G. A. Scheid). Na naličju, grb Kraljevine Srbije zauzima sredinu medalje. Ušica je valjkasta oblika. Medalja je izlazana od upotrebe. Dimenzije: medalja je promjera 34 mm; dimenzije grba Kraljevine Srbije su 23 x 19 mm. Inv. br. 926.

284. Zlatna medalja za građanske zasluge (1914 - 1921.)

Medalja je kovana od pozlaćene bronce. Na licu (desno dolje) sićušna je signatura: ARTHUS BERTRAND. Grb Kraljevine Srbije zauzima gotovo čitavu površinu medalje. Ušica je kuglasta oblika. Dimenzije: medalja je promjera 34 mm; dimenzije grba Kraljevine Srbije su 27 x 26 mm. Inv. br. 927.

285. Srebrna medalja za građanske zasluge (1914 - 1921.)

Medalja je kovana od srebra. Signatura: ARTHUS BERTRAND. Od medalje pod br. 284 razlikuje se samo prema materijalu od kojeg je izradena. Inv. br. 924.

286. Srebrna medalja za građanske zasluge (1914 - 1921.)

Medalja je kovana od bronce i poniklana. Signatura: ARTHUS BERTRAND. Od medalje pod br. 284 razlikuje se samo prema materijalu od kojeg je izradena. Inv. br. 926.

287. Zlatna medalja za građanske zasluge (1921 - 1941.)

Medalja je kovana od bronce i pozlaćena. Nema signature. Ušica je kuglasta oblika. Grb Kraljevine Srbije srednje je veličine; kod Scheidovih modela je manji, a kod Bertrandovih modela veći. Dimenzije: medalja je promjera 34 mm; dimenzije grba su 26 x 23 mm. Inv. br. 927.

288. Srebrna medalja za građanske zasluge (1921 - 1941.)

Medalja je kovana od srebra. Nema signature. Od medalje pod br. 286 razlikuje se samo prema materijalu od kojeg je izradena. Inv. br. 924.

Kat. br. 287

Spomenica stupanja na prijestolje Petra I. Karađorđevića

Već 1901. godine grupa časnika s kapetanom Dragutinom Dimitrijevićem Apisom na čelu počela je kovati urotu protiv kralja Aleksandra I. Obrenovića. Urota se širila u vojski koja je bila nezadovoljna kraljevim ponašanjem. Aleksandar je neoprezno pridonosio takvu stanju. Ženidba Dragom Mašin 1900. godine uzdrmala je i ono malo lojalnosti koje su časnici gajili. Kada je dijelio činove i odlikovanja, gledao je samo da je osoba naklonjena njegovoj ženi. Tako je narušio tradicionalnu hijerarhiju. Nesposobni karijeristi strelovito su se dočekali visokih časničkih činova.

Nakon smrti zapovjednika vojske, bivšeg kralja Milana (godine 1901.), bunt se nezaustavljivo širio. Usporedno s vojničkim nezadovoljstvom rasla je nesnošljivost građanstva. Dok su časnici smisljavali kako će smaknuti kralja, građanski su političari-urotnici kombinirali koga će uzeti za novog kralja. Njihov izbor brzo je pao na Petra Karadorđevića (1844 - 1921.),¹ s kojim su u Švicarskoj stupili u pregovore. O rezultatima razgovora urotnika s Petrom Karadorđevićem ne postoji, naravno, nikakva dokumentacija, ali je, izgleda, pretendent načelno pristao, pod uvjetom da on sam ne sudjeluje u provedbi puča. Urotnici su se zatim htjeli osigurati na međunarodnom diplomatskom polju. Stupili su u tajne razgovore s austro-ugarskim i ruskim poslanikom, da čuju kako bi njihove zemlje reagirale na puč. Iz tih je razgovora postalo očigledno da europskim silama nije stalo do Aleksandra i da ga ne žele spašavati. Austrija je samo gledala da u Srbiji ne postane kraljem kakav ruski ili crnogorski pretendent, dok se Rusija htjela osigurati od eventualnog njemačkog princa na srpskom prijestolju. Upoznate s urotom, ni Austrija ni Rusija nisu dojavile kralju Aleksandru što mu se spremo.

U međuvremenu, 23. ožujka (5. travnja) 1903., bezazleni i pogrešno protumačeni protestni skup trgovaca pomoćnika, pretvorio se u masovne demonstracije. Na beogradskim ulicama došlo je do krvavog obračuna žandarmerije i demonstranata. Rezultat toga sukoba bio je nekoliko mrtvih i deseci ranjenih osoba. Sutradan je kralj Aleksandar izvršio državni udar, ukinuo Ustav iz 1901. godine, raspustio Senat i Narodnu skupštinu i poniošto sve ukaze o imenovanju senatora i državnih savjetnika. Nakon toga postavio je svoje ljude u Senat, Državni savjet i sudove i uspostavio Ustav iz 1901. godine. Sve se događalo u razmaku od nekoliko sati (!) i sličilo parodijama književnika Radoja Domanovića.

Vrhunac svemu bili su neregularni izbori provedeni 19. svibnja (1. lipnja) 1903. Svi ti dogadaji ogorčili su javnost i ubrzali planove urotnika. U noći 29. svibnja (11. lipnja) 1903. grupa časnika nasilno je prodrila u dvor, ubila kralja Aleksandra i kraljicu Dragu i njihova tijela bacila kroz prozor. Osim kraljevskog para u puču su ubijeni predsjednik vlade general Dimitrije Cincar-Marković, ministar vojske general Milovan Pavlović te oba Dragina brata, Nikola i Nikodije Lunjevica.

Atentat na kraljevski par bio je brutalan i odnio je više života nego što je trebalo. Premda nesklona Aleksandru i Dragi, europska je javnost bila zaprepaštena si-
linim barbarstvom atentatorâ. Aleksandrovim ubojstvom ugasla je dinastija Obrenovića. Stoga je nova tzv. revolucionarna vlada Jovana Avakumovića sazvala raspušteno Narodno predstavništvo koje je uspostavilo ukinuti Ustav iz 1888. godine i 2. (15.) lipnja 1903. izabralo Petra Karadorđevića za novog kralja. Devet dana kasnije kralj Petar stigao je u Beograd i 12. (25.) lipnja položio zakletvu na Ustav. Dinastija Karadorđevića vraćena je u zemlju poslije 45 godina vladavine Obrenovića.

Kralj Petar stigao je u Beograd kao šezdesetogodišnjak, poslije izbjeglištva u kojem je proveo najbolje dane svog života.² Njegov položaj nije bio lak. Došao je na prijestolje nakon krvavog ubojstva svog prethodnika, u kojem je posredno sudjelovao. Nakon duga izbivanja iz zemlje, nije mogao računati na masovnu potporu, jer su ga već zaboravili. Odani su mu bili samo prijatelji iz izbjeglištva. Petar je znao da njegovi prijatelji nemaju političkog utjecaja, a da isključivo oslanjanje na urotnike ne vodi dobru, jer ga društvo kraljoubojica kompromitira. Na autokraciju nije mogao ni pomicati jer za nju nije imao dovoljno moći i autoriteta. Vladarski ugled mogao je izgraditi samo parlamentarnim rješavanjem problema i strpljivom diplomacijom. Petar Karadorđević mudro je izbjegao sve zamke koje su ga mogle dovesti u konfliktne situacije te je ne samo učvrstio svoj ugled, nego i stekao znatnu popularnost.

U čast stupanja na prijestolje i povratak dinastije Karadorđevića osnovana je 8. (21.) kolovoza 1903. Medalja kralja Petra I.³ Medalju su mogli dobiti članovi kraljevskog doma, ministri, članovi Narodne skupštine i časnici u službi na dan izbora Petra I. Još iste godine pravo na nošenje medalje prošireno je na sve pričuvne časnike iz vremena ustoličenja Petra I.⁴ Prema Ukazu o nošenju odlikovanja od 27. srpnja (9. kolovoza) 1904.,

časnici su Medalju kralja Petra I. morali nositi svakodnevno, na lijevoj strani prsa.⁵ Medalja je ostala službenim odlikovanjem u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji. Naredbom od 24. veljače 1904. godine Medalja kralja Petra I. zauzela je 2. mjesto rang liste medalja, odmah iza Medalje za hrabrost.⁶ To će mjesto zadržati sve do 1941. godine. Medalja se u početku nosila na vrpcu bijele boje s parom plavih i bijelih pruga sa strane. Poslije se medalja nosila na trobojnoj, crvenoplavo-bijeloj vrpcu.⁷

Medalju je kreirao poznati srpski kipar i medaljer Đorđe Jovanović (1861 - 1953.), a realizirana je u radionicu Josepha C. Christlbauera u Beču. Prva serija medalja kovana je od pozlaćena srebra i od srebra. Poslije su se medalje kovale od pozlaćene i posrebrene bronce.⁸ Medalje prvog oblika nose na licu signature kreatora: Đ J 1903 i radionice: J. CHRISTLBAUER. Kasnije iskovani oblici medalja nemaju te oznake. Medalja je u umjetničkom pogledu veoma uspio rad. Na licu je prikazano poprsje vladara u levom profilu, markantnih crta lica, s karakterističnim orlovskim nosom. Kralj Petar nosi paradnu vojnu odoru, s naglašenim epoletama, ogrlicom Ordena kneza Lazara, lentom i zvjezdama Ordena Bijelog orla. Lijeko uz rub je natpis: ПЕТАР I. Desno uz rub je natpis: КРАЉ СРБИЈЕ. Na naličju su ukriženi lovorova (lijeko) s ružinom (desno) grančicom, mač i zastava. U pozadini izlazi sunce. U gornjoj polovici medalje je natpis u četiri reda: ЗА УСПОМЕНУ/ ИЗБОРА / КРАЉА ПЕТРА I / 1804 - 1903.

Literatura

S. Jovanović, Vlada Aleksandra Obrenovića, knjiga III; Zbornik zakona i uredaba... LVIII / 1905., str. 809; Zbornik zakona i uredaba... LIX., str. 297; L. J. Trost, Die Ritter und Verdienst Orden, Ehrenzeichen und Medaillen aller Souverä-

ne und Staaten, Leipzig-Wien 1910., dj., str. 175; Grbovi, zastave, drugi državni amblemi i zvanični znaci Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1936., str. 11; P. Lazarević, Medalja kralja Petra, Narodna enciklopedija SHS, II. knjiga, str. 833; N. Todorović, Jugoslavenske i inostrane medalje, str. 50; Ista, Medaljerski radovi Đorda Jovanovića u zbirci medalja Numizmatičkog odjeljenja Narodnog muzeja u Beogradu, Numizmatičke vesti br. 33 / 1979., str. 51; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 55 i 70, B. Prister, Odlikovanja. Počivnesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 156 - 157; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 69, 175.

¹Petar Karadorđević treći je sin kneza Aleksandra Karadorđevića. Svoje školovanje počeo je u Beogradu, a nastavio u Ženevi i francuskim vojnim školama. Kao francuski časnik sudjelovao je u francusko-pruskom ratu 1870 - 1871., gdje se osobito istakao, zbog čega je odlikovan Ordenom Legije časti. Poslije je sudjelovao u bosansko-hercegovačkom ustanku. Godine 1883. Petar je došao u Crnu Goru i oženio se najstarijom kćeri kneza Nikole, kneginjom Zorkom. Poslije ženine smrti 1890. godine, Petar je s obitelji otišao u Ženevu i tu ostao sve do 1903. godine.

²Istorijski srpskog naroda VI - 1 (Od Berlinskog kongresa do ujedinjenja - 1878 - 1918.), Beograd 1983., str. 141.

³Kod M. Piletić, n. dj., str. 69., stoji datum 2. kolovoza 1903. U brošuri Grbovi, zastave, drugi državni amblemi i zvanični znaci Kraljevine Jugoslavije naveden je 8. kolovoza 1903. kao datum utemeljenja medalje. Taj datum donosi i N. Todorović, n. dj., str. 50.

⁴Zbornik zakona i uredaba... LIX., str. 297.

⁵Zbornik zakona i uredaba... LIX., str. 446.

⁶Zbornik zakona i uredaba... LIX., str. 151.

⁷Grbovi, zastave, drugi državni amblemi i zvanični znaci kraljevine Jugoslavije, Beograd 1936., tab. X., fig. 3.

⁸Usprkos tomu Medalja kralja Petra I. ne dijeli se u stupnjeve.

289. Medalja kralja Petra I. 1. oblik (1903.)
Medalja je kovana od srebra. Na licu su signature kreatora: Đ J 1903 i radionice: J. CHRISTLBAUER. Prvo slovo signature (Jb) izgleda kao: 'J'. Na obodu medalje je signatura: J. C. i punca za srebro čistoće 800/1000 (pasja glava u izduženom šesterokutu). Ušica je poprečno zalemljena: izradena je od srebrne žice. Vrpe je bijele s plavim i crvenim prugama. Dimenzije: medalja je promjera 35 mm; vrpe šir. 40 mm, širina bijele pruge: 20 mm, širina plavih i bijelih pruga: 5 mm. Inv. br. 917.

290. Medalja kralja Petra I. 1. oblik (1903 - 1941.)
Medalja je kovana od srebra; na licu su signature kreatora i radionice. Na obodu medalje nema oznake radionice (J. C.), niti punce za srebro. Inv. br. 921.

Kat. br. 291

291. Medalja kralja Petra I. 2. oblik (1903 - 1941.)

Medalja je kovana od bronce i pozlaćena. Bez ikakvih signatura. Vrpe je trobojna, crveno-plavo-bijele boje. Dimenzije: medalja je promjera 36 mm; širina pruga na vrpcu: 13 mm. Inv. br. 916.

292. Medalja kralja Petra I. 2. oblik (1903 - 1941.)

Medalja kao kat. br. 290, kovana je od bronce, ali posrebrena. Posrebrene je gotovo sasvim izblijedjelo. Vrpe je uska, provućena kroz kariku ušice, bijele boje, s plavim i crvenim prugama sa strane. Dimenzije: medalja je promjera 36 mm; vrpe šir. 25 mm, šir. bijele pruge 13 mm, šir. plavih i crvenih pruga 3 mm. Inv. br. 920.

293. Medalja kralja Petra I. 2. oblik - varijanta (1903 - 1914.)

Medalja je kovana od tombaka¹ i pozlaćena. Nema signaturu, ali se od njega ipak razlikuje u detaljima kraljeva portreta i natpisa na hecu. Slova su neznatno veća i deblja, a riječi KPA. Ђ СРБИЈЕ spojene su (bez razmaka). Dimenzije: medalja je promjera 35 mm. Inv. br. 919.

294. Medalja kralja Petra I. 2. oblik - varijanta (1903 - 1941.)

Medalja je kovana od tombaka i pozlaćena. Slična je kat. br. 247, ali se i od nje razlikuje u sitnim detaljima: slova natpisa na licu i naličju neznatno su veća. Inv. br. 922.

¹Tombak (triječ je turskog podrijetla) legura je bakra i cinka, s manje od 20% cinka.

Orden Karadorđeve zvijezde

Petar I. Karadorđević svečano je okrunjen tek 8. (21.) rujna 1904., kada se stišalo negodovanje europskih sila, osobito Engleske, zbog krvavog svibanjskog prevrata 1903. godine. Iste (1904.) godine navršila je stota obljetnica Prvoga srpskog ustanka, a s njim u svezi i obljetnica dolaska Karadorđevića na vlast. U spomen na te događaje utemeljen je posebnim Zakonom o odličju od 1. (14.) siječnja 1904.¹ Orden Karadorđeve zvijezde, kao "... priznanje i odlikovanje zasluga stečenih za Kralja i Otadžbinu kako u miru tako i u ratu (...)"

Orden Karadorđeve zvijezde dijeli se u četiri stupnja. Prvi je stupanj Veliki križ na lenti, sa zvijezdom na prsima. Križ je zlatan, s bijelo emajliranim krakovima s prednje i stražnje strane. Na licu, u središnjem plavom emajliranom polju križa je stari srpski grb, crveni štit s bijelim križem i četiri ocila. Polje okružuje bijelo emajlirani prsten, s natpisom: ЗА ВЕРУ И СЛОВОДУ 1804. Središnje polje na naličju je crveno emajlirano, a u njem je grb Kraljevine Srbije, dvoglavi Bijeli orao sa štitom. Prsten je plavo emajliran, s natpisom: ПЕТАР I. 1904. Između krakova križa izbijaju zlatne zrake. Krakovi križa i prsten imaju zlatni porub, a nad gornjim krakom križa je zlatna kruna.

Zvijezda je srebrna, s apliciranim licem križa orden skog znaka (bez krune). Lenta je crvena s bijelim prugama uz rubove.

Drugi stupanj Ordina Karadorđeve zvijezde sastoji se od ordenskog znaka koji visi na lentici i zvijezde. Ordenski znak II. stupnja iste je veličine kao i znak I.

stupnja, dok je zvijezda II. stupnja manja. Treći je stupanj poput ordenskog znaka II. stupnja. Četvrti stupanj je manji i nosi se na trokutastoj vrpcu.

Za vojne zasluge stečene u ratu odlikuju se časnici Ordenom Karadorđeve zvijezde s ukriženim mačevima na sredini križa. Orden Karadorđeve zvijezde dodjeljivao je kralj prema svom mišljenju ili na prijedlog nadležnih ministara, a za časnike u ratu na prijedlog komandanata neposredno podčinjenih vrhovnom zapovjedniku vojske. Umirovljeni časnici odlikovani za zasluge stečene u ratu imali su pravo nositi uniformu čina u kojem su umirovljeni. Osobe odlikovane za zasluge stečene u ratu, dakle Ordenom Karadorđeve zvijezde s mačevima, nisu morale plaćati pristojbu.

Uredbom od 15. (28.) travnja 1904. donijeta su Bliža opredeljenja o obliku, rangu i nošenju Ordina Karadorđeve zvijezde.² Uredbom su precizirane dimenzije i dopunjeno opis krune i križa ordenskog znaka, zvijezda, mačeva, vrpcu, regulirano je nošenje ordena, njegov rang itd. Dakle, određeno je da promjer križa prvog, drugog i trećeg stupnja iznosi 48 mm; dimenzije krune su 22 x 26 mm. Promjer križa četvrtog stupnja je 42 mm; dimenzije krune su 19 x 22 mm. Zvijezda je osmerokraka, s krakovima jednakih dužina, sastavljenim od sitnih srebrnih kristalića. Promjer zvijezde I. stupnja iznosi 92 mm, a II. stupnja iznosi 82 mm. Na zvijezdu I. stupnja apliciran je križ I. (II. ili III.) stupnja, dok je na zvijezdu II. stupnja apliciran križ IV. stupnja. Oba su križa bez krune. Mačevi na ordenima za ratne zasluge "čelične" su boje.

Vrpe je od moarirane svile "otvoreno-crvene" boje, s bijelim prugama na krajevima. Lenta je široka 105 mm, a širina bijelih pruga je 10 mm. Krajevi lente završavaju mašnom. Lentica II. i III. stupnja široka je 53 mm, a bijele pruge su širine 5 mm. Vrpe za IV. stupanj široka je 40 mm, a bijele pruge su širine 3 mm. Vrpe za ordene s mačevima iste je crvene boje i širine, ali bez bijelih pruga na krajevima. Prema propisu lenta se nosila s desnog ramena na lijevi bok, a zvijezda na lijevoj strani prsa. Časnici su nosili lenu preko uniforme, a građani ispod fraka, preko prsluka. Ordenski znakovi drugog i trećeg stupnja nosili su se ispod vrata, a zvijezda II. stupnja na lijevoj strani prsa. Četvrti stupanj nosio se također na lijevoj strani prsa.

Orden Karadorđeve zvijezde dobio je najviši rang i prednjačio svim drugim odlikovanjima. Uz orden dodjeljivala se diploma od papira, iste veličine kao i diplome za druge kraljevske ordene, ukrašena amblemom Ordina Karadorđeve zvijezde i kraljevskim grbom. Diploma sadržava čitav tekst ukaza o odlikovanju; opremljena je ordenskim pečatom promjera 5 cm, koji ima oblik ordena s natpisom: КРАЉЕВСКИ СРПСКИ ОРДЕН КАРАДОРЂЕВА ЗВЕЗДА. Diplome za Orden Karadorđeve zvijezde iz 1904. godine izradene su u *Kartografskoj radionici geografskog odjeljenja srpskog generalštaba* i nose signatuру autora nacrtu Jove Čarapića-Fuseka.³ U razdoblju 1913 - 1915. godine diplome su tiskane u *Kartografskoj radionici geografskog odjeljenja Glavnog generalštaba i Kraljevoj srpskoj državnoj štampariji* i nisu signirane. Od 1920. do 1941. godine diplome su tiskane u *Vojnom geografskom institutu* i *Kartografskoj radionici topografskog odjeljenja Vrhovne komande*, po idejnem nacrtu Đorda J. Čarapića. Diploma za I. stupanj izradena je na pergamentu, a za niže stupnjeve na papiru.

Uredbom je propisano da se 30. studenoga svake godine održi ordenska "slava", svečanost kojoj će predsjedavati kralj kao poglavар ordena, ili jedan od nositelja ordena prvog stupnja kojeg odredi kralj. Mjesto i dvorana održavanja ordenске slave nisu bili stalni. Osobe odlikovane Ordenom Karadorđeve zvijezde, koje su se 30. studenoga zatekle u mjestu održavanja ordenске slave, bile su dužne prisustvovati svečanosti. Iz svih okružja Srbije pristizali su odlikovani izaslanici; za tu priliku svi su morali biti svečano odjeveni i nositi ordenске znakove. Kancelar kraljevskih ordena sastavlja je program svečanosti i davao ga kralju na odobrenje. Svi troškovi podmirivali su se iz prihoda od pristojbi za ordene.

Dana 28. lipnja (11. srpnja) 1904. godine donijeta je Uredba o Ordenu Karadorđeve zvijezde, koji sadržava

dva kratka članka. Prema članku 1. Uredbe, Orden Karadorđeve zvijezde mogao se dodjeljivati u Srbiji postupno, počevši s IV. stupnjem, i tek nakon što su prošle dvije godine s odlikovanjem nižeg stupnja, mogao se dobiti viši stupanj. Kralj je samo tijekom 1904. godine imao neograničeno pravo dodjeljivanja pojedinih stupnjeva ordena. Člankom 2. Uredbe broj nositelja Ordena Karadorđeve zvijezde u Srbiji ograničen je na 500: prvi stupanj - 10 osoba, drugi stupanj - 40 osoba, treći stupanj - 150 osoba, četvrti stupanj - 300 osoba. Dana 30. studenoga (13. prosinca) 1906. godine donijeta je Dopuna uredbe o Ordenu Karadorđeve zvijezde (od 28. 6. 1904.). Članak 1. prije donijete Uredbe dopunjeno je propisom, prema kojem i strani državljanji ("lica van Srbije") dobivaju odlikovanje postupno, počevši od IV. stupnja. Nadalje (članak 2.), propisano je da IV. stupanj može dobiti samo onaj srpski podanik koji je već odlikovan istim stupnjem Ordena Bijelog orla. Od ovog su izuzete osobe koje su učinile osobitu uslugu kraljevu domu ili domovini. Na kraju, člankom 3. Dopune, određeno je da se I. stupanj Ordina Karadorđeve zvijezde dodjeljuje stranim vladarima, prestolonasljednicima i braći vladara. Isti stupanj dobivaju prilikom krštenja kraljeva⁴ muška djeca, kao i njihov muški porod.

Godine 1911. podnijet je Narodnoj skupštini Srbije projekt novog zakona o ordenima i medaljama. Projekt je predviđao da se uz prvi stupanj Ordina Karadorđeve zvijezde dodjeljuje i ogrlica (lanac), koji su mogli nositi kralj, punoljetni muški članovi kraljeva doma i strani vladari.⁵ *Beogradske novine*⁶ objavile su da će kralj Petar prilikom posjeta austrijskom caru u Pešti, da Franji Josipu I. Veliki križ Ordina Karadorđeve zvijezde na ogrlici, kao najviše odlikovanje koje može dodjeliti srpski vladar. Posjet je bio otkazan, navodno zbog nemira i protesta u Srbiji, a orden na ogrlici nije uručen. Mila Piletić misli da novinski članak dokazuje postojanje ogrlice, međutim, čudno je da u literaturi nema podataka o obliku, niti o sudbini neuoručene ogrlice.⁷

Uredbom o Ordenu Karadorđeve zvijezde, donijetom 20. listopada (2. studenoga) 1912. u Skopju, propisano je da se Orden Karadorđeve zvijezde s mačevima daje postupno, počevši s IV. stupnjem, međutim, odlikovana osoba ne mora provesti određeni rok s nižim stupnjem da bi dobila viši stupanj. Drugo, broj osoba odlikovanih pojedinim stupnjevima Ordina Karadorđeve zvijezde s mačevima nije ograničen.

Ordeni Karadorđeve zvijezde s mačevima počeli su se dodjeljivati tek za balkanskih ratova 1912 - 1913. Za zasluge u I. balkanskom ratu, koji je završio pobjedom srpske vojske i istjerivanjem Turske s Balkana, odliko-

vani su 5. (18.) travnja 1913. Ordenom Karadordeve zvijezde IV. stupnja (!) s mačevima istaknuti komandanati srpske vojske: prestolonasljednik Aleksandar, knez Arsen Karadorđević, vojvoda Radomir Putnik, generali Mihajlo Živković, Stepa Stepanović, Božidar Janković, Živojin Mišić i drugi generali. Orden Karadordeve zvijezde I. stupnja dodijeljen je prvi put 1. (14.) kolovoza 1913., i to vojvodi Radomiru Putniku, načelniku štaba Vrhovne komande. Isti je vojvoda Putnik, i dalje načelnik štaba Vrhovne komande, odlikovan 4. (17.) prosinca 1914.

Ordenom Karadorđeve zvijezde II. stupnja s mačevima. Kao što se vidi, Orden Karadorđeve zvijezde, a osobito s mačevima, škrto se dodjeljivao. U Srpskim novinama od 5. prosinca 1914., tiskanim u Nišu, zapisani su kriteriji za stjecanje Ordena Karadorđeve zvijezde s mačevima. "Ovaj najviši orden za ratne zasluge mogu dobiti oficiri koji su imali vanredne uspehe, skopčane s velikim naprezanjem i pozrtvovanjem na bojnom polju, ili radeći u višim štabovima na operativnim planovima i poslovima." Prvi stupanj ordena mogli su dobiti samo načelnik štaba Vrhovne komande, za sretno svršeni rat i komandant glavne armije ili veće vojske na zasebnom bojištu, "za dobitak bitke od većeg značaja za ishod rata."

Drugi stupanj ovog ordena mogli su dobiti komandanti armija, "ako su uspešnim komandovanjem poverenim im armijama za celo vreme rata doprineli srećnom svršetku rata". Drugim stupnjem mogli su se odlikovati: pomoćnik načelnika štaba Vrhovne komande i komandanti pojedinih operativnih jedinica, "ako su izvršili kakvo sjajno delo otsudnog značaja za dobitak bitke". Treći i četvrti stupanj mogli su dobiti "svi oficiri u trupi i štabovima operativne vojske, ako su svojim besprekornim, pametnim i energičnim radom u toku celog rata u mnogom doprineli da se rat srećno svrši, kao i za svoje sjajne uspehe u borbama skopčano sa smišljenim radom i pozrtvovanjem ili smelim preuzećem, skopčanim s velikim pozrtvovanjem, kao na primer: izvršili kakvu zapovest svoga komandanta, koja je imala otsudni značaj za ishod bitke, a pod vrlo teškim prilikama". Na kraju zapisa stoji: "Da se dobije viši red ovog ordena, treba imati prvo niži red." Ordenom Karadorđeve zvijezde I. stupnja s mačevima odlikovana su samo tri Srbina: prestolonasljednik Aleksandar te vojvode Stepa Stepanović i Živojin Mišić. Isti stupanj dobio je ukupno 14 stranih državnika i vojskovoda.⁸

Orden Karadorđeve zvijezde nastavio se dodjeljivati i u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji, kao najviše državno odlikovanje. Nakon završetka II. svjetskog rata nositelji Ordena Karadorđeve zvijezde uživali su neke povlastice.⁹

Mila Piletić pretpostavlja da je autor idejnog nacrtta za Orden Karadorđeve krune Mihajlo Valtrović (1839 -

1915.), koji je 1904. godine radio kraljevske insignije.¹⁰ Od osnutka do početka Prvoga svjetskog rata ordene je izradivao G. A. Scheid u Beču. Od 1914. godine izradu ordena preuzeo je Arthur Bertrand iz Pariza. Zvijezde Bertrandovih Ordena Karadorđeve zvijezde nemaju brijantinirane, nego kanelirane krakove.

U Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji izrada ordene povjerena je švicarskoj tvrtki Huguenin Frères & Co te domaćoj radionici Sorlini iz Varaždina. Ordeni su se isporučivali u crvenim kutijama. Scheid i Huguenin stavljali su na vanjsku stranu poklopa tekst KAPАЂОРЂЕВА ЗВЕЗДА, s oznakom stupnja rimskim brojevima, dok je Bertrand dodavao još i grb Kraljevine Srbije. Natpis na Scheidovim kutijama izведен je malim kurzivnim slovima, dok ostali proizvodači pišu velikim slovima. Sorlinijev tekst je cirilični¹¹ ili latinski: KARAĐORĐEVA ZVEZDA, bez grba, s oznakom stupnja rimskim brojevima. Sva četiri proizvodača imaju s unutrašnje strane poklopcu oznake radionice.

Orden Karadorđeve zvijezde (bez mačeva) ukršten briljantima dodijeljen je dvaput: ruskom caru Nikoli II. i turskom sultanu Abdulu Hamidu.¹²

Na prijedlog ministra vojnog pukovnika Radivoja Bojovića, osnovan je u Kragujevcu, ukazom od 28. svibnja (10. lipnja) 1915. godine, Vojnički orden Karadorđeve zvijezde s mačevima.¹³ Novoosnovano odlikovanje dodjeljivalo se u dva stupnja: zlatnom i srebrnom, dočasnicima i redovima, za "izvanredno pokazanu ličnu hrabrost i pozrtvovanje". Orden Karadorđeve zvijezde s mačevima mogli su dobiti samo časnici,¹⁴ a Vojnički orden Karadorđeve zvijezde s mačevima samo dočasnici i vojnici.

Svojim izgledom sliči Ordenu Karadorđeve zvijezde IV. stupnja s mačevima, uz nekoliko razlika. Prva uočljiva razlika je u tome što vojnički stupanj nije emajliran, nego je sav metalan, pozlaćen ili posrebren. Kod Zlatnoga vojničkog ordena Karadorđeve zvijezde s mačevima svi metalni dijelovi su pozlaćeni, osim zraka između krakova križa, koje su posrebrene. Mačevi su izrađeni od pozlaćenog srebra. Kod Srebrnoga vojničkog ordena Karadorđeve zvijezde s mačevima je obrnuto; svi metalni dijelovi su posrebreni, osim zraka koje su pozlaćene. Mačevi su izrađeni od srebra. Kod izrade nisu se uvijek respektirali spomenuti propisi o odnosima pozlaćenih i posrebrenih dijelova ordena. Zato ima primjeraka koji su potpuno pozlaćeni ili posrebreni. Takvi primjerici legalno su se dodjeljivali, dakle, ne radi se o falsifikatima.

Lice Vojničkog ordena Karadorđeve zvijezde s mačevima razlikuje se od Ordena Karadorđeve zvijezde s mačevima i po natpisu koji glasi: ЗА ХРАБРОСТ. Natpis na naličju je isti samo u prvom dijelu (ПЕТАР I):

godine utemeljenja ordena (1904.) zamijenjene su godina ratnog razdoblja u kojem je orden zaslužen. U početku su to godine: 1914 - 15., zatim: 1914 - 16., 1914 - 17., 1914 - 18. i napokon: 1914 - 1918.

Vojnički orden Karadorđeve zvijezde s mačevima izradivala je radionica Arthur Bertrand u Parizu, o čemu postoji dokumentacija.¹⁵ Sačuvano je dopisivanje s dva švicarska poduzeća, Huguenin Frères i Zenith, iz kojeg se vidi da su i oni dali ponude za izradu odlikovanja. Nema nikakvih pisanih dokaza da je jedan od njih zaista dobio narudžbu, ali je to moguće s obzirom na stanovit broj ordena koji se razlikuju od Bertrandovih proizvoda i kod kojih nisu poštovane statutarne odredbe.¹⁶ Vojnički orden Karadorđeve zvijezde s mačevima nosio se svakodnevno na lijevoj strani prsa, na trokutastoj vrpci crvene boje.

Zlatnom vojničkom Karadorđevom zvijezdom s mačevima odlikovana su 1.074 Srbina i 37 stranaca. Srebrnom vojničkom Karadorđevom zvijezdom s mačevima odlikovano je 1.449 Srba i 836 stranaca.¹⁷

¹⁰Zbornik zakona i uredaba..., IX/1906., str. 1 - 3.

¹¹Zbornik zakona i uredaba..., LIX/1906., str. 366.

¹²M. Piletić, n. dj., str. 45.

¹³Misli se na kralja Srbije.

¹⁴M. Piletić, n. dj., str. 46.

¹⁵Beogradske novine br. 99, od 12. travnja 1911.

¹⁶Kada je već posjet otkazan, razumljivo je da je stornirana i izrada ogrlice. Druga je mogućnost da je novinarska informacija bila pogrešna. Mogla je biti računano pogrešna, što znači da kralj Petar nije ni namjeravao putovati u Peštu, ili se radilo o slučajnoj informacijskoj grešci. Naime, teško je povjerovati da bi ogrlica, zatijelo naručena kod jednog od uglednih bečkih draguljara, bila tako loše izradena da ne bi bila upotrebljiva. Također nije vjerojatno da se ogrlica nakon otkaza posjeta Pešti tajno čuvala u Beogradu, a da je nitko nije vidi.

¹⁷Narodna enciklopedija, II. knjiga (I-M), str. 261.

¹⁸Službeni list FNRJ, br. 56, od 21. prosinca 1955.

¹⁹N. dj., str. 48.

²⁰Jedini primjerak Sorlinijeve kutije s ciriličnim natpisom u Zbirci dr. V. Malinara ima pogrešno isписан tekst: КАРА / ЂОРЂЕВА / ЗВЕЗДА.

²¹M. Piletić, n. dj., str. 49., prema informaciji Dragomira Acovića.

²²Srpske novine br. 150, od 2. (15) lipnja 1915.

²³Poznati slučaj dodjeljivanja Ordenu Karadorđeve zvijezde 4. stupnja s mačevima redovu Miloju Nikoliću iz Leovića, ranjenom u srpsko-bugarskom ratu 1913., koji je ponudio da se komad kože s njegova tijela transplantira njegovom ranjenom starješini, iznimka je napravljena u demagoške svrhe.

²⁴M. Piletić, n. dj., str. 49. Autorica je kontaktirala s današnjim vlasnikom istoimene radionice, koja dalje izrađuje odlikovanja i medalje, i došla do zanimljivih podataka.

²⁵Izgleda čudnim da bi Ministarstvo vojno Kraljevine Srbije naručilo ordene kod još jednog proizvodača, osobito ako se uzme u

Literatura

Zbornik zakona i uredaba..., LIX/1906., str. 1 - 3; str. 366; str. 442 - 443; Zbornik zakona i uredaba..., LXI/1909., str. 342 - 343; Srpske novine br. 245, od 30. listopada 1912; Srpske novine br. 292, od 5. prosinca 1914; P. Lazarević, Karadorđeva zvijezda, Narodna enciklopedija (St. Stanojevića), II. knjiga (I-M), Zagreb, 1929, str. 261; Grbovi, zastave, drugi državni amblemi i zvanični znaci Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1936., str. 7 - 8, tab.V - VI; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 56 - 58, 70 - 71; R. Stolica, Vojnički orden Karadorđeve zvezde sa mačevima, Kolekcioni br. 17/1976., Beograd, str. 62 - 63; B. Prister, Odlikovanja. Povijesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 144 - 147; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 41 - 49, 134 - 143.

295. Zvijezda I. stupnja Ordena Karadordeve zvijezde (1904 - 1914.) - 1. model

Zvijezda je izradena od srebra. Krakovi zvijezde su briljantinirani. Na naličju je signatura: G. A. S. (G. A. Scheid). Emajl u prstenastom polju s geslom amaterski je popravljan. Dimenzije: 92 x 90 mm. Inv. br. 32850.

296. Zvijezda II. stupnja Ordena Karadordeve zvijezde (1904 - 1914.) - 1. model

Krakovi zvijezde su briljantinirani. Signatura: G. A. S. (G. A. Scheid), model kao kat. br. 294. Emajl je očuvan u izvornom obliku. Dimenzije: 83 x 84 mm. Inv. br. 2232.

297. Zvijezda I. stupnja Ordena Karadordeve zvijezde (1914 - 1941.)

Zvijezda je izradena od srebra. Krakovi su kanelirani. Bez oznake proizvodača. Emajl je popravljan. Dimenzije: 100 x 101 mm. Inv. br. 32851.

298. Zvijezda II. stupnja Ordena Karadordeve zvijezde (1914 - 1941.)

Krakovi su kanelirani, bez oznake proizvodača, model kao kat. br. 296. Emajl je popravljan. Dimenzije: 82,5 x 82 mm. Inv. br. 32852.

299. Ordenski znak Karadordeve zvijezde II. ili III. stupnja (1904 - 1941.)

Izrađen je od pozlaćenog srebra. Nema signature proizvodača, pa ga nije moguće sa sigurnošću pripisati određenoj radionici. Usto je popravljan emajl. Dimenzije: 76,5 x 47 mm; lentica šir. 38 mm, šir. bijelih pruga 3 mm. Inv. br. 1064.

300. Ordenski znak Karadordeve zvijezde II. ili III. stupnja (1904 - 1941.) - varijanta

Nema signature proizvodača. Križ je veći od gore opisanoga. Ima neuobičajeno uski metalni porub, tako da križ izgleda još širi nego što jest. Emajl je popravljan. Dimenzije: 79 x 51 mm. Inv. br. 2231.

Kat. br. 295-296

301. Orden Karadordeve zvijezde IV. stupnja (1904 - 1941.)

Izrađen je od pozlaćenog srebra. Emajl je autentičan, neznatno oštećen u donjem kraku križa. Nema signature proizvodača. Dimenzije: 58 x 37 mm; vrpca širine 40 mm, širina pruga 3 mm. Inv. br. 1065.

302. Orden Karadordeve zvijezde IV. stupnja (1904 - 1941.)

Emajl je autentičan, mjestimice napukao, ali u relativno dobro stanju. Dimenzije: 58 x 37 mm. Inv. br. 1067.

303. Orden Karadordeve zvijezde IV. stupnja (1921? - 1941.)

Emajl je autentičan, neoštećen. Ordenski znak veći je od svih opisanih znakova IV. stupnja. Kneževski srpski grb na licu zauzima sredinu medaljona i ne doteče njegove rubove, kao kod prije opisanih grbova. Medaljoni su naglašeno ispušćeni. Slova gesla su drukčijeg oblika; slovo O je okruglo umjesto četverokutno. Kraljevski srpski grb na naličju je bijelo emajliran. Između

orlovih glava je kruna.¹ Orden bi se, s obzirom na medaljone, možda mogao pripisati Hugueninovoj produkciji. Taj je majstor, za razliku od Bertranda, volio ispušćene medaljone, kao što se može vidjeti na Ordenu Bijelog orla i osobito Ordenu sv. Save. Dimenzije: 64 x 40 mm. Inv. br. 1066.

304. Orden Karadordeve zvijezde IV. stupnja, s mačevima (1912 - 1921.)

Na karićici je punca za srebro finoće 800/1000, tzv. jarčeva glava, u upotrebi u Kraljevini Jugoslaviji od 30. svibnja 1933. Emajl je autentičan, neoštećen. Izrada ordena je površna; uečljive su manjkavosti u završnoj obradi. Ordenski znak veći je od svih dosad opisanih znakova IV. stupnja, ali manji od znakova I - III. stupnja. Medaljoni su ravnii. Emajl u srpskom grbu na licu je oštećen; naličje je neoštećeno. Dimenzije: 78 x 48,5 mm; lentica širine 50 mm. Inv. br. 1052.

305. Ordenski znak Karadordeve zvijezde I. stupnja na lenti, s mačevima (1912 - 1921.)

Izvršno sačuvan primjerak, vjerojatno dodijelen nakon I. svjetskog rata. Medaljoni su ispušćeni, što upućuje na Hugueninovu produkciju. Dimenzije: 76 x 47 mm; lenta širine 102 mm. Inv. br. 31606.

306. Zvijezda Karadordeve zvijezde II. stupnja, s mačevima (1912 - 1921.)

Bez signature proizvodača. Krakovi zvijezde su kanelirani. Emajl je potpuno obnovljen. Dimenzije: 83 x 83 mm. Inv. br. 1051.

307. Ordenski znak Karadordeve zvijezde II. ili III. stupnja, s mačevima (1912 - 1921.)

Medaljoni su ravnii. Emajl u srpskom grbu na licu je oštećen; naličje je neoštećeno. Dimenzije: 78 x 48,5 mm; lentica širine 50 mm. Inv. br. 1052.

Kat. br. 305

308. Ordenski znak Karadordeve zvijezde II. ili III. stupnja, s mačevima (1912 - 1921.)

Medaljoni su blago ispušćeni. Emajl je oštećen u grbu na licu te u prstenu s natpisom na naličju. Dimenzije: 76 x 48 mm; lentica širine 53 mm. Inv. br. 1053.

309. Orden Karadordeve zvijezde IV. stupnja, s mačevima (1912 - 1921.)

Medaljon na licu je blago ispušćen; na naličju je ravan. Emajl je oštećen u medaljonu i prstenu s geslom na licu te u prstenu s natpisom na naličju. Dimenzije: 58 x 37 mm; vrpca širine 40 mm. Inv. br. 2331.

310. Orden Karadordeve zvijezde IV. stupnja na uskoj duguljastoj vrpcu, s mačevima (1912 - 1921.)

Medaljoni su gotovo ravnii. Emajl u medaljonima i prstenima s natpisima je znatno oštecen.

Ušica iznad krune nema križić. Taj nedostatak, izgleda, nije posljedica oštećenja. Dimenzije: 56 x 37 mm. Inv. br. 1055.

311. Orden Karadordeve zvijezde IV. stupnja, s mačevima (1912 - 1921.)

Lijepo očuvan primjerak. Ordenski znak primjetno je veći od opisanih ordenskih znakova IV. stupnja. Medaljoni su blago ispušćeni, готовo ravni. Vjerojatno primjerak iz kasnijeg razdoblja dodjeljivanja. Dimenzije: 67 x 42 mm; vrpca širine 36 mm. Inv. br. 1054.

312. Orden Karadordeve zvijezde IV. stupnja, s mačevima (1912 - 1921.)

Primjerak većih dimenzija, kao kat. br. 311, ali se od njega razlikuje u mnogim detaljima. Izrada je površna; emajl nije kvalitetan, premda je autentičan. Medaljoni su ravni. Emajl je oštećen u štitu grba na licu. Kruna iznad križa izvedena

je bez perlka od raznobojna emajla, što nije uobičajeno. Dimenzije: 64 x 42,5 mm. Inv. br. 1050.

313. Zlatni vojnički orden Karadordeve zvijezde s mačevima (1916.)

Orden je izrađen od pozlaćene bronce; pozlaćene su i zrake između krakova, te mačevi. Pozlata je istrošena od neprestanog nošenja. Dijelovi koji su izrađeni od tanjeg lima, kao primjerice kruna i središnji medaljoni, mjestimice su nagnjećeni. Nedostaje križić nad krunom. Na naličju godine: 1914 - 16. Dimenzije: 60 x 39 mm; vrpca šir. 40 mm. Inv. br. 1056.

314. Srebrni vojnički orden Karadordeve zvijezde s mačevima (1916.)

Krakovi i kruna su izrađeni od posrebrenе bronce; zrake između krakova su pozlaćene, a mačevi od srebra. Na naličju godine: 1914 - 16. Dimenzije: 61 x 40 mm. Inv. br. 1057.

315. Srebrni vojnički orden Karadordeve zvijezde s mačevima (1917.)

Križ i kruna izrađeni su od posrebrenе bronce; zrake su pozlaćene, a mačevi od srebra. Na naličju godine: 1914 - 17. Dimenziјe: 65 x 40 mm. Inv. br. 1058.

316. Zlatni vojnički orden Karadordeve zvijezde s mačevima (1918 - 1921.)

Križ i kruna izrađeni su od pozlaćene bronce, a mačevi od pozlaćenog srebra; zrake su posrebrenе. Na naličju godina: 1914 - 18. Nježniji dijelovi odlikovanja su malo nagnjećeni. Nedostaje križić nad krunom. Dimenziјe: 59 x 39 mm. Inv. br. 1059.

317. Srebrni vojnički orden Karadordeve zvijezde s mačevima (1918 - 1921.)

Križ, kruna i mačevi izrađeni su od posrebrenе bronce; zrake su pozlaćene. Na naličju godina: 1914 - 18. Dimenziјe: 60 x 39 mm. Inv. br. 1060.

318. Zlatni vojnički orden Karadordeve zvijezde s mačevima (1918 - 1921.)

Pozlaćeni su svи metalni dijelovi odlikovanja. Orden je izrađen od debljeg materijala nego prije opisani, pa nije bio izložen gnjećenju. Proizvod druge radionice. Na naličju godine: 1914 - 1918. Dimenziјe: 64 x 39,5 mm. Inv. br. 1061.

¹Nijedan od dosada opisanih ordenskih znakova Ordeна Karadordeve zvijezde nije imao taj detalj.

Kat. br. 306

Kat. br. 311, lice i naličje

315. Srebrni vojnički orden Karadordeve zvijezde s mačevima (1917.)

Križ i kruna izrađeni su od posrebrenе bronce; zrake su pozlaćene, a mačevi od srebra. Na naličju godine: 1914 - 17. Dimenziјe: 65 x 40 mm. Inv. br. 1058.

316. Zlatni vojnički orden Karadordeve zvijezde s mačevima (1918 - 1921.)

Križ i kruna izrađeni su od pozlaćene bronce, a mačevi od pozlaćenog srebra; zrake su posrebrenе. Na naličju godina: 1914 - 18. Nježniji dijelovi odlikovanja su malo nagnjećeni. Nedostaje križić nad krunom. Dimenziјe: 59 x 39 mm. Inv. br. 1059.

317. Srebrni vojnički orden Karadordeve zvijezde s mačevima (1918 - 1921.)

Križ, kruna i mačevi izrađeni su od posrebrenе bronce; zrake su pozlaćene. Na naličju godina: 1914 - 18. Dimenziјe: 60 x 39 mm. Inv. br. 1060.

318. Zlatni vojnički orden Karadordeve zvijezde s mačevima (1918 - 1921.)

Pozlaćeni su svи metalni dijelovi odlikovanja. Orden je izrađen od debljeg materijala nego prije opisani, pa nije bio izložen gnjećenju. Proizvod druge radionice. Na naličju godine: 1914 - 1918. Dimenziјe: 64 x 39,5 mm. Inv. br. 1061.

¹Nijedan od dosada opisanih ordenskih znakova Ordeна Karadordeve zvijezde nije imao taj detalj.

315. Srebrni vojnički orden Karadordeve zvijezde s mačevima (1917.)

Križ i kruna izrađeni su od posrebrenе bronce; zrake su pozlaćene, a mačevi od srebra. Na naličju godine: 1914 - 17. Dimenziјe: 65 x 40 mm. Inv. br. 1058.

316. Zlatni vojnički orden Karadordeve zvijezde s mačevima (1918 - 1921.)

Križ i kruna izrađeni su od pozlaćene bronce, a mačevi od pozlaćenog srebra; zrake su posrebrenе. Na naličju godina: 1914 - 18. Nježniji dijelovi odlikovanja su malo nagnjećeni. Nedostaje križić nad krunom. Dimenziјe: 59 x 39 mm. Inv. br. 1059.

317. Srebrni vojnički orden Karadordeve zvijezde s mačevima (1918 - 1921.)

Križ, kruna i mačevi izrađeni su od posrebrenе bronce; zrake su pozlaćene. Na naličju godina: 1914 - 18. Dimenziјe: 60 x 39 mm. Inv. br. 1060.

318. Zlatni vojnički orden Karadordeve zvijezde s mačevima (1918 - 1921.)

Pozlaćeni su svи metalni dijelovi odlikovanja. Orden je izrađen od debljeg materijala nego prije opisani, pa nije bio izložen gnjećenju. Proizvod druge radionice. Na naličju godine: 1914 - 1918. Dimenziјe: 64 x 39,5 mm. Inv. br. 1061.

¹Nijedan od dosada opisanih ordenskih znakova Ordeна Karadordeve zvijezde nije imao taj detalj.

Broj dodijeljenih Ordena Karadordeve zvijezde s mačevima prikazan tablјeno:

	Srbi i srpske vojne jedinice	Stranci i strane vojne jedinice	Ukupno
I. stupanj	Srbi: prestolonasljednik Aleksandar, vojvode Stepa Stepanović i Živojin Mišić	Francuzi: maršali Joffre, Serail, d'Esperey, Pétain i Guillaume Talijani: gen. Cadorna, premijer Salandra, ministar vanjskih poslova Sonino Englezi: feldmarsali Haig i Pinktown Rumunji: kralj Ferdinand i prestolonasljednik Carol Amerikanac: gen. Pershing Čeh: predsjednik ČSR Masaryk	17
II. stupanj	Srbi: vojvode Putnik, Stepanović i Mišić; general Bojović	Francuzi: generali Castelnau, Gérard, Giureau, Clodel, Jacques, Dribell, Gambetta, Himbert i admirал Toulon Lukas Talijani: Gerald, Ragni, Capello, Cesare Englezi: viceadmiral Troubridge	18
III. stupanj	118 Srba + 9 srpskih pukova	60 Francuza, 10 Talijana, 1 Englez	198
IV. stupanj	1146 Srba + 41 srpska jedinica raznih rodova i formacija vojske	87 Francuza 21 Talijan 11 Rusa + 1 ruskа brigada 7 Engleza 2 Rumunja 1 Amerikanac	1317

Kat. br. 297 - 298

Kat. br. 313

Spomenica sklapanja Balkanskog saveza 1912. godine

U mjesecu srpnju 1908. godine mladoturski časnici Solunskog korpusa izvršili su vojni udar i objavili ustav. Sultan Abdul Hamid mudro je prihvatio preokret i proglašio Tursku ustavnom monarhijom. Taj ga potez ipak nije spasio; već u travnju 1909. godine uslijedio je protuudar kojim je Abdul Hamid oboren, a na prijestolje je doveden Mehmed V. Spomenuti dogadaji uzdrmali su Tursko Carstvo, što su odmah iskoristile Austro-Ugarska i Bugarska. Austro-Ugarska je dovršila prije pripremljenu aneksiju Bosne i Hercegovine i ukinula sultanov formalni suverenitet, dok je Bugarska proglašila nezavisnost i carevinu. Oba dogadaja direktno su pogodila Srbiju, koja je otprije priželjkivala Bosnu, Hercegovinu i Makedoniju. Svjesna značenja Bosne i Hercegovine i dolaska Austro-Ugarske na zapadne granice, nemoćna da bilo što izmjeni, srpska je diplomacija proradila na uspostavi svog ugleda. Plan je bio veoma jednostavan: frustracija zbog privremeno izgubljenih područja na zapadu (Bosna i Hercegovina) mogla se ublažiti osvajanjem novih na jugu, koja je još držala Turska. To više što je na Makedoniju reflektirala Bugarska, država u brzu političkom usponu. Turska je u tom trenutku bila u krizi, ali je mladoturski program reorganizacije nagovještavao ne samo stabilizaciju Turskog Carstva nego i jačanje turske vladavine na Balkanu. U strahu od gubitka još jednog strateškog područja, Srbija je užurbano kombinirala. Turska se u to vrijeme počela okretati Njemačkoj i Austro-Ugarskoj, a od Rusije, iscrpljene ratom protiv Japana, nije se moglo puno očekivati. Istjerivanje Turske s Balkana postalo je, dakle, prioritetnim zadatkom srpske vlade.

Od godine 1910. "trošna zgrada Turske Carevine počinje pucati i popuštati na sve strane".¹ Godinu dana poslije puča novi mladoturski režim pokazao je svoje naličje. Umjesto proklamiranog ustavnog i demokratskog ustrojstva počeo je provoditi nasilnu otomanizaciju. Otpor kršćanskih i neturskih podanika proširio se po cijelom Turskom Carstvu: na Kreti, u Jemenu, Albaniji i Makedoniji. Talijanska invazija na Tripolis i Kirenaiku, izvršena nenadano u rujnu 1911., pokazala je da su Turskom Carstvu izbrojeni dani i mobilizirala sve balkanske države. Da bi bile djelotvorne protiv Turske, balkanske su se države morale udružiti u savez. Takav savez imao je ključnu zapreku: makedonsko pitanje, oko

kojeg su se sporile Srbija, Bugarska i Grčka. Na brzinu je odlučeno da Srbija nakon rata dobije zonu sjeverno i zapadno od Šar-planine, Bugarska zonu istočno od Rodopa i rijeke Strume, a preostali središnji dio Makedonije bio bi ili autonoman ili bi se naknadno podijelio. Sporazum je imao nedostatka koji su se uskoro pokazali i prouzročili novi rat. Do jeseni 1912. godine sve balkanske države, Grčka, Bugarska, Srbija i Crna Gora, tajno su potpisale medusobne vojne saveze protiv Turske. Ukupna snaga balkanskih država iznosila je 578.000 vojnika i bila je nadmoćna turskim snagama.

Uvod u Balkanski rat bio je napad Crne Gore 8. listopada 1912., na koji Turska nije odgovorila. Ostale države saveznice uputile su Turskoj istovjetne note,² a 18. listopada njihove su vojske prešle tursku granicu.³ Bugari su krenuli prema Trakiji i Istanbulu, Grci prema Makedoniji i Epiru, Crnogorci i Srbi prema Sandžaku, Albaniji i Makedoniji. Vojne operacije balkanskih saveznika bile su brze i djelotvorne. Prva srpska armija pod komandom prestolonasljednika Aleksandra potukla je tursku vojsku u dvodnevnoj bici na Kumanovu (23 - 24. listopada) i 26. listopada ušla u Skopje. Trupe četvrte, tzv. Ibarske vojske, pod vodstvom Mihajla Živkovića, ušle su u Novi Pazar i spojile se 25. listopada s crnogorskom vojskom. Treća srpska armija pod komandom generala Bože Jankovića oslobođila je 30. listopada Prizren, a Đakovicu 4. studenoga. Crnogorci su opkolili Skadar i stigli do Medove; Bugari su kod Kirk Kilise tukli tursku vojsku, opkolili Jedrene i napredovali prema Istanbulu. Grčka je armija razbila tursku obranu kod Sarantapora i Selfide, opkolila Janinu i napadala Bitolu i Solun, koji je osvojen 8. studenoga 1912. godine. Srpska je vojska došla sve do Bitole i spojila se s grčkom vojskom kod Florine.

Kako je jedan od glavnih ciljeva srpske politike bio izlazak na Jadransko more, upućene su dvije jedinice 9. i 10. studenoga preko albanskih planina prema moru. Nakon iscrpljujućeg marša srpska vojska izbila je 18. studenoga na Jadran, sjeverno od Lješa.

Za mjesec dana saveznici su slomili stoljetnu tursku prevlast na Balkanu. Shvativši da je rat izgubljen, Turska je zatražila primirje, koje je potpisano 3. prosinca 1912.

Vojna pobjeda nad Turskom iznenadila je Europu. Austro-Ugarska diplomacija bila je veoma nezadovolj-

na razvojem dogadaja. Zatražila je povlačenje srpske vojske iz Albanije, koju je kanila priznati autonomnom državom. Vode albanskog pokreta objavili su u Valoni 28. studenoga 1912. osnutak nove države i formirali vladu s Ismailom Kemalom Bejem na čelu. Albaniju su odmah poduprle Austro-Ugarska i Italija, ali je srpska vojska odbila povlačenje.

Na granicama Srbije koncentrirane su jake austro-ugarske vojne snage i stanje je postalo krajnje napeto. Izgledalo je da je rat neizbjegjan. Na inicijativu velikih sila, osobito Francuske i njezina predsjednika Poincaréa, sazvana je u Londonu konferencija ambasadora na kojoj su se rješavali svi sporovi u svezi s balkanskim ratom. U tom trenutku nitko nije bio spreman za rat europskih razmjera. Stoga je londonska konferencija donijela odluku o priznanju nezavisne Albanije, čime je *de facto* odlučeno da se srpska vojska mora povući iz Albanije.

Međutim, nakon donošenja zaključka o priznanju Albanije, londonska konferencija nije odmah naznačila i granice novoosnovane države. Ta je nepreciznost produžila krizu, jer je ostalo spornim pitanje Skadra, koji su Crnogorci uporno opsjedali. Štoviše, na poziv kralja Nikole, srpska je vlada u veljači 1913. poslala jednu diviziju Crnogorcima u pomoć. Srpsko-crnogorska opsada Skadra uznenimila je sudionike londonske konferencije, pa su 23. ožujka donijeli odluku da grad pripadne Albaniji. Nakon mučnih pregovora, uvjerenja, pritisaka i prijetnji, Srbi su 9. travnja napustili opsadu Skadra. Kralj Nikola nastavio je zauzimati grad i 24. travnja crnogorske su trupe ušle u Skadar. Austro-Ugarska je odmah poduzela energične mjere i prisilila kralja Nikolu da 4. svibnja prepusti Skadar komandi međunarodne flote koja je bila usidrena u blizini.

Ovom zgodom završio je prvi dio Balkanskih ratova. Pobjedena Turska morala je prihvatići sve uvjete i 30. svibnja 1913. potpisati Londonski ugovor, prema kojem je sav teritorij europskih posjeda Turske do linije Enos-Midija pripao balkanskim saveznicima.⁴ Srbija je teritorijalno povećana, ali je u beogradskim političkim i osobito vojnim krugovima zavladalo nezadovoljstvo. Srbe su raspaljeni nacionalizam, velikodržavni snovi i opijenost ratnim uspjesima potpuno zasljeplili. Zbog pomisli na to što su sve mogli imati, zaboravili su što su imali prije. Stoga im je postala mrškom i sama pomisao da Bugarskoj predaju dio teritorija Makedonije, određen ugovorom od 13. veljače 1912., koji je bio uvjetom sklapanja balkanskog saveza. Prema tom ugovoru Bugarska bi se

protezala do Ohridskog jezera, odnosno novoosnovane Albanije koje u vrijeme sklapanja ugovora nije bilo. Na taj način prekinuta je obostrano priželjkivana granična veza Srbije s Grčkom.

Bugarska geopolitička pozicija zasmetala je istodobno Srbiji i Grčkoj, to više što su veze Bugarske s Albanijom i Austro-Ugarskom Monarhijom brzo jačale. Tako se dogodilo da su se Srbija i Grčka tajno udružile protiv Bugarske još prije potpisivanja ugovora 30. svibnja 1913. u Londonu, gdje su nastupale kao saveznice protiv Turske! Ova činjenica ostat će za sva vremena jedna od najboljih ilustracija pojma *fides balcanica*. Na stranu Srbije i Grčke svrstala se Crna Gora, a pridobivena je i Rumunjska, kojoj također nije odgovaralo proširenje Bugarske. Uskoro je izbio rat.

Danas je teško ocijeniti tko je koga napao, jer izvori nisu objektivni, ali to i nije važno. Iscrpljena tek minulim ratom protiv Turske. Bugarska svakako nije mogla računati na pozitivni ishod rata protiv udruženih susjednih država.

Prema srpskim izvorima, noću od 29. na 30. lipnja 1913. bugarske su trupe izvršile iznenadni napad na srpske položaje na Bregalnici, što je bio službeni povod ratu. Okruženi neprijateljskim državama, Bugari su ubrzo doživjeli nekoliko vojnih poraza i 20. srpnja 1913. moralni zatražiti primirje. Mirovni pregovori vodili su se u Bukureštu do 10. kolovoza kada je potpisana ugovor.

Ugovorom u Bukureštu Bugarska je izgubila velik dio teritorija dobivenog Londonskim ugovorom i ratnim osvajanjima protiv Turske. Turska je iskoristila situaciju i vratila Jedrene i dio Trakije. Rumunjska je dobila Silistriju, Balčik i Tutrakan; Grčka je dobila Kavalu i postavila sjeveroistočne granice do rijeke Meste. Srbija se proširila do Ohrida, Bitole, Gevgelije, Velesa, Štipa i Kratova. U odnosu na stanje prije balkanskih ratova Srbija je povećala svoj teritorij za 32.000 km².

Ratovi Srbije s Turskom i poslije s Bugarskom bili su dobrim razlogom za osnivanje novih medalja i spomenica. U povodu potpisivanja sporazuma o savezu između Crne Gore i Srbije u Luzernu 27. rujna 1912. godine, iskovane su u Pragu dvije spomenice od pozlaćene bronce. Jedna je predviđena za Srbiju, a druga za Crnu Goru. Lica tih dviju medalja su različita; svako nosi lik vladara s odgovarajućim natpisom, dok su naličja jednaka.⁶ Autor medalja bio je J. V. Pichl, vlasnik kovnice u Pragu.

Na licu medalje namijenjene Srbiji prikazano je en face poprsje kralja Petra I. u uniformi, ukrašenoj odlikovanjima. U gornjoj polovici medalje je natpis: ΠΕΤΑΡ Ι. ΚΡΑΛЬ ΣΡΒΙЈЕ. Do kraljeve desne epolete je si-

gnatura medaljera: ПИХЉ⁷ Na naličju je patrijarški (lorenski) križ, okružen dvjema lovorošim grančicama i trnjem te geslom: IN HOC SIGNO VINCES. Medalja je promjera 35 mm, a nosila se na duguljastoj trobojnoj (crveno-plavo-bijeloj) vrpci.

¹V. Čorović, Istorija Jugoslavije, Beograd 1933., str. 552.

²U notama su tražene ozbiljne reforme u Makedoniji pod nadzrom balkanskih država. Naravno, Turska nije mogla pristati na takav zahtjev, jer je on značio miješanje u njezin suverenitet, pa na note nije odgovorila.

³Istorija srpskog naroda, VI - 1, str. 189.

⁴Istorija srpskog naroda, VI - 1, str. 192.

Kat. br. 319

Literatura

Istorija srpskog naroda, VI/1, Beograd 1983., str. 162 - 173, 182 - 196; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 77, 112, 181 - 182, 195.

⁵Istorija srpskog naroda, VI - 1, str. 195 (karta) i 196.

⁶Ova spomenica nije u popisu odlikovanja Kraljevine Srbije. Budući da se radi o spomenici važnog političkog dogadaja, čini se pravilnijim ubrojiti je u odlikovanja.

⁷M. Piletić (n. dj., str. 181 - 182) u opisu iste spomenice iz Vojnog muzeja u Beogradu (inv. br. 445) kaže da signatura glasi: ПИХЉ ПРАГА i da se nalazi ispod kraljeva poprsja.

Medalja za hrabrost iz 1912. godine

Medalja za hrabrost utemeljena je Uredbom kralja Petra I. od 14. (27.) studenoga 1912. godine, dok su srpske jedinice marširale preko albanskih planina. Uredba o Medalji za hrabrost¹ propisivala je da se medalja dijeli na zlatnu i srebrnu i dodjeljuje "za pokazanu i osvedočenu hrabrost na bojištu". Medalju za hrabrost dodjeljivao je sam kralj, prema svom mišljenju, ili na prijedlog komandanta armije, komandanta divizije ili ministra vojnog. Uz medalju dodjeljivala se diploma, koju su potpisivali komandant armije, komandant divizije ili ministar vojni. Ako su Medalju za hrabrost dobili komandanti armija ili divizija, diplomu je potpisivao kralj osobno. Diplome je kreirao arhitekt Milosav Stojadi-

nović, a tiskale su se u Kartografskoj radionici geografskog odjeljenja Glavnog generalštaba.²

Za Medalje za hrabrost nije se naplaćivala pristojba. U Vojnom ministarstvu čuvale su se medalje, vodio se popis odlikovanih i objavljivala su se njihova imena. Nakon smrti nositelja medalja je ostajala obitelji za uspomenu.

Kao i kod Medalja za hrabrost Milana Obrenovića, tako se i kod Medalja za hrabrost iz 1912. godine zlatni i srebrni stupanj potpuno razlikuju. Zlatna je medalja promjera 30 mm. Na licu je kao personifikacija Kraljevine Srbije prikazano poprsje mlade žene u lijevom profilu, s oklopom ukrašenim na prsima državnim grbom

("Bijeli orao"). Na glavi nosi dijadem s lovorošim vijencem. Uz rub medalje, lijevo i desno od poprsja, kruži natpis: КРАЉЕВИНА / СРБИЈА koji završava petokrakom zvjezdicom. Ispod lijevog ramena je sićušna signatura: ТБJ. s godinom: 1912. Na naličju je natpis: ЗА ХРАБРОСТ, okružen vijencem od kraće hrastove (lijevo) i duže lovoroze (desno) grančice. U spoju grančica je štit srpskoga grba s krunom. Medalja se nosila na lijevoj strani prsa, na crvenoj moariranoj vrpci.

Srebrna medalja za hrabrost promjera je 27 mm. Na licu je grb Kraljevine Srbije, okrunjeni dvoglavi Bijeli orao sa štitom na prsima. Ispod orlovih kandža, lijevo i desno od orlova repa, nalaze se dva ljljana. Ispod orlova repa je sićušna signatura: ТБJ. s godinom 1912. Naličje srebrne medalje za hrabrost jednak je naličju Zlatne medalje za hrabrost.

Srebrna medalja za hrabrost nosila se na lijevoj strani prsa, na trobojnoj (crveno-plavo-bijeloj) duguljastoj vrpci. Vrpe je široka 27 mm, a dugačka 54 mm; pri dnu je složena u trokut, o čijem vrhu visi medalja. Premda se potpuno razlikuju, i Zlatna i Srebrna medalja za hrabrost djelo su istog autora, medaljera i kipara Đorda Jovanovića, str. 51; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 59; R. Stolica, Medalje za hrabrost iz 1912. godine, *Kolekcionari* br. 4, siječanj 1975., str. 53 - 54; J. Švajcer, Odlikovanja i znaci na Slovenskom. Pokrajinski muzej Maribor, Maribor 1978., str. 41 - 42; B. Prister, Odlikovanja, Povijesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 157 - 158; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 54 - 55, 149.

viča. Zlatna medalja je veoma lijepa, dok je srebrna medalja neugledna. Obje medalje dodjeljivale su se kratko vrijeme, do srpnja 1913. godine, kada su zamijenjene novima.

Literatura

Srpske novine br. 259, od 15. studenoga 1912; *Službeni vojni list* br. 24, od 28. studenoga 1912; N. Todorović, Jugoslovenske i inostrane medalje, Narodni muzej Beograd, Beograd 1964., str. 50 - 51; Ista, *Medaljerski radovi Đorda Jovanovića*, str. 51; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 59; R. Stolica, *Medalje za hrabrost iz 1912. godine, Kolekcionari* br. 4, siječanj 1975., str. 53 - 54; J. Švajcer, Odlikovanja i znaci na Slovenskom. Pokrajinski muzej Maribor, Maribor 1978., str. 41 - 42; B. Prister, Odlikovanja, Povijesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 157 - 158; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 54 - 55, 149.

¹Srpske novine br. 259, od 15. studenoga 1912; Službeni vojni list br. 24, od 28. studenoga 1912.

²M. Piletić, n. dj., str. 55.

320. Zlatna medalja za hrabrost (1912 - 1913)

Kovana je od pozlaćene bronce.¹ Ušica je zalemljena poprečno na medalju. Vrpe je trokutasta, crvene boje. Dimenzije: medalja je promjera 30 mm, vrpe šir. 40 mm. Inv. br. 1551.

321. Srebrna medalja za hrabrost (1912 - 1913)

Kovana je od posrebrene bronce. Ušica je zalemljena poprečno na medalju. Vrpe je uska i duguljasta, u skladu s propisom. Dimenzije: medalja je promjera 28 mm, vrpe šir. 27 mm. Inv. br. 1546.

Kat. br. 320

Kat. br. 321

Medalja za revnosnu službu

Medalja za revnosnu službu osnovana je Uredbom kralja Petra I. od 19. travnja (2. svibnja) 1913. Postoje dva stupnja medalje: zlatni i srebrni, koji se dodjeljuju "za pokazanu odličnu revnosnu službu na ratištu."¹ Medalja se dodjeljivala na prijedlog vojnog ministra, prema predstavkama nadležnih časnika. Uz medalju se dobivala i diploma, koju je potpisivao vojni ministar. Za medalje se nije naplaćivala pristojba. Popis odlikovanih osoba vodio se u vojnom ministarstvu. Nakon smrti odlikovanih osoba, medalje su ostajale njihovim obiteljima za uspomenu.

Prve Medalje za revnosnu službu dodijeljene su u svibnju 1913. godine časnicima, dočasnicima i sanitetskom osoblju. Dodjela odlikovanja nastavljena je u Prvome svjetskom ratu.

Prema Uredbi o odlikovanjima u vojsci, od 22. studenoga (5. prosinca) 1914., Zlatnu medalju za revnosnu službu dobivali su časnici, a Srebrnu medalju za revnosnu službu časnici neboračkih jedinica.² Uredbom od 20. svibnja 1922. godine Medalja za revnosnu službu dodjeljivala se "za pokazanu odličnu i revnosnu službu u ratu i miru".³ Posljednjom dopunom od 24. studenoga 1924. godine Medalja za revnosnu službu mogla se dodjeliti više puta, s time da se kod ponovljenog odlikovanja umjesto medalje dobivala zlatna ili srebrna hrastova grančica, koja se pričvršćivala na vrpcu.⁴

Obje su medalje promjera 30 mm. Na licu je natpis: 3A / PEBHOCHY / СЛУЖБУ, u vijencu od duže lovoroze (lijevo) i kraće hrastove (desno) grančice. U spoju grančica je okrunjeni štit srpskoga grba s križem i četiri ocila. Na naličju je državni grb - okrunjeni "Bijeli orao", sa štitom srpskog grba na prsimu. Ispod orlovih

kandža, lijevo i desno od repa, dva su stilizirana ljiljana. Medalja se nosila na lijevoj strani prsa, na plavoj trokutastoj vrpci. Autor medalje nije ostavio svoju signaturu, ali posrijedi je likovno rješenje Srebrne medalje za hrabrost iz 1912. Đorda Jovanovića, uz dvije razlike: lice Srebrne medalje za hrabrost postalo je naličjem Medalje za revnosnu službu i obrnuto, a okrenute su i strane (lijeva - desna) lovoroze i hrastove grančice.

Medalju je izradivalo nekoliko radionica: u početku Arthus Bertrand iz Pariza i Braća Huguenin iz Le Loclea (Švicarska), a u razdoblju između dva rata: Griesbach i Knaus iz Zagreba, Sorlini iz Varaždina i Kovnica akcionog društva u Beogradu.

Literatura

Srpske novine br. 93, 19. travnja 1913; *Srpske novine* br. 292, od 5. prosinca 1914; *Službeni vojni list* br. 22, od 31. svibnja 1922; P. Lazarević, Medalja za revnosnu službu, *Narodna enciklopedija SHS* (St. Stanojević), 2. sv., str. 833; *Grbovi, zastave, drugi državni amblemi i zvanični znaci Kraljevine Jugoslavije*, str. 12; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 59; B. Prister, Odlikovanja, Povjesni muzej Hrvatske, *KMZ XXI*, Zagreb 1984., str. 160 - 162; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 56 - 57, 156 - 158.

¹*Srpske novine* br. 93, od 28. travnja 1913.

²*Srpske novine* br. 292, od 5. prosinca 1914.

³*Službeni vojni list* br. 22, od 31. svibnja 1922.

⁴M. Piletić, n. dj., str. 57.

322. Zlatna medalja za revnosnu službu (1913 - 1941.)

Kovana je od pozlaćene bronce. Ušica je od žice poprečno zamejljene na medalju. Medalja je vjerojatno raniji oblik. Dimenzije: medalja je promjera 30 mm. Inv. br. 1016.

323. Srebrna medalja za revnosnu službu (1913 - 1941.)

Kovana je od posrebrene bronce. Oblik kao kat. br. 322. Dimenzije: medalja je promjera 30 mm. Inv. br. 1017.

324. Zlatna medalja za revnosnu službu (1913 - 1941.)

Medalja je kovana od pozlaćene bronce, ali u drugom kalupu. Veća je od gore opisanih. Ušica je kuglasta. Dimenzije: medalja je promjera 32 mm. Inv. br. 1020.

325. Srebrna medalja za revnosnu službu (1913 - 1941.)

Medalja je od posrebrene bronce. Oblik kao kat. br. 324, kovan u istom kalupu. Ušica je valjkasta. Dimenzije: medalja je promjera 32 mm. Inv. br. 1005.

326. Zlatna medalja za revnosnu službu (1913 - 1941.)

Medalja je veoma slična kat. br. 324, ali se ipak vidi da je kovana u drugom kalupu. Slova natpisa na licu za nepune su dvije desetinke milimetra manja; vijenac se neznatno razlikuje. Izgleda kao da je izmijenjeno samo lice kalupa, a naličje je ostalo isto. Ušica je kuglasta. Dimenzije: medalja je promjera 32 mm. Inv. br. 1003.

327. Zlatna medalja za revnosnu službu (1913 - 1941.)

Naličje medalje jasno se razlikuje od naličja opisanih medalja. Dvoglavi orao ima krunu na svakoj glavi, a ispod kandža nema stiliziranih ljiljana. Orlova krila su spuštena malo niže. Ušica je kuglasta. Dimenzije: medalja je promjera 34,5 mm. Inv. br. 1009.

328. Srebrna medalja za revnosnu službu (1913 - 1941.)

Oblik kao kat. br. 327; medalja je kovana u istom kalupu. Ušica je od žice poprečno zamejljene na medalju. Inv. br. 999.

329. Zlatna medalja za revnosnu službu (1913 - 1941.)

Raspšrostrjeni oblik, prepoznatljiv prema naličju: orlova krila visoko su podignuta i dotiču jezike dvoglavnog orla. Iznad orlovin glava je jedna kruna; ispod pandža su stilizirani ljiljani. Očila u štitu su uglašta. Ušica je kuglasta. Medalja je većih dimenzija od gore opisanih. Dimenzije: medalja je promjera 34,3 mm. Inv. br. 1002.

330. Srebrna medalja za revnosnu službu (1913 - 1941.)

Minijatura je kovana od srebra i pozlaćena, ali se pozlata jedva nazire. Na karićici je oznaka proizvoda: F. S. (Fran Sorlini, Varaždin). Nedostaje vrpe ili lancić za nošenje. Dimenzije: minijatura je promjera 15 mm. Inv. br. 1024.

331. Zlatna medalja za revnosnu službu (1913 - 1941.)

Medalja je kovana u drugom kalupu. Uočljiv je niz sitnih detalja, prema kojima se medalja razlikuje od gore opisanih modela. Struktura lovoroza lišća na licu je grublja, dok je hrastovo lišće toliko stilizirano da više nije prepoznatljiva vrsta biljke. Očila u štitu srpskog grba na licu

i naličju su zaobljena. Ušica je kuglasta. Medalja je veća od svih dosad opisanih. Dimenzije: medalja je promjera 34,5 mm. Inv. br. 1009.

332. Srebrna medalja za revnosnu službu (1913 - 1941.)

Oblik kao kat. br. 331; medalja je kovana u istom kalupu. Ušica je od žice poprečno zamejljene na medalju. Inv. br. 999.

333. Zlatna medalja za revnosnu službu (1913 - 1941.)

Medalja se razlikuje od opisanih; oblik je prepoznatljiv prema licu gdje, uz ostale detalje, hrastova grančica ima naglašene žireve. Dimenzije: medalja je promjera 34,3 mm. Inv. br. 1002.

334. Srebrna medalja za revnosnu službu (1913 - 1941.)

Oblik kao kat. br. 333; medalja je kovana u istom kalupu. Inv. br. 1001.

335. Minijatura Zlatne medalje za revnosnu službu (1913 - 1941.)

Minijatura je kovana od srebra i pozlaćena, ali se pozlata jedva nazire. Na karićici je oznaka proizvoda: F. S. (Fran Sorlini, Varaždin). Nedostaje vrpe ili lancić za nošenje. Dimenzije: minijatura je promjera 15 mm. Inv. br. 1024.

336. Diploma o odlikovanju kapetana I. kl. Zaharije M. Ilića Zlatnom medaljom za revnosnu službu

Kralj Aleksandar I. odlikovao je kapetana Ilića Učezom od 25. siječnja 1928. Diplomu su 10. kolovoza 1928. potpisali kancelar kraljevskih ordena general Dušan Stefanović i njegov sekretar Đorđe Čarapić. Na vrhu diplome je lice Medala za revnosnu službu na dugačkoj vijugavoj vrpci vezanoj u mašnu. Tekst diplome uokviren je stiliziranim ornamentima. Na dnu je suhi pečat Kancelarije kraljevskih ordena. Desno dolje je podatak kreatora diplome Đ. Čarapića, a lijevo dolje oznaka tiskare. Reproduktionog odseka geografskog instituta, Zemun. Dimenzije: 418 x 280 mm. Inv. br. 3285.

Kat. br. 332

Križ milosrđa

Križ milosrđa osnovan je Uredbom kralja Petra I. od 7. (20.) lipnja 1913. godine. Dodjeljivalo se časnicima i vojnicima svih rođava srpske vojske, dobrovoljnim bolničarima, bolničarkama i drugim osobama, koje su se osobito isticale u "revnosnoj, urednoj i predanoj nezi, požrtvovanju i ukazanoj usluzi i pomoći ranjenima i obolelim vojnicima u ratu i miru, za vreme epidemija, požara, poplava, gladi".¹ Uz odlikovanje dobivalo se uvjerenje koje je potpisivao vojni ministar. Popis odlikovanih osoba čuvao se u ministarstvu vojnom. Nakon smrti nositelja, odlikovanje je ostalo obitelji. Križ milosrđa ima oblik malteškog križa, odnosno, kako stoji u Uredbi, "krakovi krsta zarezani su u vidu upadnog tupog ugla."

U sredini križa nalazi se s obje strane okrugli crveno emajlirani medaljon. Propisani natpis na licu glasi: 3A НЕГУ РАЊЕНИКА И БОЛЕСНИКА 1912. Na naličju je grb Kraljevine Srbije.

Križ milosrđa izradivale su dvije tvrtke: "Arthus Bertrand" iz Pariza i "Huguenin Frères" iz Le Loclea.² Postoji nekoliko varijanta križeva.

Križ se dodjeljivao i u I. svjetskom ratu, a uvršten je i u popis odlikovanja Kraljevine Jugoslavije. Na poslijepodnevnoj dodjeljenim križevima nalazi se godina 1913. umjesto godine 1912. Kod usporedbe pojedinih primjeraka uobičajive su razlike u dimenzijama medaljona, rasporedu, veličini i obliku slova natpisa.³ Križ se nosio na lijevoj

strani prsa, na svilenoj, svijetloplavoj vrpci. Premda je Uredbom određeno da se Križ milosrda nosi na trokutastoj vrpci, žene su ga nosile na vrpci složenoj u mašnu.

L i t e r a t u r a

Srpske novine br. 128, od 13. lipnja 1913; *Grbovi, zastave...*, str. 13., tab. XIII; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz

¹*Srpske novine* br. 128, god. LXXX, od 13. lipnja 1913.

²M. Piletić, n. dj., str. 80.

³R. Stolica, Krst milosrda, *Kolecionari* br. 5/1975., str. 62. razlikuje četiri osnovne varijante Križa milosrda, od kojih treća varijanta ima dvije podvrste. Autor je dobro uočio varijante, ali ih nije pokušao svrstati kronološkim redoslijedom. Štoviše, čini se da je pravi kronološki redoslijed upravo obrnut od predočenoga. Naime, Stoličina 4. varijanta, križ s velikim medaljonom, i natpisom: ЗА НЕГУ (u sredini), РАЊЕНИКА И БОЛЕСНИКА 1912 (uokolo), rijetka je varijanta i vjerojatno se dodjeljivala u početku u ograničenu broju. Naime, proporcije te varijante su zbog naglašenog medaljona neskladne, pa je njezina proizvodnja mogla biti zaustavljena nakon prvih dodjela. Tada se počela dodjeljivati Stoličina 3.

kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 59, 71; R. Stolica, Krst milosrda, *Kolecionari* br. 5, veljača 1975., str. 61 - 62; B. Prister, Odlikovanja, Povjesni muzej Hrvatske, *KMZ XXI*, Zagreb 1984., str. 162 - 163; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 80.

varijanta, križ s proporcionalno manjim medaljom, u kojem je raspored slova natpisa ostao isti. Ta je varijanta najčešća i zacijelo proizvod iste radionice. Zatim je izrada križa povjerena drugom proizvodaču, koji je godinu 1912. smjestio u sredinu medaljona, a natpis uokolo: ЗА НЕГУ РАЊЕНИКА И БОЛЕСНИКА 1912 (Stoličina 2. varijanta). Ta je varijanta veoma rijetka. Sve spomenute varijante dodjeljivale su se za zasluge u I. balkanskom ratu 1912. godine. Posljednja varijanta (Stoličina 1. varijanta) jest ona s godinom 1913., i natpisom uokolo. Dodjeljivala se za zasluge u II. balkanskom ratu i u I. svjetskom ratu. U knjizi *Grbovi, zastave, drugi državni amblemi i zvanični znaci Kraljevine Jugoslavije*, Beograd 1935., str. 13., navodi se kod opisa Križa milosrda godina 1913., koja se lijepo vidi i na priloženoj slici odlikovanja.

Kat. br. 337

337. Križ milosrda, za muškarce (1913.)
Križ je od pozlaćene bronce. U sredini medaljona je natpis: ЗА НЕГУ, a uokolo natpis: РАЊЕНИКА И БОЛЕСНИКА 1912. Vrpe je trokutasta. Dimenzije: promjer krakova križa je 39 mm, medaljon je promjera 19 mm. Inv. br. 1045.

338. Križ milosrda, za žene (1913.)
Kao kat. br. 337, ali na vrpci za žene. Inv. br. 1044.

339. Križ milosrda, za muškarce (1913.)
Medaljon i slova natpisa manjih su dimenzija i skladnijih proporcija; tekst i njegov raspored ostali su nepromijenjeni: ЗА / НЕГУ / РАЊЕНИКА И БОЛЕСНИКА 1912. Dimenzije: promjer krakova križa je 40 mm, medaljon je promjera 16 mm. Inv. br. 1047.

340. Križ milosrda, za žene (1913.)
Kao gore opisani, ali na vrpci složenoj u mašnu. Inv. br. 1048.

341. Križ milosrda (1913 - 1941.)
Križ je od posrebrenе bronce. U sredini medaljona je godina 1913., a uokolo natpis: ЗА НЕГУ РАЊЕНИКА И БОЛЕСНИКА 1912. Dimenzije: promjer krakova križa je 40 mm, medaljon je promjera 16 mm. Inv. br. 1046.

Medalja za hrabrost "Miloš Obilić"

Medalja za hrabrost iz 1912. godine bila je kratko vrijeme u upotrebi. Odlikovani borci protestirali su zbog izgleda Zlatne medalje za hrabrost koja je imala ženski lik na svom licu, što je prema njihovu mišljenju bilo nespjivo. Tako je Zlatna medalja za hrabrost, premda remek djelo srpskog medaljarstva, povučena iz optjecaja i zamijenjena novom. Pritom je ukinuta i Srebrna medalja za hrabrost iz 1912. godine.

Nova medalja utemeljena je Uredbom kralja Petra I. od 12. (25.) srpnja 1913. godine, a dodjeljivala se "za pokazanu i osvedočenu hrabrost na bojištu".¹ Ima dva stupnja: zlatni i srebrni, koji se medusobno razlikuju samo prema materijalu od kojeg su izrađeni.

Zlatna medalja kovana je od pozlaćene, a srebrna medalja od posrebrenе bronce. Propisani promjer medalje je 36 mm, ali se ona izradivala u dvije veličine: u propisanoj od 36 mm i drugoj, manjoj, od 30 mm.² Na licu medalje prikazan je legendarni junak Kosovske bitke (1389.) Miloš Obilić, u prsnom oklopu i s kacigom na glavi. Kaciga je ukrašena krilatim zmajem, čija glava izlazi iz medalje i služi kao ušica za kariku vrpce. Obilić je prikazan s leđa do iznad pasa, u neobičnu i originalnu okretu tijela uljevo, tako da mu je glava u profilu, a leđa su u poluprofilu. Lijeo i desno od portreta je natpis: МИЛОШ / ОБИЛИЋ. Na naličju je križ s dva ukrižena mača; u sredini križa je polje s natpisom: ЗА / ХРАБРОСТ, uokvireno lovoričevim vijencem.

Medalja se nosila na lijevoj strani prsa, na trokutastoj vrpci crvene boje. Ovu medalju također je izradio Đorđe Jovanović, a kovala se u Francuskoj, kod "Arthusa Bertranda" i u Švicarskoj, kod "Huguenin Frères".

Medalju za hrabrost dodjeljivao je kralj na prijedlog ministra vojnog, a prema sugestijama nadležnih komandanata. Uz medalju se dobivala diploma, koju je potpisivao vojni ministar, odnosno komandant armije ili komandant divizije. Za medalju se nije naplaćivala prislostva. Popis odlikovanih osoba vodio se u Vojnom mi-

nistarstvu. Nakon smrti nositelja, medalja je ostajala njegovoj obitelji za uspomenu.

Uredbom od 22. studenoga (5. prosinca) 1914. propisano je da se Zlatnom medaljom za hrabrost mogu odlikovati časnici bilo kojeg čina, "za osvedočenu hrabrost u borbi", a izuzetno i svaki dočasnik "za neustrašivu hrabrost u borbi". Srebrna medalja dodjeljivala se dočasnicima i običnim vojnicima (redovima).³

Medalja za hrabrost s likom Miloša Obilića zauzimala je najviše mjesto na rang listi medalja Kraljevine Srbije, Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije.

L i t e r a t u r a

Službeni vojni list br. 12, od 23. srpnja 1913; *Srpske novine* br. 292, od 5. prosinca 1914; N. Todorović, Medaljerski radovi Đorda Jovanovića..., str. 51, tab. XIII; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 60, 71 - 72; B. Prister, Odlikovanja, Povjesni muzej Hrvatske, *KMZ XXI*, Zagreb 1984., str. 157-159; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 55, 150 - 155.

¹*Službeni vojni list* br. 12, od 23. srpnja 1913.

²Prema M. Piletić, n. dj., str. 150, i dalje, postoje dvije varijante medalja propisanog promjera od 36 mm: jedne nose signatuру radionice "Huguenin Frères" na naličju, a druge su bez signature. Ni vriješta manjih dimenzija od propisanih, promjera 30 mm, nije signirana. Sve tri varijante dodjeljivale su se prema M. Piletić istodobno, za II. balkanski rat i za I. svjetski rat. M. Piletić ima argument za tu tvrdnju - diplome koje su dospjele u muzej zajedno s medaljama. Prema tome, moja ranija hipoteza da su manje medalje starije od većih medalja (n. dj., str. 157) bila je pogrešna. Moj se zaključak temeljio na činjenici da su medalje manjeg promjera rjeđe i da su slabije očuvane, a nisam ni pomisljao da bi se istodobno dodjeljivale medalje naglašeno različitih dimenzija. Smatrao sam to nevjerojatnim najviše zbog taštine koju su odlikovani iskazali kod primanja prethodne Medalje za hrabrost.

³*Srpske novine* br. 292, od 5. prosinca 1914.

Kat. br. 342

342. Zlatna medalja za hrabrost "Miloš Obilić" (1913 - 1941.)

Medalja je kovana od pozlaćene bronce. Na naličju, na dnu središnjeg polja s natpisom, sićušna je, jedva uočljiva signatura proizvodača: Huguenin fec. Dimenzije: medalja je promjera 36 mm, vrpeča šir. 40 mm. Inv. br. 874.

343. Srebrna medalja za hrabrost "Miloš Obilić" (1913 - 1941.)

Medalja je kovana od posrebrenе bronce. Signatura: Huguenin fec. Dimenzije: medalja je promjera 36 mm. Inv. br. 882.

Spomenica srpsko-turskog rata 1912. godine

Spomenica je osnovana Uredbom kralja Petra I. od 31. listopada (13. studenoga) 1913. godine.

Na spomenicu su imali pravo svi aktivni i pričuvni časnici, vojni činovnici, dočasnici, kaplari, redovi i vojni obveznici svih rodova narodne vojske na bojištu i u pozadini; svi aktivni ministri, poslanici u inozemstvu, narodni poslanici, članovi upravnih odbora patriotskih i viteških udruga u Kraljevini Srbiji; upravnog odbora Narodne banke; šef i namještenici novinarskih biroa, državni činovnici, predsjednici općina, općinski čelnici

u novopripojenim područjima; sve željezničko, poštansko, telegrafsko i telefonsko osoblje; osoblje Srpskoga brodarskog društva, strane misije društva Crvenog križa na službi u bolnicama, strani i srpski korespondenti, sve osobe na službi u bolnicama ili drugoj vojnoj dužnosti na bojištu ili u pozadini; nadzornici u upravi Vojno-tehničkog zavoda i barutani "Obilićev". Vojni ministar bio je ovlašten dodijeliti spomenicu i drugim osobama koje Uredbom nisu spomenute, a koje su prema njegovu mišljenju trebale biti odlikovane.

344. Zlatna medalja za hrabrost "Miloš Obilić" (1913 - 1941.)

Medalja je kovana od pozlaćene bronce. Bez signaturi. Dimenzije: medalja je promjera 36 mm. Inv. br. 883.

345. Zlatna medalja za hrabrost "Miloš Obilić", s hrastovom grančicom na vrpeči (1913 - 1941.)

Kao kat. br. 344, ali s pozlaćenom hrastovom grančicom na vrpeči. Dimenzije: medalja: 35.5 mm; hrastova grančica: 33 x 12 mm. Inv. br. 875.

346. Srebrna medalja za hrabrost "Miloš Obilić" (1913 - 1941.)

Medalja je kovana od posrebrenе bronce. Bez signaturi. Dimenzije: medalja je promjera 36 mm. Inv. br. 876.

347. Srebrna medalja za hrabrost "Miloš Obilić", s hrastovom grančicom na vrpeči (1913 - 1941.)

Kao kat. br. 346. Inv. br. 877.

348. Zlatna medalja za hrabrost "Miloš Obilić" (1913 - 1941.)

Medalja je kovana od pozlaćene bronce. Bez signaturi. Dimenzije: medalja je promjera 31 mm. Inv. br. 871.

349. Zlatna medalja za hrabrost "Miloš Obilić", s hrastovom grančicom na vrpeči (1913 - 1941.)

Kao kat. br. 348. Inv. br. 872.

350. Srebrna medalja za hrabrost "Miloš Obilić", s hrastovom grančicom na vrpeči (1913 - 1941.)

Medalja je kovana od posrebrenе bronce. Na vrpeči je hrastova grančica. Medalja je promjera 31 mm. Inv. br. 880.

351. Minijatura Zlatne medalje za hrabrost "Miloš Obilić" (1913 - 1941.)

Medaljica je kovana od pozlaćene bronce. Dimenzije: promjer 16 mm. Inv. br. 887.

352. Minijatura Srebrne medalje za hrabrost "Miloš Obilić" (1913 - 1941.)

Medaljica je kovana od posrebrenе bronce. Dimenzije: promjer 14.5 mm. Inv. br. 2474.

353. Mala oznaka Zlatne medalje za hrabrost "Miloš Obilić" (1913 - 1941.)

Minijatura medalje aplicirana je na pravokutni komad vrpeče, pričvršćene na limenu podlogu s iglom sigurnicom. Dimenzije: promjer minijature: 8.5 mm; vrpeča: 10 x 40 mm. Inv. br. 888.

354. Diploma o odlikovanju kaplara Radića Danilovića Zlatnom medaljom za hrabrost (1913 - 1918.)

Medalju su dodijelili kralj Petar I. i prestolona-sljednik Aleksandar I. Ukazom od 12. rujna 1917. godine. Diploma je sastavljena i potpisana u Beogradu, 1. kolovoza 1929. godine. Potpisnici su kancelar kraljevskih ordena general Dušan Stefanović i sekretar Kancelarije ordena Đorđe Čarapić. Diploma je tiskana na papiru u Vojnom geografskom institutu u Beogradu. Autor dizajna je Đorđe Čarapić. Diplomu ukrašavaju dva vitka lovoroča stabalaca, čije su krošnje srasle u pravokutno podrezani grm. O krošnji grma visi medalja za hrabrost "Miloš Obilić". U donjem dijelu diplome korijenje stabalaca prelazi u stilizirani vegetabilni ornament. U sredini dolje je suhi pečat Kancelarije kraljevskih ordena. Dimenzije: 373 x 256 mm. Inv. br. 32858.

355. Diploma o odlikovanju poručnika Zaharije Ilića Srebrnom medaljom za hrabrost (1913 - 1918.)

Medalju su dodijelili kralj Petar I. i prestolona-sljednik Aleksandar I. Ukazom od 14. siječnja 1918. godine. Diploma je sastavljena i potpisana u Beogradu, 1. srpnja 1926. godine. Potpisnici su general Dušan Stefanović i Đorđe Čarapić. Diploma je istog dizajna kao gore opisana, ali malo veća. Dimenzije: 412 x 278 mm (desni rub je neravno rezan). Inv. br. 32856.

Spomenica je okrugla oblika, promjera 36 mm, izrađena od bronce i pozlaćena. Na licu je prikazano sunce s upisanom godinom: 1912; ispod njega je Kosovo polje s manastirom Gračanicom u pozadini. U polju leži top s prikolicom. Uz donji rub medalje je poluvijenac od dviju lovoročih grančica, svezanih vrpcem. U gornji rub nalazi se natpis: ОСВЕЂЕНО КОСОВО. Na naličju je državni grb - dvoglavi orao sa štitom na prsima, okružen lovoročim vijencem. U svaki lovoroč list upisana su imena dvadeset mesta gdje su se vodile glavne bitke. To su: lijevo: КУМАНОВО / СКОПЉЕ / ПРИЛИП / ЈЕДРЕНЕ / ВЕЛЕС / Н. ПАЗАР / ДЕБАР / ШТИП / ПРИЗREN / МРДАРЕ; desno: БИТОЉ / СКАДАР / ОХРИД / СЈЕНЦА / ДОИРАН / ТЕТОВО / ЉЕШ / ЕЛБАСАН / ПРИШТИНА / ДРАЧ.

Spomenica se nosila na lijevoj strani prsa, na vrpeču sa šest naizmjence poredanih crveno-plavo-bijelih pruga. Uz spomenicu se dobivala diploma, koju su potpisivali ministar vojni i nadležni viši časnici. Za spomenicu se nije naplaćivala pristojba. Popis odlikovanih osoba vodio se u vojnim komandama i nadležnim ustanovama. Nakon smrti nositelja, spomenica je ostajala njegovoj obitelji za uspomenu.

Spomenice na rat 1912. godine izradivali su Huguenin Frères iz Le Locle i Arthus Bertrand iz Pariza. Huguenin je iskovao 430.000 spomenica, koje su se isporučivale preko beogradskog gravera Miše Goldštajna.² Rijetki primjeri izradeni kod Bertranda manjeg su promjera (30 mm), s greškom u natpisu na licu: ОСВЕЂЕНО КОСОВО i bez imena mesta u lovoroču lišću (na naličju).³

Literatura

Srpske novine br. 241, od 2. studenoga 1913; Grbovi, zastave (...) Kraljevine Jugoslavije, str. 15, tab. XV; N. Todorović, Jugoslovenske i inostrane medalje, Narodni muzej Beograd, Beograd 1964., str. 16, 51; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 60, 72; B. Prister, Odlikovanja, Povijesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 159 - 160; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 61 - 62, 163 - 164.

²Trebalo bi pisati: Prilep, ali na medalji stoji: Philip.

³N. Todorović, Jugoslovenske i inostrane medalje, str. 16.

⁴Prema podatku M. Piletić, n. dj., str. 62. Takav primjerak zaista se nalazi u Vojnom muzeju u Beogradu pod inv. br. 6322.

Kat. br. 358

356. Spomenica srpsko-turskog rata 1912. godine

Medalja je kovana od bronce i pozlaćena. Pozlata se jedva nazire. Na licu, kod kotača topa (desno dolje), sićušna je signatura: Huguenin fec. Vrpeča je trokutasta. Dimenzije: medalja je promjera 36 mm; vrpeča šir. 39 mm, šir. pruge oko 2 mm. Inv. br. 32885.

357. Spomenica srpsko-turskog rata 1912. godine

Kao gore opisana spomenica, ali bez signaturi proizvodača. Na naličju se vide imena mesta bitaka. Dimenzije: promjer je 15.5 mm. Inv. br. 891.

358. Spomenica srpsko-turskog rata 1912. godine

Bez signaturi proizvodača. U odnosu na gore opisane spomenice primjetne su razlike u detaljima (drugi kalup).

Pozlata je u veoma dobру stanju. Vrpeča je duguljasta, provučena kroz kartiku. Dimenzije: medalja je promjera 36.5 mm; vrpeča je širine 26 mm, crvena pruga uz rub šir. oko 1.5 mm, ostale crvene pruge, kao i sve plave pruge šir. oko 1 mm, bijele pruge šir. oko 2 mm. Inv. br. 889.

359. Minijatura Spomenice srpsko-turskog rata 1912. godine

Minijatura je od pozlaćene bronce. Bez signaturi proizvodača. Na naličju se vide imena mesta bitaka. Dimenzije: promjer je 15.5 mm. Inv. br. 891.

Spomenica srpsko-bugarskog rata 1913. godine

Spomenica je osnovana Ukazom kralja Petra I. od 25. studenoga (8. prosinca) 1913. godine.¹ Na nošenje spomenice imali su pravo svi aktivni i pričuvni časnici, vojni činovnici, dočasnici, kaplari, redovi i vojni obveznici svih rođova narodne vojske i posljednje obrane, upotrijebljeni na bojištu i na službama u pozadini vojske; svi aktivni ministri, časnici, dočasnici i redovi Kraljevske crnogorske vojske angažirani na bojištu i sve osobe na vojnoj službi u bolnicama ili nekoj drugoj vojnoj dužnosti na bojištu ili u pozadini.

Spomenica ima oblik križa s krakovima koji se sužavaju prema sjecištu. Izrađena je od bronce i pozlaćena. Krakovi križa imaju hrapavu površinu, dok su rubovi sjajno polirani. U sjecištu krakova križa je okrugli medaljon s okrunjenim monogramom kralja Petra I: P I. Medaljon na naličju nosi godinu: 1913. Vrpe je dugačka 54 mm, a široka 35 mm, složena u peterokut. Crvene je boje, s crnim rubovima širine 2 mm. Spomenica se nosila na lijevoj strani prsa.

Uz spomenicu se dobivala diploma, koju su potpisivali ministar vojni i nadležni viši časnici. Za spomenicu se nije plaćala pristojba. Popis odlikovanih osoba vodio se u vojnim komandama i nadležnim ustanovama. Nakon smrti nositelja, spomenica je ostajala obitelji za uspomenu.

Tvrta *Huguenin Frères* iz Le Loclea izradila je 500.000 komada spomenica.² Hugueninovi su križevi promjera oko 41 mm. Navodno je spomenicu izradivao i Arthur Bertrand iz Pariza. Primjeri pariške radionice manjih su dimenzija (27 x 22 mm) i s neznatnim razlikama u detaljima.³

Literatura

Srpske novine br. 262, od 29. studenoga 1913; Grbovi, zastave (...) Kraljevine Jugoslavije, str. 15, tab. XV; N. Todorović, Jugoslovenske i inostrane medalje. Narodni muzej Beograd, Beograd 1964., str. 16, 51; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 61, 72; B. Prister, Odlikovanja, Povijesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 166 - 167; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 62, 165 - 168.

¹ Srpske novine br. 262, od 29. studenoga 1913.

² M. Piletić, n. dj., str. 62, prema L. Forrer, Bibliographical Dictionary of Medallists, Coin-Gem-and Saelengraveurs, Mintmasters, Ancient and Modern, with References to Their Works, VII, str. 468, London 1923.

³ M. Piletić (n. dj., str. 62) dobila je taj podatak od tvrtke Arthur Bertrand. Podatak je veoma sumnjiv, jer takvih primjera nema ni Vojni muzej u Beogradu ni Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu.

360. Spomenica srpsko-bugarskog rata 1913. godine

Križ je kovan od bronce i pozlaćen. Visi o uskoj peterokutastoj vrpcu. Hugueninov proizvod. Dimenzije: križ je promjera 41 mm; vrpe je šir. 28 mm, šir. crnih pruga uz rub: 2 mm. Inv. br. 897.

361. Spomenica srpsko-bugarskog rata 1913. godine

Križ kao gore opisani, ali na široj trokutastoj vrpcu. Dimenzije: križ je promjera 41,5 mm; vrpe je šir. 38 mm, šir. crnih pruga uz rub: 3 mm. Inv. br. 896.

362. Minijatura Spomenice srpsko-turskog rata 1913. godine

Križ je iskovan od bronce i pozlaćen. Dimenzije: križ je promjera 15 mm. Inv. br. 899.

Kat. br. 360

ODLIKOVANJA KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA (KRALJEVINE JUGOSLAVIJE)

Povijest nastanka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca¹

U sarajevskom atentatu 28. lipnja 1914. ubijeni su prestolonasljednik Franz Ferdinand i njegova žena Sofia. Austro-Ugarska je postavila ultimativne zahtjeve u svezi s provodenjem istrage i kažnjavanjem krivaca na teritoriju Kraljevine Srbije, koje je Srbija odbila kao neprihvatljive. Na to je 28. srpnja 1914. Austro-Ugarska objavila Srbiji rat, koji se pretvorio u svjetski rat između Centralnih sila i Antante.

Već u početku rata oživjela je kod Slovenaca, Hrvata i Srba u Hrvatskoj stara ideja jugoslavstva, kao prirodna reakcija na rat u koji su bili uvučeni protiv svoje volje i zbog tudiš interesa. Jugoslavenska je ideja u hrvatskim i slovenskim zemljama osobito promicana nakon sklapanja Londonskog sporazuma 26. travnja 1915. Tim sporazumom, sklopljenim između Engleske, Francuske i Rusije, s jedne strane, i Italije, s druge strane, obećani su Italiji za ulazak u rat na strani Antante između ostalih i sljedeći gradovi i teritoriji: Trst, Gorica, Istra, jugozapadna Kranjska, sjeverna Dalmacija sa Zadrom i Šibenikom te njihovim zaleđem i većina otoka od Cresa do Mljeta. Hrvatskim su imali ostati: Rijeka s Hrvatskim primorjem i nasuprotnim otocima Krkom, Prvićem, Grigurom, Golinom i Rabom te srednja i južna Dalmacija od rta Ploče do ušća Drime, s otocima Veli i Mali Drivenik, Čiovo, Šolta, Brač, Jakljan i Koločep.

Saveznicima je pomoći Italije bila veoma važna, pa su olako ispunili sve njezine teritorijalne zahtjeve, to više što su oni išli na tudi račun. Odmah nakon donošenja Londonskog sporazuma konstituiran je u Parizu Jugoslavenski odbor, koji se sastojao od uglednih političara i intelektualaca izbjeglih iz Austro-Ugarske. Na čelo Jugoslavenskog odbora izabran je dr. Ante Trumbić, bivši predsjednik splitske općine i jedan od najpoznatijih hrvatskih političara.

Jugoslavenski odbor imao je pred sobom dva zadataka: prvi je bio rušenje Austro-Ugarske Monarhije i zauzimanje rata; drugi, za koji se osobito zalagao član Odbora Franjo Supilo, bio je ukidanje za Hrvatsku i Sloveniju izrazito nepovoljnog Londonskog sporazuma. Te su dvije stvari bile tako povezane da se nisu mogle

rješavati odvojeno. Na reviziju Londonskog sporazuma moglo se pomišljati samo ako bi se slovenski i hrvatski narod odlučno distancirali od Austro-Ugarske, proglašili nezavisnu i suverenu državu, koja bi se pridružila Antanti ili barem ostala neutralna.

Dok su se Slovenci, Hrvati i Srbi u Austro-Ugarskoj domišljali kako će jugoslavenskom idejom riješiti opasnu i komplikiranu situaciju, u Kraljevinu Srbiji gledali su na to posve drugčije. Doduše, Narodna skupština Srbije još je 7. prosinca 1914. u Nišu prihvatala vladinu izjavu u kojoj se ističe da je ratovanje Srbije "borba za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca", ali je srpska vlada s Pašićem na čelu tijekom rata vodila politiku koja je bila suprotna svečanim službenim izjavama.² Između Jugoslavenskog odbora i Pašića postojale su ozbiljne nesuglasice glede načina ujedinjenja i uređenja buduće zajedničke države. Pašić je Jugoslaviju vidio kao proširenu Srbiju i tražio da se Slovenija, Hrvatska i Bosna s Hercegovinom pripoje Srbiji te inzistirao na centralističko-monarhističkom uređenju novoosnovane države. Takvoj koncepciji srpske vlade Franjo Supilo je suprotstavio svoju viziju moderne federativne države naroda koji slobodno odlučuju o svemu i ravnopravni su među sobom. Supila je suprotstavljanje Pašićevim velikosrpskim apetitima dovelo i u sukob s Trumbićem, koji je htio izbjegći trvanje Jugoslavenskog odbora sa srpskom vladom.³ Štoviše, Jugoslavenski je odbor na svom plenumu u veljači 1916. godine osudio Supilovo gledište, pa je on morao istupiti iz Odbora. Između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora dvaput je postignut dogovor; prilikom donošenja Krfske (20. srpnja 1917.) i Ženevske (9. studenoga 1918.) deklaracije.

Krfskom deklaracijom određeno je da će buduća država Srba, Hrvata i Slovenaca biti ustavna, demokratska i parlamentarna monarhija s dinastijom Karadorđevića na prijestolju. Nova zajednička država bezuvjetno oslobođa sve narode, a isključuje se svako djelomično rješenje narodnog oslobođenja i ujedinjenja. Deklaracija priznaje Hrvate i Slovence kao ravnopravne sa Srbima, a Jugoslavenski odbor i srpska vlada podjednako su autorizira-

ni predstavnici Srba, Hrvata i Slovenaca. Nadalje, nova država imati će jedan državni grb, jednu državnu zastavu i jednu krunu. Ovi državni amblemi bit će sastavljeni od postojećih zasebnih amblema.

Medutim, garantira se jednakost i ravnopravnost za sve tri zasebne zastave, sva tri imena - Srbi, Hrvati i Slovenci- potpuno su ravnopravna na cijelom teritoriju Kraljevine i svatko ih može slobodno upotrebljavati u svim prilikama. Sve tri vjere: pravoslavna, rimokatolička i islamska su ravnopravne i mogu se ispovijedati slobodno i javno. Oba pisma: latinica i cirilica također su potpuno ravnopravna i svatko ih može slobodno upotrebljavati na teritoriju Kraljevine. Sve državne i samoupravne vlasti dužne su i u pravu upotrebljavati ova pisma. Teritorij Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca obuhvaća sve područje na kojem oni žive "u kompaktnoj i neprekidnoj masi". Teritorij se ne bi smio krenuti "bez povreda životnih interesa cjeline". Osnova uredenju buduće države je Ustav, koji će donijeti Ustavotvorna skupština, izabrana na osnovi općeg i jednakog, neposrednog i tajnog prava glasa. Ustavom će se uredivati cjelokupni državni život.

Krfsku deklaraciju potpisali su Nikola Pašić u ime srpske vlade i Ante Trumbić u ime Jugoslavenskog odbora. Najveći nedostatak Krfske deklaracije nije bio toliko u nerazradenoći nekih detalja koliko u činjenici da su se njome iskreno i naivno zanosili samo članovi Jugoslavenskog odbora. Pašić se javno odrekao Krfske deklaracije već u siječnju 1918., ali iz tog njegova ispada, nedostojnog predsjednika vlade, članovi Jugoslavenskog odbora nisu izvukli nikakvu pouku.

Početkom 1918. godine naglo su se pogoršale prilike u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Disciplina u vojski posve je popustila, pa su mnogi vojnici dezertirali i bježali u šume, gdje su stvarali tzv. zeleni kader. U Hrvatskoj su s vremenom "zelenokaderaši" prerasli u vojsku od dvadesetak tisuća nezadovoljnika, koja je pljačkala, palila i ubijala i bila ozbiljna prijetnja režimu. Zbog sveopćeg nezadovoljstva izbila je početkom veljače 1918. pobuna mornara u Boki kotorskoj, koja je krvavo ugušena.

Savezničkim probojem Solunske fronte u rujnu 1918. godine počeo je pobjedonosni Antantin pohod. Nakon kapitulacije Bugarske, Centralne su sile izgubile rat na Balkanu, pa se poremetila vojna ravnoteža i na zapadnom bojištu.

Pod utjecajem vijesti sa Solunske fronte, kada je postalo očigledno da pucaju temelji Habsburške Monarhije, ostvarena je uz ne male napore "nacionalna koncentracija" Slovenaca, Hrvata i Srba.⁴ Naime, 6. listopada 1918. osnovano je u Zagrebu Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba. Narodno vijeće objavilo je program oživotvo-

renja potpuno samostalne, suverene i slobodne države svih Slovenaca, Hrvata i Srba na teritoriju Habsburške Monarhije. Narodnom vijeću pristupila je dva dana kasnije i Hrvatsko-srpska koalicija pod vodstvom Svetozara Pribićevića. Uskoro je izabrano predsjedništvo Središnjeg odbora: Anton Korošec, predsjednik, Svetozar Pribićević i Ante Pavelić, dopredsjednici, Mate Drinković, Srdan Budisavljević i Ivan Lorković, tajnici. Objavljen je i manifest Narodnog vijeća SHS kojim Vijeće iz sjednice održane 17., 18. i 19. listopada obavještava narod Slovenaca, Hrvata i Srba da ono, opušteno od svih narodnih stranaka i grupa, preuzima u svoje ruke vodenje narodne politike. "Od sada neće u općim narodnim pitanjima nijedna stranka ni grupa ni parlamentarna skupina više voditi nikakve posebne politike ni zasebno stupati u pregovore s faktorima izvan naroda, nego će u svim pitanjima ubuduće jedini predstavnik i odlučni činilac biti Narodno vijeće" - stoji u manifestu.

Na prijedlog Narodnog vijeća SHS. Hrvatski je sabor dana 29. listopada 1918. jednoglasno odlučio:

"1. (...) Svi dosadašnji državno-pravni odnosi i veze između kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane, te kraljevine Ugarske i carevine Austrijske s druge strane, razriješavaju se. Uzida se dakle i ništetnom proglašuje napose hrvatsko-ugarska nagodba (zakonski članak 1. od godine 1868.), a isto se tako ukidaju i ništetnim proglašuju svi kasniji njeni dopunjci ili revizije, tako da od danas Dalmacija, Hrvatska i Slavonija ne ima s kraljevinom Ugarskom ni pravno, ni faktično nikakvih zajedničkih državnih poslova. 2. Dalmacija, Hrvatska, Slavonija sa Rijekom proglašuje se posve nezavisnom državom prema Ugarskoj i Austriji, te prema modernom načelu narodnosti, a na temelju narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice, u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas živi. Sveopća narodna ustavotvorna skupština svega ujedinjenoga naroda Slovenaca, Hrvata i Srba odlučit će sa unapred određenom kvalificiranom većinom, koja potpunoma zaštićuje od svakog majoriziranja, konačno kako u formi vladavine, tako u unutrašnjem državnom ustrojstvu naše države utemeljene na potpunoj ravnopravnosti Slovenaca, Hrvata i Srba." Jednoglasno je usvojen i prijedlog Ante Pavelića da "Sabor (...) priznaje Narodnom Vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba vrhovnu vlast."⁵

Medutim, raskidanje svih veza s Austro-Ugarskom i proglašenje suverene države Slovenaca, Hrvata i Srba,

nije sprječilo Italiju u osvajanju istočne obale Jadrana. Pod pritiskom Talijana, koji su se pozivali na Londonski sporazum iz 1915. godine, za konferencijskim stolom savezničkog Vrhovnog ratnog savjeta u Versaillesu stavljen je 31. listopada 1918. tekst ugovora o primirju, prema kojem su Talijani mogli zauzeti obećana područja. Pritom uopće nije respektirana činjenica da su se Slovenci, Hrvati i Srbi odvojili od Austro-Ugarske i proglašili suverenu državu. Tri dana kasnije opunomoćeni izaslanici austrougarske Vrhovne komande potpisali su u Padovi spomenuti ugovor o primirju, koji je za nas imao porazne posljedice. Odmah nakon njegova potpisivanja, Talijani su ušli u Trst (3. studenoga), zauzeli Opatiju, Rijeku, otoke Lošinj, Susak, Unije, Ilovik, Korčulu, Zadar (4. studenoga), Vis, Pulu (5. studenoga) i Šibenik (6. studenoga). Do 8. studenoga 1918. Talijani su zaposjeli cijelu Istru, 11. studenoga otok Cres, a 15. studenoga i otok Krk. Talijanska se vojska očigledno nije zadovoljila okupacijom samo onih mesta koja su bila naznačena ugovorom o primirju, odnosno Londonskim sporazumom iz 1915. Talijanske su snage postupno i planski zauzele Istru, Rijeku, većinu hrvatskih otoka, obalu između Karlobaga i Trogira.

Dok su Talijani osvajali hrvatsku obalu, sklopljen je 9. studenog 1918. u Ženevi sporazum između predstavnika srpske vlade, skupinskih političkih grupa Srbije, Jugoslavenskog odbora i Narodnog vijeća SHS. Potpisnici sporazuma izjavljuju da se ujedinjuju u državu Srba, Hrvata i Slovenaca i pozivaju narod Crne Gore da im se pridruži. Nadalje, dogovoren je da će vrla Kraljevine Srbije i Narodno vijeće u Zagrebu nastaviti otpravljati poslove u unutrašnjem pravnom i teritorijalnom djelokrugu, sve dok Velika skupština ujedinjenih Srba, Hrvata i Slovenaca (Konstituanta), izabrana općim, jednakim, neposrednim i tajnim glasovanjem svih gradana ne propiše Ustavom konačno ustrojstvo države. Kraljevina Srbija i Narodno vijeće u Zagrebu osnivaju zajedničku vladu od 12 članova, od kojih svaka strana imenuje po šest ministara. Privremeno je postavljeno šest ministara sa sjedištem u Parizu, a preostalih šest trebalo je imenovati poslije. To su bili: Ljuba Davidović, Mika Gavrilović i D. Pavlović od strane srpske vlade, te Janko Brejc, Melko Čingrija i Dušan Vasiljević od strane Narodnog vijeća.⁶

Dva dana nakon potpisivanja Ženevskog sporazuma Pašićev zamjenik na Krfu Stojan Protić izrazio je neslaganje s tekstom Ženevskog sporazuma i predao ostavku. Njemu su se pridružila još dva člana vlade. Na to je 12. studenoga Pašić predao ostavku čitavog kabineta, čime je Ženevski sporazum prestao vrijediti. Ženevski sporazum sračunano je miniran da bi se Narodno vijeće SHS

i Jugoslavenski odbor prisili na popuštanje, odnosno izmjenju zaključaka na svoju štetu. Sporazum je garantirao ravnopravnost naroda u zajedničkoj državi, što je očito zasmetalо srpskoj vradi, koja je mogla postavljati uvjete i odgovrađati s ujedinjenjem. Srbiju je, naime, obuzela euforija ratnog pobjednika koji svoju pobjedu kari maksimalno iskoristiti.

Nakon završetka svih vojnih operacija i potpisivanja primirja s Madarskom, 13. studenoga 1918., srpska je vojska zauzela Baranju, Bačku, Banat, Srijem i Slavoniju do linije željezničke pruge Osijek-Đakovo-Šamac. Na osnovi istog dokumenta Srbiji je ostavljena cijela Bosna, Hercegovina i južna Dalmacija do Rta Planke, gdje je počinjao teritorij pod talijanskom okupacijom.

Nasuprot tomu, Narodno vijeće SHS i Jugoslavenski odbor pritisnivali su hipoteka Austro-Ugarske Monarhije, talijanska okupacija, zeleni kader i pomanjkanje vlastitih oružanih snaga. Premda je sad mnogim hrvatskim političarima bilo jasno da Hrvatska neće biti ravnopravni čimbenik u budućoj Kraljevini SHS, oni više nisu mogli napustiti jugoslavenski program bez gubitka Istre, dijela Hrvatskog primorja, Dalmacije s otocima, istočne Slavonije i Srijema. Osim toga, Slovenci, Istrani i Dalmatinici vidjeli su u srpskoj vojsci oslobođitelje od Talijana i forsirali ujedinjenje.

Nakon dvodnevног vijećanja,⁷ pod strahovitim pritiskom odgovornosti, Narodno vijeće u Zagrebu donijelo je 24. studenoga zaključak: "Narodno vijeće SHS u skladu sa svojim dosadašnjim zaključcima i prema izjavi vlasti kraljevine Srbije, proglašuje ujedinjenje države Slovenaca, Hrvata i Srba, obrazovane na cijelom neprekinitom jugoslavenskom području bivše Austro-Ugarske Monarhije, s kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom, u jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca i izabire odbor od 28 lica s punom vlašću, da u sporazu s vladom kraljevine Srbije i predstvincima svim stranaka u Srbiji i Crnoj Gori bezodvlačno provede organizaciju jedinstvene države prema priloženim naputcima..." Prva točka Naputaka glasi: "Konačnu organizaciju nove države može odrediti samo sveopća narodna ustavotvorna skupština svega ujedinjenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca, sa većinom od dvije trećine glasova. Konstituanta mora se sastati najkasnije šest mjeseci poslije sklopljenja mira. Izrijekom pridržava se konstituanti pravo da odrediti: a) Ustav, razumijevajući ovde naročito državnu formu (monarhija ili republika), unutrašnje državno ustrojstvo i osnovno pravo državljanja; b) Državnu zastavu; c) Sjedište vlade i drugih državnih vrhovnih organa."

Navedeni zaključak zajedno s Naputkom prihvaćen je u cijelosti; protiv su glasovali samo Stjepan Radić i

Dragutin Hrvos.⁸ Dana 26. studenoga 1918. Velika narodna skupština u Podgorici proglašila je svrgavanje dinastije Petrovića i ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom i ostalim južnoslavenskim narodima.

Delegati Narodnog vijeća stigli su 28. studenoga u Beograd i počeli pregovore s predstavnicima srpske vlade o konačnoj stilizaciji teksta tzv. Adrese Narodnog vijeća regentu i njegove proklamacije o ujedinjenju. Delegati Narodnog vijeća unijeli su u Adresu zahtjeve u Zagrebu donesenih Naputaka, ali su oni izbačeni iz konačne verzije u zadnji čas.

Ujedinjenje Kraljevine Srbije sa zemljama Države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca proglašio je regent Aleksandar I. Karadordević u Beogradu, 1. prosinca 1918. godine. Tako je nastalo Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.

Osnutkom nove države nisu ukinuta sva odlikovanja ranijih država, već samo ona Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Crne Gore, dok su zadržana sva odlikovanja bivše Kraljevine Srbije. Nakon ujedinjenja, dakle, dođeljuju se i dalje Orden Bijelog orla, Orden sv. Save, Orden Karadordeve zvijezde, kao i sva druga odlikovanja koja su vrijedila u Srbiji uoči ujedinjenja. To samo po sebi nije presedan u povijesti odlikovanja. Mnogi suvremenii ordeni potječu od starijih vladarskih ordena; nose isti naziv i osnovna oblikovna obilježja. Sjetimo se samo francuskog Ordena Legije časti, koji se neprestano dođeljuje od Napoleona I. do danas. Međutim, promjenom režima obligatno se mijenjao njegov medaljon s grbom. Na odlikovanja pak Kraljevine SHS nije stavljen grb nove države, nego je zadržan grb Kraljevine Srbije. Izuzetak je Medalja za usluge kraljevom domu.⁹ Grb Kraljevine SHS komponiran je od grbova Hrvatske, Srbije i Slovenije, pa je isticanje starog i nevažećeg grba bilo u nesk-

ladu s heraldičkim propisima nove države. Sve to nije nimalo smetalo regentu Aleksandru Karadordeviću, što nedvojbeno upućuje na njegove stavove glede ujedinjenja i ustrojstva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

⁸Od 1. prosinca 1918. do Vidovdanskog ustava 1921. g. država se službeno zvala: Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.

⁹Enciklopedija Jugoslavije, 5. sv., str. 113, Zagreb, 1962.

Trumbić je, naime, bio pragmatičar te je shvatio da se ne smije sukobljavati sa srpskom vladom, budući da je ona jedina mogla spriječiti dosljednu primjenu Londonskog ugovora koji bi bio katastrofalni za Dalmaciju.

⁸B. Krizman, Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države, Zagreb 1977., str. 60.

⁹B. Krizman, n. dj., str. 81 - 82.

"Podjela resora izazvala je sukob između Pašića i Trumbića. Pašić je htio zadržati položaj premijera srpske vlade u Beogradu, a uz to preuzeći predsjedništvo i resor vanjskih poslova u novom zajedničkom ministarstvu Srba, Hrvata i Slovenaca u Parizu. Tomu se odlučno suprotstavio Trumbić. Na kraju je odlučeno da u zajedničku vladu ne mogu ući šefovi stranaka, niti predsjednici vijeća i odbora (B. Krizman, n. dj., str. 172).

⁸B. Krizman, n. dj., str. 217 - 221, slikovito je opisao: "Atmosfera na sjednici bila je puna sparine; činilo se kao da će svakog časa udariti grom i srušiti se oluja." Na sjednici se prvog dana posebno istakao Stjepan Radić izvanredno vidovitim govorom, u kojem je upozorio kako ne treba ići u Beograd bez čvrsto dogovorenog stava, odnosno da ne trebaju srljati "kao guske u maglu". Zbog njegova govora nahušana svjetina skupljena pred Sabornicom zahtijevala je Radićevo izručenje i linč. Tek je dolazak francuskoga generala Tranića malo smirio duhove, pa ipak je župnik crkve sv. Marka Svetozar Rittig morao izvesti Radića iz Sabornice na sporedna vrata i skloniti ga u svoj župni ured.

⁹Prema Enciklopediji Jugoslavije, 5. sv., str. 118. B. Krizman, n. dj., str. 219., donosi podatak da je protiv glasovao samo Radić.

Također Spomenica na borbe za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije, osnovana tek 1939. godine, nosi grb Kraljevine Jugoslavije.

Albanska spomenica

(Spomenica za vjernost otadžbini 1915.)

Albanska spomenica ili Spomenica za vjernost otadžbini 1915. - prvo novoosnovano odlikovanje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca - nastalo je u spomen na povlačenje srpske vojske kroz Albaniju potkraj 1915. godine.

Srpska vojska našla se u teškoj situaciji kada su u listopadu 1915. udružene armije Austro-Ugarske, Njemačke i Bugarske, pod komandom veoma sposobnog njemačkog generala Augusta von Mackensena, počele ofenzivu na Srbiju. Armije Centralnih sila bile su nadmoćne, ali su se Srbi odlučno branili, tako da je Mackensenova vojska u početku sporo napredovala u dubinu Srbije. Ipak, opkoljena sa svih strana, potpomognuta jedino Crnom Gorom, Srbija se uskoro našla u bezizlaznu položaju. Vojska je bila u stanju rasula, jer joj je prekinuta opskrba hranom, odjećom i municijom. Situaciju su pogoršavale desetine tisuća stanovnika Srbije, koji su se povlačili pred njemačko-austro-ugarskom vojskom. Povlačili su se i brojni Hrvati koji se nisu htjeli boriti protiv Srbije te su dobrovoljno prešli na srpsku stranu. Bilo je tu i prilično zarobljenika iz Hrvatske.¹ U neprestanom povlačenju pred nadmoćnjim protivnicima, srpska vojska i izbjeglice povukli su se sve do Kosova. Na tome putu ljudi su umirali od iznemoglosti i bolesti; demoralizirani i neorganizirani vojnici masovno su dezertirali. Kada su promatrači događaja već očekivali kapitulaciju Srbije, srpska vlada i Vrhovna komanda naredili su povlačenje srpske vojske do albanske obale.

Izvlačenje kroz Crnu Goru, a osobito Albaniju zapamćeno je kao kalvarija srpskog naroda. Duž pravaca kretanja prema moru ostale su desetine tisuća pomrlih od gladi, iznemoglosti, zime ili od metaka neprijateljski raspoloženih albanskih četa.² Samo na putu kroz Albaniju pогinulo je više od 70.000 vojnika, ne računajući civilno stanovništvo o kojem se nije vodila evidencija. Time je bila završena samo jedna od etapa stradanja, jer preživjele izbjeglice nisu u Albaniji čekali ni smještaj ni hrana. Talijanska mornarica nije se usudila poslati potreban broj transportnih brodova za opskrbu, jer su Jadranom krstarili ratni brodovi i podmornice Centralnih sila. Kada su austro-ugarski ratni brodovi potopili jedan talijanski konvoj s tovarom hrane za izbjeglice, stanje je postalo očajno. Ljudi su doslovno umirali od gladi. U Skadru, u noći od 16. na 17. prosinca, umrlo je od gladi 46 vojnika.

Napokon, nakon nevjerojatnog i nepotrebnog stradanja,³ stanje je poboljšano početkom 1916. godine. Sa veznici su osigurali dovoljno hrane i sanitetskog materijala za izbjeglice te su krajem siječnja i tijekom veljače prebacili oko 170.000 preživjelih izbjeglica na otok Krf i u Bizertu (Tunis). Naposlijetu su mnogi od njih evakuirani u Francusku, gdje su se liječili i školovali.

Albanska spomenica ili Spomenica za vjernost otadžbini 1915. osnovana je Ukazom regenta Aleksandra od 5. travnja 1920. godine.⁴ Pravo na nošenje Albanske spomenice imali su svi koji su bili na vojnoj dužnosti prilikom prelaska Albanije, kao i članovi stranih vojnih misija koji su se povlačili zajedno sa srpskom vojskom. Ukazom od 6. studenoga 1921. godine spomenicom je odlikованo 142.148 časnika, dočasnika i redova, vojnih činovnika i svećenika.⁵ Naredbom od 6. ožujka 1940. odlikovani su svi pripadnici crnogorske vojske koji su ostali i dalje na vojnoj dužnosti sa srpskom vojskom na Solunskoj fronti.⁶

Albanska spomenica dodjeljivala se ukazom kralja Aleksandra I. Karadžorđevića, a na prijedlog ministra vojske i mornarice. Uz spomenicu dobivala se diploma, izradena prema nacrtu Đorda Čarapića i tiskana u Vojnom geografskom institutu u Beogradu.

Spomenica je neobična oblika: dvoglavi orao srpskoga kraljevskoga grba, kojemu se na prsim nazire stari srpski grb, kandžama pridržava okrugli medaljon uokvirjen lоворovim vijencem. Na vrhu spomenice je kraljevska kruna. U medaljonu je glava kralja Aleksandra I. Karadžorđevića u lijevom profilu. Uokolo je natpis: СВОЈИМ РАТНИМ ДРУГОВИМА АЛЕКСАНДАР. U medaljonu naličja je natpis u četiri reda: ЗА / ВЕРНОСТ / ОТАЦБИНИ / 1915. Vrpca je zelene boje, s dvije pruge crne boje sa strane.

Ukazom od 5. travnja 1920. određeno je da će se medaljon spomenice izradivati od bronce, a dvoglavi orao od posrebrenog i platiniranog materijala. Propisane dimenzije spomenice su 32 x 28 mm, a vrpce 50 x 36 mm. Pariška radionica "Arthur Bertrand", koja je izradila odlikovanje, odstupila je od navedenih propisa, pa je spomenica većih dimenzija (bez krune oko 36 x 33 mm); dvoglavi orao i kruna izrađeni su od posrebrenog cinka ili posrebrene mjedi, a medaljon od mjedi. Vrpca se izradivala u dvjema širinama: od 26 i 39 mm.

Literatura

Službeni vojni list 1920. g., str. 448. *Grbovi, zastave (...)*

Kraljevine Jugoslavije, str. 11., tab. XI; N. Todorović, Jugoslovenske i inostrane medalje, Narodni muzej Beograd, Beograd 1964., str. 114 - 115; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz

¹Opširnije o tome: Mile Budak, Ratno roblje - albanski križni put austrougarskih zarobljenih časnika, I - 2, Zagreb 1941 - 1942.

²Bilo je i drugačijih situacija. Tako su primjerice albanske čete pod vodstvom Esad-paše značajno pomogle srpskoj vojsci i izbjeglica-ma prilikom povlačenja u sektor Drač-Tirana.

³Danas se možemo opravdano pitati nije li bio bolji plan vojvode Živojina Mišića, koji se protivio povlačenju do Albanije. Mišić je na četiri sastanka uzaludno nagovarao najviše komandante operativne vojske Stepanovića, Jurišić-Šturna i Živkovića da se krene u protunapad, a ako to ne uspije, da se sklopi mir (Istorijski srpskog naroda, VI/2, str. 100). No, prevladala je nacionalističko-megal-

kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 81, 87; B. Prister, Odlikovanja. Povijesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 167; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 63, 168 - 170.

manska ideja Vrhovne komande, u ime koje je neodgovorno, na najgori mogući način, žrtvovano oko sto pedeset tisuća ljudi. Broj žrtava smrtonosnog povlačenja od Kosova preko Crne Gore do Albanije premašuje broj ubijenih u ratnim okršajima sa snagama Centralnih sila od 1914. do 1918. godine. Stoga su relativni vojni gubici Srbije u I. svjetskom ratu najveći od svih zaraćenih zemalja, i iznose oko 36%.

⁴Službeni vojni list 1920. g., str. 448.

⁵Službeni vojni list, 1921. g., str. 2416 - 2420.

⁶Službeni vojni list br. 9, od 9. 3. 1940.

Kat. br. 363

363. Albanska spomenica (Spomenica za vjernost otadžbini 1915.) - 1920 - 1941.

Dvoglavi orao i kruna izrađeni su od posrebrene bronce, a medaljon od mjedi. Vrpca je uska i duguljasta, provućena kroz kariku. Dimenzije: 50 x 33; vrpca šir. 26 mm, šir. crnih pruga 4 mm. Inv. br. 904.

364. Albanska spomenica (Spomenica za vjernost otadžbini 1915.) - 1920 - 1941.

Kao gore, ali na široj duguljastoj vrpcu. Dimenzije: 50 x 33 mm; šir. vrpe 39 mm, šir. crnih pruga 5 mm. Inv. br. 903.

365. Albanska spomenica (Spomenica za vjernost otadžbini 1915.) - 1920 - 1941.

Kao gore, ali na trokutastoj vrpcu. Dimenzije: 50 x 33 mm; vrpca šir. 39 mm, šir. crnih pruga 4 mm. Inv. br. 906.

366. Albanska spomenica (Spomenica za vjernost otadžbini 1915.) - 1920 - 1941.

Spomenica je izrađena sva od mjedi. Vrpca je provućena kroz kariku; kratko je rezana i iznošena. Inv. br. 905.

367. Minijatura Albanske spomenice (Spomenice za vjernost otadžbini 1915.) - 1920 - 1941.

Minijatura je izrađena od bronce. Na licu mi-

368. Minijatura Albanske spomenice (Spomenice za vjernost otadžbini 1915.) - 1920 - 1941.

Kao gore opisana minijatura, samo s nožicom za nošenje minijature o zapućku. Traka s natpisom: УДРУЖ. НОС. АЛБАН. СПОМЕН. ispunjena je zelenim emajлом. Na nožici za nošenje minijature nalazi se oznaka proizvođača: ГРИЗВАХ И КНАУС. ЗАГРЕБ. Dimenzije: 23 x 16,5 mm. Inv. br. 907.

369. Diploma o odlikovanju Albanskom spomenicom (Spomenicom za vjernost otadžbini 1915.)

Ukazom od 6. studenoga 1921., na prijedlog ministra vojnog i mornarice, a na osnovi Uka za 5. travnja 1920., kralj Aleksandar I. Karadordević odlikovao je redova Kruševačkih rezervnih trupa Konstantina J. Keravića iz Raške. Diplomu su 23. studenoga 1921. sastavili i potpisali kancelar kraljevskih ordena general Pavle Jurišić Šturm i sekretar Đorđe J. Čarapić. Diploma je izradena od papira; ukrašena je reprodukcijom Albanske spomenice u prirodnoj veličini, i s dva para lovorožih grančica koje uokviruju natpis. Na dnu diplome su suhi pečat Kancelarije kraljevskih ordena, podpis direktora diplome Đorda Čarapića i izdavača - Reprodukcionog odseka geografskog instituta Glavnog generalštaba. Dimenzije: 390 x 275 mm. Inv. br. 32857.

370. Diploma o odlikovanju Albanskom spomenicom (Spomenicom za vjernost otadžbini 1915.)

Kao gore opisana diploma, samo glasi na pješadijskog kapetana I. klase Zahariju Milana Iliću. Diploma je oštećena; manjka komad papi- ra. Inv. br. 32855.

Spomenica na rat 1914 - 1918. godine

Ukazom od 1. prosinca 1920. godine ustanovio je regent Aleksandar Karadordević Spomenic na rat 1914 - 1918.¹ Dodjeljivala se kao odlikovanje aktivnim i pričuvnim časnicima, dočasnicima, redovima, vojnim obveznicima i vojnim činovnicima svih rodova narodne vojske i posljednje obrane koji su bili angažirani na bojištu i po službama u pozadini u razdoblju od dana mobilizacije 1914. godine do 11. studenoga 1918. Također svim aktivnim ministrima i narodnim poslanicima iz tog razdoblja, časnicima, dočasnicima i redovima crnogorske vojske, svim dobrovoljcima raznih odreda koji su do 11. studenoga 1918. bili na bojištu, svim osobama na drugim vojnim dužnostima na bojištu ili u pozadini, svima koji su radili u bolnicama, kao i članovima stranih vojnih misija. Odlukom jugoslavenske vlade od 8. srpnja 1930. godine spomenice s diplomom dobili su francuski ratnici koji su sudjelovali u ratnim operacijama u Srbiji u vrijeme povlačenja preko Albanije, u borbama na Dardanelima i Solunskoj fronti.²

Spomenica je kovana od bronce i patinirana. Ima oblik tzv. Ruppertova križa, za koji su karakteristični konvexni krajevi krakova, tako da je okrugao poput medalje. Na vrhovima krakova križa je kuglica, a između krakova su ukriženi mačevi. Kuglica na gornjem kraku je veća od ostalih i služi kao ušica za kariku s vrpcem. U gornjem kraku je godina 1914, a u donjem kraku godina 1918. Na licu je medaljon s glavom kralja Petra I.

Karadordevića u desnom profilu. Uokolo je natpis: ПЕ-ТАР I. КРАЉ СРБИЈЕ. Na naličju je reljefni grb Kraljevine Srbije. U donjem kraku križa je godina: 1915, u lijevom kraku je godina 1916, a u desnom kraku je godina 1917. Vrpca je trobojna, crveno-plavo-bijela, širine 39 mm. Odlikovanje se nosilo na lijevoj strani prsa.

Premda se pojedini primjerici spomenica ne razlikuju među sobom, izgleda da su izrađene u dvije radionice: *Arthus Bertrand* u Parizu i *Huguenin Frères* u Le Locle.³

Literatura

Službeni vojni list, 1920., str. 2502; *Narodna enciklopedija IV*, str. 303; *Grbovi, zastave (...)* *Kraljevine Jugoslavije*, str. 15. tab. XV; N. Todorović, Jugoslovenske i inostrane medalje, Narodni muzej Beograd, Beograd 1964., str. 115; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 81, 87; B. Prister, Odlikovanja, Povijesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 167 - 168; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 63 - 64, 170 - 173.

¹Službeni vojni list, 1920., str. 2502.

²M. Piletić, n. dj., str. 64, prema M. Délande, Décorations france et colonies, croix et médaille de la guerre 1914 - 1918 des pays alliés, Paris, 1934, str. 97.

³Prema podatku M. Piletić, n. dj., str. 64.

Kat. br. 371

371. Spomenica na rat 1914 - 1918. godine

Kovana je od bronce i patinirana. Vrpca je trokutasta, u bojama srpske zastave (crveno-plavo-bijelo). Dimenzije: 40 x 38 mm; vrpca šir. 39 mm, šir. pruga 13 mm. Inv. br. 892.

Orden jugoslavenske krune

Godine 1928. postalo je očito da se demokratski i parlamentarno neće riješiti ni jedan od ozbiljnih političkih problema Kraljevine SHS. Hegemonija šovinistički nastrojenih srpskih vlastodržaca izazvala je revolt sviju drugih naroda u državi. Velikosrpsku politiku režima u Beogradu podupirao je kralj Aleksandar I. Karađorđević, ne obazirući se ni na Ustav iz 1921. g. ni na osnovna ljudska prava. Oni pak koji su se usprotivili, tražeći da se poštaju nacionalna prava i demokracija, postali su nepočudni i bili izloženi hapšenjima, zatvaranju i maltretiranju. Odnosi između vladajućih radikalih i opozicijske Seljačko-demokratske koalicije u Narodnoj skupštini postali su krajnje netolerantni. Poslanici sukobljenih strana bezobzirno su se vrijedali i prijetili jedni drugima. Takva psihoza kulminirala je 20. lipnja 1928., kada je poslanik radikala Srbijanac Puniša Račić hladnokrvno i s predumišljajem ustrijelio poslanike Hrvate Pavla Radića i Đuru Basaričeka, ranio opozicijskog lidera Stjepana Radića te zastupnike HSS-a Ivana Perinara i Ivana Grandu. Stjepan Radić umro je nakon mjesec i pol dana od posljedica ranjavanja.

Nakon atentata Hrvatsku je obuzeo val ogorčenja.¹ Još prije krvoprolaća u Narodnoj skupštini razmatrana je u državnom vrhu Kraljevine SHS mogućnost takozvane "amputacije", naime odsijecanja dijela Hrvatske i čitave Slovenije od ostalih krajeva države, kako bi onda ostala Velika Srbija.² Ta se kombinacija srpskih šovinista učestalo spominjala kad god je oporba svojom akcijom ozbiljnije ugrožavala njihov monopol vlasti. Međutim, Seljačko-demokratska koalicija odlučno se izjasnila protiv "amputacije". Takođe njezinu stavu pridonijela su dva glavna razloga: Srbin Svetozar Pribićević je kao voda Samostalno-demokratske stranke odbijao pomisao o "amputaciji", jer bi se njome hrvatski Srbi odvojili od svojih sunarodnjaka. Novoizabrani predsjednik Hrvatske seljačke stranke Vlatko Maček opravdano se bojao "amputacije", znajući da bi pritom Hrvati izgubili Bosnu i Hercegovinu, a zacijelo i dijelove Hrvatske. Kako je ideja o "amputaciji" potekla iz Beograda, Maček je jasno viđeo da se s njom ne smije složiti, jer će inače Hrvatska ostati teritorijalno okrnjena, bez kapitala koji je ulagala u Jugoslaviju u proteklih deset godina i vojnički infierni susjednim zemljama. Stoga je Maček odlučno odbio "amputaciju" i plasirao mogućnost "rastave."³

Kada je potkraj 1928. novoformirana vlada Antuna Korošca dala ostavku, a parlamentarne grupe nisu mogle postići sporazum, kralj Aleksandar iskoristio je si-

taciju i 6. siječnja 1929. izvršio državni udar. Rasputio je Narodnu skupštinu, ukinuo takozvani Vidovdanski ustav iz 1921. godine i zabranio političke stranke. Za predsjednika vlade postavio je svog pouzdanika generala Petra Živkovića. Kralj Aleksandar I. preuzeo je diktatorsku vlast kao vrhovni i nepovredivi državni organ.

Devet mjeseci kasnije, dana 3. listopada 1929. promjenjen je službeni naziv države, koja se otad zvala Kraljevina Jugoslavija, i dijelila u devet banovina: 1. Dravska, sa sjedištem u Ljubljani, 2. Savska, sa sjedištem u Zagrebu, 3. Vrbaska, sa sjedištem u Banjoj Luci, 4. Primorska, sa sjedištem u Splitu, 5. Drinska, sa sjedištem u Sarajevu, 6. Zetska, sa sjedištem na Četinju, 7. Dunavska, sa sjedištem u Novom Sadu, 8. Moravska, sa sjedištem u Nišu i 9. Vardarska, sa sjedištem u Skopju. Osnovana je i Uprava grada Beograda u koju su pored Beograda ušli i gradovi Zemun i Pančevo.

U spomen na taj događaj utemeljen je 5. travnja 1930. godine Orden jugoslavenske krune.⁴ Zanimljivo je da je to jedini slučaj osnivanja ordena tijekom postojanja Kraljevine SHS odnosno Kraljevine Jugoslavije, jer su, kako je već rečeno, bila u optjecaju sva odlikovanja Kraljevine Srbije.

Osnivanje Ordena krune predloženo je još u projektu novog Zakona o ordenima i medaljama Kraljevine Srbije iz 1911. godine.⁵ Autor idejnog rješenja za taj nerealizirani projekt bio je sekretar kancelarije kraljevih ordena, kaligraf i crtač Đorđe Čarapić.⁶ Uz kralja Aleksandra I. Karađorđevića zakon o Ordenu jugoslavenske krune potpisali su tadašnji predsjednik ministarskog savjeta i ministar unutrašnjih poslova, divizijski general i kraljev počasni adutant Petar Živković i ministar pravde i čuvar državnog pečata dr. Milan Srškić. U članku 1. Zakona ističe se da je Orden jugoslavenske krune osnovan "za uspomenu na Oslobođenje i Ujedinjenje Kraljevine Jugoslavije, a za priznanje na radu za Kralja i Otadžbinu, državno i narodno jedinstvo".

Orden jugoslavenske krune sastoji se od pet stupnjeva: I. stupanj: Veliki križ, na lenti, sa zvijezdom na prsima, II. stupanj: Veliki oficir, na lentici, s manjom zvijezdom na prsima, III. stupanj: Komander, na lentici, IV. stupanj: Oficir, na trokutastoj vrpcu, i V. stupanj: Vitez, na trokutastoj vrpcu.

Radi se dakle o klasičnoj shemi ordena, prema kojoj su ordenski znakovi prvih triju stupnjeva jednake veliči-

ne. Ordeni četvrtog i petog stupnja su manji, a međusobno se razlikuju samo po tome što je četvrti stupanj pozlaćen, dok je peti stupanj izrađen od srebra.

U članku 3. Zakona pojedini stupnjevi Ordena jugoslavenske krune detaljno su opisani. Ordenski znak ima oblik četverokrakog križa s krakovima u obliku tulipana. Krakovi su sastavljeni od pet bijelo emajliranih režnjeva s pozlaćenim rubovima. Promjer krakova križeva I., II. i III. stupnja iznosi 48 mm. Središnji režanj u svakom kraku križa završava pozlaćenim kuglicama. Kuglica u gornjem kraku promjera je 4,5 mm, dok su ostale tri kuglice manje, promjera 2,5 mm. Kroz gornju kuglicu provučen je spojni prsten, na koji se nastavlja karabin-kuka⁷ (za I. stupanj na lenti) ili plosnata karika (za II. i III. stupanj na lentici). Krakove križa povezuje zeleno emajlirani lovori-vijenac, širine 5 mm. U sredini križa nalazi se bijelo emajlirani medaljon, promjera 26 mm, okružen pozlaćenim ukrasnim okvirom širine 3 mm. U medaljonu je s prednje strane reljefno izrađena pozlaćena i emajlirana kraljevska kruna dimenzija 15 x 17 mm. Na naličju se nalazi reljefno izrađen pozlaćeni kraljevski monogram A, s krunom ukrasenom crvenim emajлом. U bijelo emajliranu podlogu medaljona upisan je pozlaćenim brojkama datum proglašenja Kraljevine Jugoslavije: lijevo 3-X, desno 1929.

Prvi stupanj ordena nosio se na lenti širine 105 mm, koja je padala s desnog ramena prema lijevom boku. Vrpe za Orden jugoslavenske krune tamnopлавe je boje. Uz ordenski znak na lenti nosila se četverokraka kanelirana zvijezda od pozlaćenog srebra. Na zvijezdu je aplirano lice ordenskog znaka. Promjer zvijezde I. stupnja iznosi 90 mm. Zvijezda I. stupnja nosila se na lijevoj strani prsa. Orden I. stupnja nosili su časnici preko odoре, a ostali gradani preko prsluka, ispod fraka. Prema članku 3. zakona o Ordenu jugoslavenske krune, ordenski znakovi II. i III. stupnja trebali su se nositi na lentici širine 45 mm. Uz ordenski znak II. stupnja na lentici nosila se zvijezda na lijevoj strani prsa. Zvijezda II. stupnja manja je od zvijezde I. stupnja, promjera 75 mm. Treći stupanj nosio se na lentici. Četvrti stupanj ordena istog je oblika i izrade kao prva tri stupnja, ali je manji. Promjer krakova križa iznosi 37 mm, a proporcionalno su umanjene i kuglice, lovori vijenac između krakova križa, medaljoni i ostalo. Četvrti stupanj nosio se na trokutastoj vrpci širine 40 mm, kod časnika o drugom gumbu odore, a kod gradana na lijevoj gornjoj rupici fraka. Peti stupanj istih je dimenzija; nosio se također na trokutastoj vrpci, ali je izrađen od srebra. Vojne osobe nosile su orden V. stupnja na prsima, prema njegovu rangu u odnosu na ostala odlikovanja.

Zakonom je propisano da osobe odlikovane višim stupnjem ne nose usporedno niži stupanj tog ordena.

Na rang-listi odlikovanja Orden jugoslavenske krune zauzeo je treće mjesto, iza Ordena Karađorđeve zvijezde i Ordena Bijelog orla, a ispred Ordena sv. Save. Orden je dodjeljivao kralj prema svom mišljenju, ili na prijedlog ministara. U prvom slučaju ukaz o odlikovanju supotpisačao bi kancelar kraljevih ordena, a u drugom slučaju ministar na čiji je prijedlog orden dodijeljen. Uz orden dobivala se diploma koju su za prvi stupanj potpisivali kralj i kancelar kraljevih ordena, a za ostale stupnjeve kancelar i sekretar kraljevih ordena. Diploma za prvi stupanj Ordena jugoslavenske krune izrađena je na pergamentu, a za ostale stupnjeve na papiru. Odlikovane osobe morale su platiti propisanu pristojbu. Kralj je mogao oslobođiti odlikovanog plaćanja pristojbe, a to je redovito i činio ako je osoba bila odlikovana na njegovu inicijativu. Takoder su plaćanja pristojbe bili oslobođeni strani državljanji. Nakon smrti nositelja, orden nije trebalo vraćati kancelariji kraljevih ordena.

Dana 15. studenoga 1930. godine donijet je *Zakon o izmjenama i dopunama zakona o ordenu "Jugoslavenske Krune"*.⁸ U njem se ponavlja opis svih stupnjeva ordena, ali je u detaljima različit ili pak dopunjeno. Naime, iznad kuglice gornjega kraka križa propisan je reljefno izrađeni i zeleno emajlirani vijenac hrastova lišća ovalna oblika, s pozlaćenim rubovima. Vjenac se sužava u gornjem dijelu i završava ukriženim trakama. Dimenzije vjenaca za I., II. i III. stupanj su: visina 17 mm, širina 28 mm i debljina 5 mm. Vijenci za IV. i V. stupanj su manji, visine 13 mm, širine 22 mm i debljine 4 mm. Takoder su propisane manje dimenzije medaljona: za I. stupanj propisan je medaljon promjera 18 mm, a za IV. i V. stupanj medaljon je promjera 14 mm. Takve dimenzije i odgovaraju dimenzijama medaljona izmijenjenih kod postojećih primjeraka. Međutim, i u ovom zakonu propisana je širina lente za II. i III. stupanj od 45 mm, što ne odgovara dimenzijama u praksi. Naime, za II. stupanj ordena izradivala se lenta širine 55 mm, a za III. stupanj lenta širine 40 mm.

Razlike u opisu Ordena jugoslavenske krune koje se javljaju u zakonskim tekstovima od 5. travnja 1930. i 15. studenoga 1930. upućivale su na zaključak da postoje dva oblika ovog odlikovanja: raniji, koji je imao veće medaljone i nosio se bez suspendera u obliku hrastova vjenca, i kasniji, koji je imao manje medaljone i zeleno emajlirani suspender u obliku hrastova vjenca. Prvi oblik ordena trebao je biti rijedak, osobito s obzirom na kratko (6. travnja - 25. studenoga 1930.) razdoblje dodjeljivanja.⁹ Takvu mišljenju pogodovalo su i slike

Ordena jugoslavenske krune, tiskane u zagrebačkoj reviji *Svijet* (br. 20, od 10. svibnja 1930.), koje prikazuju ordene bez suspendera u obliku hrastova vijenca. Međutim, na slikama se lijepo vidi da medaljon nije dimenzioniran prema zakonskom propisu od 6. svibnja 1930., jer bi bio neskladan, prevelik u odnosu na križ. Dakle, Orden jugoslavenske krune izrađen je bez suspendera u obliku hrastova vijenca, ali s medaljonom koji je bio manji od propisanoga. Naknadno je uočeno da bi orden bio dekorativniji ako bi mu se dodao zeleno emajlirani hrastov vjenac. Taj je zahvat bio jednostavan, jer nije iziskivao preinake već izradenog ordena. Baš zato što je taj zahvat jednostavan, nemoguće je razlikovati "tipove" ordena.¹⁰ Danas je teško ustanoviti kada se zeleno emajlirani hrastov vjenac počeo dodjeljivati, nai-ma da li još prije stupanja na snagu novog zakona od 15. studenoga 1930. ili tek nakon toga. Čini se dosta vjerojatnim da je hrastov vjenac napravljen ubrzo nakon utemeljenja samog ordena, pa je zbog toga i bilo potrebno izvršiti korekcije u postojećem zakonu i donijeti "Zakon o izmjenama i dopunama...". Ako je pak neka osoba i odlikovana Ordenom jugoslavenske krune bez hrastova vjenca, on joj je naknadno montiran na odlikovanje. Zbog moguće zloupotrebe i eventualnog proglašenja ordena bez hrastova vjenca ranijim, rijetkim i stoga dra-

gocjenim oblikom, treba se ubuduće kloniti takvih atricija.

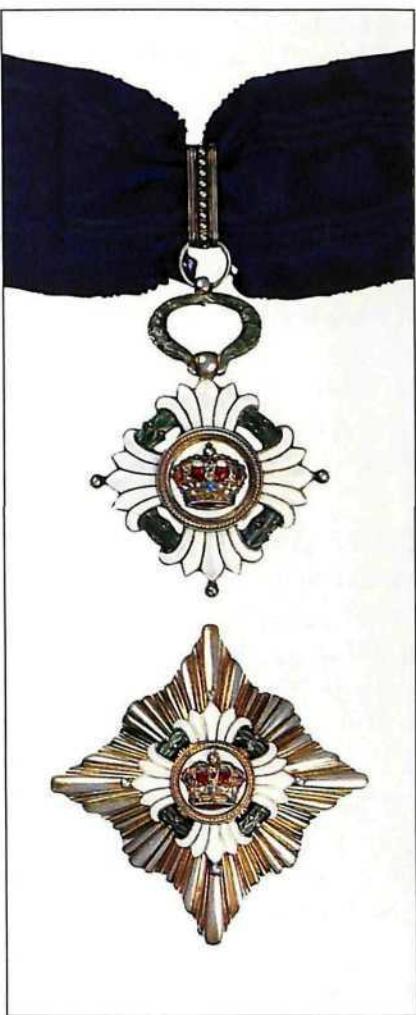
Orden jugoslavenske krune izradivala je švicarska radionica *Huguenin Frères & Co.*, koja je stavlja svoje oznake na kutije odlikovanja. Međutim, postoje i Ordeni jugoslavenske krune koji se nalaze u kutijama s oznakama: *Kovnica Sorlini*, *Varaždin*. Ordeni u kutijama sa Sorlinijevim oznakama ne razlikuju se od ordena u kutijama s Hugueninovim oznakama.¹¹

Literatura

Zakon o ordenu "Jugoslavenska Kruna", Službene novine br. 79, od 6. travnja 1930; Revija Svijet br. 20, od 10. svibnja 1930, str. 532; Zakon o izmjenama i dopunama zakona o ordenu "Jugoslavenske Krune", Službene novine br. 271, od 25. studenoga 1930; Grbovi, zastave, drugi državni amblemi i zvanični znaci kraljevine Jugoslavije, Beograd 1936., str. 9., tab. VIII; V. Malinar, Orden "Jugoslavenske krune", *Nu-mizmatika* br. VI/1978., Zagreb, str. 82 - 94; B. Prister, Odlikovanja, Povijesni muzej Hrvatske, *KMZ XXI*, Zagreb 1984., str. 169 - 172; R. Stolica, Bečki medaljeri i njihove radionice u realizaciji idejnih načrta za srpska i crnogorska odlikovanja XIX i početka XX veka, *Sveske Društva istoričara umetnosti SR Srbije*, god. VIII, br. 16/1985, Beograd, str. 32 - 38; Mila Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve pol. XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 50 - 51, 143 - 146.

Kat br. 372 - 373

Kat. br. 374 - 375

¹Inicijativom Prosvjetnog saveza u Zagrebu dana 5. srpnja 1928. godine neka su društva proglašila bojkot. Brojni istaknuti hrvatski kulturno-prosvjetni djelatnici potpisali su ovu izjavu:

"Hrvatski je narod već u prvom svojem narodnom preporodu, u doba Marulića, Gundulića, Kačića, pa Križanića i Vitezovića, a pogotovo u drugom - preko Gaja, Preradovića, Mažuranića, Strossmayera, Račkog - stvarao i stvorio ideologiju i etičku bazu narodnog jedinstvu Južnih Slavena, za koje smo mislili da je ostvareno ujedinjenjem koncem godine 1918. Međutim, mentalitet i metode podvaljivanja i hegemonističkog izrabljivanja onemogućile su harmonični razvoj naših idea. Taj mentalitet i te metode došle su do svoje kulminacije i naše su svoj izražaj dne 20. lipnja 1928. u umorstvu - usred parlamenta Pavla Radića i dra. Đure Basarička, koji su bili ne samo - političari, nego i kao kulturni radnici tipični sljedbenici hrvatskih preporoditelja. Beogradsko umorstvo u ovoj jubilarnoj godini, etički je onemogućilo svaku kulturnu saradnju sljedbenika zapadne kulture s onima, u čijoj je sredini niknuo ovaj užasni zločin. Radi svega toga hrvatski prosvjetni radnici - povodom tragične smrti svojih saradnika Pavla Radića i dra. Basarička - odlučuju prekinuti veze s poklonicima ubijstva, pljačke i korupcije, te se vratiti svome narodu i u skladu s evropskim pojmovima kulture i civilizacije svoju staru slavensku etičku kulturu čuvati i razvijati samostalno unutar svog Prosvjetnog Saveza u Zagrebu." (Novosti br. 185, od 6. srpnja 1928., Zagreb).

²Ferdo Ćulinović, Jugoslavija između dva rata, knjiga I, Zagreb, 1961., str. 544.

³U svom govoru na stranačkom zboru u Zaprešiću Maček je rekao: "(...) I za to se javila treća struja i kaže: Kad se Hrvatima ne da da budu s nama, kad hoće imati svoje, provest ćemo amputaciju. Što to znači? Odrezat ćemo ono što nam se svidi - gdje je hrvatski narod najgušći i najkompaktniji, odrezat ćemo i neka idu s milim Bogom, a ostalo bit će Velika Srbija. To je isto braćo, kad netko sa mnom stvari nekakvu zajednicu i donese svoj imetak na kup, pa najednoć veli: "Ako ti nije pravo, id!" "Dobro brate, ja idem, ali daj mi moje!" O amputaciji bi mogli govoriti Srbijanci, da su ovo osvojili, ali to nisu. Ali ako su se pokajali - mi na žalost puno puta kažemo, ako su se pokajali, može biti rastava, ali amputacija ne može biti..." (Novosti br. 51, od 10. rujna 1928.).

⁴Zakon o ordenu "Jugoslovenska Kruna", Službene novine Kraljevine Jugoslavije br. 79., od 6. travnja 1930. Zakon se počeo primjenjivati od dana objavljivanja u Službenim novinama.

⁵M. Piletić, n. d., str. 50.

⁶R. Stolica, Bečki medaljeri i njihove radionice..., str. 34, 37. Na str. 37. autor je objavio načrt Ordena krune Đorda Čarapića, koji se razlikuje od Ordena jugoslavenske krune, realiziranog 1930. godine. Doduše, medaljon je riješen gotovo jednakom, s kraljevskom krunom koja zauzima čitavu njegovu površinu, ali je križ drukčijeg

oblika te ispunjen dvoboјnim emajlom. Iznad križa nalazi se kruna, što je nepotrebno ponavljanje motiva. Na vrhovima krakova križa nalaze se kuglice, a između krakova križa proteže se lovori vjenac, kao i kod kasnije realiziranog Ordena jugoslavenske krune.

⁷Taj se detalj ne spominje u zakonskom tekstu.

⁸Službene novine br. 271, od 25. studenoga 1930. Zakon se počeo primjenjivati od dana objavljivanja u Službenim novinama.

⁹Vidi: V. Malinar, Orden "Jugoslavenske krune", *Numizmatika* br. VI/1978., Zagreb, str. 86.. B. Prister, Odlikovanja, *KMZ XXI*, Zagreb 1984., str. 169.. M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih zemalja..., Beograd 1987., str. 50.

¹⁰Hrastov vjenac pričvršćen je o kuglicu gornjeg kraka križa s pomoću osovinice, koja nema čak ni zakovane krajeve. Vadenjem osovinice može se ukloniti hrastov vjenac, i dobiti "rijetki" 1. oblik Ordena jugoslavenske krune!

¹¹U svom ranijem radu (B. Prister, Odlikovanja, *KMZ XXI*, 1984., str. 171) pretpostavio sam da je Sorlini samo sklapao dijelove ordena proizvedene kod Huguenina i izradivao kutije. Formulacija da je Sorlini "sklapao" ordene možda nije najbolja, jer se ordeni ne sastoje od stotine ili tisuće dijelova, poput automobilâ i drugih složenih tehničkih naprava. Možda je bolje reći da je Sorlini dovršavao poslanim poluproizvodom, otkov koji je trebalo emajlirati, ciselirati,

opremiti vrpcema i kutijama. Međutim, postavlja se pitanje koliko je to bilo uobičajeno u ono vrijeme i nije li vjerojatnije da je Sorlini otkupio od Huguenina pravo proizvodnje, a njime i kalup u kojem su se ordeni izradivali, te sam obavio čitav posao. Nasuprot mom mišljenju da se Hugueninovi Ordeni jugoslavenske krune ne razlikuju od Sorlinijevih, Mila Piletić je ustvrdila da se razlikuju "po tome što su detalji i oblik krune nešto drukčje stilizovani. Ordenski znaci varaždinske kovnice mogu se grupisati u dve varijante: I varijanta - kruna ima samo crveni i zeleni emajl, a izostavljen je svetloplavi i nema neke detalje (npr. orlovi na donjem delu krunе) i II varijanta - kruna izduženija a ostali detalji nešto drugačiji" (M. Piletić, n. d., str. 50). Moje se mišljenje temeljilo na usporedbi tridesetak ordena iz zbirke Hrvatskoga povijesnog muzeja, od kojih su se dva nalazila u kutijama sa Sorlinijevom oznakom, a ostali su bili u kutijama s Hugueninovim oznakama ili bez kutija. U svakom slučaju dva primjerka premalo su za stvaranje tipologije varijanta. Nasuprot tomu, u Vojnom muzeju nema niti jednog primjerka Ordena jugoslavenske krune u kutiji sa Sorlinijevim oznakama (vidi katalog M. Piletić), pa nije ni moguće izvršiti analizu. Gdje je M. Piletić pronašla čak dvije varijante Sorlinijevih proizvoda, ostaje nerazjašnjeno. Uz najbolju volju nisam mogao pronaći nijedan od spomenutih detalja "karakterističnih" za Sorlinija, premda sam izvršio reviziju Ordena jugoslavenske krune, kako onih prije obradenih tako i u zbirci dr. Veljka Malinara.

Kat. br. 376, naličje

Kat. br. 377

372. Ordenski znak jugoslavenske krune I. stupnja na lenti (1930 - 1941.)

Izrađen je od pozlaćenog srebra i raznobojnog emajla. Dimenzije: križ (s kuglicama): 57 x 55 mm, kruna: 16 x 17 mm; lenta šir. 101 mm. Inv. br. 1121.

373. Zvijezda I. stupnja Ordena jugoslavenske krune (1930 - 1941.)

Izrađena je od pozlaćenog srebra i raznobojnog emajla. Dimenzije: 88,5 x 88,5 mm. Inv. br. 1122.

374. Ordenski znak jugoslavenske krune II. stupnja na lentici (1930 - 1941.)

Izrađen je od pozlaćenog srebra i raznobojnog emajla. Dimenzije: križ: 57 x 55 mm, kruna: 16 x 17 mm; lenta šir. 55 mm. Inv. br. 1123.

375. Zvijezda II. stupnja Ordena jugoslavenske krune (1930 - 1941.)

Izrađena je od pozlaćenog srebra i raznobojnog emajla. Dimenzije: 74 x 73 mm. Inv. br. 1124.

376. Orden jugoslavenske krune III. stupnja (1930 - 1941.)

Izrađen je od pozlaćenog srebra i raznobojnog emajla. Dimenzije: 57 x 55, kruna: 16 x 17 mm; lenta šir. 41 mm. Inv. br. 1125.

377. Orden jugoslavenske krune IV. stupnja (1930 - 1941.)

Izrađen je od pozlaćenog srebra i raznobojnog emajla. Dimenzije: križ (s kuglicama) 44 x 43 mm, kruna: 14 x 14,5 mm; vrpca šir. 40 mm. Inv. br. 1126.

378. Orden jugoslavenske krune V. stupnja (1930 - 1941.)

Izrađen je od srebra i raznobojnog emajla. Orden se nalazi u kutiji tamnoplave boje. Izvana natpis: JUGOSLOVENSKA / KRUNA / V. Iznutra natpis: БРАЋА ХУГУЕНИН И КОМП / Ле Локле / (Швајцарска) HUGUE-NIN FRERES & Co / Médailleurs / LE LOCLE (Suisse). Dimenzije: križ: 44 x 43 mm, kruna: 14,5 x 14,5 mm. Inv. br. 1127.

Medalja za unapređivanje poljoprivrede

Dana 6. rujna 1929. g. donijet je Zakon o unapređivanju poljoprivrede,¹ koji su uz kralja Aleksandra I. potpisali ministar poljoprivrede dr. Oton Frangeš,² ministar pravde i čuvan državnog pečata dr. Milan Srškić te predsjednik ministarskog savjeta, ministar unutrašnjih poslova i počasni kraljev adutant, divizijski general Petar Živković.³ Člankom 30. Zakona propisano je da će se svake treće godine u svim kotarima ("srezovima") prirediti natjecanja poljoprivrednika u onim proizvodima koji se, prema programu rada kotarskog i oblasnog poljoprivrednog odbora, promiču u tome kotaru. U natjecanju će moći sudjelovati samo poljoprivrednici koji imaju posjed na području kotara. Natjecatelji su prilikom izlaganja svojih proizvoda dužni naznačiti na koliko su ih površini uzbajali, kako su ih obradivali, koliko su ubrali ukupno i po hektaru (kat. jutru, dunumu). Te je podatke trebala potvrditi nadležna općinska uprava ili kotarski poljoprivredni referent. Sámo natjecanje imalo bi svečan karakter. Uspjeh svakog natjecatelja utvrđivat će povjerenstvo, prema propisanom pravilniku Ministarstva poljoprivrede. Najuspješniji natjecatelj dobiva nagradu kotara, bilo u novcu, stoci ili poljoprivrednim alatima i strojevima, prema svojim potrebama, te diplomu i državnu medalju. Pobjednici kotarskih natjecanja ne smiju sudjelovati u sljedećem kotarskom natjecanju, ali se upućuju dalje u oblasno natjecanje. Od županijske uprave izabrano povjerenstvo odreduje prvaka oblasti, koji dobiva oblasnu nagradu u novcu, diplomu i državnu medalju. Rezultate svih prvaka oblasti usporeduje posebno formirano povjerenstvo ministarstva poljoprivrede, koje će proglašiti prvaka države. Državni će prvak dobiti novčanu nagradu, diplomu i medalju. Imena svih prvaka kotara, oblasti i države objavljuvala bi se u "Službenim novinama". Na kraju čl. 30. Zakona o unapređivanju poljoprivrede stoji: "Oblik i sve pobliže o medaljama određice se posebnim Zakonom."

Dana 15. ožujka 1930. utemeljena je Medalja za unapređivanje poljoprivrede.⁴ Tekst zakona o utemeljenju medalje potpisale su iste osobe kao i Zakon o unapređivanju poljoprivrede.

Medalja za unapređivanje poljoprivrede ima tri stupnja: zlatni, srebrni i brončani. U sredini medalje nalazi se sprijeda okrugli medaljon promjera 25 mm, u kojem je prikazana glava kralja u lijevom profilu. Glavu okružuje natpis: ALEKSANDAR I. KRALJ JUGOSLAVIJE. U medaljonu straga je natpis u tri reda: ЗА / УНАПРЕЂИВАЊЕ / ПОЉОПРИВРЕДЕ. U rub

medaljona na obje strane je biserna kružnica. Medaljoni su okruženi vijencem ispletениm od poljoprivrednih proizvoda: na licu je lijevi dio vijenca sastavljen od klasja pšenice, hmelja i ječma, a desni dio od klipova kukuruya, jabuka, krušaka, šljiva i grozda.⁵ Na naličju su spomenuti plodovi vijenca smješteni obratno. U vjenac je pri dnu upletena bijelo emajlirana traka, svezana na kraju u mašnu. U lijevom i desnom djeliću trake na licu upisan je datum: 6-1 (lijevo) 1930 (desno).⁶ Gornji dio vijenca se sužava i ukrižava; tako je oblikovan da obavlja funkciju ušice, na koju je pričvršćena kruna. Zakonom je propisano da visina krune ne smije biti veća od 13 mm (mjerenje do sredine jabučice iznad krune), niti šira od 21 mm. Takoder je propisano da medalja ne smije biti viša od 50 mm (do sredine jabučice), niti šira od 34 mm. Medalja se trebala nositi na lijevoj strani prsa, na dvobojojnoj, žutozelenoj duguljastoj vrpci. Vrpca je dimenzija 80 x 36 mm; žuta i zelena pruga široke su 18 mm.

Odredeno je da se medalja daje "zemljoradnicima prvacima koji su se prema čl. 30 Zakona o unapređivanju poljoprivrednim natecanjima sa svojim proizvodima istakli, kao i drugim licima bez razlike staze, koja su stekla naročite zasluge oko unapređivanja poljoprivrede." Dakle, nije izričito navedeno da će se brončana medalja dodjeljivati kotarskim pobjednicima, srebrna medalja oblasnim pobjednicima, a zlatna medalja državnim prvacima, ali se to podrazumijevalo. Medalju bi dodjeljivao kralj prema svom mišljenju na prijedlog ministra poljoprivrede. U prvom slučaju ukaz o odlikovanju supotpisivao bi kancelar kraljevskih ordena, a u drugom slučaju ministar poljoprivrede. Uz medalju je predvidena i diploma.

Ostale odredbe zakonskog teksta o osnutku medalje u skladu su s odredbama za druga državna odlikovanja. Znači, odlikovane osobe plaćale su određenu pristojbu. Kralj je mogao oslobođiti nositelja medalje od plaćanja pristojbe. Strani državljanji nisu plaćali pristojbu. Medalju nije trebalo vratiti nakon smrti odlikovanog, ali je nitko drugi nije smio nositi.

Već je spomenuto, da je čl. 30. Zakona o unapređivanju poljoprivrede određivao kako će imena svih kotarskih, oblasnih i državnih prvaka, dakle nositelja medalja, biti objavljeni u *Službenim novinama*. Međutim, u *Službenim novinama* nije objavljeno ništa u svezi s održavanjem natjecanja poljoprivrednika, kao ni imena kotarskih, oblasnih i državnih prvaka.⁷ To samo po sebi još nije dokaz da se natjecanja nisu održavala, odnosno da medalje nisu

dodijeljene. Ipak, sve govor u prilog mišljenju da ambiciozno planiran projekt stimuliranja poljoprivrednika Kraljevine Jugoslavije nije nikad realiziran. Naime, broj evidentiranih primjeraka medalje je minimalan: dvije zlatne i dvije ili tri srebrne Medalje za unapredivanje poljoprivrede.⁸

Medalja za unapredivanje poljoprivrede spominje se u službenom izdanju *Grbovi, zastave i drugi državni amblemi i zvanični znaci Kraljevine Jugoslavije*, tiskanom u Beogradu 1936. godine, ali je izostavljena njezina slika. Datum utemeljenja medalje navodi i Laza Kostić u svom djelu *Odlikovanja*,⁹ ali ne donosi njezin opis. Nadalje, Medalja za unapredivanje poljoprivrede ne spominje se u zborniku *Zakoni i uredbe o ordenima i medaljama sa svim izmenama i dopunama od 1883-1935*, koji je sastavio kancelar kraljevskih ordena Dragoljub Jeremić.

Zasad su nam nepoznati razlozi neodržavanja natjecanja poljoprivrednika. Možda natjecanja nisu održana jer su nastali problemi oko izrade medalja ili pak medalje nisu izradene u većoj seriji jer se znalo da natjecanja neće biti. Druga je mogućnost vjerojatnija, jer teško je zamisliti da je državnoj blagajni ponestalo novca za izradu stotinjak medalja. Oblik postojećih primjeraka medalja u Zagrebu i Beogradu odgovara opisu u zakonu o utemeljenju Medalje za unapredivanje poljo-

privrede od 15. ožujka 1930. Radi se, dakle, o prototipovima prihvaćenih i službenih odlikovanja Kraljevine Jugoslavije. Oblik medalje ne bi se opisivao u *Službenim novinama* da medalje nisu prije toga izradene i službeno prihvaćene. Tek kad je taj dio posla obavljen, bilo je moguće proglašiti zakon o utemeljenju medalje i dati opis njezina izgleda. Stoga, izgleda, treba korigirati zaključak D. Acovića¹⁰ da je izvršenje Zakona o utemeljenju medalje od 15. ožujka 1930. godine bilo "zamrznuto" i reći da je zbog utjecaja velike svjetske krize bilo "zamrznuto" izvršenje Zakona o unapredivanju poljoprivrede od 6. rujna 1929. godine.

Literatura

Zakon o unapredivanju poljoprivrede, *Službene novine Kraljevine SHS*, br. 221 - LXXXVIII, od 21. rujna 1929., str. 1603 - 1611; *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, br. 110-XL, od 16. svibnja 1930., str. 793 - 794; *Grbovi, zastave, drugi državni amblemi i zvanični znaci kraljevine Jugoslavije*, Beograd 1936., str. 13; D. Acović, Medalja za unapredivanje poljoprivrede, *Zbornik Istoriskog muzeja Srbije*, 15 - 16, Beograd, 1979., str. 234 - 239; V. Malinar, Medalja za unapredivanje poljoprivrede, *Numizmatičke vijesti*, br. 33, god. XXII, Zagreb 1979., str. 58 - 62; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 70.

⁸Medalja za unapredivanje poljoprivrede osnovana je prije Ordena jugoslavenske krune. Ovdje smo namjerno poremetili kronološki sljed osnutaka odlikovanja, jer je utemeljenje Ordena jugoslavenske krune čvrsto povezano s povjesnim dogadjajima prije i poslije 6. siječnja 1929. koje je trebalo izložiti.

⁹Inicijator i sastavljač Zakona o unapredivanju poljoprivrede dr. Oton Frangeš, brat kipara Roberta Frangeša Mihanovića, imao je veliko iskustvo u poljoprivredi. Još u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije radio je u Bosni, u Zemaljskoj vladu, u zajedničkoj vladu i u Hrvatsko-slavonskom gospodarskom društvu.

¹⁰Službene novine Kraljevine SHS br. 221-LXXXVIII, od 21. rujna 1929., str. 1603-1611.

¹¹Službene novine Kraljevine Jugoslavije br. 110 - XL, od 16. svibnja 1930., str. 793 - 794.

¹²V. Malinar, Medalja za unapredivanje poljoprivrede, *Numizmatičke vijesti* br. 33, god. XXII/1979., Zagreb, str. 59. D. Acović, Medalja za unapredivanje poljoprivrede, *Zbornik Istoriskog muzeja Srbije*, br. 15 - 16, Beograd 1979., str. 239., misli da je lijeva strana vijenca sastavljena od žitnog klasja, grozdova, lišća vinove loze, djeteline i sl., a desna strana vijenca od klipova kukuruza, plodova kruške, jabuke, trešnje i sl. U zakonskom tekstu o osnivanju Medalje za unapredivanje poljoprivrede ne opisuje se od čega je vijenac sastavljen.

Taj detalj nije opisan u zakonskom tekstu o osnivanju medalje. Datum nije u svezi s proglašenjem Zakona o unapredivanju poljoprivrede, niti s utemeljenjem Medalje za unapredivanje poljoprivrede. Datum može jedino označavati godišnjicu izvršenja državnog udara i uvodenja diktature kralja Aleksandra I.

¹³Veljko Malinar, n. dj., str. 61. Nemamo razloga provjeravati autorovo tvrdnju, jer je, istražujući taj problem, veoma pedantno pregleđao sve brojeve Službenih novina Kraljevine Jugoslavije.

¹⁴Jedna zlatna medalja nalazi se u zbirici Istoriskog muzeja Srbije u Beogradu (inv. br. 2589), a potječe iz ostavštine sekretara kancelarije kraljevskih ordena Dorda Čarapića (Acović, n. dj., str. 238). Druga zlatna medalja nalazi se u zbirici dr. Veljka Malinara Hrvatskoga povjesnog muzeja u Zagrebu, u kojoj se nalaze i dvije srebrne Medalje za unapredivanje poljoprivrede. Jedna od dviju srebrnih medalja iz zbirke dr. Veljka Malinara je možda ona koju M. Piletić (n. dj., str. 70) spominje kao vlasništvo Milovana Medenice iz Beograda. Na žalost, taj je podatak sada nemoguće provjeriti.

¹⁵L. Kostić, Odlikovanja, Subotica, 1936.

¹⁶N. dj., str. 237.

381. Zlatna medalja za unapredivanje poljoprivrede (1930.)

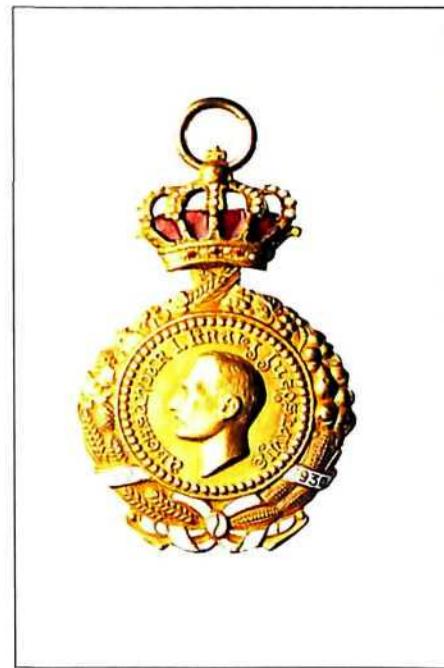
Medalja je izradena od pozlaćene bronce. Bez signature. Kruna je ukrašena bijelim i crvenim zrcima emajla te crveno emajliranom podstavom. Traka ispletena na dnu vijenca je bijelo emajlirana s obje strane. Nedostaje vrpca. Dimenzije: 55 x 36 mm. Inv. br. 2234.

382. Srebrna medalja za unapredivanje poljoprivrede (1930.)

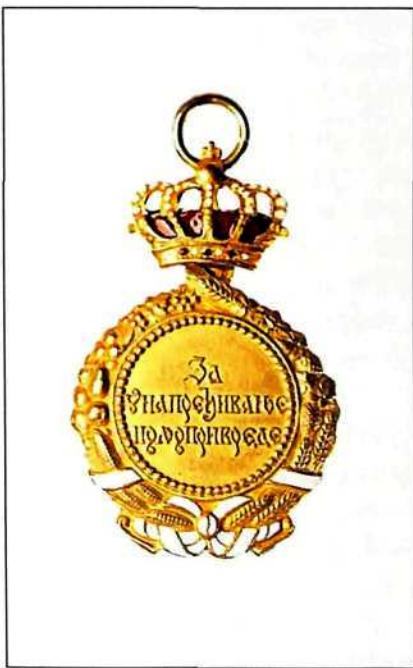
Medalja je izradena od posrebrene bronce. Kruna nije emajlirana. Traka na dnu vijenca bijelo je emajlirana s obje strane. Nedostaje vrpca. Dimenzije: 59 x 35 mm. Inv. br. 2282.

383. Srebrna medalja za unapredivanje poljoprivrede (1930.)

Medalja je izradena od posrebrene bronce. Čini se da kruna nije originalna. Traka na dnu vijenca bijelo je emajlirana. Nedostaje vrpca. Dimenzije: šir. 34,5 mm. Inv. br. 2283.

Kat. br. 381, lice i naličje

Medalja u spomen pogreba kralja

Aleksandra I. Karađorđevića

18. listopada 1934.

Na poziv francuskog ministra vanjskih poslova Louisa Barthoua kralj Aleksandar je 7. listopada 1934. godine otputovao u posjet Francuskoj. Kada se 9. listopada iskrcao s broda u Marseilleu i krenuo zajedno s ministrom Barthouom u vožnju gradom, iz publike je iznenada iskočio atentator i s više revolverskih metaka usmratio kralja Aleksandra i francuskog ministra Barthoua, a teško ranio francuskoga generala Georges-a. Francuska istražna služba ubrzo je identificirala počinitelja ubojstva. Atentator, koji je usmrćen na mjestu zločina, pripadao je Unutrašnjoj makedonskoj revolucionarnoj organizaciji (VMRO), a zvao se Veličko Georgijev Kerin.¹ Istraga je otkrila vezu atentatora s ustaškim emigrantima i fašističkim talijanskim režicom.

Čini se da je atentat na kralja Aleksandra dogovoren u kolovozu 1934. godine u Rimu, gdje se ustaški poglavnik Ante Pavelić sastao s makedonskim emigrantom Vančom Mihajlovićem.²

Nakon neuspjelog atentata na kralja Aleksandra u prosincu 1933. godine u Zagrebu,³ Pavelić jeazio da ne

ponovi pogrešku. Organizaciju atentata u Francuskoj povjerio je svom bliskom suradniku Eugenu Kvaterniku. Kvaternik je brižljivo isplanirao atentat, pazeći i na najsitnije detalje.⁴

Nakon atentata francuska je policija poduzela temeljni istragu, da bi popravila svoju očiglednu blamažu zbog propusta u osiguranju visokog gosta. Tako su ubrzo uhapšeni atentatorovi sudionici: Mijo Kralj, Ivan Rajić i Zvonko Pospišil.⁵ Uhapšenici su sve ispričali policiji, nastojeći umanjiti svoju krivnju. Na temelju njihova iskaza francuske vlasti uputile su Italiji zahtjev za ekstradiciju Ante Pavelića i Eugena Kvaternika, i Austriji za ekstradiciju Ivana Perčevića.⁶ Reda radi, Talijani su uhapsili Pavelića i Kvaternika i smjestili ih u zatvor u Torinu, a više od pet stotina ostalih ustaša internirali na otok Lipari.

Mussolini je bio razočaran razvojem događaja nakon atentata, jer je očekivao da će se ubojstvom kralja Aleksandra Jugoslaviju raspasti. Međutim, u Jugoslaviji nije došlo ni do kakvih važnijih promjena. Dakako, Mussoli-

ni nije izručio Pavelića i Kvaternika, dok je Austrija odbrila izručenje Ivana Perčevića. Francuska vlada nije se zbog toga previše uzbudivala; bilo joj je važnije da ne poremeti odnose s Italijom.

Sudjenje u Aix-en-Provence sudionicima i organizatorima atentata u Marseilleu završeno je 12. veljače 1936. godine. Optuženi Kralj, Rajić i Pospišil osuđeni su na doživotnu kaznu zatvora s prisilnim radom.⁷ Organizatori atentata Pavelić, Perčević i Kvaternik osuđeni su u odsutnosti na smrt.⁸

U oporuci pokojnog kralja, napisanoj 5. siječnja 1934. na Bledu, imenovana su tri namjesnika, koja bi obnašala kraljevsku vlast do punoljetnosti prestolonasljednika Petra II. Karađorđevića. To su bili knez Pavle Karađorđević, Radenko Stanković, senator i ministar pravštice, te Ivo N. Perović, ban Savske banovine.

Na zajedničkoj sjednici Narodne skupštine i Senata, održanoj 11. listopada, članovi Narodnog predstavnštva i kraljevski namjesnici položili su zakletvu maloljetnom kralju, a zatim je odlučeno da se pokojnomu kralju dodijeli naziv: "Viteški Kralj Aleksandar I Ujedinitelj". U težnji da izazove što jači politički efekt i da iskoristi smrt kralja Aleksandra za svoje ciljeve, režim u Beogradu je s pokojnikovim mrvitim tijelom organizirao neukusnu "šetnju" kroz državu. Od Splita do Beograda vlasti su priredile režirane žalobne dočeve "mrvomu kralju", na kojima se neumjereno propagirala veličina pokojnog kralja, dinastije Karađorđevića, države Jugoslavije i poticala mržnja prema počiniteljima atentata i kompletnoj političkoj oporbi.⁹

Nakon svečanoga kraljevskog ispraćaja u Beogradu 18. listopada 1934., Aleksandar I. pokopan je istog dana u grobnici Karađorđevića na Oplencu.

Sutradan, 19. listopada, sastala se u Beogradu konferencija predstavnika država netom potписанog Balkanskog saveza, Jugoslavije, Rumunjske, Turske i Grčke, radi zauzimanja zajedničkog stava glede atentata. Sudionici konferencije diplomatski su izbjegli bilo kakve odluke i rješenje problema prebacili na Društvo naroda. Poslovično neodlučno i neprikladno tijelo za rješavanje

međunarodnih problema. Društvo naroda nije se usudilo uprijeti prstom na Italiju kao na pokrovitelja atentata u Marseilleu, pa je njezina odgovornost za atentat zataškana.

U spomen na pogreb kralja Aleksandra I. otkovana je medalja promjera 30 mm, koja se nosila na duguljastoj vrpci širine 40 mm. Vrpea je sastavljena; uža državna trobojnjica (plavo-bijelo-crveno) prišivena je na širu crnu vrpcu. Ne znamo potjeće li takvo rješenje iz 1934. godine ili je novijeg datuma, jer se medalja ne spominje kao državno odlikovanje, a i inače je nepoznata u literaturi.¹⁰ Stoga i ne znamo komu je dodjeljivana i prema kakvim kriterijima. Naime, postoje zlatna (pozlaćena), srebrna (posrebrena) i brončana spomenica, što podrazumijeva i stupnjevanje zasluga njihovih nositelja.

Na licu medalje reljefno je prikazana glava kralja Aleksandra u lijevom profilu. Kralj nosi cviker. Uokolo je natpis: IN MEMORIAM VITEŠKOM KRALJU ALEKSANDRU I UJEDINITELJU. Na naličju je natpis: 18. X. 1934 / BEOGRAD, okružen vijencem od trnja. Brojke datuma su neobično premetnute (vidi sliku).

Spomenica nije signirana i ne nosi oznaku kovnice. Nastanak spomenice nije pratio i zakonski tekst o ute-meljenju. To nije ništa čudno, jer isto vrijedi primjerice i za Medalju za usluge kraljevom domu, koja je bila pravo državno odlikovanje. Medalja u spomen pogreba kralja Aleksandra mogla se dodjeljivati unutar dvorskog kru-ga, osobama koje su bile u kraljevoj pravnji na putu u Marseille i prilikom povratka s pokojnikovim tijelom, osobama koje su se poslije atentata iskazale u istražnom postupku, u informacijskoj službi, u organizaciji pogreb-nih ceremonija itd. Naravno, moguće je da su spomeni-cu naknadno dobili i predstavnici stranih i domaćih delegacija nazočni sprovodu ili konferenciji zemalja Balkanskog saveza.

Literatura

F. Čulinović, Jugoslavija između dva rata, II, Historijski institut JAZU, Zagreb 1961., str. 67 - 68; B. Krizman, Ante Pavelić i ustaše, Zagreb 1983., str. 156 - 159.

⁷Bogdan Krizman, Ante Pavelić i ustaše, Zagreb, 1983., str. 156. Atentator se služio raznim imenima: Vlada Černozemski, Veličko Georgijev, Veličko Stojanov, Stepan Dimitrov, Vlada Georgijev Černozemski, ali mu je pravo ime bilo Veličko Georgijev Kerin. Kerin je bio šofer jednog od čelnika VMRO Vanče Mihajlova te je nosio nadimak "Vlada šofer". U Bugarskoj je osuđen zbog dvaju političkih ubojstva pa je iza sebe već imao renome profesionalnog ubojice. Kerin je u logoru "Janka Puszta" u Madarskoj podučavao ustaše terorističkoj borbi.

⁸B. Krizman, Ante Pavelić i ustaše, str. 156 - 157.

automobil. Ustaše mu to, izgleda, nisu mogle oprostiti, jer je već sutradan policiji dojavljeno da u Zagrebu boravi atentator na kralja koji stanuje u Štošovoj ul. 4. Kada su dva policijska agenta došla na spomenuto adresu, Orebi ih je dočekao: jednog je agenta ubio, a drugog ranio, te pobjegao, ali je uskoro uhvaćen.

⁹Ne možemo opisati sve potankosti organizacije atentata, jer to prelazi okvire ovog djela. Treba ipak reći da je atentat režiran kao uzbudljiv kriminalistički film! U pismu od 21. rujna 1936. Eugen Kvaternik izričito priznaje svoje sudjelovanje u atentatu nazivajući ga svojim "remek-djelom".(B. Krizman, n. dj., str. 158 - 159).

¹⁰Neposredno uoči samog atentata, kada je sve bilo organizirano. Kvaternik je napustio Francusku, ne mareći za daljnju sudbinu ove trojice. Zbog nepoznavanja francuskog jezika Kralj Pospišil i Rajić odmah su uočeni kao strane i ubišeni.

¹¹Ivan Perčević bio je potpukovnik u austro-ugarskoj vojsci, pa je imao utjecaja i veza u Beču. Bio je veoma važna osoba u ustaškom

pokretu, jer je koordinirao rad svih ustaških organizacija.

"Zakonskim odredbama od 29. kolovoza 1944. ("Narodne novine" br. 195. od 30. kolovoza 1944.) priznaje se pravo na mirovinu Katarini Kralj rod. Mustać, majci Mije Kralja, i Mariji Pospišil rod. Kralj, majci Zvonka Pospišila. U tim odredbama navodi se da su Zvonko Pospišil i Mijo Kralj umrli u kaznionici u Francuskoj, zbog čega se njihovim majkama dodjelila mirovina. Ne znamo kako je završio Ivan Rajić. Prema R. Belbenoitu (Suha gilotina, Zagreb 1966., str. 120.) sva trojica su izdržavali kaznu u Francuskoj Gvajani.

¹²Pavelić i Kvaternik pušteni su iz torinskog zatvora ubrzo nakon donošenja presude u Francuskoj.

¹³F. Čulinović, Jugoslavija između dva rata, II, str. 67 - 68.

¹⁴Medalja u spomen pogreba kralja Aleksandra ne spominje ni Nada Todorović ("Jugoslovenske i inostrane medalje", Beograd 1964), ni Mila Pletić ("Odlikovanja jugoslovenskih naroda...", Beograd 1987.).

Kat. br. 385. lice i naličje

¹⁵Kralj Aleksandar namjeravao je proslaviti svoj rođendan (17. prosinca) u Zagrebu. Pavelić je htio iskoristiti priliku i ukloniti kralja, misleći da će zbog atentata nastati prevrat u Hrvatskoj. Za atentatora je izabran Petar Orebi, siromašni seljak s otoka Korčule, koji je za tu priliku prebačen iz ustaškog logora u Borgotaru, u Italiji. Aleksandar je stigao u Zagreb 16. prosinca 1933. Orebi je trebao izvršiti atentat na putu od kolodvora prema palači u Visokoj ulici, na uglu Jelačićeva trga i Praške ulice. Međutim, Orebi se pokazao potpuno diletantom jer je, impresioniran svečanom povorkom i poklicima svjetine, zaboravio zbog čega se ovdje našao i propustio kraljev

Medalja vođi topa 37 mm, dobrom mitraljescu i dobrom lakom mitraljescu

Medalje su ustanovljene Propisom Ministarstva vojske i mornarice od 22. srpnja 1935. godine. Dodjeljivale su se kao i prije osnovane Medalja dobrom strijelcu i Medalja dobrom nišandžiji (topa) dočasnicima i vojnicima, za pokazan uspjeh u gađanju prilikom služenja redovitog vojnog roka. Medalje su se nosile na trokutastoj vrpci u bojama jugoslavenske zastave (plavo-bijelo-crveno).

Na licu Medalje vođi topa 37 mm prikazan je u desnom profilu zaklonjeni vojnik koji cilja topom. Vojniku su vidljivi samo glava i podlaktice ruku, kojima drži mitraljez. Kompoziciju okružuje vijenac od dvije lovoroze grančice, svezane na dnu mašnom. Između vrhova grančica je kraljevska kruna. Naličje medalje oblikovano je kao i kod Medalja dobrom strijelcu, dobrom nišandžiji i dobrom vođi topa 37 mm. U kartuši je natpis: ДОБРОМ МИТРАЉЕСЦУ / DOBROM MITRALJESCU.

Medalja dobrom lakom mitraljescu slična je Medalji dobrom mitraljescu. Na njezinu naličju je natpis: ДОБРОМ МИТРАЉЕСЦУ / DOBROM L. MITRALJESCU.

Literatura

Službeni vojni list br. 29, od 2. kolovoza 1935.; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 59, 161.

Kat br. 387

Kat br. 389

387. Medalja vođi topa 37 mm (1935 - 1941.)
Medalja je kovana od mjeđi. Ušica je kovana s medaljom; ima široku rupu za karićicu. Dimenzije: 41 x 35 mm. Inv. br. 950.

388. Medalja dobrom mitraljescu (1935 - 1941.)
Medalja je kovana od mjeđi. Ušica je kovana s medaljom; ima široku rupu za karićicu. Mitraljez leži u terenu. Dimenzije: 41 x 35 mm. Inv. br. 956.

389. Medalja dobrom mitraljescu, varijanta (1935 - 1941.)

Medalja je kovana od mjeđi, u drukčijem kalupu. Ušica je kovana s medaljom; ima široku rupu za karićicu. Mitraljesc ima veliku glavu, mitraljez ima duži stalak i duži redenik za metke. Mitraljez stoji u terenu, koji je naznačen gustim punktiranjem. Dimenzije: 40 x 35 mm. Inv. br. 961.

390. Medalja dobrom mitraljescu, varijanta (1935 - 1941.)

Medalja je kovana od mjeđi, u drukčijem kalupu. Ušica je izradena od žice poprečno zalemnjene na medalju. Razlike u detaljima u odnosu na kat. br. 386-387: teren na kojem leži mitraljez jedva se nazire, mitralješčeva je glava malena i spuštena. Mitraljez je drukčije oblikovan. Dimenzije: medalja je promjera 35 mm. Inv. br. 960.

391. Medalja dobrom mitraljescu, varijanta (1935 - 1941.)

Medalja je kovana od mjeđi, u drukčijem kalupu. Najčešća varijanta. Ušica je izradena od žice poprečno zalemnjene na medalju. Medalja je malo veća od dosad opisanih. Nije naznačen teren na kojem stoji mitraljez, tako da izgleda kao da mitraljez lebdi u zraku. Lovorov vijenac posve je stiliziran. Dimenzije: medalja je promjera 38,5 mm. Inv. br. 955.

Spomenica proslave 25. obljetnice oslobođenja "južne Srbije"

Proslavom održanom u Skopju 26. i 27. listopada 1937. godine svečano je obilježena dvadeset peta obljetnica oslobođenja "južne Srbije", tj. Makedonije i Kosova od Turske (1912 - 1937.). Sudionici proslave dobili su jubilarnu spomenicu, koja se nosila na trokutastoj vrpci crvene boje.

Spomenica je kovana od bronce i pozlaćena, promjera 32 mm. Ima neobičan oblik. Lučnim zasijecanjem medalje dobiven je stilizirani križ. U sredini spomenice su glave vladara Petra I. i njegova sina Aleksandra I. Karadorđevića. Uz rub spomenice je natpis: ПРОСЛАВА ДВАДЕСЕТПЕТОГОДИШЊИЦЕ ОСЛОБОЂЕЊА ЈУЖНЕ СРБИЈЕ*. Ispod kraljevskih glava je signatura proizvoda: КОВНИЦА А. Д. Na naličju je simboličan prikaz oslobođenja: mač presijeca

lanac, a u pozadini se rađa sunce. U gornjem dijelu uz rub su godine: 1912 / 1937.

Autor idejnog nacrta za spomenicu je beogradska slikarica Nada Doroški.¹

Literatura

N. Todorović, str. 116; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 82, 87 - 88; B. Prister, Odlikovanja, Povijesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 172 - 173; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 70, 176.

*Prema podatku koji je M. Piletić (n. dj., str. 70) dobila od same autorice. Nada Doroški osvojila je prvu nagradu na javnom natječaju za izradu idejnog nacrta spomenice.

Kat. br. 392, lice i naličje

392. Spomenica proslave 25-obljetnice oslobođenja "Južne Srbije" (1937.)
Spomenica je kovana od bronce i pozlaćena, ali se pozlata jedva nazire. Ušica je izradena od brončane poprečno zalemnjene žice. Dimenzije: spomenica je promjera 32 mm, vrpca šir. 40 mm. Inv. br. 901.

Spomenica na borbe za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije 1918 - 1919. godine

Kada je u listopadu 1918. raspad Austro-Ugarske Monarhije bio neminovan, a nastanak države Slovenaca, Hrvata i Srba gotova stvar, postavilo se i pitanje granice između država koje će se formirati. Međimurje i Prekomurje, nastanjeni hrvatskim odnosno slovenskim stanovništvom, bili su do tada u sastavu Ugarske. U Štajerskoj i Koruškoj, koje su pripadale Austriji, živjelo je brojno slovensko stanovništvo, osobito u južnim predjelima tih pokrajina. Slovenci su početkom studenoga 1918. organizirali oružane jedinice sastavljene od vojnika bivše austrougarske vojske s teritorija Slovenije. Major Rudolf Maister formirao je Mariborsku i Celjsku pukovniju i s njima razoružao njemačke vojnike i austrijsku zaštitnu stražu ("Schutzwehr") u Mariboru i drugim mjestima u jugoistočnoj Štajerskoj. Zatim je zaposjeo liniju od Radgone do Dravograda.

Dana 24. prosinca 1918. sedam hrvatskih bataljuna, jedan srpski bataljun i dvije čete Slovenaca upali su u Međimurje i istjerali Mađare, koji su se bez borbe povukli na lijevu obalu Mure, u Prekomurje. Drugi dio slovenskih oružanih snaga s kapetanom Lavrićem protjerao je austrijske posade iz sela Lenart¹ i zauzeo Ferlach (Borovljek). Tada je s austrijskom komandom postignut sporazum, prema kojem su Slovenci preuzeли upravu u dijelu Koruške južno od demarkacijske linije: rijeka Gajl i Dravom do Klagenfurta. Istodobno je Maister zaključio sporazum s austrijskom komandom u Grazu i zauzeo Bleiburg (Pliberk) i Völkermarkt (Velikovec). Taj sporazum nije priznala austrijska pokrajinska vlada u Klagenfurtu, pa su se sukobi nastavili. Obje protivničke strane imale su prolaznih uspjeha i neuspjeha, pa su stalno pojačavale svoje postrojbe ljudstvom i oružjem.

Dana 14. siječnja 1919. počeli su u Grazu pregovori o prekidu neprijateljstva, a u Beču je 19. siječnja potpisani sporazum, prema kojem su obje strane prihvatile američkog predstavnika za arbitra. On je preuzeo obvezu određivanja demarkacijske linije.

U međuvremenu je vlada u Ljubljani obaviještena da će se na mirovnoj konferenciji u Parizu pitanje Koruške rješavati u korist Austrije, pa je naredila da sve postrojbe u Koruškoj krenu u napad, protjeraju Austrijance i zauzmu sporno područje. Napad je izведен 29. travnja 1919., nije uspio i pretrpljeni su znatni gubici. Austrijanci su iskoristili situaciju i nadmoćnim snagama prešli u protunapad. U oštrim borbama početkom svibnja odbacili su

slovenske postrojbe kod Völkermarkta, Ljubelja i Jeznice i potisli ih u rajonu Dravograda i Slovenj Gradeca. Štoviše, Austrijanci su nastavili s napredovanjem u južnoj Štajerskoj prema Mariboru i Šoštanju, ali su odbijeni na liniju Dravograd-Uršlja Gora-Solčava.

Na mirovnoj konferenciji u Parizu komisija za pitanje Koruške predložila je da se sporno područje prepusti Austriji. Na to je uslijedila temeljita reorganizacija i pregrupiranje svih vojnih postrojba u Sloveniji. Na granicu je upućeno više od 10.000 dobro naoružanih i iskusnih vojnika, nasuprot 9.500 slabije naoružanih austrijskih vojnika.

Dana 28. svibnja 1919. sve su postrojbe Kraljevstva SHS duž koruške linije bojišta krenule u napad, prisilile Austrijance na povlačenje u neretu i zauzele desnu obalu Drave. Austrijanci su zatražili prekid neprijateljstva i pregovore. Prijedlog za pregovore je prihvaćen, ali bez prekida neprijateljstva. Dok su se u Kranju vodili pregovori, vojska Kraljevstva SHS nastavila je osvajati južnu Korušku. Dana 12. kolovoza 1919. postrojbe Savske i Dravske divizijske oblasti Kraljevstva SHS zauzele su Prekomurje, odakle se mađarska vojska povukla bez borbe. Tako je uz Međimurje i Prekomurje definitivno pripalo Kraljevstvu SHS.

Početkom lipnja 1919. u Parizu je odlučeno da se koruško pitanje riješi plebiscitom. Područje na kojem se plebiscit provodio podijeljeno je u dvije zone: A i B. Zonu A držale su postrojbe Kraljevstva SHS, a zonu B Austrijanci. Plebiscit se trebao provesti prvo u zoni A. Ako bi se većina stanovništva u zoni A odlučila za Kraljevinu SHS, nastavio bi se plebiscit u zoni B. U protivnom slučaju obje bi zone pripale Austriji. Plebiscit u zoni A održan je 10. listopada 1920. i na njem je 59,04% glasača bilo za Austriju, a 40,96% glasača za Kraljevstvo SHS. Zbog toga je i zona B pripala automatski Austriji.

Dana 19. listopada 1939. g. kraljevski namjesnici utemjili su u ime kralja Petra II. Karadordevića, a na prijedlog ministra vojske i mornarice, Spomenicu na borbe za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije 1918 - 1919.²

Prema čl. 1. Zakona, Spomenica je od bronce i platinirana, okrugla, promjera 36 mm, a debljine 2,5 mm. Međutim, prilikom realizacije došlo je do odstupanja od izgleda propisanog zakonom. Spomenice su izradene od bronce, ali su neki primjeri pozlaćeni, drugi platinirani,

a treći galvanizirani legurom krom-nikl tamnosive boje.³ Na licu je prikazan dvoglavi bijeli orao s krunom i državnim grbom na prsima. Orao je prikazan en face, ali u dinamičnom stavu, tako da izgleda da se ogorčeno bori i brani sjeverne krajeve, simbolizirane grbovima. U sredini je grb županije Zala iz 13. stoljeća, tj. zajednički grb Prekomurja i Međimurja. Lijevo je grb Štajerske iz 13. stoljeća, uspravljeni grifon s isplaženim jezikom. Desno je grb Koruške iz 12. stoljeća, okomito razdijeljen; s jedne strane tri lava jedan ispod drugog, s druge strane vodoravna greda.⁴ Štajerska i Koruška su samo djelomično pripale Kraljevstvu SHS pa njihovi grbovi nisu prikazani cijelovito. Na naličju je natpis u šest redova: SPOMENICA NA BORBE ZA OSLOBOĐENJE SEJVERNIH KRAJEVA / JUGOSLAVIJE / 1918 - 19. Natpis je uokviren vijencem od lоворove (desno) i lipove (lijevo) grančice. Između vrhova grančica vijenca je baklja. Grančice vijenca su na dnu svezane mašnom. Na licu i naličju spomenice nalazi se uz rub biserna kružnica. Spomenica se nosila na lijevoj strani prsa, na svilenoj troktastoj vrpci.

Osobe koje su u razdoblju od 29. listopada 1918. do 5. svibnja 1920. godine sudjelovale u borbama za oslobođenje Koruške, Štajerske, Prekomurja i Međimurja kao borci u boračkim formacijama, nosile su spomenicu na vrpci crvene boje s plavom i bijelom prugom s lijeve strane.⁵ Pruge su široke 3 mm.

Sve ostale osobe koje su kao neborci sudjelovale u oslobođenju ovih krajeva, zatim u osiguranju Slovenije, kao i u "ugušivanju i u održavanju poretku" u ovim krajevima, nosile su spomenicu na vrpci plave boje s crvenom i bijelom prugom s lijeve strane.

Popis osoba koje su imale pravo na spomenicu vodio se u Adutantskom odjeljenju Ministarstva vojske i mornarice, na osnovi točnih i ovjerenih podataka prikupljenih u pojedinim komandama i ustanovama. Tako sastavljeni popisi, zasebni za borce i neborce, dostavljali su se Kancelariji kraljevih ordena, koja je čuvala spomenice i na

osnovi popisâ vodila evidenciju o izdanim spomenicama. Za spomenicu se nije naplaćivala pristojba. Pravo na nošenje spomenice imao je samo odlikovani, a nakon njegove smrti spomenica bi ostajala obitelji za uspomenu.

Na rang-listi državnih odlikovanja spomenica je bila na posljednjem mjestu, iza Spomenice na rat za oslobođenje i ujedinjenje 1914 - 1918. godine. Uz spomenicu dodjeljivala se i diploma, koju je potpisivao kancler, a supotpisivao sekretar Kancelarije kraljevih ordena.

L i t e r a t u r a

R. Stolica, Spomenica 1918 - 1919 (podnaslov: Spomenica na borbe za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije 1918 - 1919. godine), Kolecionari br. 6. ožujak 1975., str. 62 - 63; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 82, 88; B. Prister, Odlikovanja, Povijesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 173; V. Malinar, Spomenica na borbe za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije 1918 - 1919., *Numizmatičke vijesti*, god. 31/1989., str. 79 - 87; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 70 - 71, 176 - 177; B. Prister, Spomen-znak "Družtva hrvatskih domobranaca za oslobođenje Međimurja 1918./19.", *Numizmatičke vijesti*, br. 1 (50), godina 39, Zagreb 1997., str. 194 - 198.

¹Vojna enciklopedija, 4. sv., str. 763. Nije sasvim jasno radi li se o Lenartu istočno od Maribora, ili o Sv. Lenartu zapadno od Slovenj Gradeca, koji je bliži Ferlachu.

²Službeni vojni list br. 37, god. 58, od 21. listopada 1939.

³Prema stručnoj ekspertizи prof. Janka Jeličića iz Hrvatskoga povijesnog muzeja, kojemu zahvaljujem na podatu.

⁴U zakonskom tekstu o Spomenici ne upotrebljava se heraldička terminologija za "lijevo-desno". Prema njoj bi grb Štajerske bio desno, a grb Koruške lijevo.

⁵Prema čl. 2. Zakona o spomenici pruge se nalaze "u vrhu desne ivice".

Kat. br. 395, lice

Kat. br. 396, naličje

393. Spomenica na borbe za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije (1939.), za borce
Spomenica je kovana od bronce i platinirana. Ušica je izradena od žice i poprečno zalemjena na medalju. Vrpe je peterokutasta, u bojama jugoslavenske zastave: plavo-bijelo-crvena. Dimenzije: medalja je promjera 38 mm; vrpe šir. 40 mm, širina pruga 13 mm. Inv. br. 962.

394. Spomenica na borbe za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije (1939.), za borce - varijanta
Spomenica je kovana od bronce i galvanizirana legurom krom-nikl tamnosive boje. Ostalo kao kod kat. br. 393. Inv. br. 964.

395. Spomenica na borbe za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije (1939.), za borce - varijanta
Spomenica je kovana od bronce i pozlaćena. Ostalo kao kod kat. br. 393 - 394. Inv. br. 965.

396. Spomenica na borbe za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije (1939.), za neborce - varijanta
Spomenica je kovana od bronce i platinirana. Vrpe je plave boje, s bijelom i crvenom prugom s lijeve strane. Dimenzije: medalja je promjera 37 mm, vrpe šir. 40 mm, šir. pruga 3 mm. Inv. br. 966.

397. Spomenica na borbe za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije (1939.), za neborce - varijanta
Spomenica je kovana od bronce i galvanizirana legurom krom-nikl tamnosive boje. Ostalo kao kod kat. br. 396. Inv. br. 967.

398. Spomenica na borbe za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije (1939.), za neborce - varijanta
Spomenica je kovana od bronce i pozlaćena. Ostalo kao kod kat. br. 396 - 397. Inv. br. 968.

Medalja dobrom inženjercu

Medalja dobrom inženjercu ustanovljena je propisom ministra vojske i mornarice od 10. srpnja 1940. g.¹ Poput Medalje dobrom strijelcu i Medalja dobrom inženjeru dodjeljivala se dočasnicima i vojnicima, za pokazane uspjehe prilikom služenja vojničkog roka.

Na licu medalje prikazan je u sredini znak inženjerijskih jedinica. Sastoji se od zupčanika, inženjerijske kacige, admiralitetetskog sidra ukriženog s pijukom i lopatom, kotača s Hermesovim krilcima i stilizirane munje. Iznad znaka je natpis: ДОБРОМ ИНЖИЊЕРЦУ, a ispod znaka natpis: DOBROM INŽINJERCU. Kompozicija je uokvirena vijencem od lovoroze (lijevo) i hrastove (desno) grančice, svezane na dnu mašnom.

Naličje Medalje dobrom inženjercu razlikuje se od već opisanih naličja Medalja dobrom strijelcu, dobrom

nišandžiji i drugih. U sredini je grb Kraljevine Jugoslavije: okrunjeni dvoglavi Bijeli orao sa štitom na prsima. U štitu su grbovi Srbije, Hrvatske i Slovenije (Kranjske). Uokolo je natpis. U gornjoj polovici: С ВЕРОМ У БОГА ЗА КРАЉА И ОТАЦБИНУ, a u donjoj polovici: С ВЕРОМ У БОГА ЗА КРАЛЈА И ОТАДŽБИНУ.

Literatura

Službeni vojni list br. 28, od 24. srpnja 1940; B. Prister, Odlikovanja, Povijesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 166; M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 59.

¹Službeni vojni list br. 28, od 24. srpnja 1940.

399. Medalja dobrom inženjercu (1940 - 1941.)
Medalja je kovana od bronce i pozlaćena. Ušica je izradena od žice i poprečno zalemjena na medalju. Vrpe je peterokutasta, u bojama jugoslavenske zastave: plavo-bijelo-crvena. Dimenzije: medalja je promjera 38 mm; vrpe šir. 40 mm, širina pruga 13 mm. Inv. br. 962.

Kat. br. 399

Kat. br. 400

400. Medalja dobrom vodi bacača
Medalja je kovana od bronce i pozlaćena. Ušica je kovana zajedno s medaljom. Nedostaje vrpe. Dimenzije: medalja je promjera 35 mm. Inv. br. 951.

Medalja dobrom vodi bacača

U Kraljevini Jugoslaviji utemeljene su još tri medalje, koje su se dodjeljivale dočasnicima i vojnicima za pokazane rezultate u gadanju oružjem. To su bile Medalja dobrom puškomitralscu, Medalja dobrom vodi bacača i Medalja dobrom artiljercu. Nije poznat točan datum utemeljenja prvih dviju medalja, dok je Medalja dobrom artiljercu utemeljena 10. siječnja 1941.¹

U sredini lica Medalje dobrom vodi bacača je bacač granata na tronošcu, postavljen u polju. Do bacača je kutija s municijom; u pozadini su brda. Kompoziciju uokružuje vijenac od dviju lovorožih grančica, svezanih pri dnu mašnom. Između vrhova vijenca je kraljevska kruna. Naličje medalje oblikovano je kao i kod Medalje dobrom strijelcu i Medalje dobrom nišandžiji: kartuša prekriva sunce sa zrakama. U kartuši je natpis: ДОБРОМ ВОЂИ БАЦАЧА / DOBROM VOĐI BACAČA.

Literatura

M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 59.

¹M. Piletić, n. d., str. 59., navodi da su obje utemeljene 1941., ali ne navodi točan datum, niti citira gdje i kada je zakonski tekst o utemeljenju objavljen. Za Medalju dobrom artiljercu M. Piletić navodi da je osnovana 10. siječnja 1941., ali ne citira točno kada je zakonski tekst o utemeljenju objavljen. S obzirom na naličje Medalje dobrom vodi bacača iz Zbirke dr. Veljka Malinara, koje je oblikovano poput naličja Medalja dobrom strijelcu, dobrom nišandžiji i dr., bilo bi logičnije pretpostaviti da je Medalja dobrom vodi bacača nastala ranije. Naime, Medalja dobrom inženjercu (iz 1940.) i Medalja dobrom artiljercu (iz 1941.) imaju na naličju geslo: С ВЕРОМ У БОГА ЗА КРАЛЈА И ОТАДŽБИНУ. Medalja dobrom vodi bacača nema to geslo, pa je vjerojatnije da je nastala prije 1940. godine, nego 1941. godine.

Spomenica udruženja ratnih invalida

Udruženje ratnih invalida Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije¹ otkovalo je spomenicu od pozlaćene bronce.

Spomenica ima oblik ženevskog križa. Između krakova križa su dvije ukrižene zastave. U sredini lica je okrugli medaljon s poprsjima u lijevom profilu kralja Aleksandra I. Karađorđevića i komandanta savezničkih vojski na solunskom bojištu, kasnije počasnog vojvode jugoslavenske vojske, francuskog maršala Louisa Francheta d'Espereya (1836 - 1942.), koji je upravljao i vojskama u Podunavlju 1918 - 1920. g., a osobito Baranjom. U vodoravnim krakovima križa na naličju nalazi se natpis: КЛУБ ОФИЦИРА ИНВАЛИДА И РАТНИКА / БОЛЕСНИХ И ОСАКАЋЕНИХ - ЈУГОСЛАВИЈА / ЗАХВАЛНОСТ. Iznad gornjeg kraka križa je dekorativna ušica.

Vrpca je trokutasta, crveno-bijelo-crvenih pruga iste širine, koje po sredini imaju po jednu usku plavu prugu.

Kat. br. 401

Literatura

N. Todorović, Jugoslovenske i inostrane medalje, Narodni muzej Beograd, Beograd 1964., str. 115. D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu), Beograd 1971., str. 81 - 82, 87; B. Prister, Odlikovanja, Povjesni muzej Hrvatske, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 168, M. Piletić, Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd 1987., str. 71, 177.

¹Spomenica nije klasično odlikovanje: njezin osnutak nije pratio zakonski tekst, pa zasad ne znamo ni približan datum utemeljenja. Spomenica je vjerojatnije osnovana dvadesetih godina, u Kraljevini SHS, nego kasnije u Kraljevini Jugoslaviji, ali smo je zbog pomjicanja bilo kakvih sigurnijih podataka smjestili na posljednje mjesto u katalogu odlikovanja Kraljevine SHS (Jugoslavije).

ODLIKOVANJA SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE

Od početka antifašističke borbe do stvaranja socijalističke Jugoslavije

Nakon raspada Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. i uspostave okupacijskih i marionetskih režima, potpuno je kompromitirana ideja gradanske monarhističke Jugoslavije. Ne samo što nije bila u stanju zaštititi zemlju od agresije sila Osovine nego je bila i uzrokom svih zala, nataloženih od 1918. godine, koji su sada izbili kao iz Pandorine kutije. Na ruševinama monarhističke Jugoslavije stale su djelovati mračne ideologije kojima je cilj bio stvaranje etnički i vjerski "čistih" zemalja: ustaške Velike Hrvatske i četničke Velike Srbije.

Izbjeglička jugoslavenska vlada snosila je odgovornost za kapitulaciju i izgubila je ugled svojim držanjem nakon okupacije sila Osovine i uspostave ustaške države. Bez ikakve političke i vojne koncepcije, oslanjajući se na taktiku čekanja pobjede antifašističke koalicije, rezignirano je promatrala situaciju koja je velikom broju pučanstva uskoro postala nesnosnom. Svi oni gradani koji se nisu mirili s nacifašističkom ideologijom i nisu pristajali uz ustaške ili četničke svjetonazore, koji su bili rasno, nacionalno i vjerski obilježeni kao nepodobni, mogli su biti uklonjeni. U takvoj situaciji, kada je opstojnost velikog broja ljudi dramatično dovedena u pitanje, aktualizirano je političko stajalište Komunističke partije Jugoslavije, koja se zalagala za političku i oružanu borbu za oslobođenje od njemačke i talijanske okupacije i marionetskih režima na tlu bivše Jugoslavije. Prije rata, Komunistička partija Jugoslavije kao eksponent zloglasne Staljinove Kominterne nije uživala potporu demokratski orientiranih građanskih stranaka. U Hrvatskoj je prije rata bila najjača Hrvatska seljačka stranka, ali je Mačekova neodlučna politika isključila ovu dotad najorganiziraniju političku stranku iz aktivnoga političkog života. Nakon okupacije zabranjeno je djelovanje političkih stranaka, pa se politički aktivno građanstvo našlo u procijepu: komu pristupiti i za što se opredijeliti? S jedne strane ustaštvo i četništvo pod pokroviteljstvom okupacijskih sila Osovine već su se pokazivali na djelu masovnim zločinima protiv ljudi i njihovih prava. S druge strane, Komunistička partija je poticala na otpor repreziji, što je svakom ugroženom građaninu¹ izgledalo

ne samo kao alternativa nego kao jedino moguće rješenje. U situaciji kolektivno ugrožene egzistencije našla se većina antifašistički raspoloženog pučanstva na zajedničkoj platformi. U takvim okolnostima u Hrvatskoj je daljnji tijek usmjeravanja političke aktivnosti prešao s jedne strane u ruke ustaša, a s druge strane u ruke komunista. Bila su to dva različita kolosijeka, dva različita usmjerenja koja su podvojila hrvatski narod.²

Objektivno gledajući, jedino je Komunistička partija bila u stanju organizirati oružanu borbu u okupiranoj zemlji, jer je imala dugogodišnje iskustvo ilegalnog djelovanja s usvojenim hijerarhijskim sustavom izvršenja direktiva. Po tome je ona bila ravna vojničkoj organizaciji i kao takva sposobna pružiti otpor neprijatelju. Zaista, Komunistička je partija razgranala široku političku aktivnost u mobiliziranju naroda za otpor, ubrzano radila oko proširenja mreže svojih ilegalnih organizacija, oko stvaranja vojnih komiteta i udarnih grupa, koje su počele sabotaže i diverzije u gradovima već u travnju i svibnju, a mjeseca lipnja i oružane borbe u mnogim krajevima.³ Na sam dan napada Njemačke na SSSR (22. lipnja 1941.) Politbiro CK KPJ, koji je svoje sjedište prenio u Beograd, pozvao je narode i građane Jugoslavije na oružje, "u nacionalno-oslobodilačku i revolucionarnu borbu", ocjenjujući da je nastupio presudan trenutak. Toga dana osnovali su Hrvati u okolini Siska Prvi partizanski odred pod zapovjedništvom Vlade Janjića. Prvi partizanski odred (i prvi na prostoru bivše Jugoslavije) imao je u početku 19 boraca, ali je potkraj ljeta 1941. već brojio 77 boraca.

Politbiro CK KPJ donio je 27. lipnja odluku o stvaranju Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, koji su činili članovi Politbiroa, poslije i drugi politički i vojni rukovodioci, a za komandanta je određen Josip Broz Tito. Također su stvoreni pokrajinski nacionalni štabovi. Na sastanku održanom 4. srpnja 1941.⁴ Politbiro je donio odluku da, s obzirom na uvjete okupacije, osnovni oblik oružane borbe i narednog ustanka bude partizanski rat te naredio da udarne grupe izadu iz gradova i da se u svim krajevima stvaraju

partizanski odredi kao oružane formacije Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP).

Nijemci i Talijani bili su iznenadjeni pojavom i razmjerima partizanskog otpora. U trenutku napada na SSSR okupacijske snage u bivšoj Jugoslaviji držale su ukupno 21 diviziju: 4 njemačke divizije, 13 talijanskih divizija, 3 bugarske divizije i 3 mađarske brigade. Ovomu broju treba pridodati oružane snage NDH i četničke odrede. Dok su Nijemci pružali pomoć oružanim snagama NDH koje su bile u početku djelomično, a poslije potpuno podčinjene njihovoj komandi, Talijani su opremali i naoružavali kompletne četničke odrede, podčinivši ih svojim komandama za borbu protiv partizana. Partizanske snage narasle su do kraja 1941. godine na oko 80.000 boraca, što je bilo brojčano nerazmjerne protivničkim snagama. Premda malobrojni, partizani su se pokazali opasnim protivnikom, pa je okupator morao pojačavati svoje postrojbe. Krajem 1941. snage sila Osvinje angažirale su na području bivše Jugoslavije 30 divizija s ukupno 620.000 ljudi, od čega su 24 divizije pripadale okupatorskim vojskama (6 njemačkih, 16 talijanskih i 2 bugarske divizije).

Partizanske snage, koje su tijekom 1942. izrasle u Narodnooslobodilačku vojsku (NOV) s oko 150.000 boraca, oslobodile su velike dijelove zemlje (oko 48.000 km²). Na oslobođenim teritorijima uspostavljena je mreža mjesnih, kotarskih i okružnih Narodnooslobodilačkih odbora (NOO), koji su predstavljali organe nove vlasti. Organizacijom vlasti na slobodnom teritoriju bavio se Privremen upravni odsjek Vrhovnog štaba pod vodstvom Moše Pijade.

U to vrijeme, poslije godinu dana borbe, jugoslavenski Narodnooslobodilački pokret (NOP) afirmirao se u zemlji u političkom i vojničkom smislu, ali je njegov međunarodni položaj ostao nepovoljan. Kraljevska izbjeglička vlada uspjela je osigurati pomoć zapadnih saveznika četnicima, koji su se borili protiv partizana, a istodobno je organizirala bojkot i kampanju protiv NOP-a.⁵ Staljin je u javnosti bio krajnje suzdržan prema NOP-u. Usprkos pupčanoj vezi Komunističke partije Jugoslavije sa sovjetskim boljševizmom, potezi jugoslavenskoga komunističkog vodstva 1941 - 1942. godine nisu uvijek bili rezultat dogovora s Moskvom, što je zacijelo zasmetalo zloglasnomu diktatoru. Njegova koncepcija bila je vojnički pragmatična i nije se obazirala na osobitosti eksjugoslavenske stvarnosti. Staljin nije htio prekinuti odnose s izbjegličkom vladom koja je uživala potporu zapadnih saveznika i zagovarao je partizansko-četničku koaliciju. U takvim okolnostima Narodnooslobodilački pokret trebao je prvo izboriti legitimitet na unutrašnjem planu.

Na inicijativu CK KPJ i VŠ NOV-a i POJ-a došlo je do osnutka Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a), kojega je Prvo zasjedanje održano u oslobođenom Bihaću 26. i 27. studenoga 1942. AVNOJ je osnovan kao općejugoslavensko političko tijelo koje će predstavljati NOP i rukovoditi oslobođeničkim ratom. Tako je NOP u okupiranoj Jugoslaviji postao "državom u državi", sa svojim teritorijem, izgrađenim sustavom vlasti i s vlastitom oružanom snagom. Osnivanje AVNOJ-a značilo je političku afirmaciju NOP-a u zemlji i u očima saveznika i težak udarac za izbjegličku vladu koja je podupirala četnike.⁶ Vojnički udari NOP-a uvelike su onemogućavali okupacijske snage, koje su zbog toga morale stalno pojačavati svoje postrojbe. Potkraj 1942. godine na tlu bivše Jugoslavije koncentrirano je više od 800.000 vojnika sila Osvinje, nasuprot peterostruko malobrojnijem protivniku. Međutim, pokušaji njemačke i talijanske vrhovne komande da velikim ofenzivnim operacijama unište partizanske snage i Vrhovni štab NOV-a u središtu oslobođenog teritorija doživjeli su neuspjeh. Poslije potpune kompromitacije Draže Mihailovića i četništva zbog njihove suradnje sa silama Osvinje i nakon što su partizanske snage razbile četničke postrojbe i oslobodile gotovo polovicu jugoslavenskog teritorija, počeo je proces međunarodnog priznanja NOP-a. Zapadni saveznici priznali su naposljetku partizanske snage NOV-a kao saveznika u ratu, uputili im vojne misije,⁷ a od ljeta 1943. počeli pružati i pomoći u opremi te ratnom i sanitetskom materijalu.

Tijekom 1943. formirana su gotovo u svim jugoslavenskim zemljama reprezentativna predstavnička tijela NOP-a i vrhovni organi nove vlasti kao nosioci suvereniteta pojedinih naroda. U Hrvatskoj je osnovano Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. ZAVNOH se konstituirao na prvom zasjedanju 13 - 14. lipnja 1943. u Otočcu i na Plitvicama.

Nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. jedinice NOV-a razoružale su u Dalmaciji, Hrvatskom primorju, Gorskem kotaru i u Istri brojne talijanske snage: divizije Bergamo, Murge, Macerata, Eugenio di Savoia, dijelove divizije Zara 5. i 18. armijskog korpusa, 14. i 17. obalne brigade i ratne mornarice, nadalje veći broj posada garnizona i antikomunističku miliciju. Zaplijenjene su velike količine ratnog materijala i oslobođena gotovo cijela Dalmacija sa Splitom i s otocima (osim Knina, Sinja, Zadra, Šibenika i Dubrovnika), cijeli Gorski kotar i Hrvatsko primorje (osim Karlobaga i Rijeke) i cijela Istra (osim Pule, Vodnjana, Kopra i Izole). Kapitulacija Italije doveća je do masovnog priljeva novih boraca u redove partizana u novooslobodenim i

ostalim hrvatskim krajevima i znatno ojačala anti-fašističke snage.

Okružni NOO za Istru proglašio je 13. rujna 1943. ujedinjenje Istre s Hrvatskom, a Izvršni odbor ZAVNOH-a donio je 20. rujna 1943. odluku o priključenju Istre, Rijeke, Zadra i ostalih okupiranih dijelova Hrvatske, anektiranih od Talijana, i o poništenju svih ugovora, paktova i konvencija Kraljevine Jugoslavije i NDH o razgraničenju s Italijom.⁸

Na drugom zasjedanju ZAVNOH-a u Plaškom (12 - 15. listopada 1943.), pored odluke o priključenju Istre, Rijeke i drugih krajeva otetih Hrvatskoj i Jugoslaviji, izražena je volja hrvatskog naroda da se nova Jugoslavija izgradi na načelu federacije i samoodređenja naroda kao demokratska zajednica slobodnih i ravnopravnih naroda.⁹

Zahvaljujući rezultatima postignutim tijekom Narodnooslobodilačkog rata (NOR) i vanjskim političkim zbivanjima, održano je u Jajcu povijesno drugo zasjedanje AVNOJ-a (29. studenoga 1943.), na kojem su položeni temelji socijalističke Jugoslavije. Drugo zasjedanje AVNOJ-a, kojemu je prisustvovalo 240 delegata iz svih krajeva Jugoslavije, donijelo je ove odluke: AVNOJ je pretvoren u vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo sa svim pravima parlamenta; izabran je Prezidijum od 56 članova na čelu s dr. Ivanom Ribarom; stvoren je Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, kao privremena vlada s Titom na čelu; izbjegličkoj vladu oduzeta su prava zakonite vlade Jugoslavije, a kralju Petru II. Karadordeviću zabranjen je povratak u zemlju dok narod na slobodnim izborima poslije rata ne riješi pitanje državnog uređenja; proglašeno je priključenje Slovenskog primorja, Beneške Slovenije, Istre i hrvatskih jadranskih otoka Jugoslaviji; odlučeno je da se anuliraju ili podvrgnu reviziji svi ugovori koje je sklopila kraljevska izbjeglička vlada; vrhovnom komandantu Narodnooslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije (NOV i POJ) Josipu Brozu Titu dodijeljen je naziv maršala Jugoslavije itd.

Odluke drugog zasjedanja AVNOJ-a imale su presudno značenje za međunarodno priznanje nove Jugoslavije. Objavljeno je da je u Jugoslaviji tijekom oslobođeničkog rata protiv fašizma pobijedila "narodna revolucija" i da je u središtu Hitlerove "europske države" nastala nova država, što je posebno odjeknulo u antifašističkim pokretima okupiranih zemalja. Radanje nove Jugoslavije pozdravila je sva demokratska javnost.¹⁰ "Velika trojica" - Roosevelt, Staljin i Churchill, koji su već na Teheranjoj konferenciji (28. 11 - 1. 12. 1943.) počeli dijeliti zemlje na interesne sfere, bili su zatečeni odlukama AVNOJ-a. Otada pa sve do kraja rata "velika trojica" budno će pratiti događaje u Jugoslaviji i snažnim će pritiscima usmjeravati politička kretanja u tom dijelu Europe.

Nakon kapitulacije Italije puknula je osovina Berlin-Rim i Nijemci su ostali bez glavnog europskog saveznika. Anglo-američke snage zauzimale su Apeninski poluotok, a Nijemcima je zaprijetila i opasnost od savezničkog iskrcavanja na istočnoj obali Jadrana. Stoga su Nijemci prebacili u Hrvatsku nove jedinice: 118., 264., 7. SS Prinz Eugen i 373. legionarsku diviziju, dijelove 181. divizije i 2. SS korpusa, 1. kozačku diviziju, 29. i 92. motorizirana pukovnija i veći broj samostalnih jedinica. Osim tih snaga bile su kraće vrijeme angažirane u operacijama još i 44. i 71. pješačka divizija, pa tenkovske divizije Wiking, SS Adolf Hitler i Hermann Göring, koje su bile na prolazu kroz Hrvatsku. Istodobno su Nijemci svojim korpusnim stožerima operativno podržali sve vojne snage NDH. Poslije žestokih borbi s jedinicama NOV-a, Nijemci su do kraja 1943. godine zauzeli veći dio Istre i Dalmacije, primorski pojasi i glavne komunikacije koje iz unutrašnjosti vode prema obali. Nešto kasnije zaposjeli su i gotovo sve otoke osim Visa. Otok Vis, na koji su se prebacile 26. divizija NOV-a i jedinice ratne mornarice, postao je glavna pomorska baza, a poslije i sjedište vrhovnih organa NOP-a.¹¹

Tijekom zime 1943/1944. jedinice NOV-a vodile su u Hrvatskoj žestoke borbe s oružanim snagama NDH i Njemačke. U tom razdoblju postrojbe NOV-a neprestano su jačale. Pod komandom Glavnog štaba Hrvatske djelovalo je krajem siječnja pet korpusa i trinaest divizija.¹²

U Topuskom je 8. i 9. svibnja 1944. održano treće zasjedanje ZAVNOH-a, koje je donijelo ove političko-državne akte: Odluku o odobrenju rada predstavnika Hrvatske na II. zasjedanju AVNOJ-a; Odluku o ZAVNOH-u kao vrhovnom zakonodavnom i izvršnom predstavničkom tijelu i najvišem organu državne vlasti demokratske Hrvatske; Deklaraciju o osnovnim pravima naroda i gradana demokratske Hrvatske; Odluku o ustrojstvu i poslovanju NOO-a i skupština u Federalnoj državi Hrvatskoj; i Odluku o osnivanju zakonodavne komisije pri predsjedništvu ZAVNOH-a. Time je ozakonjen dotadašnji razvitak nove vlasti u Hrvatskoj.¹³ a proglašenjem Hrvatske za federalnu državu u okviru Demokratske Federativne Jugoslavije projekt stvaranja nove Jugoslavije dospije u završnu etapu.¹⁴ Trebalо je još samo uskladiti nastalo dvovlašće (kraljevska izbjeglička vlada : Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije) i uspostaviti prekinuti kontinuitet između pre-

dratne i nove Jugoslavije. Prema ranijem sporazumu koji su na inzistiranje Velike Britanije, SAD-a i SSSR-a potpisali predsjednik NKOJ-a maršal Tito i predsjednik kraljevske vlade u Londonu dr. Ivo Šubašić (na Visu, 16. travnja 1944.), NKOJ je u pravnom smislu postao legalna vlast u zemlji, a izbjeglička vlada zadžala je formalni legalitet prema inozemstvu. Obje strane preuzele su obvezu da će koordinirati rad u borbi protiv neprijatelja i omogućiti stvaranje jedinstvenog predstavnštva države. Takoder je dogovoren da konačnu odluku o kralju, o monarhiji i o državnom uređenju doneše sam narod nakon potpunog oslobođenja zemlje. Taj sporazum, koji je formalno značio ozakonjenje dvovlašća, praktično je osudio izbjegličku vladu i kralja na neminovni poraz.

U drugoj polovici 1944. godine oslobođene su Dalmacija, Crna Gora, Hercegovina, Makedonija i Srbija s Beogradom.¹⁵ Nakon što je Predsjedništvo AVNOJ-a i NKOJ-a ušlo u Beograd kao vlada s osloncem na jaku armiju, narodnu vlast i savezničke sile, došlo je do tzv. drugog sporazuma Tito-Šubašić u ime NKOJ-a i kraljevske vlade. Sporazumom je predviđeno formiranje jedinstvene vlade s većinom predstavnika Narodnooslobodilačke fronte (NOF). Kralju Petru uskraćen je povratak u zemlju, štoviše, svoju vlast imao je prenijeti na kraljevsko namjesništvo koje će postojati dok Demokratska Federativna Jugoslavija (DFJ) slobodnom odlukom naroda ne dobije konačan oblik državnog uređenja. Namjesništvo bi se postavljalo ustavnim aktom kralja na osnovi sporazuma između predsjednika NKOJ-a i vlade. Nova vlada bila bi odgovorna AVNOJ-u kao privremenom parlamentu. Ovim sporazumom praktično je onemogućena uspostava kraljevske vlasti u novoj Jugoslaviji. Poslije toga je pod pritiskom savezničkih vlasti imenovano namjesništvo (2. ožujka), kraljevska vlada i NKOJ su dali ostavku (5. ožujka), a imenovana je nova vlada s Titom na čelu (7. ožujka 1945.).

U okviru završnih operacija u 1945. godini oslobođena je u prvoj polovici veljače i Hercegovina. Nakon razbijanja njemačkog 15. armijskog korpusa i dviju divizija oružanih snaga NDH (29. ožujka - 20. travnja), jedinice NOV-a oslobođile su Liku, Gorski kotar i Hrv-

tsko primorje s otocima. Nakon proboga srijemske fronte (12. travnja), postrojbe Narodnooslobodilačke vojske krčile su put prema zapadu i osvojile Slavoniju. Potkraj travnja i početkom svibnja 4. armija NOV-a zauzela je Rijeku, Istru i Trst, dok je 2. armija prešla Unu i oslobođila Karlovac. Rat je završen nakon što su 8. svibnja 1945. jedinice 1. i 2. armije ušle u Zagreb, koji su prethodno napustile oružane snage NDH.

Poglavnik Pavelić i vlada NDH napustili su Zagreb i krenuli u smjeru Austrije još dva dana ranije, 6. svibnja 1945. Ustaškim i domobranskim jedinicama naređeno je da krenu za njima u povlačenje, pa su se cjelokupne oružane snage lojalne Nezavisnoj Državi Hrvatskoj uz pratnju velikog broja civilnog stanovništva uputile prema Austriji. Dok se vojska povlačila prema naredbi, građanstvo je bježalo u strahu od osvete pobjedničke Titove vojske. Taj je strah uglavnom bio opravdan, jer su se Titovo vojsci pridružili i mnogi pripadnici četničkih postrojba. Bježali su i oni koji se nisu kompromitirali svojim djelovanjem za postojanja NDH, ali su bili protivnici nadolazećeg komunizma. Tako se kod Bleiburga na austrijsko-jugoslavenskoj granici našlo između 150.000 - 300.000 ljudi, s više od 100.000 naoružanih vojnika i časnika NDH. Izbjeglice su se namjeravale predati i staviti pod zaštitu zapadnih saveznika, ali su ih Englezi odbili i prepustili na milost i nemilost svojim saveznicima - partizanima. Partizani su ih opkolili i za tražili bezuvjetnu predaju u roku od jednog sata. Nije poznato što se tijekom tog roka dogadalo, je li ustaško-domobraska vojska sva ili samo jednim dijelom odbila položiti oružje, no zna se da je nakon isteka ultimatuma otvorena vatra po opkoljenim izbjeglicama. Preživjeli su se tek tada predali jugoslavenskoj armiji, nakon čega su uslijedile represije nad bespomoćnim zarobljenicima. Mnogi pak od onih koji su preživjeli i te strahote morali su proći "marševe smrti", tzv. križne puteve kojima su vraćeni u logore unutar jugoslavenskog teritorija.¹⁶

Proglasnjem Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) koje je izvršila Ustavotvorna skupština 29. studenoga 1945., završena je konstitucija socijalističke Jugoslavije.

¹⁵Ugroženi gradani na čitavom području okupirane Jugoslavije bili su Židovi, komunisti, masoni te slobodoumni ljudi, koji su zbog svojih stavova mogli biti optuženi da pripadaju jednoj od spomenutih "vrsti" građana i zbog toga likvidirani. Na području NDH bili su ugroženi od ustaša još i pravoslavni Srbi i Romi. Hrvati i muslimani u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori bili su ugroženi od četnika koji su harali tim krajevima.

¹⁶Ivo Perić, Hrvatska u vrijeme Drugoga svjetskoga rata, Spomenica Bleiburg 1945 - 1995, Zagreb 1995., str. 12.

¹⁷Franjo Tuđman, Okupacija i revolucija, Zagreb 1963, str. 216.

¹⁸Taj je dan kao Dan borca u poslijeratnoj socijalističkoj Jugoslaviji proglašen državnim praznikom.

¹⁹F. Tuđman, n. d., str. 211.

²⁰F. Tuđman, n. d., str. 222.

⁷Prve engleske misije stige su u svibnju 1943. (kap. Stuart Deakin i Randolph Churchill). Glavna britanska misija s brigadnim generalom Fitzroyem MacLeanom na čelu stigla je u Vrhovni štab u jesen 1943., a sovjetska vojna misija u veljači 1944.

⁸Istodobno je i Pavelić proglašio nevažećim Rimske ugovore iz 1941. te proglašio povratak hrvatskih krajeva koji su tim ugovorima ustupljeni Italiji. No, Izvršni odbor ZAVNOH-a otisao je korak dalje te uz odluku o poništenju Rimskih ugovora donio i odluku o poništenju Rapalskog ugovora iz 1920.

⁹F. Tuđman, n. d., str. 224.

¹⁰F. Tuđman, n. d., str. 225 - 228

¹¹F. Tuđman, n. d., str. 152 - 153 : Doprinos Hrvatske pobjedi antifašističke koalicije (autori: mr. Zdravko Dizdar i mr. Milivoj

Kujundžić). Sabor Republike Hrvatske, Odbor za obilježavanje 50. obljetnice pobjede antifašističke koalicije u Europi i svijetu, 2. izdanje, Zagreb 1995., str. 75.

¹²F. Tuđman, n. d., str. 153.

¹³U novo predsjedništvo ZAVNOH-a izabran je 31 član, za predsjednika Vladimir Nazor, a za tajnika Pavle Gregorić.

¹⁴Zasjedanja svih zemaljskih organa održana su do kolovoza 1944., osim u Srbiji, gdje je održano u studenome te godine, nakon oslobođenja Beograda.

¹⁵Doprinos Hrvatske pobjedi antifašističke koalicije, 2. izdanje, Zagreb 1995., str. 100 - 102.

¹⁶Vladimir Geiger, Bleiburg i Križni put u historiografiji, publicistički i memoarskoj literaturi, Spomenica Bleiburg 1945 - 1995, str. 71 - 91.

Odlikovanja osnovana u Narodnooslobodilačkom ratu 1941 - 1945.

Naredbom Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke, partizanske i dobrovoljačke vojske (VŠ NOP i DV) Jugoslavije u siječnju 1942. godine ustanovljeno je zvanje (naziv) narodnog heroja "kao najveće priznanje za borce, komandire, komandante i političke komesare, koji se svojim junaštvom i požrtvovnošću u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika naročito istaknu".¹ Prvo zvanje narodnog heroja dodijeljeno je Petru Lekoviću² u ožujku 1942., odlukom Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ), a na prijedlog VŠ NOP i DV Jugoslavije.³ Petar Leković dobio je posmrtno po drugi put zvanje narodnog heroja, nakon pogibje u lipnju 1942. kod Gacka u borbi s Talijanima i četnicima u mjesecu lipnju 1942.⁴ Tada je još devet osoba proglašeno narodnim herojima, među njima i Rade Končar, sekretar KP, strijeljan u Šibeniku u svibnju 1942.

Narodni heroji proglašavani su i dalje *Naredbama VŠ*, odnosno vrhovnog komandanta NOV-a i POJ-a. Zvanje narodnog heroja dobilo je tijekom 1942. godine 17 osoba (od toga 15 posmrtno), a u 1943. godini 19 osoba (od toga 18 posmrtno).⁵

Prvi pokušaj uvođenja partizanskih odlikovanja izvršen je u Sloveniji, godinu dana poslije podizanja ustanka. Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskog naroda donio je 14. lipnja 1942. godine odluku kojom je osnovao tri odlikovanja: Znak za hrabrost, Orden slo-

venske oslobodilačke zastave i Orden partizanske zvijezde.⁶

Odlikovanja su osnovana "u težnji da junaci naše narodnooslobodilačke borbe, koja je tako bogata prekrasnim primjerima hrabrosti, požrtvovanja i preziranja smrti, dobiju vidno priznanje za velike zasluge u korist oslobodilačke borbe slovenskog naroda".

Rukovodilac Tehnike CK KP Slovenije poslao je 28. srpnja 1942. godine pismo Edvardu Kardelju, u kojem ga izvještava da je izradeno "prve vrste 10, druge 10 i treće vrste 50 odlikovanja."⁷ U tajnoj radionici u Ljubljani izrađeno je od pusta (filca) oko 300 odlikovanja, koja su poslana na oslobođeni teritorij, u Intendanturu III. grupe odreda. Zbog talijanske ofenzive i opasnosti da bunker u kojem su se nalazila odlikovanja bude otkriven, domaći su seljaci ispraznili bunker i raznijeli odlikovanja. Sačuvano je samo nekoliko primjera, koji su nakon rata dospjeli u Muzej narodne osvoboditve (danasa Muzej noveje zgodovine) u Ljubljani i u Muzej narodne osvoboditve Maribor.⁸

Tako je propao pokušaj dodjele odlikovanja slovenskim partizanima, koji bi, da je uspio, možda drukčije usmjerio daljnji razvoj partizanskih odlikovanja.

Dana 15. kolovoza 1943., u vrijeme kada još nije utemeljena nova država, vrhovni komandant NOV-a i POJ-a Tito donio je *Ukaz o odlikovanju u narodnooslobodilačkoj*

UKAZ O ODLIKOVANJU U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI

Ustanovljuju se sljedeći ordeni:

1. Orden narodnog heroja

dobiva se za osvijedočena herojska djela na bojnom polju i herojsko držanje pred neprijateljem. Orden povlači novčane beneficije i specijalne povlastice, kako za nosioca tako i za njegovu porodicu;

2. Orden partizanske zvjezde

prvoga stupnja

dobiva se za umještost u komandiranju i osobite zasluge u borbi;

drugoga stupnja

dobiva se za hrabrost i specijalne podvige boraca;

trećega stupnja

dobiva se za hrabrost i požrtvovnost u borbi;

3. Orden narodnog oslobođenja

dobiva se za zasluge učinjene za oslobođenje naroda;

4. Orden za hrabrost

dobiva se za osvijedočenu hrabrost u narodnooslobodilačkoj borbi;

5. Medalja za hrabrost

dobiva se za osvijedočenu hrabrost u narodnooslobodilačkoj borbi;

6. Orden bratstva i jedinstva

dobiva se za osvijedočeni rad na stvaranju jedinstva naših naroda.

15. kolovoza 1943. g.
Vrhovni komandant NOV i POJ
TITO

Napomena:

1. Ovaj ukaz stupa odmah na snagu.
2. Dosada proglašeni narodni heroji automatski dobivaju "Orden Narodnog heroja".
3. Odlikovanja dodjeljuje Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije na prijedlog Vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

Prvi zakonski akt o osnutku odlikovanja, koji je donijela nova vlast (Bilten VŠ br. 34 - 35 - 36 za studeni i prosinac 1943. i siječanj 1944., Odluka AVNOJ-a br. 6 od 29. studenoga 1943.).

¹Bilten Vrhovnog štaba br. 12 - 13 za prosinac 1941 - siječanj 1942.

²Petar Leković bio je zamjenik komandanta 1. bataljona 2. narodnooslobodilačke partizanske udarne brigade (kasnije 2. proleterska), inače rodom iz sela Svrćkova, Užička Požega, Srbija.

³Bilten VŠ br. 14 - 15 za veljaču-ožujak 1942.

borbi.⁹ Tim ukazom osnovani su: Orden narodnog heroja, Orden partizanske zvjezde I, II. i III. stupnja, Orden narodnog oslobođenja, Orden za hrabrost, Medalja za hrabrost i Orden bratstva i jedinstva.

Na II. zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu, 29. i 30. studenoga 1943., odobrene su i potvrđene sve prijašnje odluke i naredbe Izvršnog odbora AVNOJ-a i Vrhovnog štaba NOV-a i POJ-a, među njima i Ukaz o odlikovanju u NOB-u.

Likovno oblikovanje prvih ordena počelo je u Jajcu potkraj 1943. godine. Danas je teško reći tko je bio autor likovnih rješenja jer su ona rezultat kolektivnog dogovaranja. No, znamo da su skice i crteže odlikovanja izradili akademski slikar iz Beograda Đorđe Andrejević Kun i akademski kipar iz Zagreba Antun Augustinić.

Na temelju skica i crteža izradio je Antun Augustinić i sadrene modele.

Naravno, u ratnim uvjetima nije se moglo ni pomicati na sljedeće faze izrade odlikovanja: na dobivanje brončanog odljeva, njegovu redukciju u čeliku, kovanje odlikovanja te opremanje vrpčama. Za to je nužna tehnologija kojom partizani nisu raspolagali. Jedina mogućnost bila je da se odlikovanja realiziraju u inozemstvu.

Kada je u veljači 1944. u Vrhovni štab pristigla sovjetska vojna misija (vidi bilješku 7.), ukazala se prilika za uzvratni diplomatski posjet Sovjetskom Savezu. Doista, u travnju 1944. otputovala je Vojna misija NOV-a Jugoslavije avionom u SSSR. Članove vojne misije, opremljene prvim putovnicama Demokratske Federativne Jugoslavije, pratilo je Antun Augustinić koji je nosio sa sobom gipsane modele odlikovanja. Avion s članovima misije poletio je s Medenog Polja (kod Bosanskog Petrovca) i nakon deset dana, preko Barija, Malte, Tobruka, Kaire, Habanije, Teherana i Bakua (!), stigao u Moskvu.¹⁰

U Moskvi je Antun Augustinić zajedno s tamošnjim graverima radio na dovršenju partizanskih odlikovanja. Alati za kovanje odlikovanja bili su spremni tek 25. lipnja 1944., kada je u Moskovskoj kovnici novca (*Moskovski monetni dvor*) otvorena njihova proizvodnja.¹¹ U Moskvi su se izradivale i vrpce za odlikovanja.

Prva pošiljka odlikovanja za Jugoslaviju poslana je avionom 8. rujna 1944.

Distribucija pristiglih odlikovanja u sve krajeve Jugoslavije nije bila ni jednostavna ni brza. Mnogi borci nisu doživjeli zasluženi orden ili medalju.

⁴Bilten VŠ br. 17 - 18 - 19 za lipanj, srpanj i kolovoz 1942.

⁵Stojan Rudež, Odlikovanja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Beograd 1987., str. 18.

⁶Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, Vojnoistorijski institut, Beograd, tom VI.,

knj. 3., dokument 20, str. 57; Janez J. Švajncer, Partizanska odlikovanja, znaki in medalje, Muzej narodne osloboditve Maribor 1985., str. 5 i 12 - 13.

⁷Isto, dokument 85, str. 224 - 227.

⁸Letopis Muzeja narodne osloboditve LRS, Ljubljana 1958., str. 22 - 24.

⁹Bilten VŠ br. 29 - 31 za lipanj-srpanj-kolovoz 1943.

¹⁰S. Rudež, n. dj., str. 19.

¹¹Prema svemu sudeći, Sovjetima nije bilo svejedno kako će izgledati nova jugoslavenska odlikovanja. Puno je vremena utrošeno na dopisivanje između Vojne misije u Moskvi i Vrhovnog štaba NOV-a Jugoslavije. Članovi vojne misije morali su konzultirati Vrhovni štab za svaku preinaku prije konačnog oblikovanja odlikovanja. O tome svjedoči knjiga poslanih i primljenih depeša *Vojne misije u Moskvi 1944 - 1945.* (Arhiv Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, Fond NOR-a, K-57).

Orden narodnog heroja

Orden narodnog heroja osnovao je Ukazom o odlikovanju u narodnooslobodilačkoj borbi od 15. kolovoza 1943. vrhovni komandant NOV-a i POJ-a Tito (vidi str.). Temeljem tog Ukaza, svi dotadašnji nositelji zvanja narodnog heroja, njih 23 ukupno, odlikovani su Ordenom narodnog heroja; međutim, u tom su trenutku samo dvojica odlikovanih bila živa.¹

Orden se, prema Ukazu, dobivao "za osvijedočena herojska djela na bojnom polju i herojsko držanje pred neprijateljem". Za nositelja ordena i njegovu obitelj određeno je uživanje prava na novčane beneficije i specijalne povlastice, ali je to pravo, naravno, moglo biti ostvareno tek poslije rata.

Namjena ordena mijenjala se tijekom vremena. Već u Objašnjnjima Personalnog odjeljenja Povjereništva za narodnu obranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) od 3. listopada 1944. stoji da se "za Orden narodnog heroja predlažu najistaknutiji borci i starešine, najistaknutiji organizatori, pioniri naše vojske koji su pali na bojnom polju, u zatvorima i logorima. Predlažu se živi borci i starešine koji su naročito poznati i popularni po svojim herojskim delima, koji su u svakom pogledu besprekorno čisti ljudi, koji već danas žive u svesti naroda kao heroji."²

Uputstvima predsjednika NKOJ-a od 14. listopada 1944. ova je formulacija neznatno izmijenjena, pa Orden narodnog heroja "dobijaju najistaknutiji junaci naše vojske, najistaknutiji pioniri i organizatori narodnog ustanka i Narodnooslobodilačke vojske, koji su pali na bojnom polju, u zatvorima i logorima, ili koji su još živi,

čija djela i imena moraju biti ovjekovečena kao primjer današnjim i budućim pokoljenjima".³

Predsjedništvo AVNOJ-a donijelo je 9. lipnja 1945. Zakon o ordenima i medaljama Demokratske Federativne Jugoslavije.⁴ To je bio prvi cjelovit zakon o odlikovanjima nove Jugoslavije, a potpisali su ga predsjednik AVNOJ-a dr. Ivan Ribar i sekretar Mile Perunić. Orden narodnog heroja prvi je u redoslijedu odlikovanja DFJ, kojih ima ukupno osamnaest.

Prvi statut Ordena narodnog heroja donijet je 27. srpnja 1946. godine.⁵ U njem je precizirano da se ordenom odlikuju "borci i rukovodioci Jugoslavenske armije, koji su se istakli besprimernim heroizmom u borbi protiv narodnih neprijatelja i kao takvi predstavljaju olicenje junaka, ponos i slavu naše armije, i koji su po svojim karakternim osobinama čisti, svijetli i omiljeni u armiji i narodu". Ordenom narodnog heroja mogli su se odlikovati "i prvoborci za slobodu naših naroda koji su položili svoje živote u borbi protiv neprijatelja, u zatvorima, logorima itd.". Statutom je bilo propisano da se posmrtna odlikovanja i biografije odlikovanih čuvaju u Vojnom muzeju JNA.⁶

Zakon o ordenima i medaljama FNRJ od 30. listopada 1946. regulirao je između ostalog i pitanje prava podjeljivanja odlikovanja (čl. 2.).⁷ Iz tog zakona slijedi da je Orden narodnog heroja dodjeljivao Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, i to na prijedlog vrhovnog komandanta oružanih snaga FNRJ. Orden narodnog heroja bio je tom prilikom rangiran na 1. mjesto u redoslijedu odlikovanja FNRJ.

Zakon o odlikovanjima iz 1955. g. određuje da se Orden narodnog heroja "dodjeljuje borcima i starješinama Jugoslavenske narodne armije i drugim pojedincima koji su se istakli izvanrednim junačkim podvizima u borbi protiv neprijatelja i koji služe kao naročiti primjer junaštva".⁶ Tim zakonom Orden narodnog heroja pao je na 3. mjesto u redoslijedu odlikovanja FNRJ, na kojem će i ostati sve do kraja svog postojanja.⁹

Godine 1956. dodana je Odredba da se orden "može pod istim uslovima izuzetno dodjeljivati i društvenim organizacijama".¹⁰ Ta je novost legalizirala prije učinjenu iznimku odlikovanja Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) i Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) Ordenom narodnog heroja. Orden se često dodjeljivao mimo statutarnih odredaba. Primjerice, prije donošenja odredbe o mogućnosti dodjele ordena i vojnim jedinicama (1961).¹¹ već je bilo odlikovano osam gradova,¹² 37 organizacija, jedinica i ustanova NOV-a i POJ-a te 22 strana državljanina.¹³

Prvi tip Ordena narodnog heroja skicirao je akademski slikar Đorđe Andrejević Kun, dok je akademski kipar Antun Augustinić izradio model od sadre. Prvih 218 komada ordena izrađeno je u Moskovskoj kovnici novca i 8. rujna 1944. poslano avionom na otok Vis. Do 28. listopada 1944. izrađeno je u Moskvi još 258 komada ordena.¹⁴ Poslije rata izradio je akademski kipar Frano Meneghelli Dinčić novi model Ordena narodnog heroja, koji se proizvodio u Industrijskoj kovnici "Orešković Marko" (IKOM) u Zagrebu sve do kraja dodjeljivanja ordena SFRJ.

Treba napomenuti da je posljednji Orden narodnog heroja dodijeljen odlukom Skupštine SFRJ 16. svibnja 1977., i to Josipu Brozu Titu, po treći put!¹⁵ Ni tom prilikom nisu poštovane statutarne odredbe, budući da one nisu predviđale višestruku dodjelu, a osim toga orden je, kako stoji u obrazloženju, dodijeljen Titu "u povodu četrdeset godina od dolaska na čelo Komunističke partije Jugoslavije i 85. rođendana". Dakako, za isticanje u "izvanrednim junačkim podvizima u borbi protiv neprijatelja" (prema kriterijima o dodjeli ordena u statutu ordena) nije bilo prilike.¹⁶

Već je spomenuto da su nositelji Ordena narodnog heroja i njihove obitelji uživali odredene povlastice i novčane beneficije. Tu je tematiku odredivao poseban Zakon o osnovnim pravima lica odlikovanih Ordenom narodnog heroja, čija je posljednja verzija redigirana 1985. g.¹⁷ Budući da je taj Zakon veoma opširan, nećeemo ga citirati u cijelosti, ali treba spomenuti osnovne odredbe. Prema tome Zakonu, narodni heroji imali su pravo na zdravstvenu zaštitu i novčane naknade u svezi s

ostvarivanjem zdravstvene zaštite, pravo na kupališno i klimatsko liječenje, pravo na doplatak uz mirovinu, pravo na stalno mjesecno novčano primanje,¹⁸ pravo na besplatnu i povlaštenu vožnju i pravo na godišnji odmor. Članovi obitelji umrloga narodnog heroja također su uživali pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na dodatak uz mirovinu, pravo na godišnje novčano primanje i pravo na stalno mjesecno novčano primanje. Narodni heroji pokapali su se uz vojne počasti, a pogrebni troškovi namirivali su se iz državnog proračuna, kao i sva ostala potraživanja koja su proizlazila iz zakonom određenih novčanih beneficija i povlastica.

Ordenom narodnog heroja odlikovana su 1.324 jugoslavenska državljanina (1.234 muškarca i 90 žena), od kojih je samo 421 osoba bila živa u vrijeme dodjele, dok su 903 osobe odlikovane posmrtno. Ordenom je odlikованo osam gradova,¹⁹ 37 organizacija, jedinica i ustanova NOV-a i POJ-a te 22 strana državljanina.²⁰

Prvi tip Ordena narodnog heroja skicirao je akademski slikar Đorđe Andrejević Kun, dok je akademski kipar Antun Augustinić izradio model od sadre. Prvih 218 komada ordena izrađeno je u Moskovskoj kovnici novca i 8. rujna 1944. poslano avionom na otok Vis. Do 28. listopada 1944. izrađeno je u Moskvi još 258 komada ordena.²¹ Poslije rata izradio je akademski kipar Frano Meneghelli Dinčić novi model Ordena narodnog heroja, koji se proizvodio u Industrijskoj kovnici "Orešković Marko" (IKOM) u Zagrebu sve do kraja dodjeljivanja ordena SFRJ.

Prvo izdanje Ordena narodnog heroja, izrađeno u Moskvi, razlikuje se od drugog, poslijeratnog, domaćeg izdanja. Na sovjetskim primjercima ordena borac gleda udesno; cijev puške koju drži u desnoj ruci usmjerena je prema zemlji. Zastava koju drži u lijevoj ruci vijori suprotno (ulijevo) od smjera pogleda i nagovještenog pokreta borca. Također se petokraka zvjezdica nalazi desno iza glave borca, a ne na zastavi, kao kod drugog izdanja ordena.

Prema statutima Ordena narodnog heroja, u kojima je opisan njegov poslijeratni izgled, orden je bio izrađen od patiniranog zlata.²² Ovalna je oblika, visine 54 mm, a širok 43 mm. Rub ordena čine dvije plastično izrađene lovoroze grančice zavezane na dnu vrpcom. Sredina ordena izrađena je u obliku radijalnih zraka nejednakе dužine, tako da samo neki od njih dodiruju rub lovorožih grančica, a na drugim je mjestima između njih i grančica prazan prostor. Lice i naličje sadržavaju isti prikaz - plastično izrađenu figuru borca u kabanici i opancima. Borac gleda ulijevo; lijevom rukom drži razvijenu zastavu na kojoj se nalazi petokraka zvijezda, a desnom rukom

drži pušku. Puška je kundakom oslonjena na tlo, a njezina je cijev usmjerena u vis. Zastava vijori suprotno (udešno) od pogleda i nagovještenog pokreta borca.

Orden narodnog heroja nosio se na lentici ispod vrata. Vraca je izradena od moarirane svile, crvene je boje, s jednim parom bijelih pruga sa strane. Bijele pruge široke su 2 mm. Člankom 7. Zakona o odlikovanjima SFRJ, objavljenog u "Službenom listu SFRJ" br. 10/1986., uvedena je zanimljiva novost: naime izrada i nošenje minijatura (umanjenica) odlikovanja. Tako je i Orden narodnog heroja dobio minijaturu koja se, u skladu sa zakonom, izradivala na zahtjev i trošak odlikovanih osoba. Sve minijature izradivale su se u IKOM-u u Zagrebu.

Literatura

Ukaz o odlikovanjima u narodnooslobodilačkoj borbi, "Bilten VŠ" br. 29 - 31 za lipanj-srpanj-kolovož 1943; Bilten VŠ 34 br. 34 - 35 - 36 za studeni i prosinac 1943. i siječanj 1944; Odluka AVNOJ-a br. 6 od 29. studenoga 1943; Uputstva o načinu predlaganja i dodeljivanja ordena. Zbornik dokumenta i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd 1981., tom II., knjiga 14., dok. 312, str. 275; Zakon o ordenima i medaljama DFJ. Službeni list DFJ br. 40/1945; Statut Ordena narodnog heroja. Službeni list FNRJ br. 71/1946; Zakon o odlikovanjima. Službeni list FNRJ br. 55/1955; Zakon o dopuni člana 12. Zakona o odlikovanjima. Službeni list FNRJ br. 27/1956; Statuti ordena i medala, Službeni list FNRJ br. 47/1957; Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima. Službeni list FNRJ br. 10/1961; Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima. Službeni list FNRJ br. 16/1964; Zakon o odlikovanjima SFRJ. Službeni list SFRJ br. 40/1973; Statut Ordena narodnog heroja, Službeni list SFRJ br. 71 od 28. prosinca 1973., str. 2111; Zakon o odlikovanjima SFRJ. Službeni list br. 10/1986; Zbornik narodnih heroja Jugoslavije, Beograd 1957; B. Beštak, Der Orden des Volkshelden der Sozialistischen Föderativen Republik Jugoslawien, Ordenskunde br. 30. Berlin 1968; D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941. (iz kolekcije Vojnog muzeja, Beograd 1971; Jugoslavenski pregled br. 1/1974, str. 11 - 14; Odlikovanja u SFRJ, izdanje Službenog lista, Beograd 1978., str. 17, 35 - 44; Herojima revolucije u ratu i miru, izdanje NIRO Zadrugar, Sarajevo 1979. (tiskano u 120.000 komada!), str. 13 - 20, 28 - 29, 37, 77, 83 - 84; Odlikovanja Josipa Broza Tita, Muzej "25. maj", Beograd 1979.., B. Prister, Odlikovanja, KMZ XXI Povijesnog muzeja Hrvatske, Zagreb 1984., str. 117; J. Švajncer, Odlikovanja in znaki na Slovenskem, Maribor 1984.; S. Rudež, Odlikovanja SFRJ, Službeni list SFRJ, Beograd 1987., str. 48 - 49, 81, 101 - 102, 114 - 119; Adanić-Kašpar-Prister-Ružić, Hrvatska odlikovanja, Zagreb 1996., str. 131 - 135.

vratiti dignitet narušen masovnim, neutemeljenim dodjelama.

⁶Službeni list FNRJ br. 27/1956.

⁷Službeni list FNRJ br. 10/1961.

⁸Službeni list SFRJ br. 25/1985.

⁹Službeni list SFRJ br. 26 od 20. svibnja 1977., str. 1133.

¹⁰J. Broz Tito dobio je prvi Orden narodnog heroja 19. studenoga 1944., a drugi Orden narodnog heroja 24. svibnja 1972. godine.

¹¹Vidi: Službeni list SFRJ br. 67/1972; 21/1974; 33/1976; 32/1981; 68/1981; 25/1985 i 75/1985.

¹²U visini prosječnog mjesecnog osobnog dohotka u SFRJ iz prošle godine, povećanog za 25%.

¹³To su bili: Beograd (20. 10. 1944.), Ljubljana (24. 4. 1970.), Drvar (17. 5. 1974.), Cetinje, Novi Sad, Prilep i Priština (svi 7. 5. 1975.) i Zagreb (16. 9. 1975.).

¹⁴S. Rudež, n. dj., str. 49.

¹⁵S. Rudež, n. dj., str. 49. Autor ne navodi što se dogodilo s drugom pošiljkom ordena iz Moskve, je li i ona upućena u Jugoslaviju i kada.

¹⁶Proizvodni katalog IKOM-a navodi da se Orden narodnog heroja izrađuje od zlata finoće 750/1000 (18 karata).

Kat. br. 402

402. Orden narodnog heroja, 2. oblik (1946 - 1991)
Orden je kovan od pozlaćenog tombaka,¹ umjesto od zlata, kako je propisano statutom. To bi teoretski trebalo značiti da se radi o nepodijeljenom ordenu, primjerku koji je namijenjen kolekcionarima, muzejima ili drugim zainteresiranim ustanovama. Međutim, u praksi se statutarna pravila nisu poštovala, pa su pozlaćeni primjeri redovita pojava. Dimenzije: ordenski znak: 59 x 44 mm; svilena lenta širine 36 mm, širina bijelih pruga: 2 mm. Inv. br. 1891.

403. Mala oznaka Ordina narodnog heroja (1946 - 1991)

Na aluminijsku pločicu s iglom sigurnicom napeta je svilena moairirana vrpca Ordina narodnog heroja. Dimenzije: 9 x 36 mm. Inv. br. 1892.

404. Minijatura Ordina narodnog heroja, 2. oblik (1986 - 1991)

Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Dimenzije: ordenski znak: 22,5 x 15 mm, vrpca: 10 x 22 mm. Inv. br. 32748.

¹ Tombak (triječ je turskog podrijetla) legura je bakra i cinka, s manje od 20% cinka. Tombak se posljednjih desetljeća masovno rabi umjesto skupljeg bronca.

Orden partizanske zvijezde

Orden je osnovao vrhovni komandant NOV-a i POJ-a Tito 15. kolovoza 1943., *Ukazom o odlikovanju u narodnooslobodilačkoj borbi* (vidi str. 5). Orden je od početka imao tri stupnja: I. stupanj dodjeljivao se "za umješnost u komandiranju i naročite zasluge u borbi", II. stupanj "za hrabrost i specijalne podvige boraca", a III. stupanj "za hrabrost i požrtvovnost u borbi".

U *Objašnjenjima Personalnog odjeljenja Povjereništva za narodnu obranu NKOJ-a* od 3. listopada 1944. namjena je ordena djelomično izmijenjena i glasi: "Orden partizanske zvijezde II stepena dobijaju viši vojni i politički rukovodioci (od brigade naviše) koji su se umješnim komandovanjem istakli u toku rata. Orden partizanske zvijezde II stepena dobijaju viši i niži vojni i politički rukovodioci koji se ističu umješnim komandovanjem svojim jedinicama, ličnom hrabrošću i kao takvi uživaju povjerenje boraca i starješina. Orden partizanske zvijezde III stepena dobijaju viši i niži vojni i politički rukovodioci za ličnu hrabrost i smjelo komandovanje svojim jedinicama."²

dovanju. Ovaj orden, osim viših vojnih rukovodilaca, mogu dobiti i rukovodioci bataljona i četa. Isto tako, za specijalne smeće podvige i naročite zasluge mogu ga dobiti i borci." Za Orden partizanske zvijezde III. stupnja "predlažu se rukovodioci, i viši i niži, za naročitu hrabrost i požrtvovnost u borbi. Ovaj orden mogu dobiti i borci za smeće podvige u borbama."³

U *Uputstvima* predsjednika NKOJ-a od 14. listopada 1944. namjena je ordena djelomično izmijenjena i glasi: "Orden partizanske zvijezde II stepena dobijaju viši vojni i politički rukovodioci (od brigade naviše) koji su se umješnim komandovanjem istakli u toku rata. Orden partizanske zvijezde II stepena dobijaju viši i niži vojni i politički rukovodioci koji se ističu umješnim komandovanjem svojim jedinicama, ličnom hrabrošću i kao takvi uživaju povjerenje boraca i starješina. Orden partizanske zvijezde III stepena dobijaju viši i niži vojni i politički rukovodioci za ličnu hrabrost i smjelo komandovanje svojim jedinicama."⁴

Zakonom o ordenima i medaljama DFJ od 9. lipnja 1945. potvrđen je Orden partizanske zvijezde kao odlikovanje nove države. Ordeni partizanske zvijezde I., II. i III. stupnja zauzeli su 3., 7. i 10. mjesto u redoslijedu odlikovanja DFJ, kojih je bilo ukupno osamnaest.⁵

U Statutu Ordina partizanske zvijezde iz 1946. g. određeno je da se I. i II. stupanj dodjeljuju istaknutim rukovodiocima Jugoslavenske armije "za uspješno zapovijedanje trupama, za sposobnosti pokazane u rukovodenju operacijama, u organiziranju armije i njenom jačanju". III. stupanj predviđen je "za umješno rukovodenje manjim jedinicama, za naročite pothvate izvedene jedinicom u borbi protiv neprijatelja i za naročitu hrabrost pokazanu u borbi". Orden partizanske zvijezde bio je "isključivo vojnički orden" i mogao se dodjeljivati "samo za zasluge stećene u vojsci".⁶

Nakon uvođenja novih odlikovanja u razdoblju od 1947. do 1960. g. Orden partizanske zvijezde I., II. i III. stupnja izgubio je prijašnju važnost. Prilikom donošenja novog redoslijeda odlikovanja 1955. g.⁷ Ordeni partizanske zvijezde zauzimali su 9., 17. i 26. mjesto, a sljedećom reorganizacijom 1960. g. padaju još niže: na 9., 18. i 28. mjesto.⁸

Zakonom iz 1961. g. stupnjevani ordeni dobivaju nove, opisne nazive. Tako **Orden partizanske zvijezde I. stupnja dobiva naziv: Orden partizanske zvijezde sa zlatnim vijencem, Orden partizanske zvijezde II. stupnja je Orden partizanske zvijezde sa srebrnim vijencem**, dok **Orden partizanske zvijezde III. stupnja mijenja naziv u Orden partizanske zvijezde s puškama**. Istim zakonom djelomično je izmijenjena i namjena ordena. Sva tri stupnja Ordina partizanske zvijezde "dodjeljuju se starješinama Jugoslavenske narodne armije za uspješno komandovanje vojnim jedinicama, za sposobnost u rukovodenju vojnim operacijama i za pokazanu naročitu hrabrost u ratu". Dakle, tekst zakona više ne precizira tko može dobiti određeni stupanj ordena, ali su kod dodjela vjerojatno zadržani prijašnji, sada već neslužbeni kriteriji. U odnosu na prijašnji zakon, rang Ordina partizanske zvijezde opet je (neznatno) izmijenjen pa, zavisno od stupnja, ordeni zauzimaju 9., 17. i 29. mjesto u redoslijedu jugoslavenskih odlikovanja, kojih ima ukupno trideset i pet.⁹ Ovaj rang u redoslijedu zadržat će sve do ukinuća redoslijeda ordena 1985. g.¹⁰

Kako se Orden partizanske zvijezde dodjeljivao mimo statutarnih odredaba i ratnim jedinicama, reguliran je taj nesklad Zakonom iz 1976. g., u kojem je propisano da se Orden partizanske zvijezde može izuzetno dodjeliti vojnim jedinicama i vojnim ustanovama "za istaknute uspjehe u izvršavanju ratnih zadataka i značajan doprinos pobjedi nad neprijateljem".

U Statutu iz 1957. g. prvi put se propisuje vrpca za Orden partizanske zvijezde. Kako se taj orden nosio bez vrpce, propis se očvidno odnosi na njegovu malu označku, što pak znači da su se 1957. g. počele službeno nositi male oznake za sva odlikovanja FNRJ.

Od 7. rujna 1944. do 1980. g., kada se Orden partizanske zvijezde sa zlatnim vijencem (I. stupnja) prestao dodjeljivati, podijeljeno je državljanima Jugoslavije i strancima ukupno 627 ordena tog stupnja. Orden partizanske zvijezde sa srebrnim vijencem (II. stupnja) dodjeljivao se od 7. rujna 1944. do 1972. g., a podijeljena je 1.531 orden. Orden partizanske zvijezde s puškama (III. stupnja) dodjeljivao se od 7. rujna 1944. do 1973. g., a u tom razdoblju podijeljena su 10.384 ordena.⁹ Dakle, riječ je o odlikovanju koje se nije dijelilo tako masovno kao neka druga odlikovanja socijalističke Jugoslavije. Kako je već spomenuto, Orden partizanske zvijezde skicirao je Đorđe Andrejević Kun, dok je sadrene modele izradio Antun Augustinčić. Iz sačuvanih skica vidi se da je orden predviđen za nošenje na peterokutnoj vrpci. Skica Ordina partizanske zvijezde I. stupnja prikazuje u središnjem medaljonu glavu Josipa Broza Tita, dok su niži stupnjevi ordena bili bez medaljona s glavom. Međutim, u Moskovskoj kovnici novca model je preoblikovan. Titova je glava izbačena (!), a i vrpca, pa je izrađen kao odlikovanje s vijkom i maticom za pričvršćivanje na odjeću.

Orden partizanske zvijezde jednostavna je oblika i više nalikuje oznakama s vojnih odora negoli visokom odlikovanju. Metalna petokraka zvijezda ispunjena je tamnocrvenim emajлом. Kod prva dva stupnja proteže se između krakova zvijezde lovori vjenac, a kod trećeg stupnja ukrižene su dvije puške. Prvi stupanj, odnosno Orden partizanske zvijezde sa zlatnim vijencem sav je pozlaćen, dok su drugi stupanj ili Orden partizanske zvijezde sa srebrnim vijencem i treći stupanj ili Orden partizanske zvijezde s puškama izrađeni od posrebrenе legure.

Prema sačuvanim izvornim dokumentima, avionska pošiljka s 1.000 Ordina partizanske zvijezde I. stupnja, 1.750 komada II. stupnja i 4.000 komada III. stupnja poslana je iz Moskve u Bari, za NOV Jugoslaviju. Do 25. listopada 1944. proizvedeno je u Moskvi još 2.116 ordena I. stupnja, 3.588 ordena II. stupnja i 8.100 ordena III. stupnja. Do 19. lipnja 1945. u Moskvi je proizvedeno još 3.000 ordena drugog i 10.000 ordena trećeg stupnja.¹⁰ Ostaje nejasnim gdje je i kako završila pošiljka Ordina partizanske zvijezde izrađenih u Moskvi, s obzirom na to da je njihova ukupna količina višestruko premašivala broj dodijeljenih odlikovanja. Štoviše, pre-

ma službenim informacijama IKOM iz Zagreba je poslije rata nastavio s proizvodnjom Ordena partizanske zviježde. Prema proizvodnom katalogu IKOM-a, ovo je poduzeće izradivalo Orden partizanske zviježde I. stupnja od zlata finoće 916/1000 (22 karata), dok su Orden partizanske zviježde II. i III. stupnja izradivali od srebra (ne navodi finoću srebra).

Primjeri Ordena partizanske zviježde I. stupnja proizvedeni u SSSR-u imali su na naličju čirilični natpis: И СТЕПЕНИ, bez oznake proizvodača na matici vijka. Ordeni partizanske zviježde II. stupnja imali su na naličju latinični natpis: II STUPNJA, a matica vijka nosila je oznaku proizvodača: МОНЕТНЫЙ ДВОР. Orden partizanske zviježde III. stupnja nosio je na naličju natpis na slovenskom jeziku: III STOLPNJE, a na matici je također bila oznaka proizvodača: MOHETНЫЙ ДВОР.¹¹

Literatura

Ukaz o odlikovanjima u narodnooslobodilačkoj borbi, Biltan VŠ br. 29 - 31 za lipanj-srpanj-kolovoz 1943; Uputstva o načinu predlaganja i dodeljivanja ordena, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd 1981., tom II., knjiga 14., dok. 312, str. 275 - 276; Zakon o ordenima i medaljama DFJ, Službeni list DFJ br. 40 od 12. lipnja 1945., str. 345; Statut Ordena partizanske zviježde I., II. i III. stupnja, Službeni list FNRJ br. 71 od 3. rujna 1946., str. 867 - 868; Zakon o odlikovanjima, Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 821 - 822; Statut Ordena partizanske zviježde I., II. i III. stupnja, Službeni list FNRJ br. 47 od 13. studenog 1957., str. 800; Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima, Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 239 - 241; Zakon o odlikovanjima SFRJ, Službeni list SFRJ br. 40 od 19. srpnja 1973., str. 1225 - 1226;

Kat. br. 410, 411

405. Orden partizanske zviježde III. stupnja, 1. oblik (1944 - 1945.)

Na naličju ordena su natpis: III / STOLPNJE i redni broj: 2560. Na velikoj okrugloj matici za vijak je natpis: МОНЕТНЫЙ ДВОР. Dimenzije: 38 x 40 mm. Inv. br. 1913.

406. Orden partizanske zviježde I. stupnja, 2. oblik (1946 - 1961.)

Na naličju ordena su oznaka stupnja: I., i redni broj: 84. Matica za vijak, izgleda, nije originalna. Na njoj su čirilične oznake: III.Э.3., i petokraka zvjezdica. Dimenzije: 38 x 40 mm. Inv. br. 1905.

407. Mala oznaka za Orden partizanske zviježde sa zlatnim vijencem (I. stupnja), 1. oblik (1946 - 1991.)

Komad svilene moarirane vrpe crvene boje napet je na pravokutnu brončanu pločicu. Straga je igla sigurnica za pričvršćivanje na vojnu odoru. Straga je igla sigurnica za pričvršćivanje na vojnu odoru. Dimenzije: 38 x 40 mm. Inv. br. 1905.

408. Mala oznaka za Orden partizanske zviježde sa zlatnim vijencem, 2. oblik (? - 1991.)

Komad svilene moarirane vrpe crvene boje napet je na pravokutnu brončanu pločicu. Straga je zalemljena obična igla za pričvršćivanje na vojnu odoru. Dimenzije: vrpe na pločici: 9 x 17 mm. Inv. br. 1913.

409. Minijatura Ordena partizanske zviježde sa zlatnim vijencem, 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poliedri. Dimenzije: ordenski znak: 19 x 17 mm, vrpe: 10 x 22 mm. Inv. br. 32750.

Statut Ordena partizanske zviježde sa zlatnim vijencem, Statut Ordena partizanske zviježde sa srebrnim vijencem i Statut Ordena partizanske zviježde s puškama, Službeni list SFRJ br. 71 od 28. prosinca 1973., str. 2113; Zakon o odlikovanjima SFRJ (pročišćeni tekst), Službeni list SFRJ br. 10 od 7. ožujka 1986., str. 266; Odluka o statutima ordena i medalja SFRJ, Službeni list SFRJ br. 14 od 21. ožujka 1986., str. 391; B. Beštak, Orden partizanske zviježde, Numizmatičke vesti br. 35/1981., Zagreb, str. 60 - 66; B. Prister, Odlikovanja, KMZ XXI. Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb 1984., str. 121 - 122; S. Rudež, Odlikovanja SFRJ, Beograd 1987., str. 49 - 51, 82, 106 - 107.

¹AVII, fond NOR-a, K 866 A, f 7/I, d 39; S. Rudež, n. dj., str. 49 - 50.

²Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd 1981., tom II., knjiga 14., dok. 312, str. 275 - 276.

³Službeni list DFJ br. 40 od 12. lipnja 1945., str. 345

⁴Službeni list FNRJ br. 71 od 3. rujna 1946., str. 867.

⁵Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 821 - 822.

⁶Službeni list FNRJ br. 27 od 6. srpnja 1960., str. 564.

⁷Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961.

⁸Službeni list SFRJ br. 25/1985. Pročišćeni tekst Zakona o odlikovanjima SFRJ objavljen je u Službenom listu SFRJ br. 10 od 7. ožujka 1986.

⁹S. Rudež, n. dj., str. 50 - 51.

¹⁰S. Rudež, n. dj., str. 51.

¹¹Ordeni partizanske zviježde II. reda mogla se skinuti matica na naličju i zamijeniti novom, IKOM-ovom, a također se natpis: II. red mogao dopisom jedne okomite crte pretvoriti u: III. red. S. Rudež navodi da su se ordeni proizvedeni u Moskvi preradivali u "IKOM-u" za nošenje na igli (n. dj., str. 51). To može značiti da se natpis na naličju sovjetskih primjeraka ordena radirao, a zatim se gravirao novi natpis i serijski broj. Na kraju se zalemila igla (ili matični vijak) za pričvršćivanje na odjeću.

410. Orden partizanske zviježde II. stupnja, 2. oblik (1946 - 1961.)

Na naličju ordena je oznaka stupnja: II. Matica za vijak nosi natpis: IKOM / ZAGREB. Dimenzije: 38 x 40.5 mm. Inv. br. 1908.

411. Mala oznaka za Orden partizanske zviježde sa srebrnim vijencem (II. stupnja), 1. oblik (1946 - 1991.)

Komad svilene moarirane vrpe crvene boje, s dvije široke žute pruge, napet je na pravokutnu brončanu pločicu. Straga je igla sigurnica za pričvršćivanje na vojnu odoru. Dimenzije: 9 x 36 mm. Inv. br. 1909.

412. Mala oznaka za Orden partizanske zviježde sa srebrnim vijencem, 2. oblik (? - 1991.)

Komad svilene moarirane vrpe crvene boje, s dvije široke žute pruge, napet je na pravokutnu brončanu pločicu. Straga je obična igla za pričvršćivanje na vojnu odoru. Dimenzije: vrpe na pločici: 9 x 17 mm. Inv. br. ?

413. Minijatura Ordena partizanske zviježde sa srebrnim vijencem, 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poliedri. Dimenzije: 19 x 17 mm. vrpe: 10 x 22 mm. Inv. br. 32750.

414. Orden partizanske zviježde III. stupnja, 2. oblik (1946 - 1961.)

Na naličju ordena je oznaka stupnja: III. Matica za vijak nosi natpis: IKOM / ZAGREB. Dimenzije: 38 x 40 mm. Inv. br. 1910.

415. Mala oznaka za Orden partizanske zviježde s puškama (III. stupnja), 1. oblik (1946 - 1991.)

Komad svilene moarirane vrpe crvene boje s četiri žute pruge napet je na pravokutnu brončanu pločicu. Straga se nalazila obična igla za pričvršćivanje na vojnu odoru, ali ona nedostaje. Dimenzije: vrpe na pločici: 9 x 16.5 mm. Inv. br. 1912.

416. Mala oznaka za Orden partizanske zviježde s puškama (III. stupnja), 1. oblik (1946 - 1991.)

Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poliedri. Dimenzije: 19 x 18 mm, vrpe: 10 x 22 mm. Inv. br. 32751.

ordena. O toj namjeri svjedoče i *Odluke Predsjedništva AVNOJ-a o odlikovanju 22-ju osoba i Antifašističke fronte žena Jugoslavije Ordenom narodnog oslobođenja I. stupnja.²*

Medutim, do stupnjevanja Ordina narodnog oslobođenja nije nikada došlo.

Namjena ordena preinačena je i dopunjena *Uputstvima predsjednika NKOJ-a od 14. listopada 1944.*, prema kojima "Orden narodnog oslobođenja dobijaju pioniri i organizatori narodnog ustanka i Narodnooslobodilačke vojske, vojnici, podoficiri, oficiri i politički komesarji za vanredno velike zasluge u borbi za oslobođenje naroda. Ovaj orden dobijaju pojedine jedinice Narodnooslobodilačke vojske koje su se naročito istakle svojom upornošću i uspjesima u borbi protiv neprijatelja našega naroda. Ovaj orden dobijaju i organizacije i lica iz Naro-

Kat. br. 409, 413, 418

dnooslobodilačkog pokreta koji su se naročito istakli u borbi za oslobođenje naroda.”³

Poslijeratnim zakonima i dopunama zakona mijenjala se namjena Ordena narodnog oslobođenja. Tako se prema Statutu Ordena narodnog oslobođenja donijetom 3. rujna 1946. ovim ordenom “odlikuju istaknuti vojni rukovodioci, kao i politički javni radnici, koji su se istakli u borbi za narodno oslobođenje, u stvaranju Federativne Narodne Republike Jugoslavije i u izgradnji narodne vlasti”.⁴

Zakonom o odlikovanjima iz 1955. godine Orden narodnog oslobođenja dodjeljuje se “za istaknute zasluge u organiziranju i rukovođenju Ustankom i u stvaranju i razvijanju Federativne Narodne Republike Jugoslavije”.⁵

Prema tome, Orden narodnog oslobođenja dodjeljivao se osobama koje su se isticale ne samo svojim ratnim nego i poslijeratnim građanskim zaslugama.

U Ukazu o odlikovanju u Narodnooslobodilačkoj borbi Orden narodnog oslobođenja zauzimao je 3. mjesto. U Zakonu o ordenima i medaljama DFJ,⁶ Orden narodnog oslobođenja zauzimao je 4. mjesto u redoslijedu odlikovanja DFJ. Razlog tom malom padu je uvođenje Ordena slobode. Četvrto je mjesto orden zadržao i u *Zakonu o potvrdi i izmjennama Zakona o ordenima i medaljama DFJ*, od 30. listopada 1946. Nakon uvođenja Ordena junaka socijalističkog rada⁷ i Ordena jugoslavenske velike zvijezde,⁸ Orden narodnog oslobođenja spustio se na 5. mjesto redoslijeda odlikovanja.⁹ To je mjesto zadržao do ukinuća redoslijeda odlikovanja 1985. godine.¹⁰

Od kolovoza 1944. do 31. prosinca 1985. Ordenom narodnog oslobođenja odlikованo je 262-je jugoslavenskih državljanina. Nikola Grulović odlikovan je dva put ovim ordenom. Stranim državljanima dodijeljen je u razdoblju od 1945. do 1947. godine 21 Orden narodnog oslobođenja.¹¹

Skicu za Orden narodnog oslobođenja izradio je Đorđe Andrejević Kun. Sadreni odljev izradio je Antun Augustinić, koji je sa sovjetskim majstorima u Moskvi konačno oblikovao orden. Proizvodnja ordena počela je u lipnju 1944. u Moskovskoj kovnici novca. Dana 8. rujna 1944. Vrhovnom štabu NOV-a i POJ-a poslano je 1600 komada Ordena narodnog oslobođenja. Prema sovjetskim podacima, u Moskvi su do 19. lipnja 1945. proizvedena ukupno 3.572 komada ovog ordena. S obzirom na dodjeljivanje, ta je količina bila enormna pa ipak je poslije rata organizirana domaća proizvodnja Ordena narodnog oslobođenja.

U 1945. godini Orden narodnog oslobođenja izradivala je Zlatarsko-rezbarska radiona braće Knaus u

Zagrebu. Nakon konfiskacije ove tvrtke i njezina uključenja u novo poduzeće IKOM, orden proizvodi IKOM u Zagrebu, o čemu svjedoči oznaka na naličju. Odredena količina ordena izrađenih u IKOM-u prepravljana je u Zavodu za izradu novčanica (ZIN) u Beogradu, i to tako da je vijak s maticom na naličju zamijenjen igлом. Na tim se modelima na naličju pojavljuje oznaka: ZINKOVNICA.¹²

Postoje tri tipa Ordena narodnog oslobođenja. Prvi tip, proizведен u Moskvi, nosio se na peterokutastoj vrpci bijele boje s plavom širokom prugom po sredini. Taj tip ordena ne leži na podlozi sastavljenoj od dviju petokrakih zvijezda. Drugi i treći tip veoma su slični; ovalni medaljon leži na podlozi sastavljenoj od dviju petokrakih zvijezda, nema vrpce pa se orden nosi pričvršćen na prsimu vijkom s maticom ili iglom. Drugi i treći tip međusobno se razlikuju samo u tome što kod drugog tipa obje zvijezda podloge imaju kanelirane zrake i zapčaste vrhove.

Treći tip Ordena narodnog oslobođenja izrađen je od srebra.¹³ Sastoji se od dvije pozlaćene petokrake zvijezde. Donja je zvijezda manja i s glatkim stranama, a gornja čiji kraci izlaze između krakova donje zvijezde, ima kanelirane zrake sa zapčastim vrhovima. Na zvijezdamu se nalazi reljef od patiniranog srebra koji prikazuje narod kako pozdravlja oslobođenje. Reljef uokviruje klasje žita i lovoroze grančice s crvenom petokrakom zvjezdicom. Na dnu reljefa nalazi se natpis u dva retka: NARODNO OSLOBOĐENJE.

Orden narodnog oslobođenja nosio se na lijevoj strani prsa.

Literatura

Ukaz o odlikovanjima u narodnooslobodilačkoj borbi, “Bilten VŠ” br. 29 - 31 za lipanj-srpanj-kolovoz 1943; *Uputstva o načinu predlaganja i dodeljivanja ordena. Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, Beograd 1981., tom II., knjiga 14., dok. 312, str. 275, 277; *Ukaz o odlikovanjima u NOB*. *Službeni list DFJ* br. 1/1945; *Zakon o ordenima i medaljama DFJ*. *Službeni list DFJ* br. 40 od 12. lipnja 1945., str. 345; *Statut Ordena narodnog oslobođenja*, *Službeni list FNRJ* br. 71 od 3. rujna 1946., str. 866; *Zakon o odlikovanjima*, *Službeni list FNRJ* br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 821 - 822; *Statut Ordena narodnog oslobođenja*, *Službeni list FNRJ* br. 47 od 13. studenoga 1957., str. 798; *Statut Ordena narodnog oslobođenja*, *Službeni list SFRJ* br. 71 od 28. prosinca 1973., str. 2111; *Zakon o odlikovanjima SFRJ* (pročišćeni tekst). *Službeni list SFRJ* br. 10 od 7. ožujka 1986., str. 266; *Odluka o statutima ordena i medalja SFRJ*, *Službeni list SFRJ* br. 14 od 21. ožujka 1986., str. 389 - 390; B. Beštak, Rád Národního osvobození, Drobná plá-

stika, br. 2/1978. g.. Praha, str. 46 - 48; *Odlikovanja u SFRJ*, Beograd 1978., str. 14, 17, 51, 53; B. Prister, *Odlikovanja, KMZ XXI*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb 1984., str. 117

¹AVII, K 866 A, f 7/I, d 39; S. Rudež, n. dj., str. 51 - 52.

²Odluke br. 39, 41, 93 i 122.

³Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd 1981., tom II., knjiga 14., dok. 312, str. 275.

⁴Službeni list FNRJ br. 71 od 3. rujna 1946., str. 866.

⁵Službeni list br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 822.

⁶Službeni list DFJ br. 40 od 12. lipnja 1945., str. 345.

⁷Službeni list FNRJ br. 106 od 8. prosinca 1948.

- 118; S. Rudež, *Odlikovanja SFRJ*, Beograd 1987., str. 51 - 53, 81, 102.

⁸Službeni list FNRJ br. 6 od 10. veljače 1954., str. 157.

⁹Pritom je Orden partizanske zvijezde I. reda, koji se do tada naložio ispred Ordena narodnog oslobođenja, pao na 9. mjesto.

¹⁰Službeni list SFRJ br. 25/1985. i Službeni list SFRJ br. 10 od 7. ožujka 1986.

¹¹S. Rudež, n. dj., str. 52.

¹²S. Rudež, n. dj., str. 52.

¹³Prema proizvodnom katalogu IKOM-a, ovo je poduzeće izradivalo Orden narodnog oslobođenja od srebra finoće 900/1000.

Kat. br. 419, 420

419. Orden narodnog oslobođenja, 3. oblik (? - 1991.)

Ovalni medaljon s likovnim prikazom leži na podlozi sastavljenoj od dviju petokrakih zvijezda. Donja je zvijezda manja i s glatkim stranama, a gornja čiji kraci izlaze između krakova donje zvijezde, ima kanelirane zrake sa zapčastim vrhovima. Na naličju ordena ugraviran je redni broj: 581. Matica vijka za pričvršćivanje ordena nosi oznake proizvodnja: IKOM / ZAGREB. Dimenzije: 50 x 46 mm. Inv. br. 1902.

420. Mala oznaka Ordена narodnog oslobođenja (1946 - 1991.)

Vrpca bijele boje sa širokom plavom prugom po sredini napeta je na pravokutnu brončanu pločicu. Straga je igla sigurnica za pričvršćivanje na vojnu odoru. Dimenzije: 9 x 36 mm. Inv. br. 1903.

421. Minijatura Ordena narodnog oslobođenja, 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpci koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Dimenzije: ordenski znak: 24 x 19 mm, vrpca: 11 x 22 mm. Inv. br. 32752.

Orden i Medalja za hrabrost

Orden i medalju za hrabrost osnovao je vrhovni komandant NOV-a i POJ-a Tito 15. kolovoza 1943., *Ukazom o odlikovanju u narodnooslobodilačkoj borbi* (vidi str...). Tada su se oba odlikovanja dodjeljivala "za osvjeđenu hrabrost u narodnooslobodilačkoj borbi".

Prema *Objašnjenju Personalnog odjeljenja Povjerenštva za narodnu obranu NKOJ-a* od 3. listopada 1944., "za Orden za hrabrost se predlažu oficiri i borci koji su provjereni kao postojano hrabri. Njega mogu dobiti, po red viših odlikovanja, i viši vojni rukovodioci." Za medalju za hrabrost "predlažu se svi borci i niži oficiri za hrabro držanje u nekoj borbi. Ovu medalju treba shvatiti kao masovno odlikovanje koje treba dodijeliti velikom dijelu naših boraca. Većina štabova predložila je dosadašnjim prijedlozima mali broj boraca za ovo odlikovanje."⁵

U *Uputstvima* predsjednika NKOJ-a od 14. listopada 1946. navedeno je da Orden i Medalju za hrabrost mogu dobiti "vojnici, podoficiri, oficiri i politkomesari za ličnu hrabrost i za pojedinačna junačka djela".⁶

Odredbom Statuta Ordena za hrabrost i Medalje za hrabrost, donijetim 1946. godine, "Ordenom za hrabrost mogu biti odlikovani borci i rukovodioci Jugoslavenske armije za više puta pokazanu hrabrost u borbi protiv neprijatelja, kao i za naročite podvige na bojnom polju. Ordenom mogu biti odlikovane i građanske osobe, ukoliko su se svojom naročitom hrabrošću istakle u borbi protiv neprijatelja ili doprinijele ostvarenju vojničkih zadataka. Medalja za hrabrost dodjeljuje se za hrabrost pokazanu u borbi. Medaljom za hrabrost mogu biti odlikovane i građanske osobe." Statutom je također određeno da "Ordenom za hrabrost mogu biti odlikovane i poginule ili umrle osobe (...). U tom slučaju orden se uručuje ženi (do preudaje), djeci ili roditeljima poginulog odnosno umrlog (...)."⁷

Zakonom o odlikovanjima iz 1955. godine propisano je da se Orden za hrabrost dodjeljuje "borcima i starješinama Jugoslavenske narodne armije koji su u borbi protiv neprijatelja izvršili više djela u kojima je došla do snažnog izražaja njihova osobna hrabrost, ili koji se na bojnom polju naročito ističu osobnom hrabrošću. Za takva djela dodjeljuje se Orden za hrabrost i građanskim osobama." Prema istome Zakonu, Medalja za hrabrost "dodjeljuje se borcima i starješinama Jugoslavenske narodne armije koji su u borbi protiv neprijatelja izvršili jedno ili više djela u kojima je došla do izražaja njihova hrabrost. Za takva djela dodjeljuje se Medalja za hrabrost i građanskim osobama."⁸

Zakon o odlikovanjima iz 1973. godine dopušta dodjeljivanje Ordena za hrabrost i "pojedincima koji u iznimno opasnim situacijama, spašavajući ljudske živote ili materijalna dobra, očituju izvanrednu osobnu hrabrost i samoprijegor". Također se Medalja za hrabrost dodjeljuje "i pojedincima koji u opasnim situacijama, spašavajući ljudske živote i materijalna dobra, učine djelo u kojem su došli do izražaja osobna hrabrost i samoprijegor".⁹

U *Zakonu o ordenima i medaljama DFJ* iz 1945. godine Orden za hrabrost zauzimao je 11. mjesto, a Medalja za hrabrost 16. mjesto u redoslijedu odlikovanja DFJ.¹⁰ U *Zakonu o ordenima i medaljama FNRJ* iz 1946. godine Orden za hrabrost zadržao je 11. mjesto, ali je Medalja za hrabrost skočila na 13. mjesto redoslijeda odlikovanja.¹¹ Zbog uvodenja mnoštva novih ordena Orden za hrabrost pao je na 23. mjesto u redoslijedu odlikovanja iz 1955. godine. Tada su medalje dobile zaseban redoslijed, u kojem je Medalja za hrabrost zauzimala prvo mjesto.¹² To će mjesto Medalja za hrabrost zauzimati do 1985. godine. Nakon utemeljenja Ordena Republike 1960. godine, Orden za hrabrost dospio je na 25. mjesto u redoslijedu odlikovanja FNRJ,¹³ ali se 1961. godine¹⁴ vratio na 23. mjesto redoslijeda, na kojem je ostao do ukinuća redoslijeda odlikovanja 1985. godine.¹⁵

Skice za Orden i Medalju za hrabrost izradio je Dorde Andrejević Kun, a sadrene modele izradio je Antun Augustinčić. Prvi ordeni i medalje izrađeni su u Moskovskoj kovnici novca. U rujnu 1944. godine upućeno je iz Moskve za Vrhovni štab NOV-a i POJ-a 10.000 Ordena za hrabrost i 25.100 Medalja za hrabrost. Do 19. lipnja 1945. proizvedeno je u Moskvi još 15.750 komada Ordena za hrabrost te 51.946 Medalja za hrabrost.¹⁶

U drugoj polovici 1945. organizirana je proizvodnja Ordena i Medalja za hrabrost u Zavodu za izradu novčanica (ZIN) u Beogradu,¹⁷ a zatim u IKOM-u u Zagrebu. Autor novog modela Medalje za hrabrost je akademski kipar Fran Meneghelli Dinčić.¹⁸ Nije poznato tko je autor novog modela Ordena za hrabrost.

Orden za hrabrost izrađen je od pozlaćene legure bakra i cinka. Nepravilna je oblika; prikazuje razvijenu zastavu preko koje su ukrižena prva partizanska oružja: puška s bodežom, sjekira, kosa i kolac s nožem, kao i lovovova grančica. Na zastavi se nalaze reljefni natpisi, i to iznad oružja: SMRT FAŠIZMU, a ispod oružja: SLOBODA NARODU. Na vrhu ordena nalazi se petokraka zvjezdica koja sa svoja tri gornja kraka izlazi iz ovala

ordena. Orden visi na vrpcu širokoj 20 mm, složenoj na peterokutnu aluminijsku pločicu. Pločica ima straga iglu sigurnicu. Vrpe je crvene boje, s po tri uske žute pruge sa strane. Orden se nosio na lijevoj strani prsa.

Medalja za hrabrost izrađena je od pozlaćene legure bakra i cinka. Okrugla je oblika, promjera 36 mm. Na licu se nalazi reljefno poprsje borca koji desnom rukom drži pušku. Na naličju medalje dvije su lovovove grančice spojene u poluvijenac. Između vrhova grančica leži natpis: ZA HRABROST. U sredini medalje je petokraka zvjezda. Medalja visi na vrpcu širokoj 20 mm složenoj na peterokutnu aluminijsku pločicu. Vrpe imaju pet plavih i četiri bijele uske pruge. Medalja za hrabrost nosi se na lijevoj strani prsa.

Ordeni i Medalje za hrabrost proizvedeni u Moskvi razlikuju se od primjeraka proizvedenih u Beogradu i Zagrebu. Ordeni za hrabrost otkovani u Moskvi također nose geslo "Smrt fašizmu - sloboda narodu" pisano latincicom, ali kod slova "Š" nedostaje kvačica, pa izgleda kao "S". Kod moskovskih Medalja za hrabrost, uz razlike u prikazu lika borca na licu, tekst na naličju ("Za hrabrost") leži ravno u sredini, dok na domaćim primjerima isti tekst leži u gornjem dijelu medalje i zakriven je poput ruba medalje. Primjeri proizvedeni u Moskvi i Beogradu imaju na naličju upisane serijske brojeve, a primjeri proizvedeni u Zagrebu nemaju takve brojeve.

Prema sačuvanoj dokumentaciji može se zaključiti da je od 7. rujna 1944. do 31. prosinca 1985. državljanima Jugoslavije i stranim državljanima dodijeljeno 120.636 Ordena za hrabrost i 205.590 Medalja za hrabrost. No njihov je broj zacijelo veći, jer je dio naredaba o odlikovanju izgubljen tijekom rata.¹⁹

Literatura

Ukaz o odlikovanju u narodnooslobodilačkoj borbi, Bilten VŠ br. 29 - 31 za lipanj-srpanj-kolovoz 1943.; *Uputstva o načinu predlaganja i dodeljivanja ordena*, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd 1981., tom II., knjiga 14., dok. 312, str. 276, *Zakon o ordenima i medaljama DFJ*, Službeni list DFJ br. 40 od 12. lipnja 1945., str. 345; *Statut Ordena za hrabrost i Medalje za hrabrost*, Službeni list FNRJ br. 71 od 3. rujna

1946., str. 869; *Zakon o ordenima i medaljama FNRJ*, Službeni list FNRJ br. 88 od 1. studenoga 1946., str. 1103; *Zakon o odlikovanjima*, Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 822; *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o odlikovanjima*, Službeni list FNRJ br. 27 od 6. srpnja 1960., str. 564; *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o odlikovanjima*, Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961.; str. 239 - 242; *Zakon o odlikovanjima SFRJ*, Službeni list SFRJ br. 40 od 19. srpnja 1973., str. 1226; *Statut Ordena za hrabrost i Statut Medalje za hrabrost*, Službeni list SFRJ br. 71 od 28. prosinca 1973., str. 2116; *Zakon o odlikovanjima SFRJ* (pročišćeni tekst), Službeni list SFRJ br. 10 od 7. ožujka 1986., str. 267; *Odluka o statutima ordena i medalja SFRJ*, Službeni list SFRJ br. 14 od 21. ožujka 1986., str. 390 i 393; Marko Popović, Ordeni, medalje i plakete radeni u Zavodu za izradu novčanica u Beogradu, Zbornik Muzeja primjenjene umetnosti br. 13/1969., Beograd, str. 131 - 132; B. Beštak, Medalja za hrabrost, *Numizmatičke vijesti* br. 31/1973, str. 54 - 58; B. Prister, Odlikovanja, KMZ XXI, Zagreb 1984, str. 130 - 132; S. Rudež, Odlikovanja SFRJ, Beograd 1987., str. 40, 53 - 55, 103, 111.

¹S. Rudež, n. dj., str. 53, prema dokumentima: AVII, K 866 A, f 7/ I, d 39.

²Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd 1981., tom II., knjiga 14., dok. 312, str. 276.

³Službeni list FNRJ br. 71 od 3. rujna 1946., str. 869.

⁴Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 822.

⁵Službeni list SFRJ br. 40 od 19. srpnja 1973., str. 1226.

⁶Službeni list DFJ br. 40 od 12. lipnja 1945., str. 345.

⁷Službeni list FNRJ br. 88 od 1. studenoga 1946., str. 1103.

⁸Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 822.

⁹Službeni list FNRJ br. 27 od 6. srpnja 1960., str. 564.

¹⁰Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961.

¹¹Službeni list SFRJ br. 25/1985. i Službeni list SFRJ br. 10 od 7. ožujka 1986.

¹²S. Rudež, n. dj., str. 54.

¹³Marko Popović, Ordeni, medalje i plakete radeni u Zavodu za izradu novčanica u Beogradu, Zbornik Muzeja primjenjene umetnosti br. 13/1969., Beograd, str. 131 - 132;

¹⁴B. Beštak, Medalja za hrabrost, *Numizmatičke vijesti* br. 31/1973., str.

¹⁵S. Rudež, n. dj., str. 54 - 55.

Kat. br. 422

Kat. br. 426, lice i naličje

Kat. br. 423

Kat. br. 427, lice i naličje

422. Orden za hrabrost, 1. oblik (1944 - 1945.)
Primjerak je izrađen u Moskvi. Na licu natpisa: SMRT FASIZMU / SLOBODA NARODU. Slova natpisa su veća i izražajnija od slova natpisa na 2. obliku, izrađenom u Jugoslaviji. Nedostaje kvačica na slovu "Š" u riječi "fašizmu". Na naličju je utisnut serijski broj: 7740. Dimenzije: 44 x 39 mm; vrpca šir. 22 mm, širina žutih pruga: 0,75 mm. Inv. br. 2002.

423. Orden za hrabrost, 2. oblik (1945 - 1991.)
Slova natpisa su manja i neupadljiva, ali bez pogreške na slovu "Š". Na naličju je utisnut serijski broj: 2018, dokle primjerak je proizведен u beogradskom ZIN-u. Dimenzije: 44 x 40 mm; vrpca šir. 20 mm, širina žutih pruga: 0,75 mm. Inv. br. 2004.

424. Mala oznaka Ordena za hrabrost (1946 - 1991.)
Vrpca crvene boje s tri para uskih žutih pruga sa strane napeta je na pravokutnu pozlaćenu pločicu. Straga je igla sigurnica za pričvršćivanje na vojnu odoru. Dimenzije: 9 x 36 mm. Inv. br. 2003.

425. Mala oznaka Ordena za hrabrost, variјanta (1946 - 1991.)
Kao gore, ali s neznatnim razlikama u nijansama boja i dimenzijama vrpcu. Dimenzije: 9 x 35 mm. Inv. br. 2005.

426. Medalja za hrabrost, 1. oblik (1944 - 1945.)
Primjerak je proizveden u Moskvi. Razlikuje se od kasnijeg tipa Medalje za hrabrost u nizu detalja na licu i naličju. Ipak, najprimjetnija je razlika u izvedbi naličja medalje, gdje je u sredini natpis u dva stupnja: ZA / HRABROST. U gornjem dijelu medalje, između vrhova lоворova vijenca, nalazi se petokraka zvjezdica. Dimenzije: Ø 36 mm, vrpca širine 20 mm. Inv. br. 2006.

427. Medalja za hrabrost, 2. oblik (1945 - 1991.)
Natpis: ZA HRABROST na naličju nalazi se uz gornji rub medalje; u sredini medalje je petokraka zvjezda. Dimenzije: Ø 37 mm; vrpca širine 21 mm. Inv. br. 2008.

428. Mala oznaka Medalje za hrabrost (1946 - 1991.)
Vrpca s pet plavih i četiri bijele pruge napeta je na pravokutnu pozlaćenu pločicu. Straga je igla

sigurnica za pričvršćivanje na vojnu odoru. Boje vrpcu su izbljedjele. Dimenzije: 8,5 x 35 mm. Inv. br. 2007.

429. Mala oznaka Medalje za hrabrost (1946 - 1991.)

Kao prethodna. Vrpca je u dobru stanju. Dimenzije: 8,5 x 36 mm. Inv. br. 2009.

430. Medalja za hrabrost, 2. oblik (1945 - 1991.)

Komplet: Medalja za hrabrost s malom oznakom; sve u kutiji. Poklopac kutije je tamnozeleni boje, sa zlatnim obrubom. Na poklopcu je natpis u tri reda: MEDALJA / ZA / HRABROST. Inv. br. 2010.

431. Minijatura Medalje za hrabrost, 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalno odlikovanje 2. oblika, samo znatno umanjeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Dimenzije: medalja: Ø 15 mm, vrpca: 11 x 21,5 mm. Inv. br. 33396.

Orden bratstva i jedinstva

Orden bratstva i jedinstva osnovao je vrhovni komandant NOV-a i POJ-a Tito 15. kolovoza 1943., *Ukazom o odlikovanju u narodnooslobodilačkoj borbi* (vidi str. 150). Orden se tada dobivao "za osvjedočeni rad na stvaranju jedinstva naših naroda".

U *Objašnjenjima Personalnog odjeljenja Povjerenštva za narodnu obranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ)* od 3. listopada 1944. stoji da se "za Orden bratstva i jedinstva predlaže politički i vojni rukovodioci koji su se istakli svojim radom i borbom na ostvarenju jedinstva i bratstva našeg naroda. Njega mogu dobiti i one jedinice koje su odlazile iz jednog kraja naše zemlje u drugi, pomagale razvitak ustanka u tome kraju i tako doprinijele iskivanju bratstva naših naroda."²

Upustvima predsjednika NKOJ-a od 14. listopada 1944. namjena ordena je preformulirana te "Orden bratstva i jedinstva dobijaju politički i vojni rukovodioci, organizacije i lica iz narodnooslobodilačkog pokreta koji su se naročito istakli na širenju i učvršćivanju bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije".²

U prvom *Zakonu o ordenima i medaljama socijalističke Jugoslavije* Orden bratstva i jedinstva ima dva stupnja:

načina.³ Prvi statut Ordena bratstva i jedinstva propisuje: "Ordenom Bratstva i jedinstva I. i II. reda odlikuju se istaknuti vojni rukovodioci, kao i zasluzni politički i javni radnici koji su se naročito istakli na dijelu širenja bratstva između naših naroda i stvaranju jedinstva naroda u borbi protiv neprijatelja. I. i II. red ovog ordena dodjeljuje se prema stečenim zaslugama i pokazanom uspjehu u radu."⁴

Zakon o odlikovanjima iz 1955. godine određuje: "Orden bratstva i jedinstva I. i II. reda dodjeljuje se za naročite zasluge na djelu širenja bratstva među našim narodima i na stvaranju i razvijanju političkog i moralnog jedinstva naroda."⁵ što znači da se orden mogao dobiti i za mirnodopske zasluge.

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima iz 1961. godine **Orden bratstva i jedinstva I. stupnja** preimenovan je u **Orden bratstva i jedinstva sa zlatnim vijencem**. **Orden bratstva i jedinstva II. stupnja** preimenovan je u **Orden bratstva i jedinstva sa srebrnim vijencem**.⁶

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima iz 1976. godine kriteriji za dodjelu Ordena bratstva i jedinstva su pojednostavljeni; orden

je predviđen "za naročite zasluge u stvaranju i širenju bratstva i jedinstva".⁷

Prepostavlja se da je autor idejnog rješenja za Orden bratstva i jedinstva Đorđe Andrejević Kun, premda nisu sačuvane skice koje bi to potvrdile. U tom je slučaju model u gipsu izradio Antun Augustinčić. Proizvodnja ordena svakako je počela u lipnju 1944. godine u Moskovskoj kovnici novca. Već u rujnu 1944. godine pošiljka od 700 Ordena bratstva i jedinstva upućena je Vrhovnom štabu NOV-a i POJ-a. Do 25. listopada 1944. proizvedeno je još 2.450 ordena, a do 19. lipnja 1945. još 16.999 ordena.⁸ Taj 1. ("ruski") tip Ordena bratstva i jedinstva razlikuje se od kasnije proizvedenih ordena. Imao je oblik medalje koja se nosila na vrpci. Lice ordena bilo je bijelo emajlirano. U sredini ordena prikazan je osnovni heraldički simbol iz državnog grba: pet crveno emajliranih baklji; iznad njih smještena je crvena zvjezdica. Na naličju su utisnuti serijski brojevi.

U drugoj polovici 1945. godine Ordeni bratstva i jedinstva počeli su se proizvoditi u Zlatarsko-rezbarskoj radioni braće Knaus u Zagrebu,⁹ a zatim kod njezina sljednika IKOM-a u Zagrebu. Tom prilikom orden je potpuno preoblikovan. Drugi tip Ordena bratstva i jedinstva nije se nosio na vrpci, nego se s pomoću vijaka i maticice pričvršćivao na odjeću. Osnovu ordena čini srebrna petokraka zvijezda s kaneliranim zrakama, na kojoj leži okrugli medaljon. Između krakova zvijezde proteže se lovovov vijenac; pozlaćeni vijenac imaju ordeni I. stupnja, a srebrni vijenac ordeni II. stupnja. U sredini medaljona je i dalje pet baklji s petokrakom zvjezdicom. Uokolo je prsten s 26 petokrakih zvjezdica. Ordeni bratstva i jedinstva I. stupnja imaju prsten ispunjen crvenim emajljom, a Ordeni bratstva i jedinstva II. stupnja imaju prsten ispunjen bijelim emajljom.¹⁰

Kada je člankom 3. Ustava iz 1963. godine¹¹ promijenjen oblik državnog grba, te on više nije imao pet nego šest baklji, Ordeni bratstva i jedinstva također su dobili medaljon s novim grbom od šest baklji. Ranijih pet baklji simboliziralo je jedinstvo pet naroda Jugoslavije (Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca), dok je novih šest baklji simboliziralo šest republika SFRJ. Kako je Kancelarija ordena u Beogradu već raspolagala priličnom količinom Ordena bratstva i jedinstva koji su imali medaljon sa starim grbom, na tim je modelima (proizvedenim u zagrebačkom IKOM-u) izvršena preinaka u Zavodu za izradu novčanica (ZIN) u

Beogradu. Prilikom adaptacije ZIN je dotadašnje vijke s maticom na naličju ordena zamijenio iglama koje nose oznake: ZIN-KOVNICA.

Od 1. rujna 1944. do 31. prosinca 1985. dodijeljeno je 3.870 Ordena bratstva i jedinstva sa zlatnim vijencem (I. stupnja). Od 8. lipnja 1945. do 31. prosinca 1985. dodijeljeno je 55.675 Ordena bratstva i jedinstva sa srebrnim vijencem (II. stupnja).¹²

Literatura

Ukaz o odlikovanju u narodnooslobodilačkoj borbi. Bilten VŠ br. 29 - 31 za lipanj-srpanj-kolovož 1943; Uputstva o načinu predlaganja i dodeljivanja ordena. Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd 1981., tom II., knjiga 14., dok. 312, str. 276 - 277; Zakon o ordenima i medaljama DFJ, Službeni list DFJ br. 40 od 12. lipnja 1945., str. 345; Statut Ordena bratstva i jedinstva I. i II. stupnja, Službeni list FNRJ br. 71 od 3. rujna 1946., str. 868; Zakon o odlikovanjima, Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 822; Statut Ordena bratstva i jedinstva I. i II. stupnja, Službeni list FNRJ br. 47 od 13. studenog 1957., str. 801; Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 239-242; Službeni list SFRJ br. 58 od 31. prosinca 1976., str. 1827 - 1828; Zakon o odlikovanjima SFRJ (pričvršćeni tekst), Službeni list SFRJ br. 10 od 7. ožujka 1986. str. 266; Odluka o statutima ordena i medalja SFRJ, Službeni list SFRJ br. 14 od 21. ožujka 1986., str. 392; B. Prister. Odlikovanja, KMZ XXI, Zagreb 1984., str. 125 - 126; S. Rudež, Odlikovanja SFRJ, Beograd 1987., str. 40, 55 - 56, 108 - 109.

⁷AVII, K 866 A, f 7/I, d 39; S. Rudež, n. dj., str. 55.

⁸Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd 1981., tom II., knjiga 14., dok. 312, str. 276.

⁹Službeni list DFJ br. 40 od 12. lipnja 1945., str. 345.

¹⁰Službeni list FNRJ br. 71 od 3. rujna 1946., str. 868.

¹¹Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 822.

¹²Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 239 - 242.

¹³Službeni list SFRJ br. 58 od 31. prosinca 1976., str. 1827 - 1828.

¹⁴S. Rudež, n. dj., str. 56, prema: AVII, K 57, 37/6.

¹⁵S. Rudež, n. dj., str. 56, prema: AJ, 15 - 14 - 249.

¹⁶Premda proizvodnom katalogu IKOM-a, poduzeće je izradivalo Orden bratstva i jedinstva I. i II. stupnja na ovaj način: donji dio od srebra finoće 900/1000. a gornji dio od tombaka.

¹⁷Službeni list SFRJ br. 14 od 10. travnja 1963.

¹⁸S. Rudež, n. dj., str. 56.

432. Orden bratstva i jedinstva I. stupnja, 2. oblik (1945 - 1963.)

U medaljonu je pet velikih baklji. Uokolo 26 zvjezdica na crveno emajliranoj podlozi. Na naličju je vijak s maticom koja nije originalna. Orden nosi serijski broj: 1160. Dimenzije: 45 x 47.5 mm. Inv. br. 1947.

437. Orden bratstva i jedinstva II. stupnja, 2. oblik (1945 - 1963.) - varijanta

U medaljonu je također pet baklji, ali su one primjetno manje (kao kod kat. br. 31). Na naličju je vijak s maticom koja ima oznaku proizvodača: IKOM / ZAGREB. Orden nosi serijski broj: 52242. Dimenzije: 46 x 48 mm. Inv. br. 1948.

438. Orden bratstva i jedinstva II. stupnja, 2. oblik (1945 - 1963.) - varijanta

Kao kat. br. 35, uz razlike u detaljima. Medaljon također ima pet malih baklji. Na naličju je igla koja nosi oznaku proizvodača: ZIN - KOVNIČA. Orden nosi serijski broj. Dimenzije: 46 x 48 mm. Inv. br. 1952.

439. Orden bratstva i jedinstva sa srebrnim vijencem, 3. oblik (1963 - 1991.)

U medaljonu je šest baklji. Na naličju je dvostruka igla sa sigurnosnom bravicom. Bez oznake proizvodača i serijskog broja. Dimenzije: 46 x 47 mm. Inv. br. 1949.

440. Mała oznaka Ordena bratstva i jedinstwa sa srebrnym vijencem (II. stupnja), 1. oblik (1946 - 1991.)

Boje vrpece kao kod kat. br. 32, ali je vrpeca znatno uža. Dimenzije: 9 x 16 mm. Inv. br. 1946.

441. Mała oznaka Ordena bratstwa i jedinstwa sa srebrnym vijencem (II. stupnja), 2. oblik (? - 1991.)

Boje vrpece kao kod kat. br. 38, ali je vrpeca znatno uža (kao kat. br. 33). Dimenzije: 9 x 16 mm. Inv. br. 1951.

442. Minijatura Ordena bratstva i jedinstva sa srebrnim vijencem, 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpeći koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Dimenzije: ordenski znak: 22 x 18,5 mm, vrpeca: 11 x 22 mm. Inv. br. 33315.

Kat. br. 432

Orden i Medalja rada

Zakonom o uvodenju "Ordena rada", donijetim na praznik rada 1. svibnja 1945. godine, Predsjedništvo AVNOJ-a osnovalo je Orden rada. U uvodnom dijelu Zakona istaknuto je kako se Orden rada osniva "da bi se dalo javno priznanje radnicima i namještenicima za njihove stvaralačke napore u obnovi zemlje i jačanju naše privrede (...)" Novoosnovani orden imao je tri stupnja: Orden rada I., II. i III. stupnja. Dodjeljivao se "pojedincima, grupama radnika i poduzećima, kao državno priznanje za pokazani radni heroizam, za naučne i tehničke proučlaski, kao i za naročito pokazane osobne ili grupne uspjehe u stvaralačkom radu na obnovi nove države".¹

Zakonom o dopuni Zakona o ordenima i medaljama FNRJ iz 1947. godine namjena Ordena rada dopunjena je formulacijom, prema kojoj se orden dodjeljuje i ustanovama. Osim toga, osnovana je i Medalja rada, koja se također dodjeljivala "pojedincima, grupama radnika,

poduzećima i ustanovama kao državno priznanje za pokazani radni heroizam, za naučne i tehničke izume kao i za naročito pokazane osobne ili grupne uspjehe u stvaralačkom radu na obnovi i izgradnji nove države".²

U *Zakonu o odlikovanjima* iz 1955. godine namjena Ordena rada I., II. i III. stupnja je preformulirana; izbačena je patetična sintagma "radni heroizam" te se on od tada dodjeljivao "pojedincima, vojnim jedinicama, ustanovama, privrednim i društvenim organizacijama koje postignu osobite uspjehe u proizvodnji ili drugoj privrednoj djelatnosti, kao i za rad od osobitog značaja za društveni, naučni ili kulturni napredak zemlje". Medalja rada, pak, dodjeljivala se za "postignute primjerne uspjehe u radu i time stečene zasluge za privredni, društveni, naučni i kulturni napredak zemlje".³

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima iz 1961. godine Orden rada dobio je nove, opis-

sne nazive. **Orden rada I. stupnja** preimenovan je u **Orden rada s crvenom zastavom**, **Orden rada II. stupnja** postao je **Orden rada sa zlatnim vijencem**, a **Orden rada III. stupnja** sada je **Orden rada sa srebrnim vijencem**. Namjena ordena ostala je ista.⁴

U *Zakonu o ordenima i medaljama DFJ*, koji je ustanovio redoslijed državnih odlikovanja, Orden rada I., II. i III. stupnja zauzimaju 12., 14. i 15. mjesto.⁵ Poslije se taj redoslijed mijenja. Godine 1955., u *Zakonu o odlikovanjima* izvršena je podjela na odlikovanja za građanske i odlikovanja za vojne zasluge. Orden i Medalja rada uvršteni su u građanska odlikovanja. Tom prilikom, Orden rada I., II. i III. stupnja rangirani su na 7. mjesto ordena za građanske zasluge, iza Ordena zasluge za narod. Medalja rada zaposjela je drugo mjesto liste medalja za građanske zasluge. U *Zakonu o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanju*, iz 1960. godine Orden rada I., II. i III. stupnja zauzimali su 14., 23. i 32. mjesto u redoslijedu odlikovanja FNRJ.⁶ Sljedeće godine Orden rada doživio je lagani pad te zauzima 15., 25. i 33. mjesto u redoslijedu odlikovanja FNRJ.⁷

Zakonom o odlikovanjima SFRJ iz 1973. godine ukinuta je podjela na vojna i građanska odlikovanja. Tada su se sva tri stupnja Ordina rada dodjeljivala "pojedincima, organizacijama udruženog rada, drugim organizacijama i jedinicama oružanih snaga Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije koji postignu osobite uspjehe u privredi i za rad od osobitog značenja za napredak zemlje u ostalim društvenim djelatnostima". Medalja rada "dodjeljuje se za postignute uzorne uspjehe u radu i time stećene zasluge za napredak zemlje u privredi i drugim društvenim djelatnostima".⁸ U redoslijedu odlikovanja SFRJ Orden rada držao je do 1985. godine položaje koje je zauzimao od 1961. godine.

Zakon o odlikovanjima SFRJ iz 1986. godine propisuje da se Orden rada s crvenom zastavom, Orden rada sa zlatnim vijencem i Orden rada sa srebrnim vijencem dodjeljuju "pojedincima, organizacijama udruženog rada, drugim organizacijama i vojnim jedinicama odnosno vojnim ustanovama koji postignu osobite uspjehe u privredi i za rad od posebnog značenja za napredak zemlje u ostalim društvenim djelatnostima".⁹ Namjena Medalje rada nije se mijenjala od 1973. godine.

Autor Ordina rada i Medalje rada je akademski kipar Antun Augustinčić.

Orden rada proizvodio je Zavod za izradu novčanica u Beogradu, koji je ordene u početku opremao vijkom i maticom na kojoj su bili otisnuti cirilična oznaka: ЗНБ - КОВНИЦА i serijski broj. Ovaj proizvodač je poslije opremao ordene iglom na kojoj je bila oznaka lati-

nicom: ZINKOVNICA, bez serijskog broja i oznake stupnja na naličju.¹⁰ Orden rada proizvodio je također IKOM u Zagrebu.

Medalju rada također su proizvodili ZIN - kovnica u Beogradu te IKOM u Zagrebu.¹¹

Prvi primjeri Ordina rada razlikuju se od kasnijih, statutima propisanih ordena. Na njima se, umjesto standardnog prikaza radnika i radnice, nalazi samo poprsje radnika u lijevom profilu. Radnik drži u desnici čekić. Iza radnika vijori velika zastava s petokrakom zvjezdama. Kopljje zastave i sama zastava izlaze iz kružnog okvira u obliku stiliziranog vijenca i daje ordenu nepravilan oblik. Koliko je dugo bio u upotrebi ovaj oblik Ordena rada ne znamo. Pretpostavljamo da se ubrzo uvidjelo kako nije zgodno na ordenu prikazati samo muškarca, budući da su u poslijeratnom razdoblju obnove žene ravnopravno sudjelovale.

Drugi model Ordina rada I., II. i III. stupnja propisan je statutom i nije se više mijenja. Kod Ordina rada neobično je to što se orden I. stupnja razlikuje od ordena II. i III. stupnja. Orden rada I. stupnja nosi u sredini srebrni medaljon koji reljefno prikazuje glave radnika i radnice u lijevom profilu. Medaljon je okružen bijelo emajliranim prstenom s prikazima raznovrsnog alata. Ovaj je prsten uokviren s jedne strane lovorošvom vijencem, a s druge strane vijencem od klasa. Iz gornjeg dijela ordena izlazi crveno emajlirana zastava s petokrakom zvjezdama.

U središnjem dijelu Ordina rada II. i III. stupnja je plastični reljef na podlozi kružna zupčanika, koji je u donjem dijelu ukrašen lovorošvom vijencem. Reljef prikazuje poprsja radnika i radnice u lijevom profilu. Radnica u desnoj ruci drži cvijet. Iza njihovih glava nalazi se otvorena knjiga, a iznad nje ukriženi srp i čekić. Reljef i zupčanik s lovorošvom vijencem nalaze se na petokraku zvjezdi.

Na Medalji rada prikazan je osnovni motiv s Ordina rada II. i III. stupnja, poprsja radnice i radnika u lijevom profilu; iza njih otvorena knjiga te srp i čekić. Radnica drži cvijet u ruci. Na naličju je cirilični natpis u dva retka: МЕДАЉА / РАДА, okružen lovorošvom vijencem. Medalja visi o vrpci složenoj na peterokutnu aluminijsku pločicu. Vrpca je plave boje, s četiri crvene pruge.

Dodjeljivanje Ordina rada počelo je u srpnju 1945. Od osnutka do kraja 1985. godine dodijeljeno je 7.096 Ordina rada s crvenom zastavom, 36.338 Ordina rada sa zlatnim vijencem, 182.910 Ordina rada sa srebrnim vijencem te 133.233 Medalje rada. Do 1971. godine Ordenom rada svih triju stupnjeva odlikovano je 1.546 omladinskih radnih brigada.¹²

LITERATURA

Zakon o uvodenju "Ordina rada", Službeni list DFJ br. 28 od 11. svibnja 1945; *Zakon o ordenima i medaljama DFJ, Službeni list DFJ* br. 40 od 12. lipnja 1945; *Zakon o dopuni Zakona o ordenima i medaljama FNRJ, Službeni list FNRJ* br. 107 od 17. prosinca 1947; *Zakon o odlikovanjima, Službeni list FNRJ* br. 55 od 14. prosinca 1955; *Statut Ordina rada I., II. i III. stupnja te Statut Medalje rada, Službeni list FNRJ* br. 47 od 13. studenoga 1957; *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima, Službeni list FNRJ* br. 27 od 6. srpnja 1960; *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima, Službeni list FNRJ* br. 10 od 16. ožujka 1961; *Zakon o odlikovanjima SFRJ, Službeni list SFRJ* br. 40 od 19. srpnja 1973; *Statut Ordina rada s crvenom zastavom, Statut Ordina rada sa zlatnim vijencem, Statut Ordina rada sa srebrnim vijencem i Statut Medalje rada, Službeni list SFRJ* br. 71 od 28. prosinca 1973., str. 2115 - 2117; *Zakon o odlikovanjima SFRJ, Službeni list SFRJ* br. 10 od 7. ožujka 1986; *Statuti ordena i medalja, Službeni list SFRJ* br. 14 od 21. ožujka 1986; Marko Popović, Ordeni, medalje i plakete radeni u Zavodu za izradu novčanica u Beogradu, Zbornik Muzeja primjenjene umjetnosti br. 13/1969., Beograd, str. 131 - 132; V. Mali-

nar, Orden i medalja rada, *Numizmatičke vesti*, god. XXV., br. 36/1982., str. 36 - 43; B. Prister, Odlikovanja, Zagreb 1984., str. 128 - 129; S. Rudež, Odlikovanja SFRJ, Beograd 1987., str. 40, 56 - 58, 82 - 83, 109 - 110, 112.

¹Službeni list DFJ br. 28 od 11. svibnja 1945.

²Službeni list FNRJ br. 107 od 17. prosinca 1947., str. 1511.

³Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 822 - 823

⁴Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 239 - 242.

⁵Službeni list DFJ br. 40 od 12. lipnja 1945., str. 345.

⁶Službeni list FNRJ br. 27 od 6. srpnja 1960., str. 564.

⁷Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 240

⁸Službeni list SFRJ br. 40 od 19. srpnja 1973., str. 1225 i 1226.

⁹Službeni list SFRJ br. 10 od 7. ožujka 1986., str. 266 i 267.

¹⁰Marko Popović, n. dj. str. 131 - 132.

¹¹Prema proizvodnom katalogu IKOM-a, ovo je poduzeće izradivilo Orden rada I. i II. reda od srebra (ne kaže koje finoće), a Orden rada III. reda izradivilo je od tombaka.

¹²S. Rudež, n. dj., str. 57.

Orden je u svjetlosivoj kutiji s natpisom na poklopcu: ORDEN RADA / SA / ZLATNIM VEN-CEM. Inv. br. 1975.

451. Orden rada sa zlatnim vijencem (1961 - 1991.)
Sve kao kat. br. 450. Inv. br. 1971.

452. Mala oznaka Ordina rada sa zlatnim vijencem (II. stupnja), 1946 - 1991.
Vrpca tamnoplave boje s dvije crvene pruge po sredini napeta je na pravokutnu pozlaćenu pločicu. Straga je igla sigurnica za pričvršćivanje na vojnu odoru. Dimenzije: 9,5 x 36 mm. Inv. br. 1968.

453. Minijatura Ordina rada sa zlatnim vijencem, 2. oblik (1986 - 1991.)
Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poliedri. Dimenzije: ordenski znak: 17,5 x 15 mm, vrpca: 11 x 22 mm. Inv. br. 33345.

454. Orden rada sa srebrnim vijencem (1961 - 1991.)
Posrebrena bronca. Na naličju je igla za pričvršćivanje ordena s oznakom proizvodača: ZIN - KOVNICA. Dimenzije: 44 x 44 mm. Orden je u svjetlosivoj kutiji s natpisom na poklopcu: ORDEN RADA / SA / SREBRNIM VENCEM. Inv. br. 1973.

443. Orden rada III. stupnja, 1. oblik (1945 - ?)
Srebro. Poprsje radnika u lijevom profilu. Radnik drži u desnici čekić. Iza radnika vijori velika zastava s petokrakom zvjezdom. Kopljje zastave i sama zastava izlaze iz kružnog okvira u obliku stiliziranog vijenca i daje ordenu nepravilan oblik. Na naličju oznaka stupnja (III) i serijski broj: 31990. Oznaka proizvodača na matici vijka za pričvršćivanje ordena: 3.Н.Б. - КОВНИЦА. Dimenzije: 44 x 44 mm. Inv. br. 1069.

446. Orden rada III. stupnja, 2. oblik (1945 - 1961.)
Posrebrena bronce. Na naličju oznaka stupnja (III) i serijski broj: 31990. Oznaka proizvodača na matici vijka za pričvršćivanje ordena: 3.Н.Б. - КОВНИЦА. Dimenzije: 44 x 44 mm. Inv. br. 1069.

447. Orden rada s crvenom zastavom (1961 - 1991.)
Srebro, pozlata. Na naličju su dva vijka s maticama. Oznaka proizvodača: IKOM / ZAGREB. Dimenzije: 49 x 44 mm. Inv. br. 1965.

448. Mala oznaka Ordina rada sa crvenom zastavom (II. stupnja), 1946 - 1991.
Vrpca tamnoplave boje s crvenom prugom po sredini napeta je na pravokutnu pozlaćenu pločicu. Straga je igla sigurnica za pričvršćivanje na vojnu odoru. Dimenzije: 9 x 36 mm. Inv. br. 1966.

449. Minijatura Ordina rada sa crvenom zastavom, 2. oblik (1986 - 1991.)
Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poliedri. Dimenzije: ordenski znak: 17,5 x 15 mm, vrpca: 11 x 22 mm. Inv. br. 33345.

450. Orden rada sa zlatnim vijencem (1961 - 1991.)
Tombak, pozlata, posrebrenje. Na naličju je igla za pričvršćivanje ordena s oznakom proizvodača: ZIN - KOVNICA. Dimenzije: 44 x 44 mm. Orden je u tamnozelenoj kutiji s natpisom na poklopcu: ORDEN / RADA / III. REDA. Inv. br. 1970.

Kat. br. 445

Kat. br. 447, 448

Kat. br. 458

455. Diploma o odlikovanju dr. Veljka Malinara Ordenom rada sa srebrnim vijencem
Dr. Veljko Malinar odlikovan je 20. siječnja 1975. g. Uzakom predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita, "za zasluge i postignute uspehe u radu od značaja za napredak zemlje." diplomu je potpisao šef kancelarije ordena u Beogradu Milorad Ereć. Dimenzije: 490 x 340 mm. Inv. br. 33715.

456. Mala oznaka za Orden rada sa srebrnim vijencem (III. stupnja), 1946 - 1991.

Vrpca tamnoplave boje s tri crvene pruge po sredini napeta je na pravokutnu pozlaćenu pločicu. Straga je igla sigurnica za pričvršćivanje na vojni odor. Dimenzije: 8 x 36 mm. Inv. br. 1972.

457. Minijatura Ordena rada sa srebrnim vijencem, 2. oblik (1986 - 1991).
Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Dimenzije: ordenski znak: 17.5 x 15 mm. vrpca: 11 x 22 mm. Inv. br. 33346.

458. Medalja rada (1947 - 1991).

Medalja je kovana od bronce i pozlaćena. Dimenzije: medalja: Ø 36,5 mm; vrpca šir. 24 mm. Inv. br. 1976.

459. Mala oznaka za Medalju rada (1947 - 1991).
Vrpca tamnoplave boje s četiri crvene pruge po sredini napeta je na pravokutnu pozlaćenu pločicu. Straga je igla sigurnica za pričvršćivanje na vojni odor. Dimenzije: 9 x 36 mm. Inv. br. 1977.

460. Minijatura Medalje rada, 2. oblik (1986 - 1991).
Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Dimenzije: medalja: Ø 16,5 mm; vrpca: 11 x 22 mm. Inv. br. 33347.

Orden i Medalja zasluga za narod

Zakonom o ordenima i medaljama DFJ koji je donijelo Predsjedništvo AVNOJ-a 12. lipnja 1945. osnovani su Orden zasluge za narod I., II. i III. stupnja te Medalja zasluge za narod.¹ Taj je zakon donio i prvi redoslijed odlikovanja. Ordeni zasluge za narod I., II. i III. stupnja zauzimali su 5., 8. i 13. mjesto, dok je Medalja zasluge za narod zauzimala 17. mjesto redoslijeda. U to vrijeme nisu bili određeni ni namjena ni oblik ordena i medalje.

Tek 3. rujna 1946. donio je Prezidijum Narodne skupštine FNRJ statut Ordena zasluge za narod I., II. i III. stupnja.² Statutom je određeno: "Ordenom zasluge za narod I., II. i III. stupnja odlikuju se osobe koje su u borbi protiv neprijatelja naših naroda stekle zasluge za oslobođenje

naše zemlje, za učvršćenje i organiziranje narodne vlasti i Jugoslavenske armije. I., II. i III. stupanj ovog ordena dodjeljuje se prema stečenim zaslugama i pokazanom uspjehu u radu." Statutom je također određeno da "Ordenom zasluge za narod I. i II. stupnja mogu biti odlikovane i poginule ili umrle osobe (...)." U tom slučaju "orden se uručuje ženi (do preudaje), djeci ili roditeljima poginulog odnosno umrlog (...)".

Prema Zakonu o ordenima i medaljama FNRJ, donjetom 1946. godine, Ordeni zasluge za narod I., II. i III. stupnja zauzimali su 5., 8. i 12. mjesto, dok je Medalja zasluge za narod zauzimala 14. mjesto u redoslijedu odlikovanja FNRJ.³

Statut Medalje zasluge za narod nije donijet 1946. godine pa je namjena ove medalje objašnjena tek u *Zakonu o odlikovanjima* 1955. godine: "Medalja zasluge za narod dodjeljuje se za zasluge stečene u borbi protiv neprijatelja za oslobođenje zemlje, kao i za zasluge na organiziranju i učvršćivanju narodne vlasti."⁴

U *Zakonu o odlikovanjima* iz 1955. godine namjena Ordena zasluge za narod I., II. i III. stupnja dopunjena je te su se ovi ordeni od tada dodjeljivali "za naročite zasluge stečene u borbi protiv neprijatelja za oslobođenje naše zemlje, za zasluge na organiziranju i učvršćivanju narodne vlasti ili Jugoslavenske narodne armije, kao i za zasluge u oblasti privrednog, kulturnog i društvenog razvitka zemlje". Ovaj zakon donio je novi redoslijed odlikovanja FNRJ, prema kojem Ordeni zasluge za narod I., II. i III. stupnja zauzimaju 10., 18. i 27. mjesto redoslijeda ordena, dok Medalja zasluge za narod zauzima 2. mjesto redoslijeda medalja.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima iz 1960. godine donosi novi redoslijed ordena. Ordeni zasluge za narod I., II. i III. stupnja zauzimaju tada 10., 19. i 29. mjesto redoslijeda ordena FNRJ.⁵

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima iz 1961. godine **Orden zasluga za narod I., II. i III. stupnja** dobivaju nove, opisne nazive: **Orden zasluge za narod sa zlatnom zvijezdom**, **Orden zasluge za narod sa srebrnim zrakama** i **Orden zasluge za narod sa srebrnom zvijezdom**.⁶ Namjena ordena nije se mijenjala, ali se promijenio njihov položaj u redoslijedu odlikovanja FNRJ. Orden zasluge za narod sa zlatnom zvijezdom zauzima je tada 11. mjesto, je redoslijed istaknut i u *Zakonu o odlikovanjima SFRJ* iz 1973. godine, u kojem je donijet i redoslijed medalja. Prema tome zakonu Medalja zasluga za narod zauzimala je 2. mjesto u redoslijedu medalja SFRJ.

U *Zakonu o odlikovanjima SFRJ* iz 1973. godine promijenjeni su naziv i namjena ordena. On je od tada nosio naziv: **Orden zasluga za narod** (umjesto prije: **Orden zasluge za narod**), a dodjeljivao se "za osobite zasluge stečene u borbi protiv neprijatelja za oslobođenje naše zemlje, za zasluge u izgradnji socijalizma i socijalističkih samoupravnih odnosa, za organiziranje i učvršćenje općenarodne obrane, sigurnosti i nezavisnosti zemlje, te za zasluge na području privrede, znanosti i kulture".⁷

Zakonom o odlikovanjima SFRJ iz 1973. godine djelomično je mijenjena i namjena Medalje zasluga za narod. Od tada se dodjeljivala "za zasluge stečene u borbi protiv neprijatelja za oslobođenje zemlje i za doprinos izgradnji i razvitku samoupravnog socijalističkog društva".⁸ Ta je formulacija vrijedila do kraja razdoblja dodjeljivanja.

Orden zasluga za narod okrugla je oblika. Površina podloge Ordena zasluga za narod sa zlatnom zvijezdom (I. stupnja) izradena je od pozlaćena srebra, u obliku radijalnih kaneliranih zraka koje su na vrhovima sitno nazubljene. Na ovoj podlozi nalazi se ispuščena petokraka zvijezda od pozlaćena srebra, promjera 40 mm. Između krakova zvijezde izlazi pet srebrnih radijalnih zraka do vanjskog ruba podložne površine. Ove su zrake izbočene iznad podloge, a njihovi vrhovi zupčasti. Na petokraku zvijezdi nalazi se reljefni lik borca, izrađen od patiniranog srebra, s puškom o desnom ramenu i razvijenom zastavom u lijevoj ruci.

Orden zasluga za narod sa srebrnim zrakama (II. stupnja) razlikuje se od Ordena zasluga za narod sa zlatnom zvijezdom (I. stupnja) u dva uočljiva detalja: petokraka zvijezda izradena je od srebra, a lik borca je pozlaćen. Orden zasluga za narod sa srebrnom zvijezdom (III. stupnja) proizvodio se u dva oblika. Statut iz 1946. godine određivao je da Orden zasluge za narod III. stupnja ima podložnu površinu izvedenu od srebra, petokraka je zvijezda pozlaćena, a pet radijalnih zraka između krakova zvijezde i lik borca također su od srebra. Statutom iz 1973. godine promijenjen je ovaj opis i od tada Orden zasluga za narod sa srebrnom zvijezdom (prijašnji III. stupanj) ima pozlaćeni lik borca, dok je sve ostalo izrađeno od srebra. Od 1981. g. Orden zasluga za narod sa srebrnim zrakama i Orden zasluga za narod sa srebrnom zvijezdom ne izrađuju se više od srebra, nego od tombaka, pozlaćenog odnosno posrebrenog na spomenutim mjestima, ovisno o stupnju ordena.

Orden zasluga za narod svih triju stupnjeva nosio se bez vrpcu na desnoj strani prsa, pričvršćen s pomoću vijka s maticom na naličju ili s pomoću igle.

Medalja zasluga za narod je okrugla, promjera 37 mm. Izrađena je od pozlaćene legure bakra i cinka (tombak). Na licu su prikazani u plitkom reljefu osnovni elementi s Ordena zasluga za narod: petokraka zvijezda s borcem; između krakova zvijezde izlazi pet dvodijelnih zraka različite dužine. Na naličju medalje nalazi se natpis u tri retka: MEDALJA / ZASLUGA / ZA NAROD (do 1973. g. natpis je glasio: MEDALJA / ZASLUGE / ZA NAROD). Natpis je izведен latiničnim ili ciriličnim slovima, ovisno o proizvođaču. Primjeri iskovani u Beogradu nose cirilični natpis, dok primjeri iskovani u Zagrebu nose latinični natpis. Natpis je okružen lovorovim vijencem.

Medalja se nosila na vrpcu širine 20 mm, složenoj na peterokutnu metalnu pločicu. Vrpca je crvene boje, sa četiri plave pruge. Medalja zasluga za narod nosila se na lijevoj strani prsa.

Autor Ordena zasluga za narod i Medalje zasluga za narod jest akademski slikar iz Beograda Đorđe Andrejević Kun.⁹ Sva tri stupnja ordena proizvodio je u početku Zavod za izradu novčanica u Beogradu.¹⁰ Ti ordeni imali su na naličju vijak s maticom na kojoj je bila signatura: ЗНБ - КОВНИЦА ili: ЗАВОД ЗА ИЗРАДУ НОВЧАНИЦА. Orden je zatim proizvodio IKOM u Zagrebu, o čemu svjedoče njegove signature na maticama. Na koncu je orden dobio iglu za prikapanje.

Medalja zasluga za narod također se u početku proizvodila u Beogradu, s ciriličnim tekstrom na naličju medalje. Poslije je proizvodnju preuzeo IKOM koji je izradivao medalje s latiničnim tekstrom na naličju.¹¹

Dodjela ordena i medalje počela je u lipnju 1945. godine, odmah nakon njihova utemeljenja. Do 31. prosinca 1985. godine dodijeljeno je ukupno: 4.668 Ordena zasluga za narod sa zlatnom zviježdom (I. stupnja), 39.534 Ordena zasluga za narod sa srebrnim zrakama (II. stupnja), 282.864 Ordena zasluga za narod sa srebrnom zviježdom (III. stupnja) te 430.666 Medalja zasluga za narod.¹²

Literatura

Zakon o ordenima i medaljama DFJ, Službeni list DFJ br. 40 od 12. lipnja 1945., str. 345; Statut Ordena zasluge za narod I., II. i III. stupnja, Službeni list FNRJ br. 71 od 3. rujna 1946., str. 866 - 867; Zakon o ordenima i medaljama FNRJ, Službeni list FNRJ br. 88 od 1. studenoga 1946., str. 1103; Zakon o odlikovanjima, Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 822; Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima, Službeni list FNRJ br. 27 od 6. srpnja 1960., str. 564; Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanji-

ma, Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 241; Zakon o odlikovanjima SFRJ, Službeni list SFRJ br. 40 od 19. srpnja 1973., str. 1225 - 1226; Statut Ordena zasluga za narod sa zlatnom zviježdom, Statut Ordena zasluga za narod sa srebrnim zrakama, Statut Ordena zasluga za narod sa srebrnom zviježdom i Statut Medalje zasluga za narod, Službeni list SFRJ br. 71 od 28. prosinca 1973., str. 2114 i 2116; Zakon o odlikovanjima SFRJ, Službeni list SFRJ br. 10 od 7. ožujka 1986., str. 266 - 267; Statuti ordena i medalja, Službeni list SFRJ br. 14 od 21. ožujka 1986., str. 392 - 393; Marko Popović, Ordeni, medalje i plakete radeni u Zavodu za izradu novčanica u Beogradu, Zbornik Muzeja primjene umjetnosti br. 13/1969., Beograd, str. 131 - 132; B. Beštak, Orden i medalja zasluge za narod, Numizmatičke vijesti br. 33, god. XXII, Zagreb 1979., str. 63 - 69; B. Prister, Odlikovanja, Zagreb 1984., str. 123 - 125; S. Rudež, Odlikovanja SFRJ, Beograd 1987., str. 59, 82 - 83, 108 - 109, 111 - 112.

⁹Službeni list DFJ br. 40 od 12. lipnja 1945., str. 345.

¹⁰Službeni list FNRJ br. 71 od 3. rujna 1946., str. 866 - 867.

¹¹Službeni list FNRJ br. 88 od 1. studenoga 1946., str. 1103.

¹²Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 822.

¹³Službeni list FNRJ br. 27 od 6. srpnja 1960., str. 564.

¹⁴Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 241.

¹⁵Službeni list SFRJ br. 40 od 19. srpnja 1973., str. 1225 - 1226.

¹⁶Isto, str. 1226.

¹⁷Branko Beštak, Orden i medalja zasluge za narod, Numizmatičke vijesti br. 33., god. XXII., Zagreb 1979., str. 64 i 67.

¹⁸Marko Popović, n. dj., str. 131 - 132.

¹⁹Prema proizvodnom katalogu IKOM-a, ovo je poduzeće izradivalo Orden zasluge za narod I., II. i III. stupnja od srebra (bez naznake finoće).

²⁰S. Rudež, n. dj., str. 59.

461. Orden zasluge za narod I. stupnja (1945 - 1961.)

Orden je izrađen od tombaka. Podloga u obliku kaneliranih zraka i petokraka zvijezda su pozlaćene, dok su radijalne zrake između krakova zvijezde i lik borca posrebreni. Na naličju ordene je oznaka stupnja "I". Na matici vijka nalazi se oznaka proizvođača: IKOM / ZAGREB. Dimenzije: Ø 41 mm. Inv. br. 1953.

462. Mala oznaka Ordena zasluga za narod sa zlatnom zviježdom (I. stupnja), 1. oblik (1946 - 1991.)

Vrpca crvene boje s plavom prugom po sredini napeta je na pravokutnu pozlaćenu pločicu. Straga je igla sigurnica za prikapanje na vojnu odoru. Dimenzije: 9 x 36 mm. Inv. br. 1954.

463. Mala oznaka Ordena zasluga za narod sa zlatnom zviježdom (I. stupnja), 2. oblik (? - 1991.)

Orden je izrađen od srebra (od 1981. g. ovaj se orden izrađuje od tombaka). Podloga u obliku kaneliranih zraka i lik borca su pozlaćeni, dok su petokraka zvijezda i radijalne zrake između krakova zvijezde posrebreni. Na matici vijka nalazi se oznaka proizvođača: IKOM / ZAGREB. Dimenzije: Ø 41 mm. Inv. br. 1956.

464. Minijatura Ordena zasluga za narod sa zlatnom zviježdom, 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poliedri.

Vrpca crvene boje s dvije plave pruge po sredini napeta je na pravokutnu pozlaćenu pločicu. Straga je igla sigurnica za prikapanje na vojnu odoru. Dimenzije: 9 x 36 mm. Inv. br. 33358.

465. Orden zasluga za narod sa srebrnim zrakama (1961 - 1981.),

Orden je izrađen od srebra (od 1981. g. ovaj se orden izrađuje od tombaka). Podloga u obliku kaneliranih zraka i lik borca su pozlaćeni, dok su petokraka zvijezda i radijalne zrake između krakova zvijezde posrebreni. Na matici vijka nalazi se oznaka proizvođača: IKOM / ZAGREB. Dimenzije: Ø 41 mm. Inv. br. 1957.

466. Mala oznaka Ordena zasluga za narod sa srebrnim zrakama (II. stupnja), 1. oblik (1946 - 1991.)

Vrpca crvene boje s plavom prugom po sredini napeta je na pravokutnu pozlaćenu pločicu. Straga je igla sigurnica za prikapanje na vojnu odoru. Dimenzije: Ø 17 mm; vrpca: 11 x 21,5 mm. Inv. br. 1958.

467. Mala oznaka Ordena zasluga za narod sa srebrnim zrakama (II. stupnja), 2. oblik (? - 1991.) Vrpca crvene boje s dvije plave pruge po sredini napeta je na pravokutnu pozlaćenu pločicu s iglom za prikapanje na odijelo. U gornjem dijelu igla je tordirana. Dimenzije: vrpca 9 x 16,5 mm. Inv. br. 1959.

468. Minijatura Ordena zasluga za narod sa srebrnim zrakama, 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poliedri. Vrpca je crvene boje, s dvije plave pruge po sredini. Dimenzije: ordenski znak: Ø 17 mm, vrpca: 11 x 21,5 mm. Inv. br. 33359.

469. Orden zasluge za narod III. stupnja (1945 - 1961.)

Orden je izrađen od srebra. Petokraka zvijezda je pozlaćena, borac je srebrn. Na naličju su: oznaka stupnja: "III", serijski broj: 12111 i oznaka proizvođača na matici vijka: 'ЗАВОД ЗА ИЗРАДУ НОВЧАНИЦА' Dimenzije: Ø 42 mm. Inv. br. 1961.

470. Orden zasluge za narod III. stupnja (1945 - 1961.)

Orden je izrađen od srebra. Petokraka zvijezda je pozlaćena, borac je srebrn. Na naličju su: oznaka stupnja: "III", serijski broj: 56437 i oznaka proizvođača na matici vijka: IKOM / ZAGREB. Dimenzije: Ø 41 mm. Inv. br. 1962.

471. Orden zasluge za narod III. stupnja (1945 - 1961.)

Orden je izrađen od srebra. Petokraka zvijezda je pozlaćena, borac je srebrn. Na naličju su: oznaka stupnja: "III", serijski broj: 92181 i oznaka proizvođača na matici vijka: IKOM / ZAGREB. Orden ima kutiju; crvene je boje s natpisom na poklopcu: ORDEN / ZASLUGE / ZA NAROD / III. REDA. Dimenzije: Ø 41 mm. Inv. br. 1960.

472. Orden zasluge za narod sa srebrnom zviježdom (1961 - 1981.)

Orden je izrađen od srebra. Petokraka zvijezda je pozlaćena, borac je srebrn. Na matici vijka oznaka proizvođača: IKOM / ZAGREB. Dimenzije: Ø 41 mm. Inv. br. 1957.

473. Mala oznaka Ordena zasluga za narod sa srebrnom zviježdom (III. stupnja), 1. oblik (1946 - 1991.)

Vrpca crvene boje s tri plave pruge po sredini napeta je na pravokutnu pozlaćenu pločicu. Straga je igla sigurnica za prikapanje na vojnu odoru. Dimenzije: 9 x 36 mm. Inv. br. 1963.

474. Mala oznaka Ordena zasluga za narod sa srebrnom zviježdom (III. stupnja), 2. oblik (? - 1991.)

Vrpca crvene boje s tri plave pruge po sredini napeta je na pravokutnu pozlaćenu pločicu s iglom za prikapanje na odijelo. U gornjem dijelu igla je tordirana. Dimenzije: vrpca 9 x 16 mm. Inv. br. 1964.

475. Minijatura Ordena zasluga za narod sa srebrnom zviježdom, 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poliedri. Vrpca je crvene boje, s tri plave pruge po sredini. Dimenzije: ordenski znak: Ø 17 mm, vrpca: 11 x 21,5 mm. Inv. br. 33360.

Kat. br. 462, 463

Kat. br. 478

Orden jugoslavenske zastave

Orden jugoslavenske zastave osnovao je Prezidijum Narodne skupštine FNRJ *Zakonom o izmjeni i dopuni Zakona o ordenima i medaljama FNRJ* od 26. studenoga 1947. godine.¹ Orden je imao pet stupnjeva, a dodjeljivao se "za istaknute zasluge u razvijanju i učvršćenju miroljubive suradnje i prijateljskih odnosa između Federativne Narodne Republike Jugoslavije i drugih zemalja".

Orden jugoslavenske zastave bio je orden nove konцепције i novog duha u socijalističkoj Jugoslaviji. Svi do tada osnovani ordeni dodjeljivali su se za vojne i političke zasluge tijekom rata ili za zasluge u organiziranju nove vlasti i državne ekonomije tijekom i poslije rata. Novi orden bio je u početku namijenjen samo državljanima zemalja s kojima je Jugoslavija stupila u prijateljske odnose. Od 1951. godine dobivali su ga i domaći državljanini koji su reprezentirali Jugoslaviju u diplomatskim, privrednim, znanstvenim, kulturnim, sportskim i drugim organizacijama u zemljama i inozemstvu.²

Zakonom o odlikovanjima iz 1955. godine namjena odlikovanja je proširena te se Orden jugoslavenske zastave I., II., III., IV. i V. stupnja dodjeljivao "za zasluge u razvijanju i učvršćivanju miroljubive suradnje i prijateljskih odnosa između Federativne Narodne Republike Jugoslavije i drugih država, kao i za naročite zasluge u radu na razvijanju svijesti građana u borbi za nezavisnost zemlje".³ Tada je Orden jugoslavenske zastave prvi put uvršten u redoslijed jugoslavenskih odlikovanja. Ordeni jugoslavenske zastave I., II., III., IV. i V. stupnja zauzimali su 8., 16., 25., 30. i 32. mjesto.

Prvi statut Ordena jugoslavenske zastave I., II., III., IV. i V. stupnja donijet je 1957. godine.⁴

Zbog utemeljenja Ordena Republike donijet je *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima* iz 1960. godine koji je promijenio redoslijed odlikovanja FNRJ. Ordeni jugoslavenske zastave I., II., III., IV. i V. stupnja zauzimaju od tada 8., 17., 27., 33. i 35. mjesto.

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima iz 1961. godine ordeni dobivaju nove, opisne nazive.⁵ Tako je **Orden jugoslavenske zastave I. stupnja** preimenovan u **Orden jugoslavenske zastave s lentom**. **Orden jugoslavenske zastave II. stupnja** mijenja naziv u **Orden jugoslavenske zastave sa zlatnom vijencem**. **Orden jugoslavenske zastave III. stupnja** postao je **Orden jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom na ogrlici**. **Orden jugoslavenske zastave IV. stupnja** od tada je **Orden jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom**, a **Orden jugoslavenske zastave V. stupnja**

je **Orden jugoslavenske zastave sa srebrnom zvijezdom**. Tom prilikom posljednji je put promijenjen redoslijed Ordena jugoslavenske zastave, koji do ukinuća 1947. godine.¹ Orden je imao pet stupnjeva, a dodjeljivao se "za istaknute zasluge u razvijanju i učvršćenju miroljubive suradnje i prijateljskih odnosa između Fe-

derativne Narodne Republike Jugoslavije i drugih zemalja".

Ordeni jugoslavenske zastave s lentom (I. stupnja) osobito su se dijelili državljanima nesvrstanih zemalja (od 1961. g.), državnim i političkim dužnosnicima u rangu ministra i stranim ambasadorima nakon završetka njihove diplomatske misije u Jugoslaviji.⁶ Ordenom jugoslavenske zastave s lentom (I. stupnja) odlikovan je do 31. prosinca 1985. godine 1.081 strani državljanin 342 državljanina SFRJ.

Orden jugoslavenske zastave sa zlatnim vijencem (II. stupnja) dodjeljivao se stranim državnim podsekretarima, šefovima protokola, istaknutim učenjacima, profesorima, piscima, umjetnicima i publicistima. Do kraja 1985. godine odlikованo je 1.443-je stranih i domaćih državljanina Ordenom jugoslavenske zastave sa zlatnim vijencem (II. stupnja).

Orden jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom na ogrlici (III. stupnja) dodjeljivao se načelnicima odjeljenja u stranim ministarstvima, višim savjetnicima, istaknutim privrednicima i javnim djelatnicima, profesorima i sl. Orden jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom na ogrlici (III. stupnja) dobio je do kraja 1985. godine 1.300 stranih i jugoslavenskih državljanina.

Orden jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom (IV. stupnja) dodjeljivao se savjetnicima u državnoj administraciji stranih zemalja, prvim sekretarima u ministarstvima vanjskih poslova i sl. Orden jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom (IV. stupnja) dobio je do 1985. godine ukupno 955 osoba.

Orden jugoslavenske zastave sa srebrnom zvijezdom (V. stupnja) dodjeljivao se uglavnom sekretarima u stranim ministarstvima vanjskih poslova i drugim činovnicima njihova ranga u diplomatsko-konzularnoj struci. Orden jugoslavenske zastave sa srebrnom zvijezdom (V. stupnja) dobio je 769 stranih i domaćih osoba.⁷

Iz ovih statističkih podataka vidi se da Orden jugoslavenske zastave nije bio često dodjeljivan; niži stupnjevi ordena dijelili su se u manjoj količini nego viši stupnjevi, što je neobično.

Orden jugoslavenske zastave s lentom (I. stupnja) sastoji se od ordenskog znaka na lenti i zvijezde. Orden-

ski je znak komponiran od zlatnog lovora poluvijenca, preko kojega se vodoravno prostire državna zastava. Kopije zastave položeno je koso, a pri dnu se spaja s lovrovim grančicama. Ordenski znak pričvršćen je na vezanku (mašnu) lente. Lenta je plave boje, s po jednom bijelom i crvenom prugom uz rub. Zvijezda je deseterokraka, promjera 80 mm, izradena od srebra. Zrake zvijezde su naizmjence ispušćene i užlijebljene (kanelirane). Na zvijezdu je položena petokraka srebrna zvijezda nareckane površine. Između krakova zvijezde protežu se pozlaćene kanelirane zrake. Na petokraku zvijezdi nalazi se pozlaćeni lovori vijenac s trobojno emajliranom državnom zastavom. Naličje je glatko, s iglom za prikapanje.

Orden jugoslavenske zastave sa zlatnim vijencem (II. stupnja) sastoji se od ordenskog znaka na lenti i zvijezde. Ordenski znak je srebrna petokraka zvijezda, između čijih se krakova protežu pozlaćene zrake. Krakovi zvijezde i njegove zrake su kanelirani. Na zvijezdu je pričvršćen pozlaćeni lovori vijenac s trobojno emajliranom državnom zastavom. Na naličju ordenskog znaka nalazi se medaljon s državnim grbom (do 1963. g. s pet, a poslije ustavne promjene 1963. g. sa šest baklji). Na gornji krak petokrake zvijezde nastavlja se suspender u obliku lovora vijenca, kroz koji je provučena duguljasta karika za lenticu.

Zvijezda II. stupnja je manja, promjera 63 mm, jer nema deseterokraku srebrnu podlogu poput zvijezde I. stupnja. Zvijezda II. stupnja jednak je ordenskom znaku istog stupnja, samo se nosila na prsima te je naličje glatko, opremljeno iglom za prikapanje.

Orden jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom na ogrlici (III. stupnja) jednak je ordenskom znaku Ordena jugoslavenske zastave sa zlatnim vijencem (II. stupnja). Nosio se na lenti, bez zvijezde na prsima.

Orden jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom (IV. stupnja) sastoji se od srebrne petokrake, nareckane zvijezde s pozlaćenim kaneliranim zrakama između krakova. Na zvijezdu je pričvršćena već opisana kompozicija: lovori vijenac s državnom zastavom, ali sva izrađena od srebra, bez trobojnog emajla. Naličje ordena je glatko. Na gornjem kraku zvijezde je ušica s ka-

481. Ordenski znak Ordena jugoslavenske zastave s lentom (I. stupnja), varijanta (1947 - ?)
Ordenski znak je propisno izveden, ali je lenta znatno šira, izrađena od grubo tkanog ripa i nije moarirana. Dimenzije: ordenski znak: 61 x 111 mm; širina lente: 136 mm. Inv. br. 1870.

482. Zvijezda Ordena jugoslavenske zastave s lentom (I. stupnja), varijanta (1947 - ?)
Petokraka zvijezdica u sredini trobojno emajlirane državne zastave leži unutar širega bijelog polja, što nije u skladu s tadašnjom ustavnom Odredbom o izgledu državne zastave. Naime, vrh gornjeg i vrhovi dvaju donjih krakova moraju ulaziti u plavo i crveno polje zastave. Na naličju nema oznake proizvođača. Igla za prikapanje

rikom na koju se nastavlja uska vrpca složena na peterokutnu metalnu pločicu.

Orden jugoslavenske zastave sa srebrnom zvijezdom (V. stupnja) oblikom i dimenzijama jednak je Ordenu jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom (IV. stupnja). Razlikuje se jedino po tome što nema pozlaćene zrake između krakova zvijezde; sav je izrađen od srebra. Vrpca je potpuno jednaka.

Autor Ordena jugoslavenske zastave nije poznat. Orden se izradivao u IKOM-u u Zagrebu.⁸

Literatura

Zakon o izmjeni i dopuni Zakona o ordenima i medaljama FNRJ. Službeni list FNRJ br. 101 od 26. studenoga 1947., str. 1406; *Zakon o odlikovanjima. Službeni list FNRJ* br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 822; *Statut Ordena jugoslavenske zastave I., II., III., IV. i V. stupnja. Službeni list FNRJ* br. 47 od 13. studenoga 1957., str. 799 - 800; *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima. Službeni list FNRJ* br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 240 - 241; *Statut Ordena jugoslavenske zastave s lentom. Statut Ordena jugoslavenske zastave sa zlatnim vijencem. Statut Ordena jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom na ogrlici. Statut Ordena jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom i Statut Ordena jugoslavenske zastave sa srebrnom zvijezdom. Službeni list SFRJ* br. 71 od 28. prosinca 1973., str. 2112 - 2113; *Zakon o odlikovanjima SFRJ. Službeni list SFRJ* br. 10 od 7. ožujka 1986; str. 266; *Statuti ordena i medalja. Službeni list SFRJ* br. 14 od 21. ožujka 1986, str. 390 - 391; S. Rudež, *Odlikovanja SFRJ*, Beograd 1987., str. 40, 60 - 61, 82, 104 - 106, 171 - 173.

¹Službeni list FNRJ br. 101 od 26. studenoga 1947., str. 1406.

²Prije državljanin FNRJ koji je 1951. g. odlikovan Ordenom jugoslavenske zastave I. reda bio je predsjednik Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ dr. Ivan Ribar, utemeljitelj ovog ordena.

³Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 822.

⁴Službeni list FNRJ br. 47 od 13. studenoga 1957., str. 799 - 800.

⁵Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 240 - 241.

⁶S. Rudež, n. d., str. 60.

⁷S. Rudež, n. d., str. 60 - 61.

⁸Prema proizvodnom katalogu IKOM-a, ovo je poduzeće izradivalo Ordene jugoslavenske zastave I., IV. i V. stupnja od srebra, dok su ordenski znakovi II. i III. stupnja bili izrađeni od tombaka i pozlaćeni, odnosno posrebreni.

je klasična oblika, jednostruka i bez osigurača. Dimenzije: 81.5 mm x 82 mm. Inv. br. 1872.

483. Ordenski znak Ordena jugoslavenske zastave s lentom (I. stupnja), 1947 - 1991.
Standardna lenta, izrađena od moarirane svile. Dimenzije: ordenski znak: 62 x 111 mm; širina lente: 101 mm. Inv. br. 1871.

Kat. br. 482, 483

484. Zvijezda Ordina jugoslavenske zastave s lantom (I. stupnja), 1947 - 1991.
Petokraka zvjezdica u sredini državne zastave izvedena je propisno; vrh gornjeg i vrhovi dvaju donjih krakova ulaze u plavo i crveno polje zastave. Središnje bijelo polje zastave približno je jednakog širine kao plavo i crveno polje. Na naličju zvjezde je sićušna oznaka proizvodača, IKOM-a iz Zagreba. Igra za prikapanje je klasična oblika, jednostruka i bez osigurača. Dimenzije: Ø 83,5 mm. Inv. br. 1873.

485. Mala oznaka Ordina jugoslavenske zastave s lantom (I. stupnja), 1. oblik (1947 - 1991).
Vrpca Ordina jugoslavenske zastave napeta je na pravokutnu metalnu pločicu. U sredini vrpce nalazi se crveno emajlirana petokraka zvjezdica s pozlaćenim zrakama između krakova. Straga je igla sigurnica za prikapanje na vojnu odoru. Dimenzije: vrpca: 11 x 36 mm, minijaturni znak: Ø 7 mm. Inv. br. 1874.

486. Mala oznaka Ordina jugoslavenske zastave s lantom (I. stupnja), 2. oblik (? - 1991.)
Komad uske vrpce Ordina jugoslavenske zastave napet je na pravokutnu metalnu pločicu. Na pločicu je okomito zalemnjena igla od obične žice, tordirane u gornjem dijelu. U sredini vrpce nalazi se crveno emajlirana petokraka zvjezdica s pozlaćenim zrakama između krakova. Dimenzije: vrpca: 11 x 16,5 mm; aplikacija: Ø 11 mm. Inv. br. 33373.

487. Minijatura Ordina jugoslavenske zastave s lantom (I. stupnja), 1. oblik (1947 - 1986.)
Izradena je od srebra. Kao originalna zvijezda odlikovanja samo znatno umanjena. Lice i naličje su jednaki. Minijatura ovog tipa nosila se na uskoj vrpci provučenoj kroz okruglu kariku. Dimenzije: 22 x 19 mm. Inv. br. 33374.

488. Minijatura Ordina jugoslavenske zastave s lantom (I. stupnja), 2. oblik (1986 - 1991.)
Kao originalna zvijezda odlikovanja, samo znatno umanjena. Naličje je glatko. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpci koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Dimenzije: ordenski znak: 22,5 x 19 mm, vrpca: 11 x 21,5 mm. Inv. br. 33368.

489. Ordenski znak Ordina jugoslavenske zastave sa zlatnim vijencem (II. stupnja), 1. oblik (1947 - 1963.)
Petokraka zvjezdica u sredini trobojno emajlirane državne zastave leži unutar širega bijelog polja. U državnom grbu na naličju je pet baklji. Dimenzije: 62 x 59 mm (bez suspendera i karike); širina lente: 36 mm. Inv. br. 1875.

490. Zvijezda Ordina jugoslavenske zastave sa zlatnim vijencem (II. stupnja), varijanta (1947 - ?)
Petokraka zvjezdica u sredini trobojno emajlirane državne zastave leži unutar širega bijelog polja. Na naličju zvjezde sićušna je oznaka proizvodača, IKOM-a iz Zagreba. Igra za prikapanje je dvostruka, izradena od tanke žice (Ø 1,25 mm); ima pomicni osigurač. Dimenzije: 63 x 60,5 mm. Inv. br. 1876.

491. Zvijezda Ordina jugoslavenske zastave sa zlatnim vijencem (II. stupnja), 1947 - 1991.
Petokraka zvjezdica u sredini trobojno emajlirane državne zastave proteže se kroz sva tri polja zastave, što je u skladu s Ustavom SFRJ. Na naličju nema oznake proizvodača. Igra za prikapanje je dvostruka, izradena od tanke žice, ali bez osigurača. Dimenzije: 63 x 60,5 mm. Inv. br. 33366.

492. Mala oznaka Ordina jugoslavenske zastave sa zlatnim vijencem (II. stupnja), 1. oblik (1947 - 1991.)
Vrpca Ordina jugoslavenske zastave napeta je na pravokutnu metalnu pločicu. U sredini vrpce nalazi se crveno emajlirana petokraka zvjezdica s pozlaćenim zrakama između krakova. Straga je igla sigurnica za prikapanje na vojnu odoru. Dimenzije: vrpca: 9 x 36 mm, minijaturni znak: Ø 7 mm. Inv. br. 1878.

493. Mala oznaka Ordina jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom na ogrlici (III. stupnja), 1. oblik (1947 - 1986.)
Komad uske vrpce Ordina jugoslavenske zastave napet je na pravokutnu metalnu pločicu. Na pločicu je okomito zalemnjena igla od obične žice, tordirane u gornjem dijelu. U sredini vrpce nalazi se crveno emajlirana petokraka zvjezdica s pozlaćenim zrakama između krakova. Dimenzije: vrpca: 10 x 16,5 mm; aplikacija: Ø 6 mm. Inv. br. 1889.

494. Minijatura Ordina jugoslavenske zastave sa zlatnim vijencem (II. stupnja), 1. oblik (1947 - 1986.)

Izradena je od srebra. Kao originalna zvijezda ordina II. stupnja, samo znatno umanjena. Lice i naličje su jednaki. Minijatura ovog tipa nosila se na uskoj vrpci provučenoj kroz kariku. Dimenzije: 21 x 16 mm. Inv. br. 1877.

495. Minijatura Ordina jugoslavenske zastave sa zlatnim vijencem (II. stupnja), 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalni ordenski znak odlikovanja, samo znatno umanjen. Petokraka zvijezda je posrebrena, a zrake između krakova su pozlaćene. Na naličju je državni grb. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpci koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Dimenzije: ordenski znak: 20 x 17 mm, vrpca: 11 x 21,5 mm. Inv. br. 33370.

496. Orden jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom na ogrlici (III. stupnja), 2. oblik (1963 - 1991.)

Orden je izrađen od srebra. Petokraka zvjezdica u sredini trobojno emajlirane državne zastave leži unutar širega bijelog polja. Državni grb u medaljonu naličja ima šest baklji. Dimenzije: ordenski znak: 119 x 60 mm, širina lente: 36 mm. Inv. br. 33367.

497. Mala oznaka Ordina jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom na ogrlici (III. stupnja), 1. oblik (1947 - 1991.)

Vrpca Ordina jugoslavenske zastave napeta je na pravokutnu metalnu pločicu. U sredini vrpce nalazi se crveno emajlirana petokraka zvjezdica sa srebrnim zrakama između krakova. Straga je igla sigurnica za prikapanje na vojnu odoru. Dimenzije: vrpca: 8,5 x 36 mm, minijaturni znak: Ø 7 mm. Inv. br. 1880.

498. Mala oznaka Ordina jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom na ogrlici (III. stupnja), 2. oblik (1947 - 1991.)

Komad uske vrpce Ordina jugoslavenske zastave napet je na pravokutnu metalnu pločicu. Na pločicu je okomito zalemnjena igla od obične žice, tordirane u gornjem dijelu. U sredini vrpce nalazi se crveno emajlirana petokraka zvjezdica sa srebrnim zrakama između krakova. Dimenzije: vrpca: 9 x 17 mm; aplikacija: Ø 6 mm. Inv. br. 1890.

499. Minijatura Ordina jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom na ogrlici (III. stupnja), 1. oblik (1947 - 1986.)

Kao originalni ordenski znak odlikovanja, samo znatno umanjen. Srebrna petokraka zvijezda ima "nareckane" krakove, a zrake između krakova su pozlaćene. Lice i naličje su jednaki. Minijatura ovog tipa nosila se na uskoj vrpci provučenoj kroz kariku. Dimenzije: 18 x 15 mm. Inv. br. 1882.

500. Minijatura Ordina jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom na ogrlici (III. stupnja), 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalni ordenski znak odlikovanja, samo znatno umanjen. Srebrna petokraka zvijezda ima "nareckane" krakove, a zrake između krakova su pozlaćene. Naličje je glatko i pozlaćeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpci koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Dimenzije: ordenski znak: 18 x 15 mm, vrpca: 11 x 21,5 mm. Inv. br. 33371.

501. Orden jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom (IV. stupnja), 1947 - 1991.

Standardni primjerak. Ordenski znak je izgleda, izrađen od srebra, dok je pločica za vrpcu izrađena od aluminijskog lima. Zrake između krakova petokrake zvjezdice su pozlaćene. Pozlaćeno je i glatko naličje, na kojem je utisnut serijski broj ordena: 484. Dimenzije: ordenski znak: 56 x 50 mm; širina vrpce: 21 mm. Inv. br. 1881.

502. Orden jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom (IV. stupnja), varijanta (1947 - 1991.)

Orden je izrađen od srebra. Petokraka zvjezdica u sredini trobojno emajlirane državne zastave leži unutar širega bijelog polja. Državni grb u medaljonu naličja ima šest baklji. Dimenzije: ordenski znak: 119 x 60 mm, širina lente: 36 mm. Inv. br. 33367.

503. Mala oznaka Ordina jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom (IV. stupnja), 1. oblik (1947 - 1986.)

Vrpca Ordina jugoslavenske zastave napeta je na pravokutnu metalnu pločicu. U sredini vrpce nalazi se crveno emajlirana petokraka zvjezdica sa srebrnim zrakama između krakova. Straga je igla sigurnica za prikapanje na vojnu odoru. Dimenzije: vrpca: 9 x 36 mm, zvjezdica: Ø 6 mm. Inv. br. 1883.

504. Mala oznaka Ordina jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom (IV. stupnja), 2. oblik (1947 - 1991.)

Komad uske vrpce Ordina jugoslavenske zastave napet je na pravokutnu metalnu pločicu. Na pločicu je okomito zalemnjena igla od obične žice, tordirane u gornjem dijelu. U sredini vrpce nalazi se crveno emajlirana petokraka zvjezdica sa srebrnim zrakama između krakova. Dimenzije: vrpca: 9 x 17 mm; aplikacija: Ø 6 mm. Inv. br. 1884.

505. Minijatura Ordina jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom (IV. stupnja), 1. oblik (1947 - 1986.)

Kao originalni ordenski znak odlikovanja, samo znatno umanjen. Srebrna petokraka zvijezda ima "nareckane" krakove, a zrake između krakova su pozlaćene. Lice i naličje su jednaki. Minijatura ovog tipa nosila se na uskoj vrpci provučenoj kroz kariku. Dimenzije: 18 x 15 mm. Inv. br. 1882.

506. Minijatura Ordina jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom (IV. stupnja), 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalni ordenski znak odlikovanja, samo znatno umanjen. Srebrna petokraka zvijezda ima "nareckane" krakove, a zrake između krakova su pozlaćene. Naličje je glatko i pozlaćeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpci koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Dimenzije: ordenski znak: 18 x 15 mm, vrpca: 11 x 21,5 mm. Inv. br. 33371.

507. Mala oznaka Ordina jugoslavenske zastave sa srebrnom zvijezdom (V. stupnja), 1. oblik (1947 - 1991.)

Vrpca Ordina jugoslavenske zastave napeta je na pravokutnu metalnu pločicu. U sredini vrpce nalazi se pozlaćena petokraka zvjezdica. Straga je igla sigurnica za prikapanje na vojnu odoru. Dimenzije: vrpca: 9 x 36 mm, zvjezdica: Ø 6 mm. Inv. br. 1887.

508. Mala oznaka Ordina jugoslavenske zastave sa srebrnom zvijezdom (V. stupnja), 2. oblik (1947 - 1991.)

Komad uske vrpce Ordina jugoslavenske zastave napet je na pravokutnu metalnu pločicu. Na pločicu je okomito zalemnjena igla od obične žice, tordirane u gornjem dijelu. U sredini vrpce nalazi se pozlaćena petokraka zvjezdica. Straga je igla sigurnica za prikapanje na vojnu odoru. Dimenzije: vrpca: 9 x 36 mm, zvjezdica: Ø 6 mm. Inv. br. 1888.

509. Minijatura Ordina jugoslavenske zastave sa srebrnom zvijezdom (IV. stupnja), 1. oblik (1947 - 1986.)

Kao originalni ordenski znak odlikovanja, samo znatno umanjen. Petokraka zvijezda s "nareckanim" krakovima i zrake između krakova su od srebra, bez pozlate. Lice i naličje su jednaki. Minijatura ovog tipa nosila se na uskoj vrpci provučenoj kroz kariku. Dimenzije: 18,5 x 14,5 mm. Inv. br. 1886.

510. Minijatura Ordina jugoslavenske zastave sa zlatnom zvijezdom (IV. stupnja), 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalni ordenski znak odlikovanja, samo znatno umanjen. Petokraka zvijezda s "nareckanim" krakovima i zrake između krakova su pozlaćene. Naličje je glatko, posrebreno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpci koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Dimenzije: ordenski znak: 18 x 15 mm, vrpca: 11 x 21,5 mm. Inv. br. 33372.

Orden junaka socijalističkog rada

Posebnim zakonom koji je stupio na snagu 8. prosinca 1948. Prezidijum Narodne skupštine FNRJ osnovao je Orden junaka socijalističkog rada.¹ Orden se dodjeljivao "kao visoko državno priznanje pojedincima, kolektivima, poduzećima i ustanovama koji pokažu izvanredne radne podvige ili druge izvanredne rezultate, i time steknu osobite zasluge za izgradnju samoupravnog socijalističkog društva, te za privredni, znanstveni i kulturni razvitak zemlje".²

Posljednja izmjena izvršena je Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima iz 1976. godine. Od tada se Orden junaka socijalističkog rada dodjeljivao "pojedincima, organizacijama udruženog rada, drugim organizacijama i vojnim jedinicama odnosno vojnim ustanovama koji svojim izvanrednim radnim podvizima ili dugogodišnjim priznatim radom steknu izvanredne zasluge za društveni, privredni, znanstveni i kulturni razvitak Jugoslavije odnosno za izgradnju socijalističkog samoupravnog društva".³

Istodobno sa Zakonom o Ordenu junaka socijalističkog rada stupio je na snagu i Zakon o počasnim zvanjima trudbenika.⁴ Tim Zakonom ustanovljena su među ostalima i počasna zvanja junaka socijalističkog rada FNRJ (samo za osobe), kolektiva-prvaka socijalističkog rada FNRJ (za kolektive) i zadruge-prvaka socijalističkog rada FNRJ (za poljoprivredne zadruge). Svim osobama, kolektivima i zadrugama koji su dobili spomenuta najviša počasna zvanja, Prezidijum Narodne skupštine automatski je dodijelio i Orden junaka socijalističkog rada.

Zakonom o odlikovanjima FNRJ iz 1955. godine namjena Ordena junaka socijalističkog rada izmijenjena je te se on tada dodjeljivao "pojedincima, vojnim jedinicama, ustanovama, privrednim i društvenim organizacijama koji izvrše izvanredne radne podvige ili pokažu druge izvanredne rezultate i time steknu osobite zasluge u oblasti privrednog, društvenog, naučnog i kulturnog razvijanja zemlje".⁵ U Zakonu iz 1955. godine ne spominju se više kriteriji o dodjeli prema Zakonu o počasnim zvanjima trudbenika iz 1948. godine. Taj se zakon očvidno nije primjenjivao.⁶

Zakonom o odlikovanjima FNRJ iz 1955. godine Orden junaka socijalističkog rada svrstan je u ordene za gradanske zasluge, dok je u univerzalnom redoslijedu jugoslavenskih odlikovanja zauzimao visoko 4. mjesto, iza Ordena narodnog heroja. Taj će položaj zauzimati do kraja ere dodjeljivanja.

Prvi statut Ordena junaka socijalističkog rada donijet je 1957. godine.⁷

Zakonom o odlikovanjima SFRJ iz 1973. godine namjena ordena opet je mijenjana te se on tada dodjeljivao "pojedincima, organizacijama udruženog rada, drugim organizacijama i jedinicama oružanih snaga

Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije koji učine izvanredne radne podvige ili pokažu druge izvanredne rezultate, i time steknu osobite zasluge za izgradnju samoupravnog socijalističkog društva, te za privredni, znanstveni i kulturni razvitak zemlje".⁸

Posljednja izmjena izvršena je Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima iz 1976. godine. Od tada se Orden junaka socijalističkog rada dodjeljivao "pojedincima, organizacijama udruženog rada, drugim organizacijama i vojnim jedinicama odnosno vojnim ustanovama koji svojim izvanrednim radnim podvizima ili dugogodišnjim priznatim radom steknu izvanredne zasluge za društveni, privredni, znanstveni i kulturni razvitak Jugoslavije odnosno za izgradnju socijalističkog samoupravnog društva".⁹

Orden junaka socijalističkog rada ima oblik petokrake srebrne zvijezde, između čijih je krakova pet zlatnih (pozlaćenih) ženskih polufigura u narodnim nošnjama raznih krajeva Jugoslavije. Figure raširenenih ruku drže zlatni (pozlaćeni) lovoroj vijenac u obliku petokrake zvijezde, na kojem se između krakova nalazi po jedan ovalni rubin dužine 7,5 mm. U sredini ordena nalazi se kanelirana srebrna petokraka zvijezda, na čijem je središnjem dijelu kružni reljef od patinirana srebra, promjera 22 mm, sa zlatnim okvirom širokim 3 mm, ukrašenim s trideset i osam rubina. Reljef prikazuje apoteozu rada - figuru žene sa zastavom koja vijori u desnoj ruci; u pozadini se vide obrisi industrijskih objekata.

Orden junaka socijalističkog rada nosio se bez vrpce, na lijevoj strani prsa.

Tek nakon službenog datuma osnutka Ordena junaka socijalističkog rada (8. prosinca 1948.) Kancelarija ordena raspisala je natječaj unutar Saveza likovnih umjetnika Jugoslavije za idejno rješenje odlikovanja. Natječajna komisija izabrala je radove arhitekta Grigorija Samojlova iz Beograda i gravera Teodora Krivaka iz Zagreba, redizajnirala njihova rješenja i složila kompromisni oblik ordena s likovnim elementima obojice autora. Taj je posao obavljen tek potkraj 1950. godine.¹⁰ Konačni prototip ordena izradio je Teodor Krivak u IKOM-u, nakon izrade barem dvaju probnih uzoraka koji nisu bili prihvaćeni.¹¹

Prva osoba odlikovana Ordenom junaka socijalističkog rada bio je potpredsjednik Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ Moša Pijade (1949. godine). Ukupno je dodijeljeno 114 Ordena junaka socijalističkog rada, većinom državnim i političkim dužnosnicima. Među nosi-

teljima odlikovanja bili su književnici Miroslav Krleža i Ivo Andrić. Jedini strani državljanin koji je dobio ovo odlikovanje bio je predsjednik Rumunjske i generalni sekretar KP Rumunjske Nicolae Ceausescu kojemu je orden dodijeljen u siječnju 1978. godine.¹²

Literatura

Zakon o Ordenu junaka socijalističkog rada i Zakon o počasnim zvanjima trudbenika, Službeni list FNRJ br. 106 od 8. prosinca 1948., str. 1737 - 1739; Zakon o odlikovanjima FNRJ, Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 822; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list FNRJ br. 47 od 13. studenoga 1957., str. 798; Zakon o odlikovanjima SFRJ, Službeni list SFRJ br. 40 od 19. srpnja 1973., str. 1225; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 71 od 28. prosinca 1973., str. 2111; Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima, Službeni list SFRJ br. 58 od 31. prosinca 1976., str. 1827 - 1828; Zakon o odlikovanjima SFRJ, Službeni list SFRJ br. 10 od 7. ožujka 1986., str. 265 - 266; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 59 od 29. prosinca 1986., str. 267 - 268; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 60 od 29. prosinca 1987., str. 269 - 270; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 61 od 29. prosinca 1988., str. 271 - 272; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 62 od 29. prosinca 1989., str. 273 - 274; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 63 od 29. prosinca 1990., str. 275 - 276; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 64 od 29. prosinca 1991., str. 277 - 278; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 65 od 29. prosinca 1992., str. 279 - 280; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 66 od 29. prosinca 1993., str. 281 - 282; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 67 od 29. prosinca 1994., str. 283 - 284; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 68 od 29. prosinca 1995., str. 285 - 286; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 69 od 29. prosinca 1996., str. 287 - 288; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 70 od 29. prosinca 1997., str. 289 - 290; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 71 od 29. prosinca 1998., str. 291 - 292; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 72 od 29. prosinca 1999., str. 293 - 294; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 73 od 29. prosinca 2000., str. 295 - 296; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 74 od 29. prosinca 2001., str. 297 - 298; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 75 od 29. prosinca 2002., str. 299 - 300; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 76 od 29. prosinca 2003., str. 301 - 302; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 77 od 29. prosinca 2004., str. 303 - 304; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 78 od 29. prosinca 2005., str. 305 - 306; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 79 od 29. prosinca 2006., str. 307 - 308; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 80 od 29. prosinca 2007., str. 309 - 310; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 81 od 29. prosinca 2008., str. 311 - 312; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 82 od 29. prosinca 2009., str. 313 - 314; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 83 od 29. prosinca 2010., str. 315 - 316; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 84 od 29. prosinca 2011., str. 317 - 318; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 85 od 29. prosinca 2012., str. 319 - 320; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 86 od 29. prosinca 2013., str. 321 - 322; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 87 od 29. prosinca 2014., str. 323 - 324; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 88 od 29. prosinca 2015., str. 325 - 326; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 89 od 29. prosinca 2016., str. 327 - 328; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 90 od 29. prosinca 2017., str. 329 - 330; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 91 od 29. prosinca 2018., str. 331 - 332; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 92 od 29. prosinca 2019., str. 333 - 334; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 93 od 29. prosinca 2020., str. 335 - 336; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 94 od 29. prosinca 2021., str. 337 - 338; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 95 od 29. prosinca 2022., str. 339 - 340; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 96 od 29. prosinca 2023., str. 341 - 342; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 97 od 29. prosinca 2024., str. 343 - 344; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 98 od 29. prosinca 2025., str. 345 - 346; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 99 od 29. prosinca 2026., str. 347 - 348; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 100 od 29. prosinca 2027., str. 349 - 350; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 101 od 29. prosinca 2028., str. 351 - 352; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 102 od 29. prosinca 2029., str. 353 - 354; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 103 od 29. prosinca 2030., str. 355 - 356; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 104 od 29. prosinca 2031., str. 357 - 358; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 105 od 29. prosinca 2032., str. 359 - 360; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 106 od 29. prosinca 2033., str. 361 - 362; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 107 od 29. prosinca 2034., str. 363 - 364; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 108 od 29. prosinca 2035., str. 365 - 366; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 109 od 29. prosinca 2036., str. 367 - 368; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 110 od 29. prosinca 2037., str. 369 - 370; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 111 od 29. prosinca 2038., str. 371 - 372; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 112 od 29. prosinca 2039., str. 373 - 374; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 113 od 29. prosinca 2040., str. 375 - 376; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 114 od 29. prosinca 2041., str. 377 - 378; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 115 od 29. prosinca 2042., str. 379 - 380; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 116 od 29. prosinca 2043., str. 381 - 382; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 117 od 29. prosinca 2044., str. 383 - 384; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 118 od 29. prosinca 2045., str. 385 - 386; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 119 od 29. prosinca 2046., str. 387 - 388; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 120 od 29. prosinca 2047., str. 389 - 390; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 121 od 29. prosinca 2048., str. 391 - 392; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 122 od 29. prosinca 2049., str. 393 - 394; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 123 od 29. prosinca 2050., str. 395 - 396; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 124 od 29. prosinca 2051., str. 397 - 398; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 125 od 29. prosinca 2052., str. 399 - 400; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 126 od 29. prosinca 2053., str. 401 - 402; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 127 od 29. prosinca 2054., str. 403 - 404; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 128 od 29. prosinca 2055., str. 405 - 406; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 129 od 29. prosinca 2056., str. 407 - 408; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 130 od 29. prosinca 2057., str. 409 - 410; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 131 od 29. prosinca 2058., str. 411 - 412; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 132 od 29. prosinca 2059., str. 413 - 414; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 133 od 29. prosinca 2060., str. 415 - 416; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 134 od 29. prosinca 2061., str. 417 - 418; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 135 od 29. prosinca 2062., str. 419 - 420; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 136 od 29. prosinca 2063., str. 421 - 422; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 137 od 29. prosinca 2064., str. 423 - 424; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 138 od 29. prosinca 2065., str. 425 - 426; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 139 od 29. prosinca 2066., str. 427 - 428; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 140 od 29. prosinca 2067., str. 429 - 430; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 141 od 29. prosinca 2068., str. 431 - 432; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 142 od 29. prosinca 2069., str. 433 - 434; Statut Ordena junaka socijalističkog rada, Službeni list SFRJ br. 143 od 29. prosinca 2070., str. 435 - 436; Stat

Kat. br. 475, 515, 421, 449

516. Orden junaka socijalističkog rada, neprihvaćeni uzorak - 1. oblik (1949 - 1950.)

Uzorak se razlikuje od poslijeprihvaćenog službenog modela u nekoliko detalja. Srebrna petokraka zvijezda također ima kanelirane krakove, ali srednja zraka svakoga kraka nije tako istaknuta kao kod prihvaćenog uzorka. Nadalje, između krakova zvijezde ne nalazi se pet, nego deset ženskih figura u narodnim nošnjama, po dvije između svakog kraka križa. Svaka žena drži u jednoj ruci lovoruovu granicu s lišćem i plodo-

vima, dok se drugom rukom oslanja o medaljon s velikim ovalnim dragim kamenom - u ovome slučaju brušenom staklenom imitacijom.¹⁵⁶ Lovorove granice nisu medusobno spojene. Reljef u središnjem medaljonu jednak je reljefu na službenom modelu, ali je neznatno manji. Međutim reljef nije uokviren prstenom sastavljenim od malih rubina, nego prstenom s pozlaćenim biserinim nizom (bez dragog kamenja, odnosno staklenih imitacija). Na ovom primjerku nedostaje jedan veliki ovalni "dragi" kamen, a na na-

ličju nedostaje igla za pričvršćivanje. Dimenzije: visina uzorka: 70.5 mm. Inv. br. 1897.

517. Orden junaka socijalističkog rada, neprihvaćeni uzorak - 2. oblik (1949 - 1950.)

Kao neprihvaćeni uzorak 1. oblike uz sljedeće razlike: ženski likovi iz kružnog friza (deset žena u narodnim nošnjama) ne nalaze se na istome mjestu u odnosu na petokraku zvijezdu, ali to je samo posljedica nedosljednosti prilikom montaže. Druga uočljivija razlika sastoji se u tome što središnji reljef okružuje prsten 47 sitnih staklenih imitacija rubina. Na žalost, na ovom primjerku nedostaje pet velikih ovalnih dragih kameni. Igla na naličju je klasične izrade, bez kuke koja je otpala. Dimenzije: 71 mm. Inv. br. 1898.

¹⁵⁶ Zahvaljujem mr. Marinu Šoufeku iz Mineraloško-petrografskega odjela Hrvatskoga prirodoslovnog muzeja u Zagrebu koji je obavio ekspertizu dragog kamenja i staklenih imitacija.

Orden ratne zastave

Orden ratne zastave osnovao je Prezidijum Narodne skupštine FNRJ *Zakonom o dopuni Zakona o ordenima i medaljama Federativne Narodne Republike Jugoslavije*. Zakon su potpisali dr. Ivan Ribar kao predsjednik i Mile Peruničić kao tajnik Prezidijuma. Zakon je stupio na snagu 1. siječnja 1952. godine.¹ Tom je prilikom propisano da se Orden ratne zastave dodjeljuje "vojnim starješinama koji u toku rata pokažu naročitu hrabrost, samopožrtvovanje i umještost u komandovanju i za požrtvovani rad na izgradnji, učvršćivanju i osposobljavanju oružanih snaga Federativne Narodne Republike Jugoslavije".

Zakonom o odlikovanjima iz 1955. godine neznatno je izmijenjen spomenuti tekst, pa se Orden ratne zastave od tada dodjeljiva "vojnim starješinama koji u toku rata pokažu naročitu hrabrost, samopožrtvovanje i umještost u komandovanju, kao i za istaknutu ulogu u izgradnji, učvršćivanju i osposobljavanju oružanih snaga Federativne Narodne Republike Jugoslavije".² Namjena odlikovanja nije se više mijenjala.

U redoslijedu odlikovanja FNRJ iz 1955. godine Orden ratne zastave zauzima je visoko 7. mjesto koje je zadržao do ukinuća rang-liste odlikovanja 1985. godine.

Statut Orderna ratne zastave donijet je 1957. godine.³

Za izradu likovnog rješenja Orderna ratne zastave raspisani je javni natječaj. Rezultat natječaja objavljen je u "Politici" od 27. kolovoza 1953.⁴ Prvu nagradu osvojio je Grigorij Samojlov, arhitekt iz Beograda, a druga i treća

nagrada nisu dodijeljene.⁵ Orden ratne zastave izradivao je IKOM iz Zagreba od 1953. godine.

Orden ratne zastave sastavljen je od dviju zlatnih petokrakih zvijezda. Krakovi manje zvijezde razdijeljeni su u pet zraka ispunjenih dragim kamenjem. Središnja najduža zraka ispunjena je sa sedam rubina, dvije najbliže zrake sadržavaju po šest dijamantata, a dvije krajnje po pet dijamantata. Orden je dakle ukrašen s ukupno 35 rubina i 110 dijamantata. U sredini je okrugli reljef od patiniranog srebra koji prikazuje vojnika s puškom u ruci u stavu obrane, sa zastavom iza leda. Nizanjem zastava i pušaka u savršenom redu dočarana je iluzija vojničkog stroja. Reljef okružuje bijelo emajlirani prsten sa zlatnim natpisom: **ЗА СЛОБОДУ И НЕЗАВИСНОСТ
СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ДОМОВИНЕ**. Latinični tekst odvojen je od ciriličnog teksta s dvije petokrake zvjezdice.⁶

Orden ratne zastave nosio se bez vrpce, pričvršćen iglom na lijevoj strani prsa. Vrpca za malu oznaku je crvene boje, s tri zlatne pruge.

Od utemeljenja do 1984. godine dodijeljeno je ukupno 209 Ordena ratne zastave, i to: 205 odlikovanja jugoslavenskim državljanima te 4 odlikovanja sovjetskim generalima (1964. godine).⁷

Literatura

Zakon o dopuni Zakona o ordenima i medaljama FNRJ. Službeni list FNRJ br. 1 od 1. siječnja 1952., str. 7.; *Zakon o odliko-*

vanjima FNRJ. Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 822; *Statut Orderna ratne zastave. Službeni list FNRJ* br. 47 od 13. studenoga 1957., str. 799; *Statut Orderna ratne zastave. Službeni list SFRJ* br. 71 od 28. prosinca 1973., str. 2112; *Zakon o odlikovanjima SFRJ. Službeni list SFRJ* br. 10 od 7. ožujka 1986., str. 266; *Odluka o statutima ordena i medalja SFRJ. Službeni list SFRJ* br. 14 od 21. ožujka 1986., str. 390; B. Prister, *Odlikovanja. Zagreb* 1984., str. 118 - 119; S. Rudež, *Odlikovanja SFRJ. Beograd* 1987., str. 40, 63 - 64, 81, 102 - 103, 169.

518. Orden ratne zastave (1953 - 1991.)

Orden je izrađen od pozlaćenog srebra, a reljef je od patiniranog srebra. Ukrasno "drago kamenje" obična je staklena imitacija. Na naličju nema punci ni oznake proizvođača. Dimenzije: Ø 78 mm. Inv. br. 1899.

519. Mala oznaka Orderna ratne zastave, 1. oblik (1952 - 1991.)

Vrpca crvene boje s tri izvezene zlatne pruge po sredini (vrpea Orderna ratne zastave) napeta je na pravokutnu metalnu pločicu. U sredini vrpea nalazi se umanjen ordenski znak. Straga je igla sigurnica za prikupljanje na vojnu odoru. Dimenzije: 11 x 36 mm. Inv. br. 1900.

520. Mala oznaka Orderna ratne zastave, 2. oblik (1952 - 1991.)

Komad uske vrpea Orderna ratne zastave napet je na pravokutnu metalnu pločicu. Na pločicu je okomito zalemljena igla od obične žice, tordirane u gornjem dijelu. Dimenzije: vrpea: 11 x 16.5 mm. Inv. br. 1901.

521. Minijatura Orderna ratne zastave, 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Naličje je glatko. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpeći koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poliedri. Dimenzije: ordenski znak: 21 x 17mm. vrpea: 11 x 22 mm. Inv. br. 33376.

¹Službeni list FNRJ br. 1 od 1. siječnja 1952., str. 7.

²Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 822.

³Službeni list FNRJ br. 47 od 13. studenoga 1957., str. 799.

⁴S. Rudež, n. dj., str. 64.

⁵Na čelu žirija bio je Moša Pijade, akademski slikar.

⁶Prema proizvodnom katalogu IKOM-a, ovo je poduzeće izradivalo Orden ratne zastave od zlata, srebra i tombaka.

⁷S. Rudež, n. dj., str. 64.

Kat. br. 518

¹Ekspertizu je proveo mr. Marin Šoufek iz Mineraloško-petrografskega odjela Hrvatskoga prirodoslovnog muzeja u Zagrebu.

Orden narodne armije

Istodobno s Ordenom ratne zastave, osnovan je *Zakonom o dopuni Zakona o ordenima i medaljama Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, koji je stupio na snagu 1. siječnja 1952. godine, i Orden narodne armije I., II. i III. stupnja donijet je 1957. godine.²

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima iz 1961. godine ordeni dobivaju nove, opisne nazive. To su: **Orden narodne armije s lovorirom vijencem (prije I. stupnja)**, **Orden narodne armije sa zlatnom zvjezdom (prije II. stupnja)** i **Orden narodne armije sa srebrnom zvjezdom (prije III. stupnja)**.³

Namjena ordena nije se bitno mijenjala tijekom godina. U posljednjem *Zakonu o odlikovanjima SFRJ* iz

1986. godine stoji da se Orden narodne armije s lovovim vijencem, Orden narodne armije sa zlatnom zvijezdom i Orden narodne armije sa srebrnom zvijezdom dodjeljuju "za osobite zasluge u izgradnji i jačanju oružanih snaga Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije ili za osobite uspjehe u rukovodenju vojnim jedinicama odnosno vojnim ustanovama u njihovom učvršćivanju i osposobljavanju za obranu nezavisnosti Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije".⁴

U redoslijedu odlikovanja FNRJ iz 1955. godine Ordini narodne armije I., II. i III. stupnja zauzimali su 12., 20. i 29. mjesto.⁵ Taj se redoslijed neznatno izmjenio 1960. godine. Orden narodne armije I. stupnja zadržao je 12. mjesto, ali su Ordini narodne armije II. i III. stupnja pali na 21. i 30. mjesto.⁶ Neznatan pad Ordini narodne armije doživjeli su 1961. godine, kada zauzimaju 13., 22. i 31. mjesto u redoslijedu jugoslavenskih odlikovanja. Na tom će mjestu ostati sve do ukinuća rangiranja odlikovanja 1985. godine.⁷

Za izradu idejnog rješenja za Orden narodne armije raspisan je natječaj, čiji su rezultati objavljeni u novinama.⁸ Prvu nagradu dobio je umjetnički grafičar iz Beograda Andreja Andrejević, drugu nagradu podijelili su akademski kipar Mirko Ostoja i akademski slikar Dalibor Parač, oba iz Zagreba, treću nagradu graver Teodor Krivak iz Zagreba i četvrtu nagradu arhitekt Grigorije Samojlov iz Beograda.⁹ Nakon natječaja i podjele nagrada uspješnim radovima, Orden narodne armije prolazio je faze preinaka i dorada, o čemu svjedoče sačuvani neprihváćeni uzorci. Prema tome, konačno usvojen model nije samostalno autorsko djelo.

Orden narodne armije s lovovim vijencem (I. stupnja) ima oblik petokrake zvijezde s kaneliranim pozlaćenim zrakama. U sredini zvijezde okrugli je reljef od patinirana srebra, koji prikazuje tri figure: u sredini borca s puškom u stavu obrane, lijevo radnika s teškim čekićem i desno radnika s lopatom (ašovom) u ruci. Oko tog prikaza je bijelo emajlirani prsten s natpisom: JUGOSLOVENSKA NARODNA ARMIJA * ODBRANA OTADŽBINE*. Reljef s prstenom leži na maču, od kojeg se vide samo vrh (gore) i balčak (dolje). Prsten uokviruje zeleno emajlirani lovov vijenac.

Orden narodne armije sa zlatnom zvijezdom (II. stupnja) slične je kompozicije, ali nema lovovov vijenac oko prstena. Bijelo emajlirani prsten je širi pa su i slova natpisa u njem veća. Orden narodne armije sa srebrnom

zvijezdom (III. stupnja) razlikuje se od višeg stupnja po tome što je petokraka kanelirana zvijezda posrebrena.

Orden narodne armije nosio se na desnoj strani prsa.

Orden narodne armije počeo se dodjeljivati 13. svibnja 1952., prije izrade samog odlikovanja! Od tada do 31. prosinca 1985. godine dodijeljeno je ukupno 536 Ordena narodne armije s lovovim vijencem (I. stupnja), 9.137 Ordena narodne armije sa zlatnom zvijezdom i 45.384 Ordena narodne armije sa srebrnom zvijezdom (III. stupnja).

Orden narodne armije proizvodio je IKOM iz Zagreba.¹⁰

L i t e r a t u r a

Zakon o dopuni Zakona o ordenima i medaljama Federativne Narodne Republike Jugoslavije Službeni list FNRJ br. 1 od 1. siječnja 1952., str. 7; Zakon o odlikovanjima, Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 821 - 822; Statut Ordina narodne armije I., II. i III. stupnja, Službeni list FNRJ br. 47 od 13. studenoga 1957., str. 801; Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima, Službeni list FNRJ br. 27 od 6. srpnja 1960., str. 564; Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima, Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 240 - 241; Statut Ordina narodne armije s lovovim vijencem, Statut Ordina narodne armije sa zlatnom zvijezdom i Statut Ordina narodne armije sa srebrnom zvijezdom, Službeni list SFRJ br. 71 od 28. prosinca 1973., str. 2115; Zakon o odlikovanjima SFRJ, Službeni list SFRJ br. 10. od 7. ožujka 1986., str. 266; Odluka o statutima ordina i medalja SFRJ, Službeni list SFRJ br. 14 od 21. ožujka 1986., str. 393; B. Prister, Odlikovanja, Zagreb 1984., str. 126 - 127; S. Rudež, Odlikovanja SFRJ, Beograd 1987., str. 40, 64-65, 110, 179.

¹Službeni list FNRJ br. 1 od 1. siječnja 1952., str. 7.

²Službeni list FNRJ br. 47 od 13. studenoga 1957., str. 801.

³Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 240 - 241.

⁴Službeni list SFRJ br. 10 od 7. ožujka 1986., str. 266.

⁵Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 822.

⁶Službeni list FNRJ br. 27 od 6. srpnja 1960., str. 564.

⁷Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 240.

⁸Politika od 3. travnja 1953.

⁹S. Rudež, n. d., str. 65.

¹⁰Prema proizvodnom katalogu IKOM-a ovo je poduzeće izradivilo Ordene narodne armije I. stupnja od srebra i tombaka. Donji je dio od srebra finoće 900/1000, gornji dio od srebra finoće 999,9/1000, a srednji dio (lovov-vijenac i bijelo emajlirani prsten s natpisom) od tombaka. Za Ordene narodne armije II. i III. stupnja samo se navodi da su izrađeni od srebra i tombaka.

522. Orden narodne armije s lovovim vijencem (I. stupnja), 1953 - 1991.

Standardni primjerak. Zvijezda je pozlaćena. Na naličju je klasična igla za pričvršćivanje ordena na prsa. Nema oznake proizvođača ni punce za srebro. Dimenzije: 63 x 67 mm. Inv. br. 1925.

523. Mala oznaka Ordina narodne armije s lovovim vijencem (I. stupnja), 1. oblik (1952 - 1991.)

Vrpca bijele boje s veoma širokom crvenom prugom po sredini napeta je na brončanu pločicu. Straga je igla sigurnica za pričapčanje na vojnu odoru. Dimenzije: 9 x 37 mm. Inv. br. 1926.

524. Minijatura Ordina narodne armije s lovovim vijencem, 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Naličje je glatko. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpci koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poliedri. Vrpca je bijele boje, s veoma širokom crvenom prugom po sredini. Dimenzije: ordenski znak: 23 x 21 mm, vrpca: 11 x 21 mm. Inv. br. 33378.

525. Orden narodne armije sa zlatnom zvijezdom (II. stupnja), 1953 - 1991.

Zvijezda je pozlaćena; središnji je reljef posrebren. Nema nikakvih oznaka. Dimenzije: 65,5 x 68 mm. Inv. br. 1927.

526. Mala oznaka Ordina narodne armije sa zlatnom zvijezdom (II. stupnja), 1. oblik (1952 - 1991.)

Vrpca bijele boje s dvije široke crvene pruge po sredini napeta je na posrebrenu pločicu. Straga je igla sigurnica za pričapčanje na vojnu odoru. Dimenzije: 9 x 36,5 mm. Inv. br. 1928.

527. Minijatura Ordina narodne armije sa zlatnom zvijezdom, 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Naličje je glatko. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpci koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poliedri. Vrpca je bijele boje, s dvije široke crvene pruge po sredini. Dimenzije: ordenski znak: 19,5 x 17 mm, vrpca: 11 x 22 mm. Inv. br. 33379.

528. Orden narodne armije sa srebrnom zvijezdom (III. stupnja), 1953 - 1991.

Zvijezda je posrebrena, središnji je reljef posrebren. Nema nikakvih oznaka. Dimenzije: 65 x 66 mm. Inv. br. 1929.

529. Mala oznaka Ordina narodne armije sa srebrnom zvijezdom (III. stupnja), 1. oblik (1952 - 1991.)

Vrpca bijele boje s tri crvene pruge po sredini napeta je na posrebrenu pločicu. Straga je igla sigurnica za pričapčanje na vojnu odoru. Dimenzije: 9 x 36 mm. Inv. br. 1930.

530. Minijatura Ordina narodne armije sa srebrnom zvijezdom, 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Naličje je glatko. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpci koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poliedri. Vrpca je bijele boje, s tri crvene pruge po sredini. Dimenzije: ordenski znak: 23 x 20 mm, vrpca: 10,5 x 22 mm. Inv. br. 33380.

531. Orden narodne armije, 1. neprihváćeni uzorak (1953.)

Razlikuje se od propisanog uzorka u nekoliko detalja. Zvijezda je slična obliku, kaneliranih krakova, ali su žljebovi širi. Između krakova zvijezde su baklje s dva crvena emajlirana plamena. Reljefni prikaz u sredini jednak je propisanom prikazu. Međutim, u bijelo emajliranom prstenu oko središnjeg reljefa nema natpisa, nego je ondje šest crveno emajliranih petokrakih zvjezdica. Mač kao kod propisanog modela. Dimenzije: 69 x 68,5 mm. Inv. br. 1931.

532. Orden narodne armije, 2. neprihváćeni uzorak (1953.)

Sličniji je propisanom uzorku od gore opisanoga. Bijelo emajlirani prsten dobio je natpis: JUGOSLOVENSKA NARODNA ARMIJA * OBRANA (sic!) OTADŽBINE*. Bijeli prsten uokviruje zeleno emajlirani lovov vijenac. Uzorak se razlikuje od propisanog Ordina narodne armije s lovovim vijencem (I. stupnja) utoliko što se između krakova zvijezde i dalje nalazi pet baklji s dva crveno emajlirana plamena. Taj je ukras uklonjen s prihváćenog ordena. Dimenzije: 65 x 68,5 mm. Inv. br. 1932.

Kat. br. 522,523

Ordeni i medalje za vojne zasluge

Orden za vojne zasluge I., II. i III. stupnja te Medalja za vojne zasluge osnovani su *Zakonom o dopuni Zakona o ordenima i medaljama Federativne Narodne Republike Jugoslavije* koji je donio Prezidijum Narodne skupštine FNRJ. Zakon je stupio na snagu 1. siječnja 1952. godine.¹

Tom prilikom određeno je da se Orden za vojne zasluge I., II. i III. stupnja i Medalja za vojne zasluge dodjeljuju "za postignute uspjehe po naročitom zalaganju i isticanju u radu".

Zakonom o odlikovanjima iz 1955. godine izmijenjena je namjena odlikovanja. Orden za vojne zasluge I., II. i III. stupnja od tada se dodjeljivao "vojnim rukovodiocima koji svojim primjerom i umješnošću u radu razvijaju u jedinici kojom rukovode stalan polet radi ostvarenja postavljenih zadataka, ili koji su stvorili u jedinici ili ustanovi uvjete za postizavanje iznimno dobrih uspjeha, ili koji se odlikuju takvim starješinskim i vojničkim osobinama da služe za primjer drugima". Medalja za vojne zasluge dodjeljivala se "vojnim rukovodiocima i vojniciма koji svojim primjerom u radu razvijaju polet za ostvarenje postavljenih zadataka, ili koji se odlikuju takvim starješinskim ili vojničkim osobinama da služe za primjer drugima".² Ordeni za vojne zasluge I., II. i III. stupnja zauzimali su tada 14., 22. i 31. mjesto u redoslijedu ordena FNRJ, dok je Medalja za vojne zasluge zauzimala 4. mjesto u redoslijedu medalja FNRJ.

Prvi statuti Ordena za vojne zasluge i Medalje za vojne zasluge donijeti su 1957. godine.³

U novom redoslijedu jugoslavenskih ordena iz 1960. godine Ordeni za vojne zasluge I., II. i III. stupnja zauzimali su 15., 24. i 34. mjesto.⁴

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima iz 1961. godine promijenjeni su nazivi ordena. Tako je **Orden za vojne zasluge I. stupnja** postao **Orden za vojne zasluge s velikom zvijezdom; Orden za vojne zasluge II. stupnja** od tada je **Orden za vojne zasluge sa zlatnim mačevima, a Orden za vojne zasluge III. stupnja** dobio je naziv **Orden za vojne zasluge sa srebrnim mačevima**.

Namjena odlikovanja je dopunjena:

"Orden za vojne zasluge s velikom zvijezdom, Orden za vojne zasluge sa zlatnim mačevima i Orden za vojne zasluge sa srebrnim mačevima dodjeljuje se vojnim rukovodiocima koji svojim primjerom i umješnošću u radu razvijaju u jedinici kojom rukovode stalan polet radi ostvarenja postavljenih zadataka, ili koji su stvorili u jedinici ili ustanovi uvjete za postizavanje iznimno

dobrih uspjeha, ili koji se odlikuju takvim starješinskim i vojničkim svojstvima da služe za primjer drugima."

Ovi se ordeni dodjeljuju i građanskim osobama u vojnim jedinicama, ustanovama, privrednim i društvenim organizacijama koje svojim primjerom i umješnošću u radu razvijaju stalan polet i postižu izvanredne rezultate u ostvarivanju zadataka od osobitog i neposrednog značenja za narodnu obranu."⁵

Ordeni za vojne zasluge nastavili su "kliziti" nadolje te su od tada zauzimali 16., 26. i 34. mjesto u redoslijedu jugoslavenskih ordena.

Zakonom o odlikovanjima SFRJ iz 1973. godine potvrđeni su dotadašnja namjena i status Ordena za vojne zasluge. Terminologija je osvremenjena; umjesto "vojnim rukovodiocima" orden se dodjeljivao "rukovodiocima oružanih snaga SFRJ". Sintagma "vojna jedinica" zamijenjena je sintagmom "jedinica oružanih snaga SFRJ". U redoslijedu Ordena za vojne zasluge nije bilo promjena. Zakon iz 1973. godine donio je i statute ordene i medalja.

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima iz 1976. godine tekstu koji propisuje namjenu Ordena za vojne zasluge dodan je stav prema kojem se (orden) "mogu dodjeljivati i vojnim jedinicama, odnosno vojnim ustanovama za višegodišnji uspješan rad i postignute rezultate na razvijanju i jačanju oružanih snaga SFRJ".⁶

Orden za vojne zasluge počeo se dodjeljivati 13. svibnja 1952., premda odlikovanje još nije bilo izrađeno! *Personalna uprava Generalštaba JNA* angažirala je nekoliko umjetnika iz Zagreba, po čijim su nacrtima u IKOM-u izrađeni prvi uzorci Ordena i Medalje za vojne zasluge. Prva serija od ukupno 7.700 Ordena i Medalja za vojne zasluge te Medalja za vojničke vrline bila je dovršena do *Dana armije* 22. prosinca 1952.⁷ Ta su odlikovanja 1953. godine zamijenjena posve drukčijim modelima koji su ostali u upotrebi do 1991. godine.

Prvi tip Ordena za vojne zasluge ima oblik petokrake zvijezde s ciglasto-crvenim zrakama. U sredini zvijezde prikazana su tri pozlaćena poprsja u profilu, koja prikazuju pripadnike glavnih rodova vojske: kopnene vojske, zrakoplovstva i mornarice. Poprsja okružuje pozlaćeni lovotorov vijenac. Između krakova petokrake emajlirane zvijezde Ordena za vojne zasluge I. stupnja protežu se pozlaćene zrake. Ordeni za vojne zasluge II. i III. stupnja nemaju tih zraka. Poprsja vojnika i lovotorov vijenac kod Ordena za vojne zasluge III. stupnja izrađeni su od

srebra. Sva tri stupnja nosila su se s pomoću igle. Na naličjima su utisnute oznake stupnja: rimski brojevi I, II ili III.

Prvi tip Medalje za vojne zasluge izrađen je u tri oblika: kao zlatna, srebrna i brončana medalja.⁸ Nepravilna je kružna oblika, a prikazuje vojnika u profilu kako juriša s razvijenom zastavom. Ovu kompoziciju uokviruju lovotorov vijenac te ukrižene puške, poljski top, sridro, padobran, ukrižene sablje, kaciga i tenk, simboli različitih rodova vojske. U sredini naličja je kružni natpis: ZA VOJNE ZASLUGE; okružen lovotorovim vijencem; iznad njega razvijena zastava. Rub medalje ispunjen je istim simbolima različitih rodova vojske kao na licu medalje.

Ne znamo zašto, ali čitava serija znatne količine opisanih Ordena i Medalja za vojne zasluge povučena je iz optjecaja i zamijenjena potpuno novim odlikovanjima.⁹ Izgleda da estetski kriterij pritom nije bio presudan, jer nova odlikovanja nisu ništa ljepeša od starih. Naprotiv, još su bezličnija.¹⁰

Orden za vojne zasluge s velikom zvijezdom (I. stupnja) ima oblik srebrne šesnaesterokrake zvijezde s osam dužih i osam kraćih krakova. Svaki krak sastoji se od pet zraka nejednake dužine. U sredini zvijezde koja je šupljala nalazi se posrebreni štit s crveno emajliranom petokrakom zvijezdom. Ispod štita su ukriženi pozlaćeni mačevi i snop od pet ili šest baklji s crveno emajliranim plamenovima.¹¹ Sve zajedno leži na pozlaćenom prstenu sa zeleno emajliranim lovotorovim vijencem.

Orden za vojne zasluge sa zlatnim mačevima (II. stupnja) iste je kompozicije, ali je manji i zvijezda je osmerokraka.

Orden za vojne zasluge sa srebrnim mačevima (III. stupnja) razlikuje se od Ordena za vojne zasluge sa zlatnim mačevima (II. stupnja) u dva detalja: ukriženi mačevi i prsten s lovotorovim vijencem su posrebreni (vijenac nije emajliran). Veličina je ista.¹²

Ordeni za vojne zasluge nosili su se s pomoću igle, na desnoj strani prsa.

Medalja za vojne zasluge 2. oblika kružna je oblika. Na licu medalje prikazane su dvije ukrižene puške, iznad kojih se vijori zastava. Na zastavi je prikazana petokraka zvijezda sa srpsom i čekićem. Zastava prelazi okvire medalje. Iza zastave i pušaka pruža se lovotorov vijenac. Uz rub medalje je natpis: MEDALJA ZA VOJNE ZASLUGE. Naličje medalje je isto, samo je natpis na cirilici: МЕДАЉА ЗА ВОЈНЕ ЗАСЛУГЕ.¹³

Medalja za vojne zasluge nosila se na lijevoj strani prsa, na trokutno složenoj vrpcu crvene boje, koja ima četiri uske bijele pruge širine 2 mm.

Od utemeljenja do 31. prosinca 1985. dodijeljeno je ukupno 2.609 Ordena za vojne zasluge s velikom zvijezdom (I. stupnja), 24.141 Orden za vojne zasluge sa zlatnim mačevima (II. stupnja), 94.684 Ordena za vojne zasluge sa srebrnim mačevima (III. stupnja) i 87.699 Medalja za vojne zasluge.

Literatura

Zakonom o dopuni Zakona o ordenima i medaljama Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Službeni list FNRJ br. 1 od 1. siječnja 1952., str. 7; *Zakon o odlikovanjima, Službeni list FNRJ* br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 821 - 822; *Statut Ordene za vojne zasluge I., II. i III. stupnja, Statut Medalje za vojne zasluge, Službeni list FNRJ* br. 47 od 13. studenoga 1957., str. 801 - 803; *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima, Službeni list FNRJ* br. 27 od 6. srpnja 1960., str. 564; *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima, Službeni list FNRJ* br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 240 - 241; *Statut Ordene za vojne zasluge s velikom zvijezdom, Statut Ordene za vojne zasluge sa zlatnim mačevima, Statut Ordene za vojne zasluge sa srebrnim mačevima i Statut Medalje za vojne zasluge, Službeni list FNRJ* br. 71 od 28. prosinca 1973., str. 2116 - 2117; *Službeni list FNRJ* br. 58 od 31. prosinca 1976., str. 1827 - 1828; *Zakon o odlikovanjima SFRJ, Službeni list FNRJ* br. 10 od 7. ožujka 1986., str. 266 - 267; *Odluka o statutima ordena i medalja SFRJ, Službeni list SFRJ* br. 14 od 21. ožujka 1986., str. 393; B. Prister, *Odlikovanja, Zagreb 1984.*, str. 129 - 130; S. Rudež, *Odlikovanja SFRJ, Beograd 1987.*, str. 40, 65 - 66, 110 - 111, 180, 182; B. Barac, *Katalog I. aukcije numizmatike i odlikovanja u hotelu "Esplenade" 25. svibnja 1996.*, kat. br. 234 - 235.

¹Službeni list FNRJ br. 1 od 1. siječnja 1952., str. 7.

²Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 822 - 823.

³Službeni list FNRJ br. 47 od 13. studenoga 1957., str. 801 - 803.

⁴Službeni list FNRJ br. 27 od 6. srpnja 1960., str. 564.

⁵Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 240 - 241.

⁶Službeni list SFRJ br. 58 od 31. prosinca 1976., str. 1827 - 1828.

⁷S. Rudež, n. dj., str. 66. i bilješka br. 275.

⁸U Zbirici Janeza Švajncera u Pokrajinskom muzeju u Mariboru nalazi se primjerak zlatne (pozlaćene) Medalje za vojne zasluge (vidi: J. Švajncer, *Odlikovanja in znaki na Slovenskem*, str. 46. i sl. 79.). U Zbirici odlikovanja dr. Veljka Malinara nalazi se srebrna Medalja za vojne zasluge. S. Rudež u svome djelu (str. 164., sl. 10.) prikazuje brončani primjerak.

⁹S. Rudež, n. dj., str. 66.

¹⁰Dr. Veljko Malinar inventirao je spomenute ordene kao Ordene narodne armije. Međutim, sve govori u prilog mišljenju da se radi o Ordenu za vojne zasluge. Prvo, takvi primjerici nisu unikatni ili rijetki, što bi bili da se radi o neprihvaćenim primjerima. Drugo, znamo (prema S. Rudežu, n. dj., str. 66 i bilješka br. 275) da je

izradeno ukupno 7.700 Ordena i Medalja za vojne zasluge (a ne Ordena narodne armije), koji su 1953. godine zamijenjeni novima. I Borna Barac (Katalog I. aukcije numizmatike i odlikovanja u hotelu "Esplanade" 25. svibnja 1996., kat. br. 234 - 235 ubraja ova odlikovanja u Ordene za vojne zasluge, uz napomenu da su to probni komadi. Njegov kat. br. 235 ima još i zastave lijevo i desno od gornjeg kraka zvijezde. Takav komad ne postoji u Zbirici odlikovanja dr. Veljka Malinara i možda je doista riječ o probnom otkovu Ordena za vojne zasluge I. stupnja (nikako ne II. stupnja!).

¹¹Kada je 1963. godine izmijenjen državni grb, Orden za vojne zasluge počeo se izradivati sa šest, umjesto s dotadašnjih pet baklji.

¹²Prema proizvodnom katalogu IKOM-a ovo je poduzeće izradivalo Ordene za vojne zasluge I., II. i III. stupnja od srebra i tombaka. Donji je dio od srebra, a ostalo sve od tombaka.

¹³ Statutom nije određeno što je lice, a što naličje medalje, pa su nositelji odlikovanja mogli po volji okretati željenu stranu. Stoga S. Rudež (n. dj., str. 66) griješi kad kaže da se cirilični tekst nalazi na licu, a latinski tekst na naličju Medalje za vojne zasluge.

Kat. br. 538, 539

Kat. br. 545, 546

533. Orden za vojne zasluge I. stupnja, 1. oblik (1952 - 1953.)

Orden je kovan od tombaka i pozlaćen. Petokraka zvijezda obojena je ciglasto-crvenim emajlom. Između krakova emajlirane zvijezde protežu se pozlaćene zrake. Pozlata je svuda nanijeta u tanku sloju i jedva se nazire. Pozlata na naličju je matirana. Na naličju ordena ugravirana je oznaka stupnja: I. Dimenzije: 57 x 58 mm. Inv. br. 1933.

534. Orden za vojne zasluge II. stupnja, 1. oblik (1952 - 1953.)

Orden je kovan od tombaka i pozlaćen. Pozlata na poprsjima vojnika i lоворovu vijencu nestrucno je i možda naknadno nanijeta. Pozlata na naličju je matirana. Na naličju ordena ugravirana je oznaka stupnja: II. Na igli sićušna oznaka proizvođača: IKOM. Dimenzije: 56 x 58 mm. Inv. br. 1934.

535. Orden za vojne zasluge III. stupnja, 1. oblik (1952 - 1953.)

Orden je kovan od tombaka i sjajno pozlaćen. Poprsja vojnika i lavorov vijenac su posrebreni. Između krakova emajlirane zvijezde protežu se pozlaćene zrake. Pozlata je svuda nanijeta u tanku sloju i jedva se nazire. Pozlata na naličju je matirana. Na naličju ordena ugravirana je oznaka stupnja: III. Dimenzije: 56 x 58 mm. Inv. br. 1935.

536. Medalja za vojne zasluge, 1. oblik (1952 - 1953.)

Medalja je kovana od bronce (tombaka) i pozlaćena. Vrpca je trokutasta, crvene boje s dva para bijelih pruga sa strane.¹ Ušica je poprečno zalemjena na medalju. Dimenzije: 47 x 37.5 mm. Inv. br. 1936.

537. Medalja za vojne zasluge, 1. oblik (1952 - 1953.)

Medalja je kovana od bronce (tombaka) i posrebrena. Vrpca nije originalna: sastoji se od četiri para tamnocrvenih i svijetlozelenih pruga, između kojih je sedam tankih bijelih pruga. Di-

menzije: 47 x 37 mm. Inv. br. 1989.

538. Orden za vojne zasluge s velikom zvijezdom (I. stupnja), 2. oblik (1953 - 1963.) Šesnaesterokraka zvijezda izradena je od srebra. Standardni primjerak s pozlaćenim snopom od pet baklji s crveno emajliranim plamenovima. Na naličju nema nikakvih oznaka. Dimenzije: 68.5 x 69.5 mm. Inv. br. 1936.

539. Mala oznaka Ordena za vojne zasluge s velikom zvijezdom (I. stupnja), 1952 - 1991. Vrpca crvene boje s bijelom prugom po sredini napeta je na posrebrenu pločicu. Straga je igla sigurnica za prikapanje na vojnu odoru. Dimenzije: 47 x 37.5 mm. Inv. br. 1937.

540. Minijatura Ordena za vojne zasluge s velikom zvijezdom, 2. oblik (1986 - 1991.) Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Naličje je glatko, posrebreno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Vrpca je crvene boje, s dvije bijele pruge po sredini. Dimenzije: ordenski znak: 20 x 16 mm, vrpca: 11 x 21.5 mm. Inv. br. 33383.

tura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Vrpca je crvene boje, s bijelom prugom po sredini. Dimenzije: ordenski znak: 23 x 20 mm, vrpca: 10 x 21.5 mm. Inv. br. 33381.

541. Orden za vojne zasluge sa zlatnim mačevima (II. stupnja), 2. oblik (1953 - 1963.)

Osmerokraka zvijezda izradena je od tombaka (bronce) i posrebrena. Ukriveni mačevi i prsten s lavorovim vijencem su posrebreni. Snop od šest baklji je pozlaćen, s crveno emajliranim plamenovima. Dimenzije: 66 x 65 mm. Inv. br. 1941.

542. Mala oznaka Ordena za vojne zasluge sa zlatnim mačevima (II. stupnja), 1952 - 1991.

Vrpca crvene boje s dvije bijele pruge po sredini napeta je na mijedenu pločicu. Straga je igla sigurnica za prikapanje na vojnu odoru. Dimenzije: 65.5 x 65 mm. Inv. br. 1940.

543. Minijatura Ordena za vojne zasluge sa zlatnim mačevima (II. stupnja), 1. oblik (1952 - 1986.)

Izradena je od srebra. Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Lice i naličje su jednak. Minijatura ovog tipa nosila se na uskoj vrpci provučenoj kroz okruglu kariku. Dimenzije: 19 x 16 mm. Inv. br. 1939.

544. Minijatura Ordena za vojne zasluge sa zlatnim mačevima, 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Naličje je glatko, posrebreno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Vrpca je crvene boje, s dvije bijele pruge po sredini. Dimenzije: ordenski znak: 20 x 16 mm, vrpca: 11 x 21.5 mm. Inv. br. 33384.

545. Orden za vojne zasluge sa srebrnim mačevima (III. stupnja), 3. oblik (1963 - 1991.)

Osmeterokraka zvijezda izradena je od tombaka (bronce) i posrebrena. Ukriveni mačevi i prsten s lavorovim vijencem su posrebreni. Snop od šest baklji je pozlaćen, s crveno emajliranim plamenovima. Dimenzije: 66 x 65 mm. Inv. br. 1941.

546. Mala oznaka Ordena za vojne zasluge sa srebrnim mačevima (III. stupnja), 1952 - 1991.

Vrpca crvene boje s tri bijele pruge po sredini napeta je na mijedenu pločicu. Straga je igla sigurnica za prikapanje na vojnu odoru. Dimenzije: 65.5 x 65 mm. Inv. br. 1942.

547. Minijatura Ordena za vojne zasluge sa srebrnim mačevima (III. stupnja), 2. oblik (1986 - 1991.)

Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Naličje je glatko, posrebreno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Vrpca je crvene boje, s tri bijele pruge po sredini. Dimenzije: ordenski znak: 20 x 16 mm, vrpca: 11 x 21.5 mm. Inv. br. 1940.

548. Medalja za vojne zasluge, 2. oblik (1953 - 1991.)

Medalja je kovana od tombaka i posrebrena. Visi na trokutastoj crvenoj vrpci s četiri bijele pruge. Dimenzije: Ø 38 mm. Inv. br. 1984.

549. Medalja za vojne zasluge, 2. oblik (1953 - 1991.)

Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Vrpca je crvene boje, s četiri bijele pruge. Dimenzije: Ø 37.5 mm. Inv. br. 1985.

550. Mala oznaka Medalje za vojne zasluge (1952 - 1991.)

Vrpca crvene boje s četiri bijele pruge napeta je na mijedenu pločicu. Straga je igla sigurnica za

Kat. br. 548

prikapanje na vojnu odoru. Dimenzije: 9 x 37 mm. Inv. br. 1987.

551. Minijatura Medalje za vojne zasluge, 2. oblik (1986 - 1991)

Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Vrpca je crvene boje, s četiri bijele pruge. Dimenzije: Ø 16.5 mm, vrpca: 11 x 21.5 mm. Inv. br. 33397.

'Sliku iste takve vrpe donosi i S. Rudež (n. dj. str. 164).

Medalja za vojničke vrline

Medalja za vojničke vrline osnovana je istodobno s Ordenom ratne zastave, Ordenom narodne armije, Ordenom i Medaljom za vojne zasluge, temeljem Zakona o dopuni Zakona o ordenima i medaljama Federativne Narodne Republike Jugoslavije koji je donio Prezidijum Narodne skupštine FNRJ. Zakon je stupio na snagu 1. siječnja 1952. godine.¹

Medalja za vojničke vrline dodjeljivala se "za besprijekorno vršenje dužnosti i primjerno vojničko ponašanje".

Namjena Medalje za vojničke vrline modificirana je Zakonom o odlikovanjima iz 1955. godine. Tada se dodjeljivala "vojnicima i vojnim starješinama za naročito

isticanje u poznavanju i vršenju vojničkih dužnosti i za primjerno vojničko držanje'.²

Od 1955. godine do ukinuća rang-liste odlikovanja SFRJ 1985. godine Medalja za vojničke vrline zauzimala je 5. mjesto u redoslijedu medalja SFRJ.

Prvi statut Medalje za vojničke vrline donijet je 1957. godine.³

Medalja za vojničke vrline promjera je 39 mm; kovanja je od tombaka i patinirana broncom. Na licu medalje prikazane su dvije ukrižene zastave s petokrakom zvijezdom. Iza zastava pruža se s lijeve i desne strane, uz rub medalje, lоворovo lišće. Između lоворova lišća je petokraka zvijezda; ispod nje natpis u četiri retka: ME-

DALJA / ZA / VOJNIČKE / VRLINE. U donjem dijelu medalje dvije su reljefno oblikovane lоворове grančice, čije lišće prelazi pravilni krug medalje. U sredini naličja je državni grb; u gornjoj polovici naličja uz rub je natpis: 3A ВОЈНИЧКЕ ВРЛИНЕ U donjem dijelu su lоворове grančice kao na licu medalje. Medalja visi na trokutnoj vrpci ciglasto-crvene boje, s plavim i bijelim uskim prugama uz rubove.

Medalja za vojničke vrline nosila se na lijevoj strani prsa.

Od utemeljenja do kraja 1985. godine dodijeljeno je 115.589 Medalja za vojničke vrline.

Medalju za vojničke vrline izradila je ista grupa anonimnih umjetnika koji su kreirali Orden i Medalju za vojne zasluge, a proizvodila se u zagrebačkom IKOM-u.⁴

Literatura

Zakon o dopuni Zakona o ordenima i medaljama, Službeni list FNRJ br. 1 od 1. siječnja 1952., str. 7; Zakon o odliko-

vanjima, Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 823; Statut Medalje za vojničke vrline, Službeni list FNRJ br. 47 od 13. studenoga 1957., str. 803; Zakon o odlikovanjima, Službeni list SFRJ br. 40 od 19. srpnja 1973., str. 1225 - 1226; Zakon o odlikovanjima, Službeni list SFRJ br. 10 od 7. ožujka 1986., str. 266 - 267; Odluka o statutima ordena i medalja, Službeni list SFRJ br. 14 od 21. ožujka 1986., str. 394; Odlikovanja u SFR Jugoslaviji (priredio Milorad Erceg), izdanie Službenog lista SFRJ, Beograd 1978., str. 21, 52, 57, 94; B. Prister, Odlikovanja, Zagreb 1984., str. 132; S. Rudež, Odlikovanja SFRJ, Beograd 1987., str. 40, 65 - 66, 83 - 84, 112 - 113, 183.

¹Službeni list FNRJ br. 1 od 1. siječnja 1952., str. 7.

²Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 823.

³Službeni list FNRJ br. 47 od 13. studenoga 1957., str. 803.

⁴S. Rudež, n. d., str. 66.

Kat. br. 552

552. Medalja za vojničke vrline (1952 - 1963.)
Standardni primjerak, iskovan od legure koja je pobročana. Državni grb na naličju ima pet baklji, što bi trebalo značiti da je medalja nastala prije 1963. godine. Vraca je crvene boje (ne ciglasto-crvene, tj. "terakot" boje, kako je propisano statutom), s uskim bijelim i plavim prugama uz rubove. Dimenzije: 41 x 40 mm (bez ušice). Inv. br. 1982.

553. Mala oznaka Medalje za vojničke vrline, 1. oblik (1952 - 1991.)
Vraca Medalje za vojničke vrline napeta je na mjestenu pločicu. Straga je igla sigurnica za prikapčanje na vojnu odoru. Dimenzije: 9 x 37 mm. Inv. br. 1983.

554. Minijatura Medalje za vojničke vrline, 2. oblik (1986 - 1991.)
Kao originalno odlikovanje, samo znatno umanjeno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vraci koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Vraca je crvene boje, s uskim bijelim i plavim prugama uz rub. Dimenzije: medalja: Ø 16 mm, vraca: 11 x 21.5 mm. Inv. br. 33398.

Orden jugoslavenske zvijezde

Predsjednik Republike Tito donio je 1. veljače 1954. Odluku o ustavljajući Ordena Jugoslavenske zvijezde kojom se osnovao Orden jugoslavenske velike zvijezde te Ordene jugoslavenske zvijezde I., II. i III. stupnja.¹ Orden jugoslavenske velike zvijezde bio je namijenjen "šefovima stranih država za naročite zasluge u razvijanju i učvršćivanju miroljubive suradnje i prijateljskih odnosa između Federativne Narodne Republike Jugoslavije i drugih zemalja". Orden jugoslavenske zvijezde I., II. i III. stupnja dodjeljivao se "za naročite političke, naučne i kulturne zasluge, ili za zasluge u razvijanju i učvršćivanju miroljubive suradnje i prijateljskih odnosa između Federativne Narodne Republike Jugoslavije i drugih zemalja".

Zakonom o odlikovanjima iz 1955. godine namjena odlikovanja je promijenjena. Orden jugoslavenske velike zvijezde dodjeljivao se "šefovima država" (prije je bilo "šefovima stranih država"). Orden jugoslavenske zvijezde I., II. i III. stupnja dodjeljivao se "za naročite zasluge u razvijanju međunarodnih odnosa u političkoj, naučnoj i kulturnoj oblasti između Federativne Narodne Republike Jugoslavije i drugih zemalja, kao i za istaknute zasluge u razvijanju i učvršćivanju miroljubive suradnje i prijateljskih odnosa između Federativne Narodne Republike Jugoslavije i drugih država". Orden jugoslavenske velike zvijezde zauzimao je od 1955. do 1991. godine prvo mjesto u redoslijedu državnih odlikovanja. Ordeni jugoslavenske zvijezde I., II. i III. stupnja zauzimali su 1955. godine 6., 15. i 24. mjesto u redoslijedu državnih odlikovanja.²

Prvi statuti Ordena jugoslavenske velike zvijezde i Ordena jugoslavenske zvijezde I., II. i III. stupnja objavljeni su 1957. godine.³

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima iz 1960. godine promijenjen je redoslijed državnih odlikovanja. Tom prilikom Ordeni jugoslavenske zvijezde II. i III. stupnja našli su se na 16. i 26. mjestu.⁴

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima iz 1961. godine promijenjeni su nazivi ordena. **Orden jugoslavenske velike zvijezde** zadržao je stari naziv. **Orden jugoslavenske zvijezde I. stupnja** preimenovan je u **Orden jugoslavenske zvijezde s lantom**. **Orden jugoslavenske zvijezde II. stupnja** u **Orden jugoslavenske zvijezde sa zlatnim vijencem**, a **Orden jugoslavenske zvijezde III. stupnja** u **Orden jugoslavenske zvijezde na ogrlici**. U novo postavljenom redoslijedu Orden jugoslavenske zvijezde sa zlatnim vijencem (II. stupnja) popeo se na 14. mjesto, a Orden jugoslavenske zvijezde na ogrlici (III. stupnja) na 24. mjesto redoslijeda državnih odlikovanja.⁵

Zakonom o odlikovanjima iz 1972. godine namjena Ordena jugoslavenske velike zvijezde je dopunjena. Najviše državno odlikovanje od tada se dodjeljivalo ne samo šefovima država nego i "najistaknutijim ličnostima za dugogodišnji revolucionarni rad i izvanredne zasluge u izgradnji Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, za razvijanje i jačanje svijesti naših građana u borbi za izgradnju socijalizma, za slobodu i nezavisnost naše zemlje, te za osobito veliki doprinos u učvršćivanju miroljubive suradnje i prijateljskih odnosa između Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i drugih država".⁶

Namjena Ordena jugoslavenske zvijezde s lantom, Ordena jugoslavenske zvijezde sa zlatnim vijencem i Ordena jugoslavenske zvijezde na ogrlici neznatno je promijenjena Zakonom o odlikovanjima iz 1973. godine. Tada su iz prve rečenice brisane riječi "u političkoj, naučnoj i kulturnoj oblasti". Spomenuti ordeni dodjeljivali su se "za osobite zasluge u razvijanju međunarodnih odnosa između Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i drugih zemalja, te za istaknute zasluge u razvijanju i učvršćivanju miroljubive suradnje i prijateljskih odnosa između Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i drugih država".⁷

Za izradu Ordena jugoslavenske zvijezde raspisan je 1953. godine natječaj, na kojem je prvu nagradu dobio Andreja Andrejević, umjetnik primijenjene grafike iz Beograda. Drugu nagradu dobio je Teodor Krivak, umjetnički graver iz Zagreba, a treću nagradu Grigorij Samojlov, arhitekt iz Beograda.⁸ Žiri na čelu s Mošom Pijadom, akademskim slikarom i potpredsjednikom Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ, predložio je da se Orden jugoslavenske zvijezde izradi kombinacijom elemenata svih triju nagrađenih radova, što je i prihvaćeno. Po njegovim uputama izrađeni su novi načrti koji su prihvaćeni kao konačno rješenje.⁹

Orden jugoslavenske velike zvijezde sastoji se od ordenskog znaka na lenti i zvijezde. Zvijezda promjera 90 mm izrađena je od srebra. U sredini zvijezde nalazi se tamnoplavo emajlirani medaljon u kojem je prikazana stilizirana pozlaćena baklja. Na donjem rubu baklje nalazi se petokraka zvezdica izrađena od pet većih delto-dnih rubina i pet manjih četvrtastih rubina. Središnji medaljon uokviruje zlatni prsten ukrašen s četrdeset manjih rubina. Središnji medaljon s prstenom okružuje isprepleteni narodni ornament od zlata, ukrašen s deset briljanata. Ordenski znak komponiran je poput središnjeg medaljona na zvijezdi, koji je uokviren narodnim ornamentom. Međutim, petokraka zvijezda u medaljonu je

emajlirana (nije ukrašena rubinima), okolni prsten je pozlaćen, bez rubina, kao i narodni ornament koji je nešto veći, bez brijanata. Ordenski znak visi na 100 mm širokoj lenti ljubičaste boje, koja se nosila prebačena s desnog ramena na lijevi bok. Zvijezda se nosila na lijevoj strani prsa.

Orden jugoslavenske zvijezde s lentom (I. stupnja) slična je oblika, samo jednostavnije izrade. Također se sastoji od ordenskog znaka na lenti i zvijezde. Zvijezda je manja, promjera 80 mm, a proporcionalno je manji i plavo emajlirani središnji medaljon. Petokraka zvjezdica u medaljonu ukrašena je rubinima, a iste je veličine kao i zvjezdica Ordena jugoslavenske velike zvijezde. Središnji medaljon uokviren je običnim pozlaćenim prstenom koji nije ispunjen rubinima. Također je narodni ornament manji, jednostavnije izrade, pozlaćen i bez brijanata. Ordenski znak je manji i jednostavnije izrade od ordenskog znaka jugoslavenske velike zvijezde, a nosio se na istoj lenti. Lenta se također nosila prebačena s desnog ramena na lijevi bok, a zvijezda na lijevoj strani prsa.

Orden jugoslavenske zvijezde sa zlatnim vijencem (II. stupnja) sastoji se od ordenskog znaka i zvijezde. Zvijezda ordena je po kompoziciji, materijalu i veličini ista kao i zvijezda Ordena jugoslavenske zvijezde s lentom (I. stupnja). Zvijezda se nosila na lijevoj strani prsa. Ordenski je znak ovalna, oblika a nosio se o vratu, na lenti širine 36 mm. Na licu ordenskog znaka je okružli plavo emajlirani medaljon s pozlaćenom bakljom i crveno emajliranom petokrakom zvjezdicom. Medaljon je uokviren pozlaćenim prstenom. Narodni ornament nije kružna nego ovalna oblika, ali je motiv jednak motivu narodnog ornamenta na višim stupnjevima ordena. Na naličju ordenskog znaka nalazi se bijelo emajlirani medaljon u kojem je reljefno prikazan pozlaćeni državni grb s crveno emajliranim bakljama i sićušnom petokrakom zvjezdicom. Prsten i narodni ornament uokolo jednak su na licu i naličju ordenskog znaka.¹⁰

Orden jugoslavenske zvijezde na ogrlici (III. stupnja) jednak je ordenskom znaku s lenticom Ordena jugoslavenske zvijezde sa zlatnim vijencem (II. stupnja). Ovaj se stupanj ordena nosio bez zvijezde na prsima.¹¹

Do 31. prosinca 1985. godine Ordenom jugoslavenske velike zvijezde odlikovano je 115 stranih državljan i 12 jugoslavenskih državljan. To su bili: Josip Broz Tito, Edvard Kardelj, Vladimir Bakarić, Petar Stambolić, Svetozar Vukmanović, Lazar Koliševski, Veljko Vlahović, Blažo Jovanović, Đuro Pucar, Franc Leskošek, Miha Marinko i Jovan Veselinov.

Ordenom jugoslavenske zvijezde s lentom (I. stupnja) odlikovano je (do 1985. g.) 159 osoba, od toga 66 jugoslavenskih državljan. U istom razdoblju dodijeljeno

je ukupno 320 Ordena jugoslavenske zvijezde sa zlatnim vijencem (II. stupnja) i 322 Ordena jugoslavenske zvijezde na ogrlici (III. stupnja).¹²

L i t e r a t u r a

Odluka o ustavljivanju Ordena Jugoslavenske zvijezde, Službeni list FNRJ br. 6 od 10. veljače 1954., str. 157; Zakon o odlikovanjima, Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 821 - 822; Statut Ordena jugoslavenske velike zvijezde i Statut Ordena jugoslavenske zvijezde I. II. i III. stupnja, Službeni list FNRJ br. 47 od 13. studenoga 1957., str. 797. i 798 - 799; Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima, Službeni list FNRJ br. 27 od 6. srpnja 1960., str. 564; Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima, Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 239 - 241; Zakon o dopuni Zakona o odlikovanjima, Službeni list SFRJ br. 12 od 2. ožujka 1972., str. 261; Statut Ordena jugoslavenske velike zvijezde, Statut Ordena jugoslavenske zvijezde s lentom, Statut Ordena jugoslavenske zvijezde sa zlatnim vijencem, Statut Ordena jugoslavenske zvijezde na ogrlici, Službeni list SFRJ br. 71 od 28. prosinca 1973., str. 2110 - 2112; Zakon o odlikovanjima, Službeni list SFRJ br. 10 od 7. ožujka 1986., str. 265 - 269; Statuti ordena i medalja, Službeni list SFRJ br. 14 od 21. ožujka 1986., str. 389 - 390; Odlikovanja u SFR Jugoslaviji (priredio Milorad Erceg), izdanje Službenog lista SFRJ, Beograd 1978., str. 14 - 17, 50 - 54, 92 - 93; B. Beštan, Orden jugoslavenske zvijezde, Numizmatičke vijesti, god. XXI, br. 32/1974., str. 44 - 54; B. Prister, Odlikovanja, Zagreb 1984., str. 115 - 116; S. Rudež, Odlikovanja SFRJ, Beograd 1987., str. 40, 67 - 69.81 - 82, 101, 103 - 104, 167, 170 - 171.

¹⁰Odluka je odmah stupila na snagu, a objavljena je u Službenom listu FNRJ br. 6 od 10. veljače 1954., str. 157.

¹¹Službeni list FNRJ br. 55 od 14. prosinca 1955., str. 821 - 822.

¹²Službeni list FNRJ br. 47 od 13. studenoga 1957., str. 797. i 798 - 799.

¹³Službeni list FNRJ br. 27 od 6. srpnja 1960., str. 564.

¹⁴Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 239 - 241.

¹⁵Službeni list SFRJ br. 12 od 2. ožujka 1972., str. 261.

¹⁶Službeni list SFRJ br. 40 od 19. srpnja 1973., str. 1226.

¹⁷Politika od 27. kolovoza 1953.

¹⁸S. Rudež, n. d., str. 67.

¹⁹Premja proizvodnom katalogu IKOM-a, ovo je poduzeće izradivilo Orden jugoslavenske zvijezde II. stupnja u kombinaciji srebra i tombaka. Ordenski znak na lenti izrađen je od pozlaćenog srebra finoće 900/1000, osim grba koji je od pozlaćenog tombaka i emajla. Zvijezda je od srebra; donji dio i vijenac koji leži na njem je od srebra finoće 900/1000, dok su ostali dijelovi od srebra finoće 999,9/1000. Zvijezda je i djelomično pozlaćena.

²⁰Naziv ovog stupnja ordena loše je odabran, jer su lenta i ogrlica različite stvari koje se ne mogu poistovjećivati, premda im je funkcija zajednička: obje nose ordenski znak. No ogrlica se u pravilu izrađuje od plemenitih kovina i ukrašuje dragim kamenjem te je sastavni dio ordena najvišeg ranga.

²¹S. Rudež, n. d., str. 67 - 69.

555. Ordenski znak Ordena jugoslavenske velike zvijezde (1954 - 1991.)

Ordenski znak izrađen je od pozlaćene legure. Lenta je izrađena od moarirane svile. Dimenzije: ordenski znak: 64 x 64 mm; lenta: 100 mm. Inv. br. 1854.

556. Zvijezda Ordena jugoslavenske velike zvijezde (1954 - 1991.)

Zvijezda je izrađena od srebra. Petokraka zvjezdica u središnjem medaljonu zvijezde izrađena je od sintetskih rubina. Okolni je prsten ispunjen staklenim imitacijama rubina. U pozlaćeni narodni ornament usadeno je deset staklenih imitacija brijanata.¹ Na naličju nema oznake proizvođača. Sve ovo govori da je vjerljivo riječ o nepodijeljenom primjerku. Dimenzije: 85 x 86 mm. Inv. br. 1855.

557. Mała oznaka Ordena jugoslavenske velike zvijezde , 2. oblik (1954 - 1991.)

Komad uske vrpeči ljubičaste boje napet je na pravokutnu metalnu pločicu. Na pločicu je okomito zalemljena igla, tordirana u gornjem dijelu. Na vrpeču je aplicirana minijaturna zvijezda odlikovanja. Zrake minijaturne zvijezde su posrebrene, a narodni ornament je pozlaćen. Središnji medaljon je emajliran. Dimenzije: vrpeč: 11 x 16,5 mm, minijaturna aplikacija: Ø 11 mm. Inv. br. 1857.

558. Minijatura Ordena jugoslavenske velike zvijezde, 1. oblik (1954 - 1986.)

Izrađena je od srebra, narodni ornament je pozlaćen, a središnji medaljon je emajliran i pozlaćen. Minijatura ima oblik umanjene zvijezde Ordena jugoslavenske velike zvijezde, na koju je pričvršćena sićušna okrugla karika za usku vrpeči ljubičaste boje (ili za lančić). Lice i naličje su jednak. Dimenzije: 23 x 19 mm. Inv. br. 1856.

559. Minijatura Ordena jugoslavenske velike zvijezde, 2. oblik (1986 - 1991.)

Izrađena je od tombaka; zrake zvijezde su posrebrene, a narodni je ornament pozlaćen. Središnji je medaljon emajliran i pozlaćen. Naličje je glatko, posrebreno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Dimenzije: ordenski znak: 22,5 x 19 mm, vrpeč: 10,5 x 21 mm. Inv. br. 33391.

560. Ordenski znak Ordena jugoslavenske zvijezde s lentom (I. stupnja), 1954 - 1991.

Ordenski znak izrađen je od pozlaćene legure. Lenta je izrađena od moarirane svile. Dimenzije: ordenski znak: 59 x 60 mm; lenta: 100 mm. Inv. br. 1858.

561. Zvijezda Ordena jugoslavenske zvijezde s lentom (I. stupnja), 1954 - 1991.

Izrađena je od srebra, narodni ornament je pozlaćen, a središnji medaljon je emajliran i pozlaćen. Minijatura ima oblik umanjene zvijezde Ordena jugoslavenske zvijezde s lentom, na koju je pričvršćena sićušna okrugla karika za usku vrpeči ljubičaste boje (ili za lančić). Lice i naličje su jednak. Dimenzije: 77 x 78 mm. Inv. br. 1859.

Kat. br. 555. 556.

562. Mała oznaka Ordena jugoslavenske zvijezde s lentom (I. stupnja), 1. oblik (1986 - 1991.)

Vrpeči ljubičaste boje napet je na pravokutnu metalnu pločicu. Straga je igla sigurnica. Na vrpeču je aplicirana minijaturna zvijezda odlikovanja. Zvijezda je sva posrebrena, kao i narodni ornament. Središnji medaljon je emajliran i pozlaćen. Naličje je glatko, posrebreno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Dimenzije: ordenski znak: 22,5 x 19 mm, vrpeč: 10,5 x 21 mm. Inv. br. 33392.

563. Minijatura Ordena jugoslavenske zvijezde s lentom (I. stupnja), 1. oblik (1954-1986.)

Izrađena je od srebra, narodni ornament je pozlaćen, a središnji medaljon je emajliran i pozlaćen. Minijatura ima oblik umanjene zvijezde Ordena jugoslavenske zvijezde s lentom, na koju je pričvršćena sićušna okrugla karika za usku vrpeči ljubičaste boje (ili za lančić). Lice i naličje su jednak. Dimenzije: 19,5 x 17 mm, vrpeč: 11 x 21,5 mm. Inv. br. 33392.

564. Minijatura Ordena jugoslavenske zvijezde s lentom (I. stupnja), 2. oblik (1986 - 1991.)

Izrađena je od tombaka; zrake zvijezde su posrebrene, a narodni ornament je pozlaćen. Od minijature Ordena jugoslavenske velike zvijezde razlikuje se samo veličinom. Središnji medaljon je emajliran i pozlaćen. Naličje je glatko, posrebreno. Minijatura visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu koja je pričvršćena na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Dimenzije: ordenski znak: 19,5 x 17 mm, vrpeč: 11 x 21,5 mm. Inv. br. 33392.

565. Ordenski znak Ordena jugoslavenske zvijezde sa zlatnim vijencem (II. stupnja), 1954 - 1963.

Ordenski znak izrađen je od pozlaćene legure. Lenta je izrađena od moarirane svile. Državni grb na naličju ima pet baklji. Dimenzije: ordenski znak bez usice i plosnate karice: 61 x 55 mm; lenta: 37 mm. Inv. br. 1862.

Orden Republike

Orden Republike posljednji je u nizu ordena nastalih u socijalističkoj Jugoslaviji. Osnovao ga je predsjednik Tito *Zakonom o izmjenama Zakona o odlikovanjima* koji je stupio na snagu osmog dana nakon objavljanja u "Službenim novinama", dakle 13. srpnja 1960. Orden Republike tipično je odlikovanje za građanske zasluge osnovano u tri stupnja, a dodjeljivalo se "pojedincima, ustanovama, društvenim i političkim organizacijama za osobite zasluge na polju javne djelatnosti kojom se pridonosi općem napretku zemlje".¹ U redoslijedu ordena, donijetom istoga dana, Ordeni Republike I., II. i III. stupnja zauzimali su 13., 22. i 31. mjesto.

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima iz 1961. godine ordeni su dobili nove opisne nazive. Tako je i Orden Republike I. stupnja preimenovan u Orden Republike sa zlatnim vijencem, Orden Republike II. stupnja u Orden Republike sa srebrnim vijencem, a Orden Republike III. stupnja u Orden Republike s brončanim vijencem. Namjena ordena nije mijenjana, osim što je tekst doživio neznatne lektorske izmjene. Status odlikovanja je podignut te su Ordeni Republike skočili na 10., 18. i 27. mjesto u redoslijedu državnih ordena,² na kojima su i ostali sve do kraja svoga postojanja.

U *Zakonu o odlikovanjima* iz 1973. godine namjena Ordina Republike je preformulirana te se on dodjeljiva "pojedincima, organizacijama udruženog rada i društveno-političkim organizacijama i društвima za osobite zasluge na polju javne djelatnosti kojom se pridonosi općem napretku zemlje".³

Prvi statut Ordina Republike donijet je tek 1973. godine.⁴ *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima* iz 1976. godine skratio je tekst o namjeni Ordina Republike. Izbačene su riječi: "pojedincima, organizacijama udruženog rada i društveno-političkim organizacijama i društвima" te se od tada Orden Republike dodjeljiva "za osobite zasluge na polju javne djelatnosti kojom se pridonosi općem napretku zemlje".⁵

Autor likovnog rješenja Ordina Republike je Sreten Dokić, akademski slikar iz Beograda, čiji je nacrt osvojio prvu nagradu žirija na natječaju objavljenom u "Službenom listu" i u dnevnom tisku.⁶ Izrada Ordina Republike počela je u IKOM-u 1961. godine.

Orden Republike sa zlatnim vijencem (I. stupnja) izrađen je od srebra i pozlaćen. Orden ima oblik petokrake zvijezde čiji su krakovi podijeljeni u pet zaobljenih

zraka ispunjenih bijelim emajlom. Između krakova zvijezde izlaze pozlaćene zrake ukrašene zvjezdicama sastavljenima od pet deltoidnih rubina. U sredini petokrake zvijezde je bijelo emajlirani medaljon s pozlaćenim reljefnim državnim grbom. Medaljon okružuje prsten ukrašen ispletom vijencem i sa šest brušenih prozirnih dragulja.

Orden Republike sa srebrnim vijencem (II. stupnja) izrađivao se do 1980. godine od pozlaćenog srebra i tombaka, a zatim samo od pozlaćenog tombaka. Po kompoziciji i veličini je jednak kao i Orden Republike sa zlatnim vijencem, ali su zvjezdice uzmeđu krakova zvijezde ispunjene tamnocrvenim emajlom, prsten oko medaljona je posrebren i bez dragulja. Državni je grb također pozlaćen.

Orden Republike s brončanim vijencem (III. stupnja) po kompoziciji je, materijalu i veličini jednak kao Orden Republike sa srebrnim vijencem, ali su svi metalni dijelovi brončano patinirani.

Od 1963. godine, kada je promijenjen državni grb, Orden Republike opremao se novim grbom sa šest (prije pet) baklji.

Orden Republike nosio se na desnoj strani prsa.

Od svibnja 1961. do 31. prosinca 1985. godine dodijeljeno je 1.150 Ordina Republike sa zlatnim vijencem (I. stupnja), 6.310 Ordina Republike sa srebrnim vijencem (II. stupnja) i 11.088 Ordina Republike s brončanim vijencem.⁷

L i t e r a t u r a

Zakon o izmjenama Zakona o odlikovanjima, Službeni list FNRJ br. 27 od 6. srpnja 1960., str. 564; *Službeni list FNRJ* br. 44/1960; *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima*, Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 240 - 241; *Zakon o odlikovanjima*, Službeni list SFRJ br. 40 od 19. srpnja 1973., str. 1226; *Statut Ordina Republike sa zlatnim vijencem*, *Statut Ordina Republike sa srebrnim vijencem* i *Statut Ordina Republike s brončanim vijencem*, Službeni list SFRJ br. 71 od 28. prosinca 1973., str. 2113 - 2114; *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima*, Službeni list SFRJ br. 58 od 31. prosinca 1976., str. 1827; *Zakon o odlikovanjima*, Službeni list SFRJ br. 10 od 7. ožujka 1986., str. 265 - 266; *Statuti ordena i medalja*, Službeni list SFRJ br. 14 od 21. ožujka 1986., str. 391 - 392; *Odlikovanja u SFR Jugoslaviji* (priredio Milorad Erceg), izdanje Službenog lista SFRJ, Beograd 1978., str. 15, 18, 54, 92 - 93; B. Prister, *Odlikovanja*, Zagreb 1984., str. 122-123; S. Rudež, *Odlikovanja SFRJ*, Beograd 1987., str. 69 - 70, 107, 175.

¹Službeni list FNRJ br. 27 od 6. srpnja 1960., str. 564.

²Službeni list FNRJ br. 10 od 15. ožujka 1961., str. 240 - 241.

³Službeni list SFRJ br. 40 od 19. srpnja 1973., str. 1226.

⁴Službeni list SFRJ br. 71 od 28. prosinca 1973., str. 2113 - 2114.

⁵Službeni list SFRJ br. 58 od 31. prosinca 1976., str. 1827.

⁶Službeni list FNRJ br. 44/1960.

⁷S. Rudež, n. dj., str. 70.

580. Orden Republike sa zlatnim vijencem (1963 - 1991.)

Orden je izrađen od srebra i pozlaćen. U središnjem je medaljonu državni grb sa šest baklji. Okolni prsten ukrašen je sa šest dijamantata brušenih u tzv. osmici (*tachikanter*). Zvjezdice između krakova zvijezde sastavljene su od sintetskih rubina. Igla za prikupljanje je dvostruka, izrađena od tanke žice (O 1,25 mm); ima pomicni osigurač. Dimenzije ordena: 45 x 47 mm. Inv. br. 1921.

tanke žice; ima pomicni osigurač. Dimenzije ordena: 45 x 47 mm. Inv. br. 1921.

584. Mala oznaka Ordina Republike sa srebrnim vijencem (II. stupnja), 1. oblik (1960 - 1991.)

Vrpca Ordina Republike napeta je na pravokutnu metalnu pločiću. Na vrpcu je pričvršćen minijaturni posrebreni medaljon s državnim grbom uokviren prstenom. Straga je igla sigurnica. Dimenzije: 9 x 37 mm. Inv. br. 1919.

Kat. br. 580 - 581

okružen prstenom. Straga je igla sigurnica. Dimenzije: 9 x 37 mm. Inv. br. 1924.

585. Minijatura Ordina Republike sa srebrnim vijencem, 2. oblik (1986 - 1991.)

Izrađena je od tombaka, pozlaćena i emajlirana. Središnji medaljon s vijencem je posrebren. Minijatura ima oblik umanjenog Ordina Republike; visi o četverokutnoj umanjenoj vrpci, pričvršćenoj na metalnu pločiću. Na vrpcu je pričvršćen minijaturni pozlaćeni medaljon s državnim grbom uokviren prstenom, preuzet s originalnog Ordina Republike. Straga je igla sigurnica. Dimenzije: ordenski znak: 22 x 19 mm. vrpca: 11 x 21,5 mm. Inv. br. 33401.

582. Minijatura Ordina Republike sa zlatnim vijencem, 2. oblik (1986 - 1991.)

Izrađena je od tombaka, pozlaćena i emajlirana. Ima oblik umanjenog Ordina Republike; visi o četverokutnoj umanjenoj vrpci, pričvršćenoj na metalnu pločiću s iglom sigurnicom na poledini. Dimenzije: ordenski znak: 22 x 19 mm, vrpca: 11 x 21,5 mm. Inv. br. 33400.

586. Orden Republike s brončanim vijencem (III. stupnja), 1961 - 1963.

Orden je izrađen od srebra i pobrončan. U središnjem je medaljonu državni grb s pet baklji. Igla za prikupljanje je dvostruka, izrađena od tanke žice; ima pomicni osigurač. Dimenzije ordena: 45 x 47 mm. Inv. br. 1923.

583. Orden Republike sa srebrnim vijencem (II. stupnja), 1961 - 1963.

Orden je izrađen od tombaka i pozlaćen. U središnjem je medaljonu državni grb s pet baklji. Igla za prikupljanje je dvostruka, izrađena od

587. Mala oznaka Ordina Republike s brončanim vijencem (III. stupnja), 2. oblik (1960 - 1991.)

Vrpca Ordina Republike napeta je na pravokutnu metalnu pločiću. Na vrpcu je pričvršćen minijaturni brončani medaljon s državnim grbom

okupiranu teritoriju i stupili u partizanske odrede, odnosno u Narodnooslobodilačku vojsku.

- c) Svi oni koji su stupili u partizanske odrede 1941. godine kao borci ili rukovodioci, pa povučeni i ostavljeni ili poslati na rad u pozadinu neprijatelja, to jest na okupiranoj ili slobodnoj teritoriji ili u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda.
- d) Svi oni koji su stupili u partizanske odrede 1941. godine, pa su u toku svoga rada i borbe bili zarobljeni, uhapšeni ili osuđeni, a danas se ponovo nalaze u Narodnooslobodilačkoj vojsci ili na radu u pozadini - ukoliko je njihovo držanje pred neprijateljem bilo časno i partizana dostojno.

Partizanska spomenica 1941.

Partizansku spomenicu 1941. osnovao je Tito *Naredenjem Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 14. septembra 1944. svim neposredno potčinjenim štabovima i jedinicama o dodeljivanju "Spomenice 1941"*. Već je tada određeno da pravo na Spomenicu imaju:

- a) Svi borci i vojni i politički rukovodioci koji su stupili 1941. godine u partizanske odrede i ostali do danas u Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije.
- b) Svi oni koji su 1941. godine započeli s partizanskim delatnošću i na bilo koji način organizovano i neprekidno radili za partizanski pokret na okupiranoj teritoriji, a kasnije iz bilo kakvih razloga napustili

e) Spomenica se ne može dati onima koji su u međuvremenu svojevoljno napustili Narodnooslobodilačku vojsku ili prelazili na stranu ma koje neprijateljske vojske, bez obzira na to što su stupili 1941. godine i što se danas nalaze u redovima Narodnooslobodilačke vojske.”¹

U prvom Zakonu o ordenima i medaljama, donijetom u lipnju 1945. godine, Partizanska spomenica 1941. svrstana je na posljednje (18.) mjesto u redoslijedu odlikovanja Demokratske Federativne Jugoslavije.² Poslije je Partizanska spomenica 1941. izgubila taj status te se više ne pojavljuje u redoslijedima državnih odlikovanja.

Pitanje statusa Partizanske spomenice 1941. doista je zanimljivo. Njezino je značenje mnogo veće od značenja velikog broja službenih državnih odlikovanja. Nositelji Spomenice uživali su razne povlastice, poput nositelja Ordena narodnog heroja. Tako je već u srpnju 1945. godine predsjednik Ministarskog savjeta i ministar narodne obrane DFJ donio Odluku o ustanovljenju drugog tipa Spomenice 1941. i o povlasticama njezinih nositelja.³ Odlukom je propisano da pravo na Spomenicu imaju svi koji su 1941. godine stupili u partizanske odrede i neprekidno se nalazili u vojnim jedinicama, ili su bili upućeni na rad u oslobođeno ili okupirano područje, kao i oni koji nisu mogli izbjegći uhićenju te su ratne dane proveli u zatvorima ili internaciji i ondje nastavili ilegalnu borbu. Povlastice nositelja spomenice bile su: besplatno liječenje, besplatni godišnji odmori, prednost prilikom traženja stipendija za odlikovanog i njegovu djecu, popust u javnom prometu i pravo na pogreb o državnom trošku.

Sljedeće godine Prezidijum Narodne skupštine FNRJ donio je Zakon o “Partizanskoj spomenici 1941”. Zakon su 25. svibnja 1946. potpisali dr. Ivan Ribar kao predsjednik i Mile Peruničić kao tajnik Prezidijuma, a stupio je na snagu 4. lipnja 1946., tj. osmog dana od dana objavlјivanja u “Službenom listu FNRJ”.⁴ Članak 1. Zakona definirao je Partizansku spomenicu 1941. kao “znak državnog priznanja organizatorima narodnog ustanka i prvoborcima narodno-oslobodilačke borbe za velike zasluge stećene na djelu oslobođenja naših naroda.” U članku 2. donijet je opis spomenice. Članak 3. i 4. reguliraju problem prava na dobivanje i nošenje Spomenice, dok članak 5. propisuje povlastice nositelja Spomenice. To su:

- liječenje o državnom trošku u svim zdravstvenim i higijenskim ustanovama koje se nalaze u rukama države i javno-pravnih tijela,
- godišnji odmor od mjesec dana o državnom trošku u svim državnim sanatorijumima, banjama, ljetovalištima, zimskim domovima i sličnim ustanovama,

- prvenstvo u dobijanju stipendije i drugih povlastica za školovanje,
- popust od 50% za putovanje željeznicom, brodovima, autobusima i zračnim saobraćajem u državnoj režiji
- pogreb o državnom trošku.”

Partizansku spomenicu 1941. i popratnu knjižicu s fotografijom njezina nositelja kao dokazom o pravu na nošenje dodjeljivao je Ministar narodne obrane.

U prosincu 1946. godine Zakon o “Partizanskoj spomenici 1941.” dopunjeno je Odredbom, prema kojoj nositelji Spomenice imaju pravo i na besplatne lijekove u državnim apotekama, temeljem recepata izdanih od liječnika nadležnih državnih zdravstvenih ustanova.⁵

U razdoblju od 1947. do 1956. godine ministri finančija donijeli su nekoliko rješenja, objašnjenja i naredaba o isplati novčane naknade za korištenje godišnjeg odmora nositeljima Partizanske spomenice 1941. Kako njihov sadržaj nije bitan za našu temu i prelazi okvire ovoga rada, nećemo se njime baviti.⁶ Važnija je svakako činjenica da je 1956. godine donijet novi Zakon o pravima nosilaca “Partizanske spomenice 1941”. Zakon su potpisali predsjednik Republike Tito i predsjednik Savezne narodne skupštine Moša Pijade, a stupio je na snagu 11. travnja 1956.⁷ Taj je zakon sjedinio sve dotad donijete zakone i uredbe o pravima nositelja Partizanske spomenice 1941., ali i unio neke novosti. Primjerice, glede povlaštene vožnje avionom, željeznicom, brodom i autobusom, prava nositelja Spomenice proširena su u odnosu na prethodni zakon. Dok su prije imali pravo na 50% popusta na svim prometnim sredstvima, sada su dobili pravo na:

- jednu besplatnu vožnju na godinu željeznicom, brodom ili autobusom,
- povlasticu od 75% za osam putovanja na godinu željeznicom, brodom ili autobusom,
- povlasticu od 50% za četiri putovanja na godinu avionom (članak 11.).

Zakonom je ostavljena mogućnost da “Narodni odbori kotara ili općina mogu za nosioce Partizanske spomenice 1941 predvidjeti popust u lokalnom saobraćaju” (članak 12.).

Povlastice nositelja Spomenice takođe su proširene Odredbom koja regulira naknadu pogrebnih troškova. Umrli nositelji Spomenice imali su i prije pravo na pogreb o državnom trošku; novim je zakonom određeno da obitelji pripada i pravo na naknadu troškova prijevoza umrolog od mjesta smrti do mjesta pokopa te pravo na naknadu za posmrtnu pomoć (članci 13. i 14.).

U razdoblju od 1945. do 1956. godine podnijeto je 32.330 zahtjeva za dobivanje Spomenice, od kojih je 20.611 riješeno pozitivno.

Godine 1957. donijet je veoma kratak Zakon o dopunu Zakona o Partizanskoj spomenici 1941. kojim je određeno da se zahtjevi za dodjelu Partizanske spomenice 1941. mogu podnijeti do 31. prosinca 1957., na adresu Državnog sekretarijata za poslove narodne obrane.⁸ Kako je tijekom 1957. godine podnijeto još oko 33.000 novih zahtjeva koji su doslovce zatrpani komisiju Državnog sekretarijata za poslove narodne obrane, komisija ih je rješavala do 1963. godine. No ni tada nije bilo sve završeno, jer je na rješenja pristiglo više od 14.000 žalbi! Na koncu je dodijeljeno ukupno 27.629 Partizanskih spomenica 1941.!

Autor skice za prvi tip Partizanske spomenice 1941. je slikar Đorđe Andrejević Kun. Skica je nastala u Jajcu 1943. godine. Sadreni model izradio je kipar Antun Augustinčić koji je u travnju 1944. godine u Moskovskoj kovnici novca dao otkovati 15.000 Spomenica. One su pristigle u Jugoslaviju tijekom rujna 1944. U ratnim je uvjetima dodjela Spomenica bila neorganizirana i površna, tako da su je vjerojatno dobili i oni koji nisu ispunjavali uvjete. Prema sačuvanim podacima, glavnim štabovima, štabovima korpusa, štabu Baze NOVJ u Bariju, drugim štabovima i jedinicama, ukupno je послano 12.430 Spomenica koje su dodjeljivane bez detaljnog provjeravanja, odnosno bez pisanih potvrda.¹⁰

Prvi (moskovski) tip Spomenice sastoji se od crveno emajlirane izdužene petokrake zvijezde, na kojoj leži ovalni medaljon. U medaljonu je prikazan borac s tijelom en face, u zamahu uljevo, glavom u profilu i okrenutom unatrag. Borac u desnoj ruci drži razvijenu zastavu na kratkom kopljtu. Uz lijevi donji rub medaljona, između kopljja zastave i desne borčeve noge, nalazi se ukoso ispisana godina: 1941. Medaljon je obrubljen lovor-vijencem. Između krakova zvijezde nalaze se ukrižene sjejkire i puška, od čega su vidljivi samo gornji i donji dijelovi. Spomenica je izrađena od tiještenog brončanog lima koji je posrebren. Likovno rješenje i kvaliteta izrade su slabi te prvi tip Spomenice ne djeluje nimalo reprezentativno.

Odmah nakon završetka rata pristupilo se izradi nove Partizanske spomenice 1941., čiji je potpuni autor Antun Augustinčić. Drugi tip Spomenice izrađen je od srebra. Sastoji se od dvije petokrake zvijezde čiji se krakovi medusobno ukrižuju. Manja petokraka zvijezda je pozaščena, glatke površine i s ispušćenim rubom. Vrh ove zvijezde okrenut je nadolje, a u njem se nalazi godina: 1941. Veća petokraka zvijezda je od srebra, a njezini kraci imaju oblik zraka koje izlaze iz središta zvijezde. Na ovoj se zvijezdi nalazi lik borca u platiniranu srebro.

Borac je prikazan u snažnom zamahu udesno, tijelom en face, glave u profilu, okrenute unatrag. U lijevoj ruci drži razvijenu zastavu, a desnicom poziva narod u borbu.

Drugi tip Spomenice izradivao je IKOM u Zagrebu.

Spomenica se nosila na lijevoj strani prsa, u početku iznad gornjeg džepa bluze. Kasnije je propisano da se nosi na lijevoj strani prsa, u visini srca.¹¹

Literatura

Naredenje vrhovnog komandanta NOV i POJ od 14. septembra 1944. svim neposredno potčinjenim štabovima i jedinicama o dodjeljivanju “Spomenice 1941.”, Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd 1981., tom II., knjiga 14., str. 99 - 101; Zakon o ordenima i medaljama, Službeni list DFJ br. 40 od 12. lipnja 1945., str. 345; Odluka o ustanovljenju Partizanske spomenice 1941., “Službeni vojni list Ministarstva NO DFJ br. 4-5-6-7/1945; Zakon o Partizanskoj spomenici 1941., Službeni list FNRJ br. 43 od 28. svibnja 1946., str. 494; Rješenje o isplati nosiocima “Partizanske spomenice 1941.” naknade na ime troškova za korištenje godišnjeg odmora, Službeni list FNRJ br. 65 od 5. kolovoza 1947., str. 824; Objašnjenje o isplati nosiocima “Partizanske spomenice 1941.” naknade na ime troškova za korištenje godišnjeg odmora, Službeni list FNRJ br. 68 od 15. kolovoza 1947., str. 915; Naredba o isplati naknade na ime troškova za korištenje godišnjeg odmora nosiocima “Partizanske spomenice 1941.”, Službeni list FNRJ br. 4 od 12. siječnja 1949., str. 40; Naredba o isplati naknade na ime troškova za korištenje godišnjeg odmora nosiocima “Partizanske spomenice 1941.”, Službeni list FNRJ br. 3 od 15. siječnja 1951., str. 46; Naredba o isplati naknade troškova za korištenje godišnjeg odmora nosiocima “Partizanske spomenice 1941.”, Službeni list FNRJ br. 11 od 10. ožujka 1954., str. 249 - 250; Naredba o isplaćivanju naknade troškova za korištenje godišnjeg odmora nosiocima “Partizanske spomenice 1941.”, Službeni list FNRJ od 5. siječnja 1955., str. 7; Zakon o pravima nosilaca “Partizanske spomenice 1941”, Službeni list FNRJ br. 15 od 4. travnja 1956., str. 233 - 234; Naredba o isplaćivanju naknade troškova za korištenje godišnjeg odmora nosiocima “Partizanske spomenice 1941.”, Službeni list FNRJ br. 22 od 23. svibnja 1956., str. 412; Naredba o isplaćivanju naknade troškova na ime sahrane nosilaca “Partizanske spomenice 1941”, Službeni list FNRJ br. 22 od 23. svibnja 1956., str. 412 - 413; Zakon o dopuni Zakona o Partizanskoj spomenici 1941., Službeni list FNRJ br. 44 od 23. listopada 1957., str. 751; Naredba o isplati naknade troškova pri korištenju godišnjeg odmora nosiocima “Partizanske spomenice 1941”, Službeni list FNRJ br. 1 od 4. siječnja 1959., str. 11 - 12; B. Beštak, “Partizanska spomenica 1941.”, Numizmatičke vijesti br. 27 / 1969., str. 40 - 49; B. Rudež, Odlikovanja SFRJ, Beograd 1987., str. 72 - 73, 164;

¹Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd 1981., tom II/14., str. 99 - 101.

²Službeni list DFJ br. 40 od 12. lipnja 1945., str. 345.

³Službeni vojni list Ministarstva NO DFJ br. 4 - 5-6-7 / 1945.

⁴Službeni list FNRJ br. 43 od 28. svibnja 1946., str. 494.

⁵Službeni list FNRJ br. 99 od 10. prosinca 1946., str. 1273.

⁶Vidi: Službeni list FNRJ br. 65 od 5. kolovoza 1947., str. 824;

Službeni list FNRJ br. 68 od 15. kolovoza 1947., str. 915; Službeni list FNRJ br. 4 od 12. siječnja 1949., str. 40; Službeni list FNRJ br. 3 od 15. siječnja 1951., str. 46; Službeni list FNRJ br. 11 od 10.

ožujka 1954., str. 249 - 250; Službeni list FNRJ od 5. siječnja 1955., str. 7; Službeni list FNRJ br. 22 od 23. svibnja 1956., str. 412.

⁷Službeni list FNRJ br. 15 od 4. travnja 1956., str. 233 - 234.

⁸Službeni list FNRJ br. 44 od 23. listopada 1957., str. 751.

⁹S. Rudež, n. dj., str. 73.

¹⁰S. Rudež, n. dj., str. 72.

¹¹Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd 1981., tom II/14., str. 99.

Kat. br. 589

Kat. br. 590

589. Partizanska spomenica 1941., 1. oblik (1944 - 1945)

1. oblik (1958 - 1986)

Spomenica je izrađena od tijestenog brončanog lima i pozlaćena. Petokraka je zvijezda crveno emajljana. Na naličju je zalemljen vijak s maticom i podložnom pločicom. Bez oznake proizvođača, ali nedvojbeno sovjetski proizvod ("Moskovska kovnica novca"). Dimenzije: 39 x 36 mm. Inv. br. 1915.

590. Partizanska spomenica 1941., 2. oblik (1945 - 1946.)

Izradena je od tombaka, pozlaćena je i posrebrena. Ima oblik umanjene Partizanske spomenice 1941. koja visi o četverokutnoj umanjenoj vrpcu crvene boje, pričvršćenoj na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Dimenzije: ordenski znak: 20.5 x 18 mm. vrpca: 10.5 x 22 mm. Inv. br. 33407.

¹ S. Rudež, n. dj., str. 73.

¹ S. Rudež, n. dj., str. 73.

591. Minijatura Partizanske spomenice 1941., 1. oblik (1958 - 1986.)

Minijatura Partizanske spomenice uvedena je 1958. godine.¹ Izrađena je od srebra; manja petokraka zvijezda je pozlaćena. Nosila se na dugackoj i tankoj igli koja je spiralno kanelirana. Dimenzije: minijaturni znak: 13 x 13.5 mm. igla: 59 x 1 mm. Inv. br. 1917.

Ilindenska spomenica

Ilindenska spomenica osnovana je posebnim zakonom Predsjedništva Prezidija Narodnog sobranja Nародне Republike Makedonije. Zakon je stupio na snagu 19. lipnja 1950. godine, a potpisali su ga predsjednik Predsjedništva Prezidija Narodnog sobranja NR Makedonije Bogoja Fotev i sekretar Risto Džunov.¹

Ilindenska spomenica osnovana je "kao znak narodnog priznanja za naročite osobne zasluge za Makedoniju i makedonski narod stećene u Ilindenskom ustanku 1903. godine, u nacionalnom revolucionarnom pokretu i u borbi za oslobođenje Makedonije i makedonskog naroda od turorskog ropstva". U zaslužne sudionike Ilindenskog ustanka 1903. godine ubrajale su se:

- osobe koje su u nacionalno-revolucionarnom pokretu i borbi za oslobođenje makedonskoga naroda djelovale kao organizatori ili rukovoditelji,
- osobe koje su u tom pokretu i u toj borbi neposredno sudjelovale kao borići s oružjem u ruci, u oružanim borbama s vojskom, policijom, potjerama i drugim naoružanim odredima koje je organizirao neprijatelj s ciljem suzbijanja i gušenja pokreta i borbe,
- osobe koje su prema naredbi organizatora i rukovoditelja pokreta i borbe obavljale specijalne zadatke i akcije korisne za pokret i borbu,
- osobe koje su na drugi način stekle osobite zasluge za pokret i borbu ili postigle osobit uspjeh u pokretu i borbi za oslobođenje makedonskoga naroda.

Pravo na Ilindensku spomenicu izgubile su osobe koje su, prema Zakonu o krivičnom djelu protiv naroda i države, sudskom presudom spomenice imali su pravo na:

- lječenje na državni trošak u svim zdravstvenim ustanovama, toplicama i drugim lječilištima u Narodnoj Republici Makedoniji, bilo da njima upravljaju republički ili lokalni državni organi ili njihove ustanove i gospodarska poduzeća,
- besplatan jednomjesečni odmor godišnje u svim ljetovalištima, zimovalištima i sličnim ustanovama u Narodnoj Republici Makedoniji, bilo da njima upravljaju republički ili lokalni državni organi ili njihove ustanove i gospodarska poduzeća,
- popust od 50% od cijene prijevoza autobusom i drugim prometnim sredstvima koja prevoze putnike, bilo da su ta sredstva pod upravom republičkih ili lokalnih poduzeća za prijevoz putnika,
- pogreb na državni trošak.

Ilindensku spomenicu s diplomom dodjeljivao je Prezidijum Narodnog sobranja Makedonije. Prezidijum

je svakom nositelju Ilindenske spomenice izdavao ukaz o odlikovanju, diplomu i iskaznicu koja mu je služila kao dokaz o pravu na nošenje Spomenice i uživanje pripadajućih povlastica.

Prezidijum Narodnog sobranja Makedonije mogao je oduzeti odlikovanje onomu koji se pokazao nedostojnim nošenja Ilindenske spomenice.

Pravo na nošenje Ilindenske spomenice i pravo na korištenje povlastica propisanih Zakonom nije se moglo prenijeti na drugu osobu ili naslijediti, kao što je to slučaj s drugim pravima. Bespravno nošenje Ilindenske spomenice krivično se kažnjavalо, kao i bespravno nošenje državnih odlikovanja.

Godine 1951. donijet je i statut Ilindenske spomenice, kojim su određeni oblik, veličina i način izrade Spomenice.²

Ilindenska spomenica ima oblik četverokrake zvijezde s kaneliranim zrakama. Na zvjezdu je pričvršćen reljefni prikaz: u sredini borac Ilindenskog ustanka naoružan dugim nožem koji visi o pasu i s dva redenika sa strejljivom. Jedan redenik prebačen mu je s lijevog ramena na desni bok, dok je drugi redenik o pojasu. U desnoj podignutoj ruci vijori mu zastava. Iza borca nalaze se ilindenski borići u borbenom stroju, s puškama u rukama. Ovu kompoziciju okružuje lovorov vijenac u koji su uklopljeni spomenuta zastava (gore) i natpis: ILINDEN 1903 (dolje). Prema statutu, središnji lik borca i natpis trebali su biti izrađeni od čistoga srebra, a pozadina s prikazom ilindenskih boraca od posrebrenog nikla. Zvijezda je trebala biti izrađena od nikla i pozlaćena, promjera 60 mm. Konačni proizvod razlikuje se od proizvoda propisanog statutom. Naime, lovorov vijenac s natpisom, središnji lik borca i borići u pozadini izrađeni su u jednom komadu, pa je onda kombinacija srebra i posrebrenog nikla neizvediva. Stoga je čitava Spomenica izrađena od srebra, a lice zvijezde je još i pozlaćeno.

Ilindenska spomenica nosila se bez vrpce, pričvršćena na lijevu stranu prsa, odnosno na sredini gornjega lijevog džepa. Spomenica se mogla nositi i svakodnevno.

Statutom je propisano da nakon smrti nositelja Spomenica ostaje njegovo obitelji, koja pak nema pravo nošenja ili otuđenja.

Preživjelim sudionicima Ilindenskog ustanka 1903. godine podijeljeno je oko 2.500 Spomenica.³

Ilindensku spomenicu proizvodila je kovnica IKOM u Zagrebu.

Premda se Ilindenska spomenica nije nalazila na popisu državnih odlikovanja, ona se ipak može ubrojiti u

odlikovanja. Spomenica je svojevrsni pandan Partizanskoj spomenici 1941. koja je samo u početku slovila kao državno odlikovanje. Međutim, kako obje spomenice prate zakoni o osnutku, zakoni, odredbe i odluke o pravima na nošenje i povlasicama nositelja, kao i krivične sankcije zbog nepridržavanja donijetih zakona, nedvojbeno je da su i Partizanska spomenica 1941. i Ilindenska spomenica odlikovanja u pravom smislu te riječi.⁴

Literatura

Zakon za Ilindenskata spomenica, "Služben vesnik na Narodna Republika Makedonija" br. 16 od 19. lipnja 1950., str. 95 - 96; *Statut na Ilindenskata spomenica*, "Služben vesnik na Narodna Republika Makedonija" br. 23 od 27. kolovoza 1951; Veljko Malinar, Ilindenska spomenica 1903., *Numizmatičke vijesti* br. 34, god. XXIII., Zagreb 1980., str. 21 - 24; Janez

Švajcer, Odlikovanja in znaki na Slovenskem, katalog izložbe Pokrajinskog muzeja u Mariboru, Maribor 1978., str. 50; Risto Damjanovski, Vostanata Makedonija, izdanje "Komunista" iz Skopja, 1990.⁵

⁴Služben vesnik na Narodna Republika Makedonija br. 16 od 19. lipnja 1950., str. 95 - 96.

⁵Služben vesnik na Narodna Republika Makedonija br. 23 od 27. kolovoza 1951.

⁶Vidi: Janez Švajcer, Odlikovanja in znaki na Slovenskem, katalog izložbe Pokrajinskog muzeja u Mariboru, Maribor 1978., str. 50.

⁷Odluka socijalističke Jugoslavije da spomenice ne uvrsti u odlikovanja bila je njezino pravo. Međutim, ta je odluka u stručnom smislu pogrešna jer u svijetu je odavno prihvaćena podjela odlikovanja na ordene, medalje i spomenice.

⁸U citiranom djelu opširno je prikazan Ilindenski ustank.

Kat. br. 594

Odlikovanje za predvojničku obuku

Odlikovanje za predvojničku obuku osnovao je 1952. godine maršal Tito kao ministar Narodne obrane FNRJ. *Pravilnik o Odlikovanju za predvojničku obuku*, stupio je na snagu 11. lipnja 1952. Odlikovanje se dodjeljivalo "kao znak priznanja obveznicima predvojničke obuke koji su se u toku izvođenja predvojničke obuke istakli u učenju vojnih znanja i vještina, u redovnom prisustvovanju nastavi i u primjernom vladanju, te su služili za primjer ostalim obveznicima predvojničke obuke".¹

Uvjeti za dodjelu odlikovanja bili su:

- a) da je omladinac (omladinka) postigao (postigla) odličan uspjeh u obuci;
- b) da je gađanje vojničkom puškom izvršio (izvršila) s najmanje vrlo dobrim uspjehom;

c) da tijekom tri nastavne godine nije imao (imala) neopravdanih izostanaka od obuke;

d) da u posljedne tri nastavne godine nije kažnjavan(a).

Prijedlog za dodjeljivanje odlikovanja podnosio je komandir nastavnog centra nadležnim putem Ministarstvu narodne obrane. Odlikovanje za predvojničku obuku dodjeljivalo je ministar narodne obrane. Ministarstvo narodne obrane dostavljalo je odlikovanje s uvjerenjem Narodnom odboru općine odnosno grada na čijem je području prebivala odlikovana osoba. Predsjednik narodnog odbora uručivao je odlikovanje na prigodnoj svečanosti.

Odlikovanje za predvojničku obuku nosilo se na lijevoj strani prsa, iza ostalih odlikovanja. Moglo se no-

siti u svim prilikama pa i za služenja obaveznog vojnog roka. Zato za odlikovanje nije predviđena mala oznaka. Osobe osudene zbog krivičnih djela na kaznu strogog zatvora ili zatvora nisu smjele za izdržavanja kazne nositi Odlikovanje za predvojničku obuku. Odlikovanje umrle osobe čuvali su članovi njegove obitelji, ali ga nisu smjeli nositi niti otudititi.

Odlikovanje za predvojničku obuku okrugla je medalja promjera 36 mm, izradena od legure i posrebrena. Lice medalje prikazuje reljefne figure omladince i omladinke okrenutih ulijevo, s puškom "na gotov". Omladinac je u stavu napada, omladinka je u obrambenom stavu, a oboje stoje na lovorođoj grančici. Na naličju medalje, u sredini, nalaze se dvije ukrižene puške s remenicima. Iznad pušaka je petokraka zvijezda iz čijih gornjih krakova izlaze zrake. Uokolo uz rub medalje je natpis cirilicom i latinicom: ЗА ПРЕДВОЈНИЧКУ ОБУКУ / ZA PREDVOJNIČKU OBUKU.

Odlikovanje se nosilo na vrpci u bojama državne zastave: plavo-bijelo-crvene boje. Plava i crvena pruga širo-

ke su 12 mm, a bijela pruga 6 mm. U sredini vrpce, u bijelom polju, pričvršćena je metalna posrebrena petokraka zvijezdica široka 10 mm. Vraca je napeta na petorukutnu metalnu pločicu koja ima iglu sigurnicu na naličju.

Odlikovanje za predvojničku obuku dodjeljivalo se do 1958. godine, kada je izgubilo svoj prvotni status i zamijenjeno novo oblikovanom Značkom za predvojničku obuku.²

Literatura

Pravilnik o Odlikovanju za predvojničku obuku, Službeni list FNRJ br. 31 od 11. lipnja 1952., str. 592; Janez Švajcer, Odlikovanja in znaki na Slovenskem, katalog Pokrajinskog muzeja u Mariboru, Maribor 1978., str. 51., kat. br. 84, 89 - 90.

¹Službeni list FNRJ br. 31 od 11. lipnja 1952., str. 592; Službeni vojni list Ministarstva narodne obrane FNRJ br. 4 od 1. srpnja 1952., str. 3 - 4..

²J. Švajcer, Odlikovanja in znaki na Slovenskem, Maribor 1978., str. 51.

Kat. br. 595

Odlikanje odličnom strijelcu

Vrhovni komandant oružanih snaga FNRJ maršal Tito osnovao je 1953. godine Odlikanje odličnom strijelcu, "kao znak priznanja vojnicima i pitomcima podoficirskih škola, za odličan uspjeh u gađanju iz pješadijskog oružja". Odlikanje je osnovano *Naredbom o uvodenju i dodjeljivanju odlikovanja "Odličnom strijelcu"*, koja je stupila na snagu 4. ožujka 1953.¹

- Uvjeti za dodjeljivanje odlikovanja bili su ovi:
- za pješaštvo je bio uvjet da je vojnik u prvoj nastavnoj godini, dok je pitomac pješačke dočasničke škole morao tijekom svog školovanja dobiti odlične ocjene na svim gađanjima iz pješačkog oružja, predviđenim nastavnim planom i programom.
 - za sve sve ostale rodove vojske bio je uvjet da je vojnik u prvoj nastavnoj godini, dok je pitomac dočasničke škole morao tijekom svog školovanja izvršiti najmanje četiri gađanja puškom-automatom i na svima dobiti odlične ocjene.

Odlikanje odličnom strijelcu dodjeljivalo se jednoj osobi samo jedanput, na koncu prve nastavne godine, odnosno nakon završetka dočasničke škole. Prijedlog za dodjeljivanje odlikovanja podnosio je komandi puka komandir čete odnosno jedinice istog ranga. Odlikanje su dodjeljivali komandant i politički komesar pukovnije, odnosno načelnik i politički komesar škole. Odlikanje odličnom strijelcu predavali su osobno komandant i politički komesar pukovnije, odnosno načelnik i politički komesar škole, pred svim vojnicima odnosno pitomcima. U odvojenim jedinicama predaju odlikovanja obavljao je na isti način "najstariji komandant odnosno komandir". Podaci o odlikovanju unosili su se vojnicima i dočasnicima na odsluženju vojnog roka u vojnu knjižicu, a pitomcima dočasničkih škola nakon završetka školovanja u vojnu legitimaciju.

Naredbom o uvodenju i dodjeljivanju odlikovanja "Odličnom strijelcu" propisani su oblik, materijal i dimenzije Odlikanja odličnom strijelcu.

Odlikanje ima oblik medalje koja je izradena od pozlaćene legure, okrugla je oblika, promjera 39 mm. Medalja ima dva lica. S obje strane prikazana je streljačka meta: tri reljefna koncentrična kruga s točkom u sredini u kojoj se pod pravim kutom sijeku okomita i vodoravna linija. Pri dnu medalje nalaze se dvije reljefno izrađene ukrižene lovoroze grančice, dvije ukrižene puške i cijev minobacača ukrižena s cijevi mitraljeza. U gornjoj polovici medalje upisan je polukružni natpis; s jedne strane cirilicom, a s druge strane latinicom: ОДЛИЧНОМ

СТРЕЛЦУ / ODЛИЧНОМ СТРЕЛЦУ. Medalja se nosila na trokutnoj vrpcu u bojama državne zastave: plavo-bijelo-crvenih pruga.

Budući da u zakonskom tekstu izrijekom piše da medalja nema lice i naličje, mogla se nositi po volji nositelja, okrenuta na cirilični ili latinični natpis.

Odlikanje odličnom strijelcu nosilo se na lijevoj strani prsa, ispred Odlikanja za predvojničku obuku, tako da se donji rub odlikovanja nalazio u sredini između drugog i trećeg gumba. Odlikanje se moglo nositi u svim prilikama za vrijeme služenja obaveznog vojnog roka ili za vojnih vježbi, kao i u gradanstvu. Zbog toga za nj je ni predviđena mala oznaka.

Osobe osudene zbog krivičnih djela na kaznu strogog zatvora ili zatvora nisu imale pravo tijekom izdržavanja kazne nositi Odlikanje odličnom strijelcu. Nakon smrti odlikovanog, članovi njegove obitelji začrvali su odlikovanje, ali ga nisu smjeli nositi niti otuditi.

Četiri i pol godine nakon objavljanja *Naredbe o uvodenju i dodjeljivanju odlikovanja "Odličnom strijelcu"* državni sekretar za poslove narodne obrane general armije Ivan Gošnjak donio je Naredbu o ustanovljenju značke "Odličnom strijelcu", "kao znak priznanja za postignut odličan uspjeh u gađanju iz pješadijskog oružja".² Naredba je stupila na snagu osam dana nakon objavljanja u "Službenom listu FNRJ", dakle 16. listopada 1957. Već na prvi pogled uočljiva je razlika između ove i prethodne Naredbe u nazivu odlikovanja koje više nije odlikovanje, nego značka, premda nije promijenjen njegov oblik. Potonjem Naredbom zakonodavac je Odlikanje odličnom strijelcu htio izdvojiti od postojećih državnih odlikovanja te istaknuti da ono ima niži rang i ne ulazi u redoslijed državnih odlikovanja. Tako je, sa stajališta faleristike, preimenovanjem ovog odlikovanja u značku napravljena stručna pogreška.³

Uvjeti za stjecanje odlikovanja ("značke"), način dodjeljivanja, pravo na nošenje i način nošenja odlikovanja ("značke") ostali su isti, premda je tekst Naredbe pojednostavljen, preoblikovan i skraćen. Druga značajna novost u s svezi Odlikovanjem ("Značkom") odličnom strijelcu jest promjena nadležnosti. Naime, prvu Naredbu donio je Tito kao vrhovni komandant oružanih snaga FNRJ, dok je drugu Naredbu potpisao general armije Ivan Gošnjak kao državni sekretar za poslove narodne obrane. Tako je i nadležnost odlikovanja ("značke") spuštena s najviše na sljedeću nižu razinu.

Medalju odličnom strijelcu proizvodio je IKOM u Zagrebu.

Literatura

Naredba o uvodenju i dodjeljivanju odlikovanja "Odličnom strijelcu". Službeni list FNRJ br. 10 od 4. ožujka 1953., str. 89; Naredba o ustanovljenju značke "Odličnom strijelcu". Službeni list FNRJ br. 42 od 9. listopada 1957., str. 724.

¹Službeni list FNRJ br. 10 od 4. ožujka 1953., str. 89.

²Službeni list FNRJ br. 42 od 9. listopada 1957., str. 724.

³Da predmet ove namjene i oblika ne može biti značka ne treba posebno ni dokazivati, pa ćemo ostati kod starog naziva, premda ni stari naziv nije sretno odabran. Ispravan naziv bio bi: Medalja odličnom strijelcu. Vidi i bilješku br. 220.

Kat. br. 596

596. Odlikanje odličnom strijelcu (1953 - 1991.)
Kovan od legure (tombak?) i pozlaceno. Kvalitetna izrada medalje. Vrpe je izbljedjela. Dimenzije: Ø 40 mm; širina vrpe: 40 mm. Inv. br. 1990.

597. Odlikanje odličnom strijelcu, varijanta (1953 - 1991.)
Kao prethodno odlikanje, ali kovan u drugom kalupu i slabije kvalitete izrade. Razlike su primjetne kod ukriženih pušaka koje su stilizirane i imaju tanje kundake; slova natpisa su veća i deblja; medalja je neznatno tanja. Dimenzije: Ø 39 mm; širina vrpe: 40 mm. Inv. br. 1991.

Spomen-medalja Titova puta u Indiju i Burmu 1954 - 1955. godine

Dana 1. prosinca 1954. predsjednik Jugoslavije Tito krenuo je na svoje prvo putovanje u zemlje Azije - u Indiju i Burmu. Put je počeo u Rijeci gdje se ukrcao na brod ratne mornarice "Galeb". Tito je stigao u indijsku luku Bombay 16. prosinca 1954. Odatle je nastavio put u New Delhi specijalnim vladinim "Crvenim vlakom". Poslije 23 sata vožnje stigao je u glavni grad Indije, gdje se prvi put sastao s indijskim premijerom Jawaharlalom Nehruom. Gradski predstavnici priredili su Titu u čest svečani prijam u "Crvenoj tvrđavi", nekadašnjem sjedištu mogulskih careva i delhijskog šaha. Na poziv Radakrishnana, predsjednika Gornjeg doma, Tito je 21. prosinca 1954. posjetio indijski Parlament, gdje ga je dočekalo oko 800 zastupnika. U Parlamentu je Tito održao zapažen govor. Razgovor Tita i Nehrua u New Delhiju završio je

donošenjem jugoslavensko-indijske deklaracije, kasnije poznatije pod popularnim nazivom "Deklaracija Tito-Nehru", u kojoj su izloženi načelni pogledi obiju zemalja na međunarodnu situaciju i na svijet u cjelini te su naznačena načela politike koja je poslije nazvana politikom nesvrstavanja, mira i miroljubive koegzistencije.

Iz New Delhija jugoslavenska delegacija uputila se u Simlu, gradić u himalajskom gorju na sjeveru Indije, blizu granice s Kinom. Odatle su krenuli prema Calcutti, posjetivši usput Agru, čuveni mauzolej Taj Mahal i sveti grad Varanasi (Benares).

Novu godinu 1955. Tito je proveo u Indiji, a 6. siječnja 1955. doplovio je u Rangoon, glavni grad Burme, gdje su ga dočekali predsjednik Burmanske Unije Ba U i predsjednik U Nu. Već prvog dana boravka predsjednik Ba U

odlikovao je Tita najvišim burmanskim odlikovanjem - Ordenom Thudhamme (Thudhamma Thingaha). Na izvanrednoj sjednici Senata i Savjeta sveučilišta u Rangoonu 16. siječnja 1955. kancelar Sveučilišta proglašio je Tita počasnim doktorom prava.

Prilikom boravka u Burmi jugoslavenska delegacija obišla je grad Mandalay u središtu Burme (11. siječnja), odakle se spustila brodom niz rijeku Erawadi (Irrawaddy) do gradića Myan'auga.

Na povratku iz Burme, jugoslavenska se delegacija zadržala u indijskom gradu Madrasu. Na stadionu u Avadi, tridesetak kilometara od Madrasa, Tito je 21. siječnja 1955. prisustvovao prvom plenarnom skupu 60. redovite konferencije Indijskoga nacionalnog kongresa.

Dana 5. veljače 1955. brod "Galeb" je uplovio u teritorijalne vode Egipta. Egipatski predsjednik Gamal Abdel Naser pridružio se Titu na "Galebu" te su zajedno plovili i razgovarali do Al Ismā'iliye. Poslije 72 dana putovanja, nakon prijateljskih posjeta Indiji i Burmi, Tito se 11. veljače 1955. iskrcao s "Galeba" u Rijeci.¹

Titovo putovanje u Indiju i Burmu bilo je prekretnica u odnosima Jugoslavije i svijeta. Tito je bio prvi europski šef države koji je posjetio Indiju. Koliko je to značilo ovoj mladoj prenapučenoj zemlji ne treba ni isticati. Spoznaja o postojanju tzv. trećeg svijeta i o potrebi povezivanja zemalja koje ne pripadaju ni NATO-u ni Varšavskom paktu u respektabilni politički savez počela se ostvarivati na Titovu putovanju "Galebom" te je stoga ovo putovanje imalo veliko povijesno značenje.

Jedna od zanimljivosti u svezi s ovim putovanjem jest i prekrasna spomen-medalja otkovana po svoj prilici nakon povratka u domovinu. Medalja je, izgleda, bila namijenjena svim Titovim pratiocima: članovima jugoslavenske delegacije, časnicima i posadi ratnih brodova, novinarima, kulturnim djelatnicima; ukratko svima koji su se zatekli na "Galebu" ili na pratećim brodovima ratne mornarice. Izgleda, na žalost, da medalja nije osnovana nikakvim zakonom, odlukom ili naredbom koji bi imali određenu pravnu vrijednost. Vjerojatno je nastala temeljem Titove osobne i neslužbene inicijative ili pak inicijative nekog predsjednikova pouzdanika. Međutim, spomenica je, kako ćemo vidjeti, ipak odlikovanje u širem smislu te riječi. Naime, postoje najmanje tri stupnja ove medalje, što znači da se dodjeljivala za veće i manje zasluge. To su:

- a) velika srebrna spomenica,
- b) srebrna spomenica,
- c) brončana spomenica.

Premda se ova spomenica nikada nije ubrajala u državna odlikovanja, mi ćemo je ipak pridružiti katalogu odlikovanja socijalističke Jugoslavije.

Medalja je veoma uspjelo djelo izvrsnog gravera i medaljera Teodora Krivaka. Na licu medalje prikazano je poprsje predsjednika Tita u maršalskoj uniformi u profilu ulijevo. Uokolo je kružni natpis; ispod poprsja, slijeva udesno: JOSIP BROZ TITO; gore slijeva udesno natpis: PRETSJEDNIK FED · NAROD · REPUBL · JUGOSLA · VIJE. Na početku i kraju natpisa su petokrake zvjezdice. Iza Titove glave signatura autora medalje: TK. Na naličju medalje prikazan je stilizirani zemljovid južne Azije s ucrtanim itinererom. Naznačeni su gradovi koje je jugoslavenska delegacija posjetila na putu: RIJEKA, BOMBAY, NJUDELHI, SIMLA, KALKUTA, RANGUN, MEJMIO, MANĐALE, MADRAS, KOČIN, ADEN. Ova su mjesta povezana ucrtanim linijama. U gornjoj i donjoj polovici medalje teče natpis uokolo slijeva udesno: USPOMENA NA PUT / U INDIJU I BURMU. U gornjoj je polovici medalje vodoravni natpis: 1954 - 55. U donjoj je polovici medalje savinuta palmina grančica.

Medalja se nosila na vrpcu bijele boje, na koju je pričvršćena metalna palmina grančica. Na naličju vrpce je igla sigurnica.² Vrpea je duguljasta, provučena kroz kariku na ušici medalje. Bijela boja vrpce i palmina grančica slikovito simboliziraju misiju mira predsjednika Tita.³

U literaturi se ne navodi gdje je medalja izradena, ali je ona zacijelo nastala u zagrebačkom IKOM-u gdje je djelovao Teodor Krivak.

Literatura

Vinko Zlamalik, Medalja u Hrvatskoj, katalog izložbe u MUO, Zagreb 1964 - 1965., str. 76., kat. br. 288; Janez Švajncer, Odlikovanja in znaki na Slovenskem, Pokrajinski muzej Maribor, Maribor 1978., str. 50., sl. 86; V. Zlamalik, Memorijal Ive Kerdića, Osijek-Zagreb 1980., str. 94 - 95., kat. br. 222 i 223; Zvonko Štaubringer, Maršal mira, ČGP Delo, Ljubljana 1980., str. 39 - 56.

598. Velika srebrna spomen-medalja Titova puta u Indiju i Burmu 1954 - 1955. godine
Medalja je iskovana od srebra. Vrpea bijele boje provučena je kroz kariku na ušici medalje. Palmina grančica na vrpcu je pozlaćena. Dimenzije: medalja: Ø 45,5 mm; vrpea šir. 35 mm; dužina palmine grančice: 31 mm.

¹Vidi: Zvonko Štaubringer, Maršal mira, ČGP Delo, Ljubljana 1980., str. 39 - 56.

²Ovakvu medalju (iz Zbirke Mandl), ali bez ušice i vrpe objavio je Vinko Zlamalik, Medalja u Hrvatskoj, katalog izložbe u MUO, Zagreb 1964 - 1965., str. 76., kat. br. 288.; Isti, Memorijal Ive Kerdića, Osijek-Zagreb 1980., str. 94 - 95., kat. br. 222 i 223. U Zbirci Mandl nalaze se srebrna i brončana medalja, obje promjera 45 mm.

³Janez Švajncer, Odlikovanja in znaki na Slovenskem, Pokrajinski muzej Maribor, Maribor 1978., str. 50., sl. 86., navodi da je vrpea trokutasta, crvene boje s četiri bijelo obrubljene zelene pruge.

598. Velika srebrna spomen-medalja Titova puta u Indiju i Burmu 1954 - 1955. godine
Medalja je iskovana od srebra. Vrpea bijele boje provučena kroz kariku na ušici medalje. Palmina grančica na vrpcu je pozlaćena. Dimenzije: medalja: Ø 45,5 mm; vrpea šir. 35 mm; dužina palmine grančice: 31 mm.

599. Srebrna spomen-medalja Titova puta u Indiju i Burmu 1954 - 1955. godine
Medalja je iskovana od tombaka i posrebrena. Bijela vrpea provučena je kroz kariku na ušici medalje. Palmina grančica na vrpcu je posrebrena. Dimenzije: medalja: Ø 35 mm; vrpea šir. 36 mm; dužina palmine grančice: 36,5 mm. Inv. br. 2000.

600. Brončana spomen-medalja Titova puta u Indiju i Burmu 1954 - 1955. godine
Medalja je iskovana od tombaka i pobrončana. Bijela vrpea provučena je kroz kariku na ušici medalje. Palmina grančica na vrpcu je pobrončana. Dimenzije: medalja: Ø 35 mm; vrpea šir. 35,5 mm; dužina palmine grančice: 36 mm. Inv. br. 2001.

Kat. br. 599

Spomen-medalja JNA

Dana 21. prosinca 1941. u mjestu Rudo (na granici Bosne i Srbije) formirana je Prva proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada, u čiji je sastav ušlo šest bataljuna. Brigada je imala 1199 boraca. Već 22. prosinca 1941. zabilježila je prvu ratnu pobjedu pa se taj dan u socijalističkoj Jugoslaviji slavio kao Dan armije.

Dana 1. ožujka 1945. Narodnooslobodilačka vojska (NOV) preimenovana je u Jugoslavensku armiju (JA). U povodu desetogodišnjice proslave postojanja (22. prosinca 1951.) Jugoslavenska armija dobiva novi naziv: Jugoslavenska narodna armija (JNA). Novi naziv trebao je naglasiti kako armija nije vladajuće tijelo koje vojnom silom i prinudom održava politički poredak, nego tobože institucija koja služi narodu i štiti narod iz kojeg je iznikla.

Obljetnice stvaranja armije: 10-godišnjica, 20-godišnjica, 30-godišnjica, 40-godišnjica, čak i 50-godišnjica JNA redovito su se slavile, a u svakoj od tih prigoda izrađene su spomen-medalje koje su dobivali časnici, dočasnici i građani zaposleni u jugoslavenskoj vojsci. Medalje nisu nastajale temeljem zakonskih odredbi, odluka ili rješenja, nego kao popratna dekoracija.

Medalje izrađene u povodu 10., 20., 30. i 40. godišnjice JNA izrađene su u zagrebačkom IKOM-u. Godine 1986. izradio je IKOM i minijature (umanjenice) tih medalja.

Literatura

Branko Beštan, Spomen medalja JNA, *Numizmatičke vijesti* br. 36 / 1982., Zagreb, str. 44 - 49; Isti, Spomen-medalja JNA 1941 - 1991., *Numizmatičke vijesti* br. 46/1993., str. 164 - 166.

Kat. br. 601

Kat. br. 603

Kat. br. 605

601. Spomen-medalja 10. godišnjice JNA (1951.)

Medala je iskovana od legure i pozlaćena. Na licu medalje prikazana su poprsja dvaju vojnika u lijevom profilu. Jedan od vojnika ima partizansku kapu na glavi, a pušku je položio vodoravno preko desnog ramena. Drugi vojnik, koji je u prvom planu, nosi kacigu na glavi, a pušku nosi propisno o desnom ramenu. Ovaj prikaz je, izgleda, pokušavao istaknuti razliku između partizanskog borca iz 1941. godine i svremenog vojnika iz poslijeratnog razdoblja. Lijevo od vojnika je lotorova grančica. U pozadini vijore dvije zastave, prednja s petokrakom zvijezdom i godinama: 1941 - 1951, a stražnja sa srpsom i češkičem. Na naličju medalje, u sredini je natpis u četiri retka: ДЕСЕТО / ГОДИШЊИЦА / ЈУГОСЛОВЕНСКЕ / АРМИЈЕ. U donjoj polovici medalje uz rub je poluvijenac od dviju lotorovih grančica. Medalja visi na trokutastoj vrpci plave boje. Dimenzije: medalja je promjera 36 mm, vrpca je široka 40 mm. Inv. br. 1994.

602. Minijatura Spomen-medalje 10. godišnjice JNA (1986.)

Izradena je od tombaka i pozlaćena. Kao Spomen-medalja 10. godišnjice JNA, ali znatno umanjena. Visi o četverokutnoj umanjenoj vrpci, pričvršćenoj na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Vrpca je crvene boje, sa šest uskih plavih pruga. Dimenzije: medaljica je promjera 18.5 mm, vrpca: 10.5 x 21.5 mm. Inv. br. 33426.

603. Spomen-medalja 20. godišnjice JNA (1961.)

Medala je iskovana od legure i posrebrena. Na licu medalje prikazan je vojnik s kacigom na glavi i automatskom puškom u rukama. Desnom rukom

pridržava kundak, lijevom rukom spremnik sa streljivom. U pozadini su prikazani: tenk, brod na valovima i avion u letu. Uz rub medalje, do vojnikove lijeve noge su godine: 1941 - 1961. Na natpis se nadovezuje stilizirana lotorova grančica. Uz rub medalje, do vojnikove desne noge nalazi se druga lotorova grančica. Na naličju medalje je natpis u pet redaka: ДВАДЕСЕТО / ГОДИШЊИЦА / ЈУГОСЛОВЕНСКЕ / НАРОДНЕ / АРМИЈЕ / LET / ЈУГОСЛОВАНСКЕ / LJUDSKE / ARMADE. Medalja visi na trokutastoj vrpci ljubičaste boje. Dimenzije: medalja je promjera 35.5 mm, vrpca je široka 41 mm. Inv. br. 1995.

604. Minijatura Spomen-medalje 20. godišnjice JNA (1986.)

Izradena je od tombaka i pozlaćena. Kao Spomen-medalja 20. godišnjice JNA, ali znatno umanjena. Visi o četverokutnoj umanjenoj vrpci, pričvršćenoj na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Vrpca je ljubičaste boje, sa šest uskih žutih pruga. Dimenzije: medaljica je promjera 18.5 mm, vrpca: 10 x 21 mm. Inv. br. 33428.

605. Spomen-medalja 30. godišnjice JNA (1971.)

Medala je iskovana od tombaka i pozlaćena. Na licu medalje prikazano je poprsje Josipa Broza Tita u maršalskoj uniformi, u lijevom profilu. Uz lijevi i desni rub medalje nalazi se stilizirana lotorova grančica. Na naličju medalje je stilizirana petokraka zvijezda otvorenih završetaka krakova. Između krakova zvijezde su zrake u obliku slova "V". U zvijezdi je natpis u pet redaka: 40. / GODINA / ЈУГОСЛОВЕНСКЕ / НАРОДНЕ / АРМИЈЕ. Medalja visi na trokutastoj vrpci crvene boje s dva para plavih uskih pruga sa strane. Dimenzije: medalja je promjera 36 mm, vrpca je široka 35 mm. Inv. br. 2278.

608. Minijatura Spomen-medalje 40. godišnjice JNA (1986.)

Izradena je od tombaka i pozlaćena. Kao Spomen-medalja 40. godišnjice JNA, ali znatno umanjena. Visi o četverokutnoj umanjenoj vrpci, pričvršćenoj na metalnu pločicu s iglom sigurnicom na poledini. Vrpca je crvene boje, s dva para uskih plavih pruga sa strane. Dimenzije: medaljica je promjera 18.5 mm, vrpca: 11 x 21.5 mm. Inv. br. 33428.

Kat. br. 607

LITERATURA

Beštak B., Řád Národního osvobození. Drobná plastika br. 2. Prag 1978.

Beštak B., Orden junaka socijalističkog rada, *Numizmatika*, almanah Hrvatskog numizmatičkog društva, spomen-izdanje (1928 - 1978.), Zagreb 1978.

Acović D., Medalja za unapredivanje poljoprivrede, *Zbornik Istoriskog muzeja Srbije* br. 15 - 16. Beograd 1979.

Acović D., The Royal Order of Milosh the Great, vlastita naklada, Beograd 1979.

Adanić-Kašpar-Prister-Ružić, Hrvatska odlikovanja, "Narodne novine", Zagreb 1996.

Barac B., Katalog 1. aukcije numizmatike i odlikovanja u hotelu "Esplanade", "Aukcijska kuća Barac", "Obol", naklada d.o.o., Zagreb 1979.

Beograd u 19. veku. Katalog izložbe Muzeja grada Beograda, Zagreb 1968.

Beogradske novine br. 99 od 12. travnja 1911.

Beštak B., Nauka o odlikovanjima u sklopu numizmatičkog rada, *Numizmatičke vijesti* br. 25. god. XIV., Zagreb 1967.

Beštak B., Der Orden des Volkshelden der Sozialistischen Föderativen Republik Jugoslawien, Ordenskunde br. 30, Berlin 1968.

Beštak B., "Partizanska spomenica 1941", *Numizmatičke vijesti* br. 27. god. XVI., Zagreb 1969.

Beštak B., Medalja za hrabrost, *Numizmatičke vijesti* br. 31. god. XX., Zagreb 1973.

Beštak B., Orden jugoslavenske zvijezde, *Numizmatičke vijesti* br. 32. god. XXI., Zagreb 1974.

Beštak B., Spomen medalja JNA, *Numizmatičke vijesti* br. 36. god. XXV., Zagreb 1982.

Beštak B., Spomen-medalja JNA 1941 - 1991., *Numizmatičke vijesti* br. 46. god. 35., Zagreb 1993.

Bilten Vrhovnog štaba br. 12 - 13, za prosinac 1941 - siječanj 1942., br. 14 - 15, za veljaču - ožujak 1942., br. 17 - 18 - 19, za lipanj, srpanj i kolovož 1942., br. 29 - 31, za lipanj-srpanj-kolovož 1943., br. 34 - 36, za studeni i prosinac 1943. i siječanj 1944.

Bošnjak T., Crnogorsko odlikovanje - Spomenica ustanka od 21. decembra 1918. godine, *Numizmatičar*, br. 13, Beograd 1990.

Budak M., Ratno roblje. Albanski križni put austrougarskih zarobljenih časnika, 1 - 2. Zagreb 1941 - 1942.

Budislavljević S., Stvaranje Države SHS, JAZU, Zagreb 1958.

Ćorović V., Istorija Jugoslavije, Beograd 1933.

Čulinović F., Jugoslavija između dva rata, knjiga I., Zagreb 1961.

Délande M., Décorations france et colonies, croix et médaille de la guerre 1914 - 1918 des pays alliés, Paris, 1934.

Diviš J., Silver Marks of the World. Hamlyn, Prag 1976.

Doprinos Hrvatske pobedi antifašističke koalicije (autori: mr. Zdravko Dizdar i mr. Milivoj Kujundžić), Sabor Republike Hrvatske, Odbor za obilježavanje 50. obljetnice pobjede antifašističke koalicije u Europi i svijetu, 2. izdanje, Zagreb 1995.

Durković Lj., Njegošev lik, Cetinje 1963.

Dordević V., Crna Gora i Austrija, Beograd 1924.

Enciklopedija Jugoslavije 1. sv., Zagreb 1955, 8. sv., Zagreb 1971.

Forrer L., Bibliographical Dictionary of Medalists, Coin-Gem and Saelengravers, Mintmasters, Ancient and Modern, with References to Their Works, VII., London 1923.

Geiger V., Bleiburg i Križni put u historiografiji, publicistici i memoarskoj literaturi, Spomenica Bleiburg 1945 - 1995., Zagreb 1995.

- Grbovi, zastave, drugi državni ambioni i zvanični znaci Kraljevine Jugoslavije*, izdanje Ministarstva trgovine i industrije, Beograd 1936.
- Gritzner M., *Handbuch der Ritter- und Verdienstorden*, Leipzig 1893., reprint: Graz 1962.
- Herojima revolucije u ratu i miru, "NIRO Zadruđar". Sarajevo 1979.
- Istorijski srpski naroda, 5. knjiga, I. tom (Od Prvog ustanka do Berlinskog kongresa - 1804 - 1878.), Beograd 1981., 6. knjiga I. tom (Od Berlinskog kongresa do ujedinjenja - 1878 - 1918.), Beograd 1983.
- Jovanović J., *Stvaranje Crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti*, Cetinje 1948.
- Jovanović S., *Ustavobranitelji i njihova vlada (1838 - 1858.)*, "Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kona", Beograd 1933.
- Jovanović S., Druga vlada Miloša i Mihajla, "Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kona", Beograd 1933.
- Jovanović S., Vlada Milana Obrenovića, I - III. knjiga, "Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kona", Beograd 1934.
- Jovanović S., Vlada Aleksandra Obrenovića, knjiga I - III., "Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kona", Beograd 1934 - 1936.
- Jovičević M., Crnogorska odlikovanja I., *Glasnik Cetinjskih muzeja* I. knjiga, Cetinje 1968.
- Jovičević M., Odlikovanja Crnogorskog Crvenog krsta, *Glasnik Cetinjskih muzeja*, XIII. knjiga, Cetinje 1980.
- Jovičević M., Crnogorska odlikovanja, Muzeji Cetinje, Cetinje 1982.
- Jugoslavenski pregled* br. 1, Beograd 1974.
- Kapić-Dragičević A., Jubilej 1910., Muzeji Cetinje, Cetinje 1989.
- Katalog der Münzen- und Medaillen-Stempel-Sammlung des K. K. Hauptmünzamtes in Wien, Band III, Wien 1904.
- Klančić Lj., Njegoševe medalje, *Glasnik Etnografskog muzeja na Cetinju*, knj. III., Cetinje 1963.
- Klenau Graf A., Europäische Orden ab 1700 (Ohne Deutschland), Graf Klenau Verlag GmbH, München 1978.
- Kostić L., Odlikovanja, Subotica 1936.
- Kovačević S., Ratna odlikovanja vojnih jedinica NOVJ 1941 - 1945, Vesnik Vojnog muzeja u Beogradu, br. 23 - 26, Beograd 1980.
- Krizman B., Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države, "Školska knjiga", Zagreb 1977.
- Krizman B., Ante Pavelić i ustaše, "ČGP Delo" / "OOUR Globus", Zagreb 1983.
- Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, Ljubljana 1958.
- Malinar V., Orden "Jugoslavenske krune", *Numizmatika*, almanah Hrvatskog numizmatičkog društva, spomen-izdanje (1928 - 1978.), Zagreb 1978.
- Malinar V., Medalja za unapredjenje poljoprivrede, *Numizmatičke vijesti* br. 33, godina XXII., Zagreb 1979.
- Malinar V., Ilindenka spomenica 1903., *Numizmatičke vijesti* br. 34, God. XXIII., Zagreb 1980.
- Malinar V., Orden i medalja rada, *Numizmatičke vijesti* br. 36, godina XXV., Zagreb 1982.
- Malinar V., Orden Takovskog krsta, *Numizmatičke vijesti* br. 39, godina XXVIII., Zagreb 1985.
- Malinar V., Medalja kraljice Drage, *Numizmatičke vijesti* br. 41, godina XXX., Zagreb 1987.
- Malinar V., Orden Miloša Velikog, *Numizmatika*, spomen-izdanje (1928 - 1988.) Hrvatskog numizmatičkog društva, Zagreb 1988.
- Milović J., O kovanju medalja u doba vladike Rada, *Istoriski zapisi*, knj. V., sv. 1., Cetinje 1950.
- Mrvaljević J., Kraj Crnogorskog kraljevstva, Muzeji Cetinje, Cetinje 1989.
- Narodna enciklopedija, srpsko-hrvatsko-slovenačka (St. Stanojevića), Bibliografski zavod d. d., Zagreb 1924 - 1929.
- Narodne novine Nezavisne Države Hrvatske br. 195 od 30. kolovoza 1944.
- Nenadović Lj., Pisma iz Italije, Beograd 1969.
- Nikolić D., Odlikovanja vojvode Živojina Mišića u Vojnom muzeju, *Vesnik Vojnog muzeja u Beogradu* br. 11 - 12, Beograd 1966.
- Nikolić D., Zbirka ordena Bijelog orla u Vojnom muzeju, *Vesnik Vojnog muzeja* u Beogradu br. 15, Beograd 1969.
- Nikolić D., Naša odlikovanja do 1941., Vojni muzej Beograd, Beograd 1971.
- Novosti br. 185 od 6. srpnja 1928., Zagreb.
- Odlikovanja Josipa Broza Tita, Muzej "25. maj", Beograd 1979.
- Odlikovanja u SFR Jugoslaviji (priredio Milorad Erceg), *Službeni list SFRJ*, Beograd 1978.
- Pavličević B., Politika cara Pavla I. prema Crnoj Gori, *Glasnik Cetinjskih muzeja* III., Cetinje 1970.
- Piletić M., Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu, Vojni muzej Beograd, Beograd 1987.
- Popović M., Ordeni, medalje i plakete radeni u Zavodu za izradu novčanica u Beogradu, *Zbornik Muzeja primenjene umetnosti* br. 13, Beograd 1969.
- Prister B., Odlikovanja, Katalog muzejskih zbirki XXI. Povjesni muzej Hrvatske, Zagreb 1984.
- Rašković M., Anastos Jovanović - autor prve srpske medalje, *Godišnjak grada Beograda*, knj. XXVII., Beograd 1980.
- Romanoff D., *The Orders, Medals and History of Montenegro*, Bent Carlsens Forlag, Copenhagen 1980.
- Rudež S., Odlikovanja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *Službeni list SFRJ*, Beograd 1987.
- Schneider M., Historijsko slikarstvo u Hrvatskoj, *Katalog muzejskih zbirki III*. Povjesni muzej Hrvatske, Zagreb 1969.
- Službene novine Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije) br. 221 od 21. rujna 1929., br. 79 od 6. travnja 1930., br. 110 od 16. svibnja 1930., br. 271 od 25. studenoga 1930.
- Službeni list DFJ (FNRJ, SFRJ) br. 28 od 11. svibnja 1945., 40 od 12. lipnja 1945., br. 71 od 3. rujna 1946., br. 88 od 1. studenoga 1946., br. 99 od 10. prosinca 1946., br. 65 od 5. kolovoza 1947., br. 68 od 15. kolovoza 1947., br. 101 od 26. studenoga 1947., br. 107 od 17. prosinca 1947., br. 106 od 8. prosinca 1948., br. 4 od 12. siječnja 1949., br. 3 od 15. siječnja 1951., br. 1 od 1. siječnja 1952., br. 31 od 11. lipnja 1952., br. 10 od 4. ožujka 1953., br. 6 od 10. veljače 1954., br. 11 od 10. ožujka 1954., br. 55 od 14. prosinca 1955., br. 56 od 21. prosinca 1955., br. 15 od 4. travnja 1956., br. 42 od 9. listopada 1957., br. 44 od 23. listopada 1957., br. 47 od 13. studenoga 1957., br. 27 od 6. srpnja 1960., br. 10 od 15. ožujka 1961., br. 14 od 10. travnja 1963., br. 12 od 2. ožujka 1972., br. 40 od 19. srpnja 1973., br. 71 od 28. prosinca 1973., br. 58 od 31. prosinca 1976., br. 26 od 20. svibnja 1977., br. 10 od 7. ožujka 1986., br. 14 od 21. ožujka 1986.
- Službeni vojni list br. 37 od 24. rujna 1883., br. 1 od 18. siječnja 1886., br. 3 od 31. siječnja 1886., br. 37 od 30. rujna 1886., br. 24 od 28. studenoga 1912., br. 12 od 23. srpnja 1913., br. 22 od 31. svibnja 1922., br. 27 od 2. srpnja 1927., br. 29 od 2. kolovoza 1935., br. 5 od 26. siječnja 1938., br. 37 od 21. listopada 1939., br. 6 od 17. veljače 1940., br. 22 od 15. lipnja 1940., br. 28 od 24. srpnja 1940., br. 4 - 5 - 6 - 7 / 1945., br. 4 od 1. srpnja 1952.
- Službeni vesnik na Narodna Republika Makedonija br. 16 od 19. lipnja 1950., br. 23 od 27. kolovoza 1951.
- Stolica R., Bečki medaljer i njihove radionice u realizaciji idejnih načrta za srpska i crnogorska odlikovanja XIX i početka XX veka, *Sveske Društva istoričara umetnosti SR Srbije*, god. VIII., br. 16., Beograd 1985.
- Stratiširović D., Uspomene generala Đorda Stratiširovića, Beč-Zagreb Lajzig 1913.
- Šišić E., Korespondencija Rački-Strossmayer, knjiga I., JAZU, Zagreb 1928.
- Štaubinger Z., Maršal mira, "ČGP Delo", Ljubljana 1980.
- Švajncer J., Odlikovanja in znaki na Slovenskem, Pokrajinški muzej Maribor, Maribor 1978.
- Švajncer J., Partizanska odlikovanja, znaki in medalje, Muzej narodne osvoboditve Maribor, Ptuj 1985.
- Todorović N., Jugoslovenske i inostrane medalje, Narodni muzej Beograd, Beograd 1964.
- Todorović N., Medaljerski radovi Đorda Jovanovića u zbirkama Narodnog muzeja u Beogradu i Srpske akademije nauke i umjetnosti, Numizmatičke vijesti br. 33, godina XXII., Zagreb 1979.
- Trost L. J., Die Ritter- und Verdienst=Orden, Ehrenzeichen und Medaillen aller Souveräne und Staaten, W. Braumüller, k. k. Hoff- und Universitäts Buchhändler, Wien und Leipzig 1910.
- Zlamalik V., Medalja u Hrvatskoj, katalog izložbe u Muzeju za umjetnost i obrt, Zagreb 1964 - 1965.
- Zlamalik V., Memorijal Ive Kerdića, Osijek-Zagreb 1980.
- Zivojinović D., Pitanje Crne Gore i Konferencija mira 1919. godine, *Glasnik Cetinjskih muzeja*, X. knjiga, Cetinje 1977.
- Vučić V., Spomenica povodom Božićne pobune, *Glasnik Cetinjskih muzeja*, XV. knjiga, Cetinje 1987.
- Vuković G., Četrdesetogodišnjica vladavine knjaza Nikole, *Zapis II*, Cetinje 1928.
- Vukan D., Statut Danilovog ordena, *Zapis*, *Glasnik Cetinjskog istorijskog društva* XVIII., Cetinje 1937.
- Werlich R., Orders and Decorations of all Nations, "Quaker Press", 2. izdanje: Washington 1974.
- Zakon i Uredba o ordenima i medaljama, tisak Kraljevsko-srpske državne štamparije, Beograd 1883.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodno-osllobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, Vojnoistorijski institut Beograd, dokument 312, tom II., knj. 14., Beograd 1981.
- Zbornik zakona i uredaba u Kneževini (Kraljevinu) Srbiji, Beograd, br. XXIX / 1877, br. XXXI / 1878., br. XXXII / 1878., br. XXXVIII / 1883., br. XLII / 1887., br. LIII / 1901., br. LIV / 1903., br. XLIX / 1895., br. LVII / 1904., br. LVIII / 1905., br. LIX / 1906., br. LXI / 1909.

KAZALO OSOBNIH IMENA

- A**
- Barac, Borna 184
 - Abdul Hamid, sultan 104, 110
 - Barthou, Louis ministar 135
 - Acović, D. 66, 95, 105, 134
 - Aleksandar I., ruski car 10, 38, 39
 - Aleksandar, vidi Obrenović, Aleksandar kralj
 - Anastasijević, Miša 41
 - Andrejević, Andrej, grafičar 180, 187
 - Andrejević-Kun, Đorđe, slikar 150, 152, 155, 158, 160, 164, 170, 195
 - Andrić, Ivo 177
 - Andrić, Risto, draguljar 25
 - Antonijević, M.S., trgovac 49, 76, 92, 94
 - Augustinčić, Antun, kipar 150, 152, 155, 158, 160, 164, 166, 195
 - Avakumović, Jovan 89, 100
- B**
- Ba U 201
 - Bagration, knez 38
 - Bakarić, Vladimir 188
 - Beštan, B. 66, 161, 170
 - Bjelopavlović, pleme 9, 11
 - Blaznavec, Milivoj 13
 - Bogen, S., graver 14
- C**
- Bogičević, Antonije 89
 - Bojović, Radivoje, general 109
 - Bontaux, E., poduzetnik 63
 - Borani vidi Cravanzola, D.
 - Boris, princ 28
 - Bošnjak, Tatjana 43
 - Brejc, Janko 123
 - Broz, Josip Tito 145, 147, 148, 150-155, 160, 163, 168, 187, 188, 192-194, 198, 200-203
 - Brunšmid, Josip, arheolog 74
 - Brusina, Spiro, zoolog 19
 - Budak, Mile 126
 - Budislavljević, Srdan 122
 - Bulton Brothers Comp. 28

Ceausescu, Nicolae 177
 Cenić, Đorđe 94
 Cerbara, Niccolao., graver 13.14
 Cesare 109
 Chobillon, draguljar i medaljer 17.25
 Christlauer, Joseph Christian, medaljer 25.58.
 92.99.101
 Churchill, Randolph, kapetan 149
 Churchill, Winston 147
 Clodel, general 109
 Cravanzola D., draguljar i medaljer 17.19.35.36
 Crnojević, Ivan, vladar 11
 Cukić, Pavle 39

Č
 Čarapić, Đorđe J. 69.74.82.103.115.118.125.126.
 128.130.134
 Čarapić-Fusek, Jovo 103
 Čelebić, Savo 35
 Černozemski, Vlada vidi Kerin Veličko Georgijev
 Černjajev, general 52
 Čingrija, Melko 123

Ć
 Ćirić, Ilija, major 90
 Ćorović, Vladimir 41.47.112
 Ćulinović, Ferdo 130.137

D
 d'Esperey, Louis Franchet, maršal 109.144
 Daffinger, Morig M., slikar 43
 Danilo vidi Petrović, Danilo prestolonasljednik
 Danilo I., knez vidi Petrović, Danilo I., knez
 Danilović, Radić, kaplar 117
 Davidović, Ljuba 123
 Délande, M. 127
 Dimitrijević Apis, Dragutin, kapetan 100
 Dimitrov, Stepan vidi Kerin Veličko Georgijev
 Dinčić Meneghelli, Frano, kipar 152.160
 Diviš, J. 26.70.95
 Dizdar, Zdravko 140
 Dobrnjac, Petar, vojvoda 38
 Dokić, Lazar 90
 Dokić, Sreten, slikar 192
 Domanović, Radoje, književnik 100
 Doroški, Nada, slikarica 139
 Drašković, Đuro 35
 Dribell, general 109
 Drinković, Mate 122
 Durković, Lj. 14.22
 Džunov, Risto 197

Đ
 Đorđe I., kralj 30
 Đorđević, Vladan 59.92

E
 Erceg, Milorad 168
 Esad-paša 126
 Eutthz, T., graver 13

F
 Ferdinand Franz, prestolonasljednik 121
 Ferdinand I., car 28
 Ferdinand, kralj Rumunjski 109

Ferdinand, kralj Bugarski 30
 Filipović, Petar, vojvoda 20
 Fischmeister, Karl, medaljer 47.48.51.65.71.73.
 94.98
 Forrer, L. 120
 Fotev, Bogoja 197
 Frangeš, Oton, ministar 133.134
 Frangeš Mihanović, Robert, kipar 134
 Franjo Josip I., car 95.103

G
 Gaj, Ljudevit 130
 Gambetta, general 109
 Garašanin, Ilija 41.44
 Garašanin, Milutin 63.64.86.90
 Gavrilović, Mika 123
 Geiger, Vladimir 149
 Georges, general 135
 Geraldi 109
 Gérard, general 109
 Gešov, premijer 30
 Giureau, general 109
 Goldštajn, Mišo, graver 119
 Gošnjak, Ivan, general 200
 Granda, Ivan 128
 Gregorić, Pavle 149
 Griesbach i Knaus 99.114.126
 Grätzner 47
 Grujić, Jevrem 41-43
 Grulović, Nikola 158
 Guillame, maršal 109
 Gundulić, Ivan 130
 Gušanac, Alija 37.38
 Gvozdanović, Petar 35

H
 Hadži Prodan Gligorijević, vojvoda 39
 Hadži-Mustafa, paša 37
 Hafiz-paša 38
 Haig, feldmaršal 109
 Heimerle, Heinrich, političar 63
 Hilmi-paša 29
 Himbert, general 109
 Hitler, Adolf 147
 Hristić, Artemiz 89
 Hristić, Filip, savjetnik 44
 Hristić, Nikola, ministar 45.64.78.91.92.94
 Hrvot, Dragutin 124
 Huguenin, braća 66.71.74-76.132
 Huguenin, Frères, medaljerska tvrtka 60.61.66.68.
 70.71.74-76.78.79.99.104-106.114.115.117-120.
 127.130-132
 Husein-paša 20

I
 Ilić, Jovan 41
 Ilić, Zaharije Milan, kapetan 69.115.118.126
 Inokentije, arhiepiskop 94
 Ismail Kemal Bejem 111

J
 Jacques, general 109
 Janković, Božidar, general 104.110
 Janjić, Vlado 145
 Jelačić, Josip, ban 14
 Jelena, kraljica 28

L
 Lakas, Toulon, admiral 109
 Lanović, Zlata, balerina 167
 Latas-paša Omer 15.22
 Lazar, knez 82
 Lazarević, P. 105
 Leković, Petar 149.150
 Lemaitre, G., medaljerska tvrtka 32
 Leopold II., car 9
 Leskošek, Franc 188
 Lešjanin, Miloje, general 42.87
 Lompar, Petar 35
 Lorković, Ivan 122

Jelić, Janko 141
 Jeremić, Dragoljub 134
 Joffre, maršal 109
 Jovanović, Anastas, litograf 13.14.42-44
 Jovanović, Blažo 188
 Jovanović, Đorđe, kipar i medaljer 101.113.114.117
 Jovanović, general 69
 Jovanović, J. 10.17.21
 Jovanović, Petar, slastičar 82
 Jovanović, Slobodan 78.87.90.93.95.97
 Jovićević, M. 12.14.17.22.24.29.31.33
 Jurišić-Šturm, Pavle, general 126
 Juta (Milica), princeza 31

K
 Kačić Miošić, Andrija 130
 Kadić, Todor 22
 Kalay, Benjamin, političar 63
 Karadžić, Vuk 17
 Karadorde, knez 37-39
 Karadordević, Aleksandar, knez 40.41
 Karadordević, Aleksandar, kralj 28.82.101.104.
 109.118.124-128.133-137.139.144
 Karadordević, Arsen, knez 104
 Karadordević, Pavle, knez 136
 Karadordević, Petar I., kralj 65.71.74.98.100-103.
 105-108.111.112.114.114.117.118.120.127.139
 Karadordević, Petar II., kralj 71.136.140.147.148
 Karadordević, obitelj 28.71.80.100.102.136
 Kardelj, Edvard 149.188
 Keravić, Konstantin J. 126
 Kerdić, Ivo 202
 Kerin, Veličko Georgijev 135.136
 Knaus, braća, medaljerska radionica 158.164.196
 Knićanin, Stevan 13
 Koliševski, Lazar 188
 Končar, Rade 149
 Konstantin, kralj 28
 Korošec, Anton 122
 Kostić, Laza 134
 Kovačević, Petar 35
 Kralj rod. Mustać, Katarina 137
 Kralj, Mijo 135.137
 Kriehuber, Josef, litograf 43
 Krivak, Teodor, graver 176.180.187.202
 Krivokapić, Sava 35
 Krizman, Bogdan 124.136.137
 Križanić, Juraj 130
 Krleža, Miroslav 177
 Kujundžić, Milivoj 149
 Kuršid-paša 38
 Kvaternik, Eugen 135-137

L
 Lovrić, kapetan 140
 Lunjevica, Nikodije 100
 Lunjevica, Nikola 100

M
 Mackensen, August von, general 125
 MacLean, Fitzroy, general 149
 Maček, Vlatko 128.130
 Mahmud Rešid, vezir 10
 Mahmut Bušatlija, paša 9
 Maister, Rudolf, major 140
 Malinar, Veljko 7.8.47.80.87.95.97.105.131.134.
 143.168.183.184
 Mandl, Dragutin 202
 Marinko, Miha 188
 Marković, Simo 39
 Marković-Cincar, Dimitrije, general 94.95.100
 Maršali Ali-paša 39
 Martinići, pleme 11
 Martinović, Aleksa 32
 Martinović, Mitar, general 30
 Marulić, Marko 130
 Masaryk, Tomaš, predsjednik 109
 Mašin, Draga, kraljica 92-94.96-98.100
 Mayer, Vincent, medaljer 11-14.17-19.25-27.47.
 48.56.58.73
 Mažuranić, Ivan 130
 Medenica, Milovan 134
 Mehmed V. 110
 Měřická V. 36
 Meyer, Kai 7
 Mihailović, Draža 146
 Mihajlo, knez vidi Obrenović, Mihajlo knez
 Mihajlov, Vančo 135.136
 Mihajlović, Stevica 41
 Mijatović, Čedomilj, ministar 63.64
 Milan I.Obrenović (knez Milan IV) vidi
 Obrenović, Milan I. (knez Milan IV.)
 Mile, serdar 15
 Milena, kraljica 32
 Miloš Veliki vidi Obrenović, Miloš, knez
 Milovanović, Kosta (Koki), major 84
 Mirko, vojvoda 20.22
 Mišić, Živojin, vojvoda 104.109.126
 Moler, Petar 39
 Mrvaljević, Jakov 36
 Müller, Adolf, medaljer 58
 Müller, W. 25
 Müllersheim von 47
 Mussolini, Benito 135
 Mušnjak, T. 19

N
 Napoleon I., car 9.10.37-39.124
 Naser, Gamal Abdel 202
 Natalija, kraljica 56.57.89.91-94.97
 Nazor, Vladimir 149
 Nehru, Jawaharlal 201
 Nemanja, Stefan, arhiepiskop 71
 Nemanjić, obitelj 94
 Nenadović, Ljuba 104
 Nenadović, obitelj 38
 Nicod, Paul 22
 Nikola I., knez crnogorski vidi Petrović, Nikola
 knez i kralj crnogorski
 Nikola I., ruski car 10.39

Nikola II., ruski car 28.104
 Nikolajević, Milica, kneginja 28
 Nikolajević, Nikolaj Romanov, knez 28.29
 Nikolajević, Petar Romanov, knez 28
 Nikolajević, Stana, kneginja 28
 Nikolajević, Svetomir 91
 Nikolić, D. 29.47.56
 Nikolić, Miloje 105
 Nikolić, Tihomilj, general 64.83
 Nikšić, Melentije 39
 Novaković, S. ministar 92
 Novaković, Stojan 64

O
 Obilić, Miloš 13.14.22.117.118
 Obrenović, Mihajlo, knez 40.44-47.53.64.92
 Obrenović, Aleksandar I., kralj 69.80.82.89.90-97.
 100.115
 Obrenović, dinastija 40.47.65.79.80.92.93.96.100
 Obrenović, Jevrem 40.45
 Obrenović, Milan I. kralj (knez Milan IV) 40.45.46.
 52.54-56.63-66.70-73.78-80.85-87.89-95.100.112
 Obrenović, Miloš, knez 10.39-45.47.65.66.70.
 71.92-96
 Orebić, Petar 136, 137
 Orešković, Friedrich, kapetan 12
 Orlović, Pavle 32.60
 Ostojia, Mirko, kipar 180

P
 Parač, Dalibor, slikar 180
 Pašić, Nikola 64.78.89.121-124
 Pavelić, Ante 122, 135-137.148
 Pavle I., car 9.10.11
 Pavle, knez vidi Karadordević Pavle
 Pavličević, B. 10
 Pavlović, D. 123
 Pavlović, Milovan, general 100
 Pavlović, Stevan 35
 Perčević, Ivan 135-137
 Perišić vidi Vučić Perišić Toma
 Pernar, Ivan 128
 Perović, Ivo N., ministar 136
 Pershing, general 109
 Perunčić, Mile 151.178.194
 Pétain, maršal 109
 Petar 29
 Petar I., Sveti, vladika 10.15
 Petar I., kralj 30.69.
 Petar III., car 9
 Petar Veliki, car 9
 Petar, mitropolit 44
 Petronijević, Avram 40
 Petrović, Danilo prestolonasljednik 29
 Petrović, Danilo I., knez 12.15-22.26.29.31
 Petrović, Nikola, knez i kralj crnogorski 12.13.16.
 17.19.22-25.27-30.35.101.111
 Petrović II., Petar Njegoš, vladika 10.11.13-15.22
 Petrović Njegoš, Danilo vladika 9
 Petrović Petar I., vladika 9
 Petrović, Božo, vojvoda 23
 Petrović, dinastija 124
 Petrović, Đorđe 15
 Petrović, Jovan, ministar 64
 Petrović, Stjepo 15
 Petrović, Tomo 15

Q
 Quiquerez, Ferdinand, slikar 60

R
 Račić, Puniša 128
 Ručki, Franjo 47.130
 Radakrishnan 201
 Radić, Pavle 128.130
 Radić, Stjepan 124.128
 Radnitzky, Karl, medaljer 42
 Radonjić, Ivo, vojvoda 20
 Radović, Dimitrije G., ministar 64
 Ragni 109
 Rainer III., knez 7
 Raiović, Cvetko, pukovnik 42
 Rajić, Ivan 135-137
 Rašković, M. 43
 Resch, braća, draguljar 17
 Ribar, Ivan 147.151.173.178.194
 Ristić, Jovan 54.89.90.94
 Ristić, Petar, kapetan 11
 Rittig, Svetozar, župnik 124
 Romanoff, D. 12.17.27.29.31-33
 Roosvelt, Franklin 147
 Rothe & Neffe, radionica 17.60.77
 Rothe, Christian Friedrich, draguljar 17-19.44.45.
 47.48.50.51.65.67
 Ruđer, Stojan 150.151.153.156.159.161.164.176.
 170. 173.177.179.180.183-186.188.193.196

S
 Salandra, premijer 109
 Samojlov, Grigorije, arhitekt 176.178.180.187
 Scharff, Anton, medaljer 53.86.90
 Scheid, G. A., draguljar i medaljer 17.47.48.65.
 67.71-73.80.81.99.104.106
 Schneider, Marijana 60
 Schöppel, H. 25
 Schreiber 11

Schwartz, Stephan., medaljer 29
Schwerdtner, Johann medaljer 58
Seidan, Václav Jan. graver 22,23
Selim III., sultán 37,38
Serail, maršal 109
Silberberg, draguljar 17
Simić, Đorđe 91,92
Simić, Matija 44
Sindelić, Stevan 38
Skopljak-paša Osman 15,39
Sonino, ministar 109
Sorlini, Fran, medaljer 66,70,75,76,82,99,104-106,
114,115,130,131
Srškić, Milan 128,133
Staljin, J.V. 145-147
Stambolić, Petar 188
Stankov, Danilo 15
Stanković, Radenko 136
Stanojević, S. 60,105
Stefanović, Dušan, general 69,70,74,115,118,126
Stepanović, Stepa 104, 109
Stevanović, Stevan Tenka 41
Stojadinović, Milosav, arhitekt 112
Stojanov, Veličko vidi Kerin Veličkov Georgijev
Stojković, Milenko, vojvoda 38
Stolica, R. 32,33,47,65,66,79,80,90,93,113,116,130
Stratimirović, Đorđe, potpukovnik 13, 17
Strossmayer, Josip Juraj, biskup 44,47, 130
Sulejman-paša 23,38
Supilo, Frano 121
Sv.Sava 70,71
Szirmai, Tony, medaljer 27

KAZALO ZEMLJOPISNIH POJMOVA

A
Aden 202
Adrije 58
Agra 201
Aix-en-Provence 136
Akpalanka 58
Al Isma'iliye 202
Albanija 8,110,111,125-127
Aleksinac 52,78
Apeninski poluotok 147
Austerlitz 38
Austrija 7-11,15,16,38,40,44,45,48,59,100,122,135,
140,148
Austro-Ugarska vidi Habsburška Monarhija
Azija 201

B
Bačka 123
Baku 150
Balčik 111
Balkan 23,30,52,85,104,110,122
Banat 123
Banja Luka 128
Bar 10,23-25
Baranja 123,124
Bari 150,155,195
Beć 7,11-15,17-19,22,24-27,30,38,43,44,48-50,
58,61,63,67,72,94,98,99,101,104,137,140
Bela Palanka 52,86

Š
Šajd, G. A. vidi Scheid
Šaler, Ferdinand, barun 12
Šćepan Mali 9, 10
Šišić, Ferdo 47
Škerović, N. 47
Šobajić, Ilija 32
Šoufek, Marin 178,179,190,193
Štaubringer, Zvonko 202
Šubašić, Ivo 148
Švajncer, J. 60,105,151,183,198,199,202

T
Tiller, Moritz 58
Tito Josip Broz vidi Broz Josip Tito
Todorović, N. 27,43,90,101,113,119,137
Todorović, Stevo, slikar 42,22
Tomanović, Lazar 30
Tomov, Pero 15,16
Tomov, Rade vidi Petrović, Petar Njegoš
Tranić, general 124
Trost, L. J. 25, 47
Troubridge, viceadmiral 109
Trumbić, Ante, 121,122,124
Tudman, Franjo 148,149

U
U Nu 201
Ugričić, Jevtimije 41

V
Valtrović, Mihajlo 95,104
Vasić, Pavle 104
Vasiljević, Dušan 123
Veselinov, Jovan 188
Viktor Emanuel III., kralj 28
Vitezović Ritter Pavao 130
Vlahović, Veljko 188
Vučić-Perišić, Toma 40,41,44
Vučinić, Milutin,ministar 35
Vujačić, Velimir 36
Vujović, B. 43
Vukalović, Luka, 20
Vukmanović, Svetozar 188
Vuković, G. 19
Vuković, Dušan 35
Vuković, Petar 20

W
Werlich, Robert 71

Z
Zamborčević, Ante 97
Zlamalik, Vinko 202
Zola, Emil 66
Zorka, kneginja 101

Ž
Živković, Mihajlo, general 104,110,126
Živković, Petar 128,133

C
Belgija 8,40
Beneška Slovenija 147
Beograd 7,13,14,22,32,37-39,41-43,45,47,49,56,
58,65-67,69,71,74,78-80,82,90-94,99-101,105,
112,114,116,118-120,124,125,128,131,134,136,
137,145,148-151,153,156,159-161,164,166,168-170,
176,178,180,187,192,196
Beogradski pašaluk 37
Berlin 147
Biarritz 92,93
Bihać 146
Bileća 23
Bitola 110,111,119
Bizerte 125
Bleiburg (Pliberk) 140,148,149
Bobovište 52
Boka kotorska 9,10,22,122
Bombay 201,202
Borgotar 136
Bosanski Petrovac 150
Bosna 38,39,123,134,203
Bosna i Hercegovina 7,20,23,24,52,63,110,121,
128,148
Brać 121
Bregalnica 111
Bugsarska 23,30,38,52,59,85,86,92,110,111,125,
136
Bukurešt 38,86,111
Burma 201-203

D
Dalmacija 121-124, 146-148
Danilovgrad 25
Danska 7,8
Dardaneli 127
Debar 119
Deligrad 38
Demokratska Federativna Jugoslavija 7,147,148,
150,151,194
Doljani 23
Donja Zeta 10
Dorjan 119
Drač 126

Drava 140
Dravograd 140
Dravska banovina 128
Drina 121
Drinska banovina 128
Drvar 153
Dubrovnik 146
Dunavska banovina 128

D
Dakovica 110
Dakovo 123
Dunis 23,52

E
Egipt 8,37,202
Elbasan 119
Engleska vidi Velika Britanija
Epir 110
Erawadi (Irrawaddy) 202
Europa 8,10,20,27,28,44,66,86,110,147

F
Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ)
7,13,65,148,151,152,158-160,164,166-170,172,
173,177-180,182,183,185-188,190,191,193,194,196,
198-202
Ferlach (Borovljke) 140,141
Florina 110
Formia 110
Francuska 7,8,20,22,28,35,38,41,59,93,117,121,
125,135-137,156
Francuska Gvajana 137
Francusko Carstvo 39
Friedland 38
Fundina 23

G
Gacka 149
Gaeta 35
Gajl 140
Gevgelija 111
Goli otok 121
Gorica 121
Gornji Vasojevići 20
Gorski kotar 146,148
Gračanica, manastir 119
Grahovac 20,21
Grahovo polje 20
Graz 140
Grčka 8,30,39,110,111,136
Grdelica 58
Grgur 121

H
Habban 150
Habsburška Monarhija 7,10,23,24,28,30,59,63,
65,85,86,92,110,111,121-125,134,140
Hamburg 17
Hercegovina 10,20,22,23,123,148
Hilandar, manastir 70
Holte 7
Hrvatska 7,14,32,60,121,122,124,125,128,136,
145-148
Hrvatsko primorje 121,123,146,148

I
Ilovik 123
Indija 201-203
Iran 8
Istanbul 20,110
Istočna Rumelija 85
Istra 121,123,146-148
Italija 8,14,15,28,35,59,111,121,123,135,136,
146,147,149
Ivanovac 38
Izola 146

J
Jadransko more 110,123,125
Jajce 147,150,195
Jakljan 121
Janina 110
Japan 110
Jedrene 110,111,119
Jemen 110
Jesenice 140

Jugoslavija 7,36,41,47,54,112,121,124,128,
133,135-137,140-142,144-153,155,157,162-164,
172,195,198,201-203
Južna Morava 52

K
Kairo 150
Kamenica 38
Karlobag 123,146
Karlovac 148
Kavala 111
Kina 8,201
Kirenaiku 110
Kirk Kilisa 110
Klagenfurt 140
Klobuk 20
Kneževina Bugarska 86
Kneževina Crna Gora 20
Kneževina Srbija 7,41,42,45,54,59,61,63
Knin 146
Knjaževac 78
Kočin 202
Kolašin 25
Koločep 121
Kopar 146
Korčula 123
Koruška 140,141
Kosmač 10
Kosovo 119,125,126,139
Kosovo polje 60,119
Kosovski Lug 11
Kragujevac 104
Kraljevina Crna Gora 17,32,60,124
Kraljevina Jugoslavija 7,60-62,65,68,70,71,78,80,
83,99-101,104,115-117,121,128,134,144,145,147,196

Kraljevina Dviju Sicilija 11
Kraljevina Srbija, Hrvati i Slovenaca (Kraljevina
SHS) 7,35,59-62,65,68-71,78,80,82,83,99,100,
104,105,117,121-125,128,134,140,141,144
Kraljevina Srbija 7,46,49,60-63,65,66,71,75,
77-79,83,86,95,98, 99,102,104,105,112,113,
115,118,121,123,124,127,128
Kraljevina Ugarska 122
Kranj 140
Kranjska 80,121

Kratov 111
Kreta 110
Krevet 52
Krf 59,123,125
Krk 121,123
Krusi 9
Krušedol 95
Kuće 23
Kumanovo 110,119
Kuršumlija 52

L
Le Locle 60,66,71,78,99,114,115,119,120,127,132
Leipzig 39
Lenart 140
Leović 10,51
Lička 148
Lipari 135
London 7,59,111,120,148
Lošinj 123
Luzern 30,111

LJ
Lješ 119
Ljubelj 140
Ljubljana 128,140,149,151,153,202

M
Madras 202
Madarska 8,123,136
Maine, manastir 10
Makedonija 85,110-112,139,148,197
Mali Drivenik 121
Malta 150
Mandalay 202
Maribor 105,140,141,149,151,183,198,199,202
Marseille 135,136
Martinčić 23
Medeno polje 150
Medova 110
Medun 23
Medimurje 140,141
Mejmio 202
Mesta 111
Mišar 38
Mletačka Republika 9
Mljet 121
Monaco 7
Montenegro vidi Crna Gora
Morača 10,23
Moravska banovina 128
Moskva 146,150-153,155,156,158,160,62
Mrdare 119
Mura 140
Myan'aung 202

N
Narodna Republika Makedonija 197,198
New Delhi 201,201
Nezavisna Država Hrvatska (NDH) 7,8,146-148
Nikšić 23-25
Nikšićka župa 20
Niš 38,52,58,92,121,128
Nizozemska 8
Novi Pazar 38,110,119
Novi Sad 128,153
Novopazarski sandžak 38,63

NJ

Njemačka 8.30.86.110.125.147

O

Ohrid 111,119
 Ohridsko jezero 111
 Opatija 123
 Oplenac 136
 Orašac 37
 Osijek 123.202
 Osmansko Carstvo 22.37-39,110
 Otočac 146
 Ottomansko Carstvo vidi Osmansko Carstvo

P

Padova 123
 Pančevo 128
 Pariz 7.11,13,20,22,25,27,60.63,65,69,71,73,78,
 80.104,105, 114,115,119-121,124,127,140
 Pešta 103,105
 Peterburg vidi Petrograd
 Petrograd 7,10,30
 Pirot 52,58,86
 Planka 123
 Plaški 147
 Plitvice 146
 Ploče 121
 Podgorica 10,11,23-25
 Podunavlje 144
 Poljska 8
 Portugal 8
 Požarevac 92
 Prag 30,36,111,112
 Praha vidi Prag
 Prčanj 22
 Prekomurje 140,141
 Prilep 119,153
 Primorska banovina 128
 Priština 153
 Prizren 110,119
 Prvić 121
 Pula 123,146

R

Rab 121
 Radgona 140
 Rangoon 201,202
 Raška 126
 Rijeka 121-123,146-148,201,202
 Rim 13,19,35,135,147
 Roma vidi Rim
 Rudine 20
 Rudo 203
 Rumunjska 8,66,111,136,177
 Rusija 7-11,15,20,22-24,30,38-41,44,52,85,86,
 92,100,110,121

S

SAD 8,148
 San Stefan 52
 Sandžak 110
 Sarajevo 128
 Sarantapors 110
 Sardinija 20

Savska banovina 128
 Selfide 110
 Senica 38
 Silistrija 111
 Simla 201,202
 Sinj 146
 Sirija 37
 Sisak 145
 Sjenica 119
 Skadar 10,110,111,119,125
 Skadarski sandžak 9
 Skopje 103,110,119,128,139
 Slavonija 122,123,148
 Slivnica 86
 Slovenija 7,121,124,128,140,141,149
 Slovenj Gradec 140,141
 Smederevski sandžak 37
 Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
 (SFRJ) 7,8,10,145,148,150,152,156,159,164,166-170,
 174,176,177,180,182,183,185,187,188,190-193
 Sofija 86
 Solčava 140
 Solun 110
 Split 128,136,146
 Spuž 11,23,24
 Srbija 7,10,23-25,30,32,35,37-41,44,45,47,52,59,63,
 65,66,78,80,85,86,89-93,100-103,105,110,111,
 121,123-128,139,145,148-150,203
 Sremski Karlovci 39
 Srijem 123
 SSSR 148,150,156
 Stanjevići, manastir 10
 Struma 110
 Subotica 97,134
 Suhodol 38
 Susak 123
 Sv.Lenart 141
 Sv.Nikola 58
 Sveta Stolica 8
 Svištof 37
 Svrackovo 150

Š

Šabac 38
 Šamac 123
 Šar-planina 110
 Šibenik 121,123,146,149
 Šolta 121
 Šoštanj 140
 Španjolska 8
 Štajerska 140, 141
 Štip 111,119
 Šumadija 37
 Šumatovac 58
 Švicarska 40,66,71,78,99,100,114,117,132

T

Tajland 8
 Takovo 39,95
 Teheran 150
 Tetovo 119
 Timočka krajina 78
 Tirana 126
 Tobruk 150
 Topčider 44,45
 Torino 135

Trakija 110,111
 Trijebač 23
 Tripolis 110
 Trn 85
 Trnava 39
 Trogir 123
 Trst 121,123,148
 Tunis 8,125
 Turska 8,9,15,16,20,23,24,30,38-41,44,45,47,
 52,85,86,104,110-112,136,139
 Turško Carstvo vidi Osmansko Carstvo
 Tutrakan 111

U

Ugarska 122,140
 Ulcinj 23-25
 Una 23,148
 Unije 123
 Uršlja Gora 140
 Užička Požega 150

V

Valona 111
 Varanasi (Benarse) 201
 Varaždin 66,70,71,75,76,82,99,104,106,114,
 115,130
 Vardar 37
 Vardarska banovina 128
 Varoš 38
 Veles 111,119
 Veli Drivenik 121
 Velika Britanija 7,8,20,23,24,86,102,121,148
 Veliki Šiljegovac 52
 Venecija 9,10
 Venezuela 8
 Versailles 123
 Vidin 85
 Vienna vidi Beč
 Vis 123,147,148
 Visočica 9-11
 Vodnjan 146
 Völkermarkt (Velikovac) 140
 Vranje 52,58
 Vrbaska banovina 128
 Vučji Dol 23

W

Washington 66
 Wien vidi Beč

Z

Zadar 121,123,146,147
 Zagreb 7,8,10,14,19,29,41,47,60,66,80,99,
 105,114,120,122-124,126,128,130,131,134-137,
 148,149,152,153,156-161,164-167,169-171,173,
 174,176,178-180,182,187,190,193,195-198,201,202

Zaječar 78
 Zemun 39,115,128
 Zeta 11
 Zetska banovina 128

Ž

Žabljak 24,25
 Ženeva 59,101,123